

AZ

ISKOLÁZÁS JELENE

ANGOLORSZÁGBAN.

A VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI M. K. MNISTERHEZ INTÉZETT
JELENTÉS.

ÍRTA

Felméri Lajos,
PHILOS. DR., A KOLOZSVÁRI M. K. KIR. EGYETEMEN A
NEVELÉSTUDOMÁNY NY. R. TANÁRA.

ELSŐ KTE/T:

NÉPISKOLÁZÁS.

BUDAPEST,
NYOMATOTT A MAGYAR KIRÁLYI EGYETEMI
KÖNYVNYOMDÁBAN.
18 8 1.

A fordítás joga fentartásával.

Nagyméltóságú

T R E F O R T Á G O S T

vallás- és közoktatásügyi

magy. kir. Minister Úrnak.

Nagyméltóságú Minister Úr!

A nagy nemzetek élete mindig tanúságos, s kétszeresen tanúságos ma, midőn a nemzetközi ismerkedés korszakát éljük. Ma már minden nemzet érzi, hogy fenmaradásának első rendű biztosítéka a műveltség. Ez az, a mi bármely népet számbavehető egyéniséggé u. n. nemzetté lenni segít, a benne kifejtett humánus vonásoknál fogva a műveltebb nemzetek társává tesz s számára tiszteletüket biztosítja.

Nekünk, kik a műveltségben a nyugoti nagy nemzeteket utól akarjuk érni, fölötte fontos dolog művelődésök folyamatát ismerni. A közművelődésnek mintegy szíve az iskolázás, s hogy a világ leghatalmasabb és legműveltebb nemzete — az angol nemzet iskolázása mily módon, micsoda anyagi, szellemi és erkölcsi tőkék befektetésével történik: arról kíván számot adni e mű, mely több évi tanulmány, és a Nagyméltóságod megbízása és segélyezése mellett, az 1879/80. isk. évben Angolországban szerzett tapasztalataim eredménye.

Nem csekély feladat volt eligazodnom és alapos tájékozódást szerezni abban az óriási társadalomban, melynek egyik óceánját maga London alkotja. S hogy aránylag könnyen elértem célomat, azt mindenek előtt annak a rendkívüli szívességnek köszönhetem, melylyel az angol közoktatásügy legkiválóbb emberei segítségemre voltak. Annak az igazi sympathiának a révén, melylyel az angol nemzet hazánk iránt viseltetik, minden rangú intézetben a legszívélyesebb fogadásra találtam. Legyen szabad ezúttal abból a hosszú névsorból,

VI

melyet adhatnék, legalább azok neveit jegyezmem ide, kik nemcsak ott-létemkor, hanem hazatértem után is, szívvél-lélekkel segítségemre voltak, hozzájuk intézett leveleimre a legnagyobb készséggel, s há kellett, ritka részletességgel adták meg válaszaikban a kért felvilágosítást.

Meleg köszönetét kell mondanom Fitch J. G. úrnak, London Lambeth kerületi kir. isk. felügyelőnek, s a londoni egyetem igazgató tanácsosának, ki nemcsak a londoni alsó és felső iskolákba vezetett be, hanem Oxfordba és Cambridgebe való ajánló-levelekkel is bőven ellátott; Thring Eduárd úrnak, az uppinghami középiskola igazgatójának, ki egyebek közt, ritka és becses iskolai nyomtatványokkal is megajándékozott; Mac-Carthy £. F. M. úrnak, a birminghami King Edward's school igazgatójának; Horriby J. J. úrnak, Eton college igazgatójának; Leaf Herbert úrnak, Marborough college tanárának; Bowen C. H. úrnak, londoni polgáriiskola igazgatónak; dr. Rigg J. úrnak, a westminsteri tanító-nevelő igazgatójának; Dániel E. úrnak, a St. Johú's training college igazgatójának: kik saját intézeteik beléletére vonatkozó igen becses adatokkal szolgáltak; továbbá Sandford F. úrnak, a közoktatási államtanács (Education department) államtitkárának és Macleod Norman úrnak, a Science department titkárának: kik az utóbbi évekről kiadott közoktatásügyi jelentésekkel ajándékoztak meg; Browning O., Quick R. II. és Stewart J. eambridgei és oxfordi tanár uraknak, az egyetemek beléletére vonatkozó adatokért; Manning E. úrhölgynek, a londoni Fröbel-egylet titkárának; Buss F. R. úrhölgynek, a North London Collegiate school igazgatójának; Hadland úrhölgynek, a Milton Mount college igazgatójának; Clough úrhölgynek, a Newnham Hall igazgatójának (Cambridge) . Grove úrhölgynek, a Queens college felügyelőnőjének: kik a nő-collegiumokra vonatkozó érdekes adatokkal és iratokkal láttak el. szíves köszönetemet kell mondanom azokért a nagy számú és igen becses kiadványokért is, melyeket rendelkezésemre adtak a következő intézetek, társulatok és könyvkiadók: a Cambridge University Press igazgatósága; az oxfordi egyetemi sajtó (Clarendon Press) igazgatósága; Strugnal úr, a National Society tisztviselője; Bourne A. úr, a British and

VII

Foreign Society titkára; a Home and Colonial Society igazgatósága, Longfms, Green and Co.; Murray J.; Collhis and Comp.; Sw. Sonnenschein; Johnston W. A. and K; Kegan Paul and Co.; Hughes J. es Amner J. T. kiadó urak.

Végül azoknak a t. kartársaimnak kell köszönetét mondanom, kik a szakjokba vágó angol iskolai könyvek ismertetése által művemmet teljesebbé tenni segítettek.

Az angol népoktatás mindenek fölött azért tanúságos, mert földrészünkön talán legérdekesebb példát nyújt arra, hogy az állam és az egyház s benne a száznál jóval nagyobb számú felekezetek hogyan váltak lassanként ellenfelekből nemes versenytársakká. Az angol községi iskola és az azt kormányzó iskolaszékek és a kormányt representáló iskolafelügyelők vállvetett munkája ránk nézve azért rendkívül tanúságos, hogy hogyan egészíti ki egymást a társadalom és a kormány. A londoni és birminghami iskolaszéket, az egész királyság két legnevezetesebb testületé mintaszerű működését részletesen tárgyalom; s a londoni és birminghami községi iskolák és a különböző megyék elemi iskolái belélete jellemzése végett, saját tapasztalataim mellett, tüzetesen tanulmányoztam a közoktatásügyi kormány által évenként kiadott isk. felügyelői jelentéseket, melyek a legőszintébb lelkiismeretességgel adnak számot az Education department lordjainak, saját kerületeik népoktatásügyi állásáról, a népiskolázás akadályairól, az iskolák hiányairól, a tanítók fogyatkozásairól stb. A tanítónevelők (training colleges) azok az intézetek, hol a kormány és a felekezetek legkorábban simultak egymáshoz. E collegiumok különösen a sokágii felügyeletért, a kitűnő és egységes vizsgálati rendszerért méltók kiváló figyelmünkre.

A felnőttek oktatása végett alapított munkások collegiumai fölülmúlnak minden n. n. Fortbildungsschule-t, mennyiben a bennök nyitott különböző tanfolyamokon, az oktatásban a társadalom színe-java vesz részt.

VIII

Az irgalmas iskolák (vasárnapi iskolák, szeretetházak, rongyosiskolák) vezetésében ismét ott van a társadalom minden rétege, elkezdve a cancellártól, le az egyszerű munkásig, meghozva a maga tehetsége szerint anyagi és szellemi áldozatát. Egyedül Londonban évenként mintegy 3 millió fontot költenek irgalmas intézetekre, úgy, hogy minden harmadik lakos valamely irgalmas intézet segélyében részesül.

A mi a középkutatást illeti, bátran elmondhatom, hogy az angol középiskolák az e nemű intézetek páratlan mintái. Angolországnak nemcsak óriási acélgyárai, hanem valóban nagy középiskolái is vannak, melyekben a közép és felső osztálybeli fiúk természetes hajlamai vasát a jellem acélává dolgozzák fel. A világ legnagyobb középiskolái azok, melyekben a családi és iskolai nevelés a legszerencsésebb módon olvadtak össze. Több száz esztendő kiváló gondja nevelte őket még angol földön is „nagy“ — („great“)-nak nevezett organismusokká, úgy, hogy azokat leírni oly nagy feladat, mint a Libanon cedrusfáit rajzolni. Mindenikök bemutatására más-más lap, más-más fejezet szükséges. Eddigelé más nemzetbeli szakferfiak leírása után bámultuk őket: nagy ideje volt immár közvetlen megfigyelésből merített leírásban mutatni be arcukat hazánk mívelt közönségének, hadd lássa, hogyan szoktatja s minő rendszeres disciplinával neveli a nemzetek Julius Caesar-ja az ifjú nemzedéket, s hogyan vezeti be — már a középiskolai tanfolyam alatt — egyfelől a múlt idők gondolatvilágába, másfelől az organizált játékok által a cselekvés körébe s az erkölcsös habitusokba. Jelen társadalmi állapotaink között fölötté fontos dolog ránk nézve látni, hogy az ifjúság nevelésében a család, az iskola, az egyház és a társadalom hogyan osztják meg egymással a munkát, s mily féltékeny gonddal ápolják az ifjúságban mindenek fölött az erkölcsös vonásokat.

A nők liberális oktatására szervezett középiskolák és egyetemi oktatást nyújtó nő-collegiumok közül szintén bemutatom a legkitűnőbbeket, hadd lássák, hogy a legconservativebb nemzet miként gon-

IX

doskodik arról, hogy a nőket alapos műveltség által a család és a társadalom munkás tagjaivá nevelje, s értelmi és érzelmi műveltségökkel szellemi és erkölcsi önállóságukat biztosítsa.

A South Kensingtonban vezetett természettudományi és művészeti oktatás országosan van szervezve, s a népiskolákon elkezdve fel a szak-akadémiáig, a kormány segélyezése mellett, valóságos virágzó állapotban van.

A középiskolai tanárnevelést az egyetemek csak most kezdték meg; de a természettudományi- és rajztanítók nevelése több év óta foly South Kensingtonban, s kivált a természettudományi szaktanítók gyakorlatias nevelése a legnagyobb elismerésre méltó.

Az egyetemi oktatást is be kellett foglalnom a keretbe, egyfelől azért, hogy a kép, melyet nyújtok, teljes legyen; de másfelől s különösen azért, mert az egyetemek nevelő oktatása és fegyelmezése, — se tekintetben a londoni egyetemszerű collegiumokat sem veszem ki — ránk nézve különösen tanúságos ma, midőn nevelés dolgábau — úgyszólván — megszakadt a középiskolák és az egyetem közti kapcsolat; fegyelmezés tekintetében pedig, egyetemi tanulóink — mondhatni — elhagyott állapotban vannak.

Ha a kitűnő szellemekkel való társalgás mindig bővíti látókörünket: kétségtelen, hogy a nagy nemzetek művelődési műhelyeivel való megismerkedés okvetlenül saját közművelődési intézeteink belső szerkezetére, s azzal kapcsolatosan, iskolázásunk hiányaira emlékeztet.

Midőn a fentemlített iskolákat és intézeteket leírtam, arra törekedtem, hogy leírásom mintegy társalgásszerű legyen; sőt mindenik rész végén igyekeztem kikeresni azokat a vonásokat, melyek az angol és hazai iskolaügyünk egybevetésére a legalkalmasabbak és legjelentékenyebbek. úgy kívántam a két rendszert egymás mellé helyezni, hogy általa a művelt olvasót gondolkodóba ejtsem, s további reflexióra késztessem. A mennyiben e gondolkodóba ejtést elérnem sikerül,

X

annyiban művem hazai közoktatásügyünk reformjához porszemnyivel járul. Ha e tanulmányt a művelt és szakközönség kedvezően fogadja, reméllem, hogy pár év múlva, — ha élek — a nevelés elméletét tárgyaié másik önálló tanulmányomat is közrebocsáthatom.

Midőn az egyes részek végén lévő következtetéseket, mint mély meggyőződéselem eredményét, szintén bátor vagyok Nagyméltóságod kiváló figyelmébe ajánlani, mély tisztelettel vagyok a

Nagyméltóságú Minister Úrnak

Kolozsvárt, 1881. március hó elsején

alázatos szolgája

Felméri Lajos.

BEVEZETÉS.

„A népek sorsát — monda Brougham Lord 1826-ban tartott egyik beszédében — nem az ágyú, hanem az iskola fogja ezután eldönteni.“ Igaza volt. Angolországban a »vörös rózsá« és »fehér rózsá« harcokat a különböző nézetű népnevelési egyletek és intézetek egymás közti versenye váltotta fel; a Lankaster- és Yorkház tragikus küzdelmére az egyház és az állam közti ama nagy vita következett, melynek központja az a kérdés: tanítsanak-e az iskolában vallást, jobban mondva, egyházi tanokat vagy ne?

Az új csatatér az iskola, az új besorozott legénység az iskolakötelesek, a folyvást gyakorló altiszt a néptanító, s a hadgyakorlatok intézője az iskolafelügyelő.

A nép régenten csak löni vagy vágni való tömeg volt: ma oly rétege a társadalomnak, melyet — Széchenyiesen szólva — nevelés által a polgárosodás sáncai közé kell emelni. A nép régenten lelketlen gép: ma oly elem, mely iskolázás nélkül kormányozhatlanná válik; régen a gregarius állapot megtestesítője: ma ápolni kell benne azt a princípiumot, mely őt a történelmi lények sorába emeli, melynél fogva önálló mozgásra, emberies életre alkalmas lesz.

Aristokratikus államban, minő Angolország, a pórnép rendesen mi véletlenebb, mint máshol. A felsőbb osztályok oly magasan emelkednek ki fölötte, mint az erdő százéves tölgyei, és ő a tövükben élő egyszerű moszat, a társadalom parasitája marad.

Amerikában mindenki egyformán érzi és tudja, hogy az állam a nép; Angliában az államot első renden a felsőbb nemesség, második renden a közép osztály alkotja, s csak úgy hosszú szünet után, nagy vonatva következik az alsóbb osztály.

Angolországban egészen e száz ¹⁾ kezdetéig az u. n. munkás-

¹⁾ A 100 évet e műben mindenütt száz-nak mondom, mint a hogy szé-

osztály az államépület pincehelyisége volt, melybe világosságot nem bocsátottak, s igen sokak felfogása szerint bocsátani nem is kellett. A bárók kérvényt adtak volt be II. Richárdhoz, hogy a jobbágnak (villeyen) ne legyen szabad gyermekét iskolába küldeni. II. Richárd korától le egész ül. Györgyig (1820-ig) az angol világnézetbe nem illett be a nevelt munkás-osztály. A nemzet alsóbb rétegeinek míveletlenségét oly természetesnek találják, mint Aristoteles tartotta a rab-szolgásgát. Ám a tudatlanságnak nemcsak negatív, hanem positiv oldala is van, s amaz a tudás hiányát, emez a tudás helyén felburjánzott előítéletek nagy bőségét jelenti. A míveletlen lélek a babonák és előítéletek — ez őszellemei élősdiak — televény földje. Egyszóval az angol gentry és clergy népiskolázás dolgában azt az elvet vallotta, a melyet ez előtt harmadfél százzal Paolo Sarpi olasz történelemíró vallott, hogy a tudás a nép embere szerkezetét — hasonlóan a fájdalomroham alkalmával vett orvossághoz — inkább gyöngíti, mint erősíti.

E csodálatos principium hosszas alkalmazása meg is tette a hatást; oly osztályát produkálta a társadalomnak, mely physikai, értelmi és erkölcsi vonásokban merőben elüt a társadalom többi osztályaitól. E réteget a nyelvszokásokban is aristocratikus angol „a szegény“, „a pór“ poor névvel nevezi. Azonban köztök is különbségeftesz, s azt a részt, mely nem földhöz ragadott „független pórak“ (independent poor), a többit pedig „Ínségesnek“ (pauper) hívja.

I. A poor vagy szélesebb értelemben véve a munkás és a gentleman ellenlábások. Ez a mívelt, az a míveletlen; ez a vagyonos vagy több vagyonért dolgozó: az az ínség ellen küzdő fél. Az az ember, a ki a társadalom tehetős osztályaihoz tartozik, s vagyoniilag független; a ki a középiskolában és az Oxfordban vagy Cambridgeben végzett classikai vagy matematikai nevelés folyama alatt, testi és lelki vágyaira nézve egyensúlyba jutott; a ki sokat utazott, idegen nemzeteket tanulmányozott, s igaz értékök szerint becslelni tanult; a ki mindenek fölött szereti az igazmondást; kiben a nemes hajlamok és ösztönök az okos megfontolást ismerik uroknak; a ki a jót nemcsak azért teszi, mert jó, hanem azért is, mert szereti, — szóval a ki igaz, állhatatos, önfeláldozó, nagylelkű tud is, akar is lenni: az az

kely földön ma is mondják, a hogy használta őd Péter s még régebben használták, pl. Biharban „Szekólszáz“ (1. Szabó Károly közleménye Századok XIV. évf. VI. f. 491. 1.). E szerint a századot eredeti rendszám jelentésében haszná-
lom, a széltiben használt százalék helyett.

igazi gentleman, kinek párját másutt nagy ritkán találod. „Édes kevés embert látok itt [Franciaországban] — írta 1839-ben Dr. Araold — kinek tekintetéről és módoráról azt mondhatnám, hogy valódi gentleman.»¹⁾

Előttünk sajtószzerű, de az angol birtokviszonyok természetéből önként következik, hogy a gentleman prototypja, az angol földesúr, az igazi „glebae adscriptus”, ellenben a munkás a szó szoros értelmében »migratorius« mondhatnám „vagabundus“ természetű.

Az angol munkás helyzete valóban mostoha, sokkal mostohább, mint a francia, olasz, vagy magyar munkásé. Távol legyen tőlem, hogy a mi iparos vagy földműves osztályunkat az angol gyári és mezei munkás osztálylyal tegyem párhuzamba. Az angol munkás általán véve annyi igényt tart a civilizációhoz, s a közműveltség annyi javában részesül, mennyiről a mi földműveseink és iparosaink nagy részének talán fogalma sincs. Angolország óriás műhely, mely különböző fajú munkásai ügyességénél fogva versenyez azokkal a szárazföldi nagy műhelyekkel, melyek igen sok nagy előnyének hijával van. Ha akár a rendszeresen beállított gyáripárt, akár a hasonló módon kezelt földművelést tekintjük, hazánkban hiányzik mind a keret, mind pedig a keretbe beillő ama munkaerő, melyet e »vasgyúró« ország imént említett munkaerejével összehasonlítani lehetne. De azt sem szándékom másfelől fejtegetni, hogy a városi és falusi kézi munkásoknál a politikai jogok mily mértékét találjuk? A »rural peasant«-ot és az „oppidan artisan“-t nem mint politikai, hanem mint emberi lényt veszem szemügyre. Igazán véve, az angol és a magyar munkás-osztály két összemérhetlen mennyiség, s ha e bevezetésben mégis minduntalan előttem lebeg az összehasonlítás, azzal korántsem a két munkaerőt akarom egybevetni, hanem a mi munkásainkéval inkább csak az angol munkás társadalmi helyzetét akarom megvilágítani.

Azt akartam mondani, hogy hazánkban minden iparos és mezei munkás, ha szorgalmas és takarékos, egy kis birtokot szerezhet, melyen kunyhót építhet, családot alkothat, függetlenül élhet, s gyermekeit nevelheti azokban a szokásokban, melyek őt önálló emberré lenni segítették. Ez a mi kontinensünk igazi »független szegénye.« Az angol munkás ezt nem teheti, mert angol földön a földbirtokot a nagy birtokosok monopolizálták, azoknál a törvényeknél fogva, melyek

¹⁾ The Life and Correspondence of Th. Arnold, by A. P. Stanley, London 1877, 10-ik kiadás, II. k. 350. 1.

a hűbérrendszer maradványai vagy módosulatai. ¹⁾ Angolországban a föld aristokratikus birtok, a földesurak tulajdona. ²⁾ A mezei munkás a földesúr-, a gyári munkás a gyár tulajdonos függeléke. A legderekből munkások közül alig nyolc—tíz század oly szerencsés, a ki egy kis takaréktökére tehet szert, és lesz apró árukereskedővé vagy bérlővé, vagy a ki nagyobb szerencsét próbálni kívándorol. A többinek azaz száz közül kilencvennek a szegények háza, a kórház, az alamizsna, az Ínség a végsorsa.

Az angol munkásnak mindenképp előtte a rideg, mondhatnám emberietlen éghajlattal kell küzdeni. A tápszerekre, a ruházatra, a tüzelő és világító anyagra sokat kell költenie, vagy helyesebben, sokat kell érettek dolgoznia. Másfelől sok lévén a versenytárs, nagy erőfeszítéssel kell dolgozni, hogy a sorból ki ne essék. És ha e két nehézséggel megbirkózott, ott van a mezei és gyári, meglehetősen gyakori munkaszünet, mely könnyen tönkre teheti. És ha családja, s mint rendesen lenni szokott, három-négy, sőt több gyermeke van, az előbb említett nehézségek meghatározódnak. A bajt neveli még az is, hogy rendesen a szegényebb osztályokból kikerült nők a háztartáshoz igen keveset vagy éppen semmit sem értvén, feleségek azaz feleségségek lenni nem bírnak. Ez az oka, hogy néhány év óta az elemi iskolákban sok helyt tanítják a leányoknak a főzést.

Egy „skilled craftsman“ hetenként megkeres 30—35 shillinget, de abból családját élelmezni, ruházni, házbért fizetni, s mindenképp fölött magának a kemény munka miatt nagy mennyiségű enni és inni valót kell beszerezni, sőt betegség esetén orvosi szerekre is kell költenie.

Ehez járul egy súlyosító nevezetes körülmény, mely az angol munkás izsákosságának fő motívuma. Köztudomás szerint mennél bonyolultabb a gép, annál szemesebb figyelmet kíván, ez éles figyelem a munkásnak annál inkább kimeríti testét, lelkét, s annál nagyobb vágya kél a reactióra, a kárpótlásra, melyét rendesen az ivásban talál meg.

Az angol munkás eme hibája rendszerint a család nyomorát nerazi, mely elől ismét az ivásban keres menedéket. Ez alatt a gondatlan anya akárhány esetben éhező gyermekeit koldulni, házalni küldi, s egyúttal a bűnök zsákmányáéi dobja. ³⁾

¹⁾ Kay J. The social condition and Education of the people. London 1850. I. 36.

Angol országban az összes földbirtok 30 ezer kézen, s ennek tele csak 150 egyén birtokában van. Taine, Notes sur l'Angleterre, Paris 1876, 216. I.

²⁾ Sheffield munkásai közt — úgymond a sheffieldi amerikai konzul kormányának tett hivatalos jelentésében — a bevételekre és kiadásokra nézve

Tegyük fel azonban, hogy mind a két fél (férj és feleség) józan életű és munkás: akkor is, hogy a munkaszünetelés idején magán segíthessen, gyermekeit igen gyakran még zsenge korokban munkára fogja. Az angol munkások ma is úgy tesznek számtalan esetben, mint a XVII-ik százban, Norwichban, a posztó üzlet főhelyén tettek, öt-hat éves gyermekeket fognak a munkára. ¹⁾ Volt eset rá, hogy öt gyermekes családnak egész heti jövedelme másfél shilling (75 kr.) s az is a legnagyobbik fid keresménye volt. Ily esetben minden fölkelhető ruhanemű a zálogházba vándorol, s ha az éhező kisdedek a népkonyhán egy kis enni valót akarnak kapni, meg kell várniok idősebb fivérük vagy nővérük hazajöttét, hogy rendre annak a rongyaiba bújva kimehessenek. ¹⁾

a legnagyobb mértékű gondatlanság uralkodik. Némely munkás, ki hetenként 60—70 shillinget megkereshetne, megelégszik felényivel, vagy épen annyival, a mennyi egymagának tápszerre, sörre és mulatságra kell; nejének és gyermekeinek édes keveset dob oda. Igen sok munkás, ki idő folytán független vagy legalább biztos életmódra tehetne szert, egyáltalán nem takarít meg semmit azon az egykét shillingen kiviül, melyet betegsége esetére a munkásegylet pénztárába fizet. Sheffield munkásai között kevésbé dúlna a szegénység, ha az iszákosságot nagyon meg nem szokták volna. Az angol munkás-osztály bajai legnagyobb részének kútfeje az iszákosság, mert Sheffieldben általában minden munkás a hét egy napját ivással tölti, s ezzel az összes munkaerőt $\frac{1}{6}$ -nyival megkevesbíti.

A királyság népessége 1860—1878-ig 17° o-dal; ellenben a szeszes italok fogyasztása 60%-dal növekedett.

Hivatalos statisztikai kimutatás szerint 1860-ban 96.ao millió liter angol pálinkát, 1878-ban már 132.08 millió litert fogyasztott el Nagy-Brittánia. Ha ez összeghez az idegen pálinka, bor és sör-fogyasztást hozzávesszük, az 1860-ban elfogyasztott 3,241.70 mill. liter, 1878-ban 5,358.47 millióra emelkedett.

Manchester Saiford nevű elővárosában 122,000 lakos közt vasárnap este 8—12-ig 128, hétfőn egész nap 207, szombaton 562 részegert tartóztattak le.

1872—1878. években a nemzet összes anyagi vesztesége a szeszes italokkal való élés következtében 36,000 millió márkára tehető, mely összeggel — úgy mond az Alliance News — kifizethettük volna összes államadóságunkat (15,500 mill. márka), a mellett megvehettük volna összes vasútainkat, sőt ráadásí a kevés híján, azokat meg is kétszerezthettük volna. E helyett 36,000 mill. márkánkért mit kaptunk? felelet: több bűnöst, szegényt és örültet, más szóval több rendőrt, több börtönt, több szegényekházát és több kórházat, s végül az élethossz csekélyebb középszámát. (Ludwig Freiherr von Ompteda Bilder aus dem Leben in Kngland. Leipzig 1880, 141—5. 1.)

²⁾ Macaulay Anglia története, ford. Csengory Antal I. köt. 425. 1.

³⁾ Megható e fajta eseteket beszél el Anderson „Children Rése tied from pauperian” című művében, Edinburg 1871.15—19. 1.

Az angol munkás e fajából az élet buja-baja „wear and tear of life” korán kiaszalja az élet-erőt s teherré teszi az életet.

Az angol földmives élete és sorsa nem sokban különbözik a gyári munkásától. Angliában és Walesben a parasztok házai, jobban mondva kunyhói végtelenül gyarlóbbak, mint a magyar, a hollandi vagy a svájci paraszt lakása.

»A mai mezei munkás — mondja Gladstone — több levegőt, jobb vizet, s az időjárást jobban kiálló (weather proof), az Hiedelemre és erényre alkalmasabb lakást kér.«¹⁾ E beszédből eléggé kiérzik hogy a munkások házaiban is, mint minden emberi hajlékban, nemcsak a testi épségre, hanem az erkölcsi egészség fenntartására is szükséges bizonyos mennyiségű köblábnyi tér. Az erény gyakorlásának, ép mint a test izmosodásának első feltétele a tiszta levegő és a mozgás-szabadság.

A mi pedig a mezei munkás jellemét illeti, legjobban jellemzik azok a mulatságok, melyekre szabad idejét fordítja.

Ősei jó régi játékaikat (cricket, lövés, versenyfutás, tánc) elhagyta vagy elfelejtette. Kertészettel nem foglalkozik, mert ritkán van kertje; hangszeren nem játszik, mert megtanulni nincs alkalma, s ha heti keresményéből valami vasárnapra, a nyugalom napjára megmarad, a pálinkás boltba (gin palace) vagy a sörházba (pót house) viszi, s szerez rajta magának erkölcsi és anyagi romlást, kivált ha meggondoljuk, hogy e mulató helyiségek egyfelől a demagógok, másfelől megbélyegzett erkölcsű nők rendes találkozó helyei. De mit is tehetne netán megtakarított pénzével? Földet nem vehet rajta, melyen maga és családja számára biztos hajlékot építhessen, s hacsak ki nem vándorol, a mi igen sok, talán mindene kockáztatásával jár, legfeljebb valamelyik közeli városba mehet be, hogy boltot nyisson, s oly üzlet-hez fogjon, melyhez egyáltalán nem ért, s hogy ott eddigi szokásaival szakítva új és kétes kimenetelű élethez kezdjen. Egyik sem kecségtető kilátás rá nézve.

Az O’Connor-féle telep Oxford Shireben — azaz a két holdas gazdálkodás „two-acre lótt peasant proprietorship“, melynek hajótörés lett a sorsa — csak kín- és kiszenvedett kezdemény volt. A föld-birtokosok a kis farmokat megszüntetik, és nagy tagokba olvasztják be, mert könnyebb 1000 hold bérletét egy embertől, mint 30—40-től szedni be. E miatt a kis farmereket elidegenítették, s vagy kivándorol-

¹⁾ Nineteenth Century. 1878. jan. 208. 1.

tak, vagy pedig gyárvárosokba szorulva, a napszámos munkások tömegebe olvadtak.¹⁾

Az angol birtokviszonyok jelen állása szoros kapcsolatban van Hódító Vilmosnak (XI. százbeli) erőszakosan eszközölt felosztásával. A földesúr és a jobbágy más-más rácéból való volt; a normán aristokraták büszkesége nem tűrt maga mellett oly földbirtokost, ki nem az ő fajából származott. Ha a földesúr és jobbágya közt szívélyes egyetértés volt volna, mint pl. hazánkban, lassanként a paraszt is szert tehetett vala egy talpalatnyi földre. Ámde a saxon paraszt türelmetlensége, mely az idegen igát nem szenvedhette, s a normán gentleman dölyfe — egymással sohasem birt összeférközni. A paraszt örvendett, ha szakíthatott velők; szabaddá, de egyszersmind — földönfutóvá lett. A földesúrnak e szakítás csak használt, mert kevesebb és jobb munkást vett birtokára, melyet most már tetszése szerint használhatott. A földbirtok ekként mind a lordok kezén volt, s a felszabadult jobbágy inségessé (pauper) vált.

Így kellett végre meghozni a Poor Law-t, mely megfosztá jellemük férfiasságától azokat, kik az igazi függetlenséget sohasem ismerték, még szolgálba tette azoknak az érzületét, kik csak névleg nem voltak rabszolgák. A pauper szellemnek koldus alamizsnát adott, megjutalmazta a dőzsölést, s megadóztatta a szorgalmat.²⁾

De hogy tárgyamra visszatérjek, a gyári munkások annyira vihetik, hogy apránkénti fizetéssel hazat szerezhetnek maguknak, s a nagyobb városokban egész utcák vannak, hol a házak, de csak a házak a bennöklakó munkások tulajdonai: ám a földmivesnek nincs ily menedéke és munkára serkentő eszményképe. «Igaz — mondja Mackay (J.) — hogy a legtöbb mezei munkás jobban táplálkozik, mint a legtöbb házaló szabó és csizmadia (joumeyman tailor etc.); az is igaz, hogy a postai takarékpénztárakban berakhatja megtakarított poundjait, a mi jól fog majd betegsége esetén: de mi az ahoz képest, hogy ha egy kis telket meg egy pár tehenet szerezhetne. Épen semmi!³⁾ Ennél valami erősebb motívum kell, mert senkinek sincs kedve sokat nélkülözni azért, hogy boltot nyisson, ellenben sokat izzad, éjszakázik, hogy fáradtsága árán egy kis kertet vagy telket vehessen.

¹⁾ Manchesterben most van alakulóban egy kisbirtokot rendszeresítő társulat. L. Macmillan Magazine, 1880. márc. sz.

²⁾ J. J. Rigg. National Education, London 1873. 71—2. 1.

³⁾ Macmillan Magazine, 1880. márc. 410. 1.

Az angol mezei munkás jól látja, hogy nincs e földön számára lehetőség, hogy helyzetéből bármely erőfeszítés mellett fölemelkedhessék. Helyzete és a körülmények rabjának érzi magát; a rabszolga bánatlásába sülyed, s ez a gondatlanság alássa jelleme függettségét, s az angol munkások azon a közös erkölcsi lejtőjén, melyet előrelátás-hiányának (imprévoyance) neveznek, egyenesen a koldusbotra, az alamizsnára, vagy a szegények házába jut.

A magyar paraszt jelleme, szokásai, időtöltése, legalább hazánk több vidékén (pl. a Tisza, a Duna mentén, a Székelyföldön) óriási magasságban áll az angol parasztéval szemben. Saját és példásan tiszta házában függetlenebbnek érzi magát a legnagyobb angol földbérlnél (farmer) is, mert tudja, hogy gazdasága kizárólagos sajátja, s senki fiának nem kell kedvébe járnia, hogy helyzetét biztosítsa. Másfelől, kivált ha gyermekei vannak, jól érzi, hogy van miért és kiért élni, küzdeni, ha kell nélkülözni. Ez az érzelem az, a melyet öu-becsérzetnek nevezünk, mely a mi egyszerű földmívesünk természetét megváltoztatja, mely őt értelmessé, Ön megtagadóvá, hazaszeretővé, egyszóval erényesebbé teszi, mint a milyen az angol parasztok legnagyobb része. Szóval a magyar munkás egész ember a maga tagján, úr a maga otthonján: az angol munkás — bármint dolgozzak is, egykezűnek (single handed) érzi magát, kinek egy másik, — felebaráti kézre van szüksége. A magyar földmíves gazda egyszersmind hazafi, polgártársa az uraknak, az angol munkás inkább csak felebarátja a felsőbb osztálybelieknek.

Az angol munkás-osztály egyik említettük fajának sincs meg a valóbau nyugalmas otthona, se az azzal járó függetlenség érzete, tette-rejének nincs meg az a másokat kizáró tere, gondoskodásának nincs meg az mikrokosmosa, hová csak az övéi lennének bezárva; szívében nincs hely arra a mosolygó vidámságra (cheerfulness), mely a magyar munkásból hétköznapi és vasárnap egyiránt dal alakjában tör ki. A magyar munkás kedélye derült, mint a májusi ég, míg az angolé sötét, ködös, rideg, mint szülőföldén a novemberi időjárás. A magyar paraszt úgy érzi, hogy háztájának, cselédségének, barmainak, szóval egész környezetének ő az ura, feje, éltető lelke, szintúgy van a dolog iparosainkkal is, kik családjukban, továbbá eszközeikben megsokszorozva érzik erejüket. Az angol munkás ellenben a nagy uradalmakban végtelen kicsinynek érzi magát, Manchester óriási gyáraiban pedig oly gépek közt, melyek emberi testvastagságú vaslemezeket legnagyobb könnyúséggel fűrnak, faragnak, tehetetlen féreggé törpül;

vagy ha az óriási gyapotgyárakban a gépezet működését reggeltől estig egyforma hideg és rászögzött tekintettel kíséri; maga is utoljára érzelemben és gondolkodásban mintegy gépszerűvé válik. Hétköznap nem mehet szabadba, vasárnap nem az Isten házába, mert az elsőre nem jut ideje, arra pedig nagyon kell Angolországban, hogy valaki a templomban magának és családjának ülőhelyet béreljen.

»Elméletileg — írja nekem Thring E. az angol egyház egyik tekintélyes lelkipásztora — az egyház minden tagjának joga van templomi ülőhelyhez; gyakorlatilag azonban a városokban, igen tökéletlenül van e rendszer kivíve. Vannak igen népes egyházközségek, mélyeknek templomaiban a nép számára egyáltalán nincsen hely. E szükség pótlására rendkívüli erőfeszítéssel törekedtünk és törekszünk, de a népesség szaporodása sok esetben túlszárnyalja mindazt az erőfeszítést, melyet a baj helyrehozására kifejtünk.«

Vasárnap a múzeumok és képtárak szintén zárva vannak, s ha csak jótékony kezek a munkás kerületében club helyiséget nem emeltek, nincs mit tennie, mint rideg kunyhójából a fűtött pálinkás boltba térni. míg a közép és felsőbb osztálynak majd mindenik tagja az Úr házában van, hol szíve az örök bíróval a könyörgés hangján párbeszédet folytat, hogy új tetterőre, a munkára való további kitartásra buzduljon: addig az alsó osztályok népe tömegesen keresi fel azokat a helyeket (public houses), hol a szemérmertlenség és az erkölcstelen példa egymással kezét fogva, megrontják szívét, s megbénítják tett-ejét.

»A vasárnap — mondá nekem Dixon Gy. a birminghami iskolaszék jeles elnöke — munkás-osztályainkra nézve unalmas egy nap. Multságuk édes kevés van; nagy részök az italmérésekbe megy; némelyek nagyot járkálnak, legtöbben pedig az utcán ácsorognak, vagy otthon ülnek, s jó ebédben és heverésben keresnek kárpótlást.«¹⁾

¹⁾ A III. György alatt (1780.) hozott törvény értelmében, vasárnap mindennemű oly multság tilos, mely belépti díjjal vagy jeggyel van összekötve. Csak egyházi zene (Sacred music) engedhető e napon. A ki e törvényt megszegi, 200 font bírságot fizet; Ha kiderül, hogy valamely társaság a maga rendes (vagy vasárnapról szólva rendellenes „disorderly house” helyiségében tartotta a multságot, az egyesület minden egyes tagját perbe fogják. — A nagyobb üzletek azzal enyhítik a szigorú törvényt, hogy helyiségeiket szombat d. n. 2 óraker bezárják, hogy emberek c nap délutánját szívök szerint használhassák. Továbbá az évenként országszerte engedélyezett négy szünnap [ápril, június, aug. és dec. hóban egy-egy hétfő = Blau-Montag (?) u. n. Bankholiday szintén arra való, hogy a vasárnapi rendellenes helyiségeket

A homlokegyenest ellenkező életmód, habitusok és helyzet egymástól merőben elütő arculatot ad a közép és alsó osztály emberének. „A társadalmi nagy egyenlőtlenség — mondja Arnold Máté — materializálja felsőbb osztályunkat és brutalizálja az alsóbb osztályt, melynek főszükséglete a sör, a pálinka és a tréfa”¹⁾

II. Angolország a contrastok hazája. London, Liverpool, Manchester, Birmingham utcáin egyfelől oly szálas, jól megtermett, massiv emberi alakokkal találkozol, kik akár egy Michel Angelo ecsetjére méltók voluának. Az Oxford streeten vagy RegentV Circuson hőmpolygó tömeg öthatod része a tehetős osztályhoz tartozó üzletember. Magatartásukon a jóllét látszik, ereikben az élet pezseg, beszédjük az Önállóan gondolkodó vállalkozóra vall: ezek a Rubens televérii emberei. Velök szemben valóságos árnyékok azok a „ginére valló ripacsos arcú, egyenetlen járású s kietlen tekintetű torzonborz alakok, a kik az Oxford street mögött egész a Strandig csoportosan lézengenek. Lionardo da Vinci nem egy Judás főre akadt volna köztök; Teniers pedig bármelyiket festhette volna a csapszék hőséneke.

A tehetős osztály minden tagja homlokáról leolvashatod az erélyes akaratot és kimagasló egyéniséget: ³⁾ egyszerűen fölemelt fejük a virtus verusque labor igaz képviselője; ellenben az alsóbb osztály embere bágyadt tekintete a Horác-féle „atra ciinZ-t, a megélhetés nehéz gondját tükrözi. Amaz mindig kisiet a jelenből, s nagyban mérlegeli a jövőt, melyet képzeletben megtölt terveivel, tetteivel, egyszerűen egyéniségével: emez csak a mának él, a holnaptól semmit sem remél; sőt a jövő feltolakodó képeit a csapszékben vett erős szerekekkel igyekszik magától elűzni.

„Tagadhatatlan — mondja Arnold Máté — hogy a nagyon beárnyékol, a szertelenül jelentéktelen létnek a jellemre lenyomó és butító hatása van.”¹⁾ Ez állítás igazságát minden lépten igazolja a napszamos (gyári és mezei munkás) helyzete Angolországban.

E néhány vonás eléggé indokolja, hogy a népiszkolázáson, sőt

rendesen látogathassák. Végre a nagy gyárak és üzletek évenként rendszerint két heti szünidőt (yearly holidays) engednek embereiknek, oly formán azonban hogy erre az időre eső fizetősök is szünetel.

¹⁾ Mixed Essays, London, 1870. 92. 1.

²⁾ Az angol az én-t köztudomás szerint mindig nagy I-vel hja, s mint a hogy e betű kimagaslik a többiek közül, ő is úgy szeret valamiben kitűnni mások között.

³⁾ Mixed Essays 11. 1.

magán a *népen* is egyebet értenek angol földön, mint nálunk. Nálunk egyfelől a birtok, másfelől az egyforma iskolázás az iparost és a földmivest a nemzet tagjává, mondhatnám hazafivá teszi. A magyar paraszt egére ugyanaz a nap kél fel, mint a földesuréra; s a népdal szavai szerint is „egy eső hull a földjökre:“ az angol gyári munkás napja a hold, mert hát rendszeren csak este szabadul ki a gépek alvilágából; az angol paraszt pedig életében soha s csak halála után tehet szert fekvő földre. A magyar paraszt néhány talpalatnyi ingatlanát a hazai föld egy csipetnyi foltjának, magát a nagy nemzettest kiegészítő tagjának tartja; földje contiguitásban, érdekei cohaesioban vannak polgártársaiéval: az angol munkásnak csak munkástársai vannak s érdekei csak azokéval vannak összekapcsolva. A magyar földmivesnek nemcsak házi, hanem hazai tűzhelye is van; az angol munkásnak leg-feljebb háza van, de nincs hazája.

A magyar munkás gyermeke a nevelés olcsóságánál fogva egy iskolában tanul a közép és felsőbb osztályok gyermekeivel. Elemi iskoláink háromnegyed részéből a szegény nép gyermekei igen tekintélyes számmal mennek évenként középiskolákba s onnan egyetemekre. Angolországban még megoldásra vár az a nagy iskolázási probléma, hogy a fészker alatt született gyermek a közép iskolába „Public School“ s onnan az egyetemre felhatolhasson. (From the gutter to the University).

Tagadhatatlan ugyan, hogy a legújabb időben Londonban, Birminghamban s még egy-két nagy városban tettek néhány alapítványt, hogy elemi iskolát végző tehetséges szegény fiúk egy részét felsőbb iskolákra segítsék. Ha jól tudom, ez év tavaszán végezte egy növendék a City of London School-ban a középiskolai tanfolyamot, melyet, mint ez iskolában első esetet a hírlapok is megbámultak. Hasonló eset fordult elő 1879—80-ban Birminghamban is; de hát „egy fecske nem csinál tavaszt;“ aztán ha az ösztöndíjasoknak is költséges Public School iskolázását tekintjük, még mindig fennáll a pór fi és az úr fi egy helyt tanulhatásának nagy problémája.

Mily más állapotokat találunk iskolázás tekintetében Skóciában. „A skót egyetemeken lévő negyedfél ezer tanuló egyhated része földmives és gyári munkás gyermeke. Minden skót paraszt jól tudja, hogy önmaga hibás, ha saját iskolájában annyira nem megy, hogy szerzett ismeretei alapján egyetemre juthasson.“¹⁾ Szintén ezt mondhatni az

¹⁾ Playfair Lyonnak az alsó házban 1870. jun. 26-án tartott beszédéből.

észak-amerikai Egyesült-Államokról is. A nyugoti államok egyikében működő egyetemi tanár monda, hogy tanítványai közt vannak olyanok, kik nagyon korán (4—5 órakor) kelnek, s reggeli lapok széthordásával keresik kenyerüket; vannak a kik utca-lámpagyújtogatók, sőt az intézet egyik legkitűnőbb növendéke délutánoként egy borbély műhelyben borotválással szerzi ebédjét.¹⁾ A Cornell University-n sok oly növendék tanul, kik vagy az egyetemi farmon vagy a szomszéd falvakban dolgoznak, — szóval szegény tanulók, kik kezök munkájával tartják fejőket.

Angolországban ²⁾ a társadalmi osztályok közt levő nagy válaszfal miatt, csak nagy kivétel az alsóbb és felsőbb osztálybeli fiúknak egyforma felsőbb iskolázása, ³⁾ sőt új dolog még az elemi iskolában való egyesülése is. Még a legközelebbi időben is több eset volt rá, hogy a közép osztályhoz tartozó szülék gyermekeiket azért vették ki az elemi iskolából, mert oda munkások gyermekei is feljártak. Ritka eset ott, a mi nálunk majd minden nap előfordul, hogy a nép gyermeke, felsőbb iskolázás útján, oly magas míveltségre és széles látókörre tegyen szert, mint a vagyonos osztályok fiai. Akár a föld, akár a szellemi birtok szerzethetését tekintjük, az angoloknál még csak ezután alakulnak meg azok a szálak, melyek a munkást szorosan a nagy nemzetesthez fűzik, csatolják.

III. Az a tátongó űr, mely betöltetlenül áll az angol nemes és szegény között, meglátszik a gyermekek arculatán, sőt mondhatnám physikumán is. E tekintetben igen tanúságosak azok az adatok, melyek Nagy-Brittánia népessége physikai állapotáról szólnak, s melyekből kitűnik, hogy az irgalmas iskolabeli (Charity School) a gyári és földmi vés munkával, meg a középiskolai tanulással elfoglalt gyermekek test-súlya közt mily nagy a különbség. Itoberts orvos 1873-ban következő közép súlyt talált a más-más módon elfoglalt gyermekeknél. (Láncét 1875. aug. 25. sz.)

¹⁾ Morley (F.) The Struggle for National Education. London, 1874. 28. lap.

²⁾ Megjegyzem, hogy Angolországon mindenütt a földrajzi „Wales”t és „England”-ot, Anglián pedig csak ez utóbbit értem.

³⁾ Régen az egyetemi ösztöndíjasokat, az egyetem számára való kéregetésért, házi fecskéknek nevezték.

É l e t k ö r	I. Londoni irgalmas iskolákban	II. Gyárban dolgozó gyermek	III. Mezőn dolgozó gyermek	IV. Közép- iskolai tanulók	
9 éves . .	51-63 7	58-72 7	60-02 7	61-98 7	A 10 évesek testsúlya szá- mait mel- lőztük.
11 „ . . .	58-32 „	67-92 „	71-01 „	74-09 „	
12 „ . . .	62-80 „	71-06 „	75-00 „	78-98 „	
Ezekből közép szám . . .	56-82 „	65-11 „	67-53 „	70-58 „	

E számokból kitűnik, hogy a közép iskolai növendék testsúlya a kilenc éveseknél 10.35 fonttal, a tizenkét éveseknél 16.18 fonttal több, mint az irgalmas iskolák hasonló korú növendékeinél. Ugyancsak Roberts mondja, ki a gyárakban dolgozó gyermekek közül mintegy három ezeret tett vizsgálatá tárgyává, hogy e gyermekek teste igen öreg fejközhöz és korukhoz képest; kis növésűek, lócs lábra hajlandók, nyakokon igen gyakran régi seb látható, mint kitörő lázak következménye.

Jolly skót felföldi iskolafelügyelő a legerőteljesebb és legegészségesebb felföldi nép közepette, úgy találja, hogy a lapos mell, görbe hát és gerinccsont, egyenetlen váll s más physikai bajok jellemzik a nép gyermeke elhanyagolt testi nevelését. Ha e bajok a szabad levegőn élő gyermekek között is oly rontó hatásúak, mennyivel inkább a romlott szobai légkörben, vagy a gyárakban napestig guggolva ülő gyermekeknél. E physikailag inségesek, ha családot alkotnak, öröklővé teszik testi fogyatkozásait, s nyomukban előáll az a pauper race, melynek valódi típusa a Murillo megörökítette koldus gyermekek.

Ez az elesett tömeg (lapsed mass) értelmileg és erkölcsileg rendszeren cseppel sem áll magasabb fokon, mint physikailag. Belőlök kerülnek ki a csavargók (Street Arabs), koldulok, házalók, szóval az utcák és piacok erkölcsi szemete, melylyel ha érintkezel, desinfectió kedvéért meg kell mosnod kezedet, mint a hogy hajdanában Spinoza tett volt.

A társadalom életuedvét emészto emez elősdiék irtásáról egész az új népoktatási törvény létrejöttéig, nem gondoskodott rendszeresen senki. E szerint egész e száz hetvenes évéig, a társadalom e penészgombái, minden buzhódt helyen ott leselkedtek, hogy a nekik való

táplálékra, vagy zsákmányra szert tegyenek. Természetes, hogy jókora részők börtönbe került. ¹⁾)

1855-ben angol királyság szerte 46%-nál több iskolaköteles gyermek esett a csavargók rovatába. ¹⁾ Valóságos börtöntöltelék! A Quarterly Review adatai szerint 1845-ben 59,000 bebörtönzött egyén közül 15,260 sem írni, sem olva²⁾) Clay, ki 25 évnél tovább volt a prestoni fegyház igazgatója 1847-ben egy felsőházi bizottság előtt 43—45%-ra tette a merőben tudatlan ifjú fegyencek számát, és 20%-nál többre teszi azoknak a számát, kiknek, ha erényről, vétekről, szentségről beszélt, úgy nem értették, mintha csak chinai nyelven szólott volna. ⁴⁾)

Fölháborodik az emberi érzés, ha meggondoljuk, hogy ezeket az értelmileg és erkölcsileg vad állapotban tengő teremtményeket, az állam erkölcsi lényeknek tekinté, s mint olyanokat büntette.

E mélyen tudatlan lények állapota — mondá helyesen Clay — rosszabb a barbarismusnál, mert míg ezek a szerencsétlen társadalmi számkivetettek semmit sení tudnak a megváltóról, alig hallottak valaha Isten létéről, és mindennemű emberies tudományokban merőben tudatlanok (pl. Glasgowban, a népoktatás „classikus” földén, 1845-ben 698 gyári munkás gyermek közül 126 a Jézus nevét vagy sohasem vagy csak káromkodásban hallotta. A többiek közt volt olyan, ki azt mondotta, hogy Isten a Jézus fia volt; vagy hogy Isten volt az első ember; a rém. kath. vallásúak közt pedig feles számmal voltak, kik Jézus nevét ugyan ismerték, de mikor az apostolokra és prófétákra került a sor, azt mondták: „Ez úri emberekről semmit sem tudunk” ⁵⁾): addig másfelől jól ismerik a bűnöket, minden erkölcstelenségbe belemerültek, s ha mint olyanok, az állam törvényeit áthágják, szigorúan büntetik: bár aligha igazságos dolog őket felelős lényeknek tekinteni. ⁶⁾)

¹⁾ A Quarterly Review szerint 1845-ben egyedül Londonban 14,887 hűsz évesnél ifjabb fiút és leányt fogott be a rendőrség.

²⁾ S. J. Pakington alsóházi beszéde, 1855. 10. 1.

³⁾ Idézve J. Kay Social Condition and Education stb. I. köt. 413. 1.

⁴⁾ Ugyancsak szerinte a fegyenczck 37%-da nem tudta sem az Idvezítő nevét, sem a Miatyánkot, s csupán 7.6% ismerte a vallás elemi igazságait. Idézve M. Carpenter „Reformatory School” London, 1851. 21—23. 1.

⁵⁾ National Education, by Dávid Stow. London, 1847. 69—72.1.

⁶⁾ Idézve Sir John Pakington alsóházi tag 1855-ban ugyanott tartott beszédében 18. 1.

A tudatlanul és gondozatlanul felnőtt gyermekek — monda Carpenter Mária 1851-ben, az alsóház kiküldött bizottsága tanácskozmányán — nem tartoznak a társadalomnak kárpótlással, ha törvényeit megszegték, melyekre őket soha senki sem tanította. Sőt azt hiszem, hogy inkább a társadalom tartozik nekik kárpótlással, a miért őket ily útszéli állapotban hagyta.¹⁾

1848-ban, tehát ezelőtt három tízzel, Nagy-Britanniában minden 8-ik ember mint „pauper” az állam segedelmére volt szorulva.¹⁾

Tán nem csalódom, ha azt állítom, hogy a mai pauperek az a b. b. 300,000 16 évnél iljabb gyermek²⁾, kik semmivel sincsenek a fentebb említetteknel jobb szellemi és erkölcsi állapotban, szintűgy, mint „semi-criminal” őseik, az angol társadalom fáján élődő hamuféreg (Blattlaus) sereg, melynek irtására (dispauperising, debrutalising) rendkívüli eszközök s rendkívüli emberek kellettek, kellenek. Ez a corruptió büzhödt mocsara (stagnant water of corruption), melyet az élet friss vizével kell kicserélni. Még ma is sokan vannak Angolországban, kik a pauperismust olybá veszik, mint mi a diphteritist: ragályos és halálos betegségnék, mely kiváltképen a gyermekek között pusztít. Annyi tény, hogy több kiadása van: néha örökölt, mint a görvély (scrophula); máskor a független szegény segítézésé eredményezte baj.⁴⁾ Az is bizonyos, hogy e „mássá perditionis” tagjai más levegőt szívnak, mint a társadalom többi rétegei, oly levegőt, mely őket erkölcsileg megöli, mint a hogy a tengervíz megölte Nagy Péter cár korában a matrózfiúkat.⁰⁾ E söpredék keze mindenki ellen, s mindenki keze ellenök van. A törvény természetes ellenségük, de ők is ellenségei minden emberi és isteni törvénynek, melynek kijátszását dicsó dolognak tartják. Ily mélyreható erkölcsi vérromlás gyógyítására nem közönséges emberek, s nem mindennapi eszközök kelle-

¹⁾ E. Carpenter Life and Work of Mary Carpenter. London, 1879.280.1.

²⁾ Christian Examiner, idézve M. Carpenter „Reformatory Schools” London, 1851. 209. 1.

³⁾ J. H. Rigg „National Education.” London, 1873., 324. 1.

⁴⁾ Recipients were pauperised“ y Report of the City Parochial Charity’s Commission. London, 1879., 3. 1.

5) Péter cárnak egyszer az a gondolata támadt volt, hogy nagyon derék dolog lenne, ha a tengerészek tengervizet innának. Szoktatás kedvéért ki is adta a parancsolatot, hogy a tengerész fiúknak csak tenger-vizet szabad inni. A fiúk mind elpusztultak, s az új szokást nem lehetett meghonosítani. (Goldsmithy Essay on Education.)

tek. Mindkettőt maga az angol társadalom szolgáltatta a népnevelés úttörőiben, s az általok felállított — tisztán az alsóbb osztályok gyermekeinek való — nevelőintézetekben; minők a vasárnapi iskolák, szeretetházak, javító iskolák, munkaiskolák stb.’ (Sunday Schools, Boys’ Home, Reformatory Schools, Industrial Schools stb.

I. FEJEZET.

A népiskola úttörői.

Angolországban, a közép és felső osztálynak ős régi idők óta megvoltak iskolái. A társadalom világossága és a kormányhatalom képviselői ezekből az osztályokból kerültek ki. Aschara, Locke, Goldsmith és mások a gentleman neveléséről írtak elméleteket; a népnevelésének semmi elmélete, s a semminél csekélylyel volt több gyakorlata egész a múlt száz végéig. A felsőbb osztályok nevelése az uralkodóknak, a főpapságnak és a főnemességnek mindig első gondjai közé tartozott. Az angol nemes mindig tudta, hogy a tudomány az a szeptrum, melylyel egyedül lehet a patríciusoknak kormányozni, s az az eszköz, melylyel a felsőbb osztályoknak az alsóbbak tiszteletét ki kell érdemelni. Magát a legjobbnak tartván, arra törekedett, hogy gyermekei a szellemi aristocratiának méltó tagjai legyenek. A társadalom alatt álló osztályaival nem sokat törődött; szellemi érdekeikért, sem a reformatió előtt, sem azután egész a jelen száz második feléig nem sokat tett. Az angol papság szintén keveset gondolt a nép nevelésével. Az angol népiskola nincs úgy összeforva az egyházzal, mint a skót, a német vagy a magyar népiskola. A reformatió nem alakította át az angol nemzet közmívelődési intézeteit; az a nemzeti nevelésnek nem volt oly kovásza, mint Skóciában s mint volt általában Európában. Az angol egyetemek is voltaképen csak ruhát cseréltek, de testben, lélekben a régiek maradtak. Az angol uralkodó, kinek címében van, hogy a hit védője (Defender of faith), mindig úgy vélekedett, hogy ha az ő hitét valló főpapság és nemesség mellette: ki szállhat ellene? Oxford és Cambridge 40—50 collegiumaiból évenként ezrével kerültek ki, az egyházzal egybeforrt államhatalom hívei, kik egyetembe lépésükkor esküt tettek a "XXXIX. cikkre": tehát más, a nép kebeléből kikerült védőkre szükség nem volt. A nép, mely a felsőbb osztályok, mondjuk Rendek védelme alatt állott, a hit védőjévé, avagy az egyháznak csak igazi tagjává sem válhatott. Eléggé jellemzi ezt az a lancashiirei közmondás, mely még az ötvenes években is a nép

száján élt: Angliában nincs egyház a szegény ember számára, ott csak a gazdagnak van egyháza.¹⁾

Skóciában, Hollandban, Svájcban, Németország protestáns részében a népiskolák élete a reformatióval kezdődik, sőt az alapos iskolázás (jezsuita iskolák) Németország katolikus részeiben is, szintén a reformatio hatására kap lábra. Az elemi iskolának, mely a protestáns országokban az egyházi discipina jelentékeny tényezője, kovásza: Angliában sohasem volt meg ez a kelesztő szerepe. Maga a vidéki angol papság sem volt kovásza a nép erkölcsi reformálásának, annál kevésbé lehetett egyháza iskolája. »Gyermekei csak úgy nőttek fel, mint a szomszéd parasztok gyermekei. Fiai az eke után jártak, s leányai szolgálni mentek.«²⁾

Az angol földmives népnek sem fejét, sem szívét nem hatotta meg a reformatio. Angolországban a hitújítás a kormány műve volt, s nem a népe. Természetes, hogy a nép érzületét meg sem is változtatta, mint Németországon vagy másutt. A nép csak egyház-főt cserélt, de szíve nem fült az új tanokhoz, melyeket egyáltalán nem ismert. A világi és egyházi kormány gondoskodott is, hogy sokáig meg ne ismerje. Midőn pl. Walesben néhány lelkes egyén a bibliát saját költségén welsh nyelvre kezdte fordíttatni, a kormány rendeletet adott ki, hogy minden példányt nyilvánosan elégessenek. A reformatio után egy százzal is Walesben csak a templomban lehetett bibliát találni, s hogy a nép vajmi keveset forgatta, onnan is kitűnik, hogy még múlt száz végén is Wales igen sok falujában csak »csudatevő orvosság« gyanánt használta a nép a szent-írást emberi vagy állati betegségek elűzésére.³⁾

A biblia olvasásra előkészítő elemi iskolán a reformatiónak még árnyéka sem látszott. Wesley (J.) a methodista felekezet egyik alapítója, a múlt száz első felében walesi útjáról azt jegyezte naplójába, hogy a nép úgy nem ismeri a keresztyénség alapelveit, mint akár a cserokee indiánok.“ A papság az iskola fenntartást nem tartotta köte-

1) Kay J. Social Condition stb. I., 592. 1.

2) Macaulay Anglia története I., 337. 1.

3) Crosby-Hall Lectures on Education. London, 1850. 177. 1.

Hogy az u. n. szárazbetegség és más bajok ellen hogyan használta a welsh nép a bibliát és a könyörgéses könyvet (Common Prayer Book), arra pár érdekes adatot közöl Richard H. walesi lelkipásztor, a most említett műben 183—4. 1.

lességémk, s mint óriás magaslik ki kebeléből egy Jones († 1763.), az évnegyedenként más-más községbe vitt u. n. vándor iskolák (Circulating schools) alapítója.

Nem csuda tehát, ha ily körülmények között az angol munkásosztály majdnem három százon át tudatlanságába és reménytelen helyzetébe volt eltemetve. A krónikák sokat beszélnek a felső és közép osztályról, váltig emlegetik az elégtelen iparosokat; sőt még a tolvajokról és munkakerülőkről is többször megemlékeznek az ország törvényei: de nem akadt senki, ki egész a tizennyolcadik száz végéig az angol paraszt helyzetéről megemlékezzék. „Ez az osztály a nevelés körén alól esett.“¹⁾

Franciaországba a nagy forradalom vitte be a köztársasági egyenlőség elvét, s Ion a népnevelési mozgalom megindítója. Angolország részint azért, mert sem belső forradalmak, sem külső megtámadás nem zavarták; részint aristocrátiája nagy hatalma és vagyona, részint a nép legerélyesebb osztályainak kézi munkával való kizárólagos elfoglaltsága miatt, elszigetelten maradt a kontinens népnevelési mozgalmaitól. Még a francia forradalom sem bírta merev helyzetéből kivenni, mert az angol nem is igen szerette más államszerkezetű és világnézetű szomszédját. A nagy forradalom legföljebb egy kis elmélődésre készíthette; de úgy látszik nem volt elég hatásos arra, hogy a nép neveltlensége és a forradalom oki kapcsolata egyetemesítésére rájőjjön. A nagy úr nem sokat gondol palotája souterrain helyiségeivel, míg a kövek nyugodtan egymáson vannak; csak akkor hívat építőmestert, mikor a falazat bomlani kezd, s az egész épület összeomlással fenyegeti. Ekkor aztán tervet készített a helyiség újból való építésére.

A francia forradalom után nyolcvan egész esztendő folyt le, míg az angol állam nagy urai ezt az újbólépítési tervet, illetően a népoktatási törvényt elkészítették. Az angol kormány, mint minden reformra, úgy erre is csak hosszas megfontolás, több oldalú tapasztalás és mindenek felett a közvélemény kiáltó szava meghallgatása után, adta magát.

Vegyük szemügyre immár a népoktatási törvény előkészítő okait és tényezőit.

¹⁾ J. H. Rigg National Education. London, 1872. 289. 1.

A) A vasárnapi iskola.

Az Úrnapja köztudomás szerint Angolországban a nyugalom és az istentisztelet napja. Ki a hívők áhíthatát zavarja, rendőri fenyítés alá esik. Természetes, hogy ily fenyítésre való kihágást rendesen a munkás-osztály gyermekei követtek el, kik vasárnap is mint hétköznap csak a hivalkodást folytatták. E zsvivajgó tömeggel kivált a vidéki városokban nem birt a rendőség. Így fogamzott meg Raikes Róbert gloucesteri nyomdász fejében 1780-ban az a gondolat, hogy vasárnapként ezt a szent napot profanale eme tömeget a biblia tanításával rendszeresen elfoglalja.

Valóságos ember alakba öltözött tigrisek és farkasok voltak e gyermekek, kiket Raikes elsőben fizetéses tanítókkal oktattatott, sőt ruházott, mert egy részök különben nem mehetett volna iskolába. Az új eszmén kapva-kaptak, s 1785-ben Fox Vilmos (baptista egyházfi) Raikessel egyetértve, megalapítá a vasárnapi iskolafenntartó társulatot. Tekintélyes egyének szóltak és írtak az új eszme mellett, mely csakhamar nagy hódításokat tett. A tanításra szívesen vállalkoztak az emberbaráti érzelműek; az ingyenes tanítókkal való tanítás csakhamar általánossá vált, úgy hogy már 1851-ben évenként mintegy 12 millió forintba került volna a vasárnapi iskolákban működő háromszázezer tanító fizetése.¹⁾

Londonban 1783. közepén nyílt meg az első vasárnapi iskola. A száz végén (1799.) bevették a vasárnapi iskolázás rendszerét Skóciába is, bár eleinte sok nehézséggel kellett küzdeni, mert a presbyteri egyház papjai nem szerették, hogy világiak vezették ez iskolát. Irlandban 1809. novemberében alakúit meg a vasárnapi iskolatársulat. Ha meggondoljuk, hogy ez iskolák mekkora gyermektömegek gondját vették fel vasárnapként, nem lehet csodálnunk, ha az angolok magok mondják, hogy a gőzgép feltalálása óta ennél áldásosabb találmánya nem volt Nagy-Britániának. Az 1803. júliusában Londonban alakúit vasárnapi iskola-egyletnek (Sunday School Union) 1808-ban 105 fiók egylete volt, 2677 iskolával, 07,903 tanítóval, 517,583 tanulóval 1880-ban, a vasárnapi iskolaalapítás századik évfordulóján az egyesült királyságban és a gyarmatokban mintegy ötödfél millió tanuló járt vasárnapi iskolába, s közel fél millió férfi és nő-

¹⁾ Egy-egy vasárnapi tanítást másfél shillingjével (90 kr.) fizetve, mint a hogy Raikes kezdetben tette.

tanító folytatta a Raikes megkezdette munkát, minden díj és jutalom nélkül. ¹⁾ Az egyesület célja: 1. A vasárnapi iskola tanítókat bel- és külföldön a vallásos nevelés mentől lelkesebb előmozdítására serkenteni. 2. A tanítás módszerét kölcsönös érintkezés útján javítani. 3. Ott, a hol legszükségesebb, vasárnapi iskolák alapításáról gondoskodni. 4. Vasárnapi iskoláknak való könyveket és szerelvényeket olcsó áron kiállíttatni.

Az egyesület kisdetek számára is nyitott osztályokat, melyekben az ábécé tanulását a betűszekrény bevitelével könnyítette meg. A könnyű módszerrel olvasni megtanult gyermekeket azonnal föl vitték az u. n. Biblia osztályba (Scripture eláss.) A tanulókat ellátta olcsó bibliával, s a bibliaárulás egyedárusságát megszüntette. A vasárnapi iskolákban a szentirási leckéket egyforma elvekre alapította. A tanulók a bibliából nem válogatott darabokat tanulnak, hanem az egészet Nagy jót tett továbbá az egyesület kölcsönkönyvtárak alapításával, melyeknek a könyveket a bolti ár egyharraadán szolgáltatja. 1868. márciusa végéig 7879 vasárnapi kölcsönkönyvtárnak nyújtott segílyt. Van e mellett több, mint 5000 kötetből álló és a tagoknak nyitva levő kézi könyvtára is (Library of reference). E mellett az ifjúság számára becses folyóiratokat alapított. A Penny Magaziné for Children, The Bibié Class Magaziné, The Child's Own Magaziné havi és a Kind Words heti folyóirat, melyeket a fiúk és leányok ezrei olvasnak, egyebek mellett ilyenmü selejtes olvasmányok hatását is ellensúlyozzák. Nagyon sokat tett az egyesület a tanítók oktatására is. Alapított egy oktató-osztályt, hol felolvasásokat és mintaleckéket tartat, melyekre londoni és vidéki tanítók szabadon bemehetnek. A tanítás széles körü tökélyesbítése végett az egyesület bizottságokat küldőit Walesbe, Skóciába és Irlandba, melyek ezer meg ezer tanítóval értekeztek a tanítás módjáról. Annál szükségesebb volt ez az eljárás, mert midőn e száz elején a vasárnapi iskolákba a Lancaster-féle olvasástanításmód beviteléről volt szó, a (vasárnapi) tanítók többsége ellene szavazott, mert nézetük szerint azzal a vasárnap szentségét megsértenék. ²⁾ Végül a Teachers Magaziné c. derék folyóiratot az egyesület bizottsága kezdeményezte s folytatta az Union Magaziné alapításával, melyekkel, valamint számos oktatási kérdéseket tárgyaló irattal, a tanítóknak nagy segítésére volt.

¹⁾ V. H. Watson The Sunday School Union. London 1809.. 16. 1.

²⁾ U. o. 19. 1.

A vasárnapi iskolák áldásos befolyása a közrendre és társadalmi haladásra két szempont alá esik. Legszámosabbak oly városokban, hol a szegény munkás napjában 12—14 órát dolgozik, s hol a középosztály munkálkodása és foglalkozása egész héten át szakadatlanul foly, vasárnap kivételével alig van alkalom és idő a vagyonosabb és a munkás osztályok egymás közötti érintkezésére. Az a tény, hogy vasárnapként a közép osztályból ezren meg ezren foglalkoznak legalább három órát az alsóbb osztályok gyermekei tanításával, ékesszólóan tanúsítja, hogy a keresztyén felebaráti szeretet mily közel hozhatja egymáshoz a társadalom amaz elemeit, melyekben különben bővében vannak a repulsiv erők. Még kedvezőbb ez iskolák közvetlen hatása. A nép nagy része az olvasást, a szentiratokkal való megismerkedést s a vallásos testületekkel való kapcsolatot, főként ez iskoláknak köszöni. „Ama kiváló eszközök közül — mondá Smith Ádám — melyeket a gondviselés, a jobb jövő előkészítésére rendelt, egy sincsen az apostolok kora óta olyan, mely az erkölcsöket a vasárnapi iskolákéhoz fogható könnyűséggel és egyszerűséggel bírta volna átalakítani/ És az egylet e gondviselészerű működését a közönségnek bámulatosan csekély évi segélye mellett (közép számban 4000 írt) tette, sőt e mellett még kiadványait is, igen jutányosán, néha a kiállítási áron alól árusította el. ¹⁾

B) A „Britt“ és a „Nemzeti“ társaság.

Vasárnapot a hétköznapoktól csak egy lépés választja el. A szegény gyermekek vasárnapi iskolázását a hétköznapinak kellett követnie. Jóformán egy tíz se folyt le, s a bejáró népiskola (Popular Day

¹⁾ A vasárnapi iskolák ma már minden világ részben elterjedtek. Amerikában 1700-ben Virginia államban alapították az első vasárnapi iskolát, fehér és néger gyermekek számára; Franciaországban 1815-ben Bordeaux-ban nyílt meg az első vasárnapi iskola, a másodikat Párisban 1823-ban Monod prot. lelkipásztor nyitotta meg, 1852-ben ugyanott alakúit a vasárnapi iskola egylet, a londoni „S. S. Union“ mintájára. Ázsiában, Dél-Afrikában, Ausztráliában, szóval az angol birodalom minden részében találunk a londoni minta szerint berendezett vasárnapi iskolát. 1880-ban, az imént említett vas. isk. alapítási ünnepélyén Londonban több mint 14 nemzet vett részt képviselői által. Az Egyesült Államokban 6 ½ millióra megy a vas. iskolások száma egy millió tanítóval; az európai kontinensen 400,000 tanuló és 20 ezer tanító; Ázsia, Afrika és Ausztráliában 200 ezer tanuló és 5 ezer tanító. Hozzávéve az angol királyság 4.2 millió vas. iskolását, k. b. 12 millió vas. iskolai tanuló és másfél millió tanító van e világon. (Sunday School Chronick. London, 1880. 357. 1.)

School) szintén megtalálta a maga alapítóit. Lancaster József, egy ifjú quaker 1796-ban szülőföldén, London déli részén, Southwark nevű külvárosban, a rongyos gyermekeket, kik az utcákon csak úgy rajzoltak, nagy hévvel kezdé oktatni. E szegény tücsköktől, kik éhségük csillapítása végett a szomszéd hangyabolyoknál kunyorálgattak, nemhogy tandíjt szedett volna, sőt őket még táplálta s egyedüli büszkesége az volt, hogy megmentse a szegények házából. ¹⁾ „Arra teljes-séggel nem gondolt — mondja életrője Corston — hogy ő a szegények nagy pártfogója; nála a tanító és jó barátba beleveszett a patronus.” „Bizony azt hinné egy cliemikus — úgy mond Lancaster — azért teszik szegények házába a felügyelők a szegényeket, hogy megkísértsék a füstnek szűrőkké változtatása módszerét, mert hát az istenadták nagy unalmokban, a szegények háza egyik s'obája falát cseppentett feketére mázolták.“ ³⁾ Alig 17 éves korában erősen föltette magában, hogy a pauper gyermekek értelmi és erkölcsi el hagyottságán segíteni fog. A gyermekek seregesleg („like flocks of sheep“) tódultak hozzá, úgy, hogy 1798-ban számuk ezerre rügött. Lehetetlen volt egymagának e tömeget tanítnia. Feltalálta magát: az idősebb és haladot-tabb növendékeket az ifjabbak tanítására fogja. így lön Lancaster Londonban az u. n. monitorig más szóval a váltakozó (mutál) tan-mód alapítója. E rendszer egyszerű és gazdaságos voltáért csakhamar kedvelté és közkeletűvé lön. Lancastert tanítása sikere, a közönség rokonszenve a nagy urak (különösen Bedford herceg meg Sommer-ville lord) és a király (III. György) pártfogása elhódította. Tízezer gyermek olcsó oktatására és munkára való alkalmazására tervet dolgozott ki, melyet a királynak ajánlott. Majd fejébe vette, hogy Nagy-Britannia összes ifjúságát az ő rendszere szerint nevelni valóságos missiószerű munka lenne. Azonban nem volt elég ember arra, hogy a megindította mozgalmat vezetni bírja. tanítónak jó, de administra-tornak rősz volt. Ügyei zavarba jöttek, pénzügyileg megbukott, s vég-re 1818-ban Amerikába ment, hol húsz viszontagságos év múlva (1838.) New-York egyik utcáján (szekér-elgázolás következtében) sze-rencsétlenül kimúlt. Rendszere Amerikába menetele előtt tíz évvel jóra való kezekbe került, mert 1808-ban megalakult a szegény osztály-beli gyermekek tanítására a Lancasteri intézet (Lancasterian Ins-

¹⁾ „Workhouse, the very name is a burlesque” — mondja — „Outlines of a Plan” c. iratában. London 1806. 23. 1.

²⁾ I. m. 22. 1.

titution), a mely néhány évvel később, (1817 őszén) a ina is virágzó „Britt és külföldi iskola társasággá” vált, ily címmel: „The British and Foreign School Society.” — A társaság célja szegény gyermekek vallásos és az ismeretek elemeiben való (sécular) nevelése minden felekezet vagy pártkülönbség nélkül. A társaság nem szabja magát semmi felekezethez (uusectarian), a biblia lévén a vallástanítás egyedüli kézikönyve. Az elemi ismeretek közlése dolgában főtörekvése oly oktatási elvek követése és fejlesztése, melyek mindenütt alkalmazhatók, bel és külföldön egyformán fontosak, s az idegen és gyarmati iskolákban szintoly szükségesegek, mint az u. n. britt (British) iskolákban. A társaság bevallott elveit következő eszközök útján terjeszti: 1. Tanítókat nevel. Jelenleg 5 tanítónevelő-intézetet (Training College ¹⁾ tart fenn (köztük 4 tanítónők számára), melyekben évenként körülbelül 400 növendék tanul. 2. Mivelt ügyvivőket és iskolalátogatókat alkalmaz. A társaság iskolafelügyelői az u. n. britt iskolákra felügyelnek, a vidéki bizottságokkal értekeznek. A közbenjárók új iskolák alapítása végett gyűléseket és felolvasásokat tartanak, a szüléket új iskolák alapítására ösztönzik; szóval odahatnak, hogy fiók-társulatok alakuljanak. Az anyatársaság tiszte e fiók-társaságok erélyének ébrentartása, szabadságának istápolása, hogy mentői előbb független cselekvési központokká váljanak. E társaság tehát nem akar óriás tölgy lenni, mely minden tápszert magához vesz, és gyűrű után gyűrűt vet, míg egyszer törzse óriási mérvekre tesz szert; hanem inkább plántáló intézet, mely minden erejéből rajta van, hogy dugványai mentől-előbb gyökeret vejjenek és önállókká váljanak. Akárhány iskolát alapított immár s támogatott addig, míg az a maga lábán megindulhatott. Az ily intézeteket a társulat szárnyukra bocsátja, s aztán gondját róluk úgy leveszi, hogy központi bizottsága jelentéseiből is eltűnnek. Így történt a dolog néhány tanítónevelő-intézettel is. 3. Az iskolaszékekkel és mindazokkal, kik Nagy-Brittániában vagy másutt az elemi iskolázást szívükön hordják, vállvetve közreműködik. Ha valamely iskolának rendes vagy rendkívüli esetben tanítóra van szüksége, jó szívvel segít a bajon, föltéve, hogy az illető iskolákban a munkás-osztályok gyermekeinek minden káté hit-formula vagy egyéb felekezeti

¹⁾ A Training Colleget, mely sok tekintetben más, mint a német Lehrer-Bildungs-Anstalt (melyet nálunk szószerint tanítóképezdére vagy képző intézetre fordítottak), helyesebbnek láttam tanító-nevelő intézetnek, vagy rövid ebben tanító-nevelőnek, tanítócollegiumnak nevezni.

színezet nélkül tanítják a bibliát 4. Kézikönyveket és egyéb iskolai taneszközöket és szerelvényeket ad a belföldi új iskoláknak, s hasonló segedelmezésben részesíti mindazokat a gyarmati vagy bármely világ-részi iskolákat, melyek a népoktatást a társaság elvei szerint terjesztik. 5. Központi könyvraktárában nagyon olcsó áron árukat iskolai könyveket és az iskolák beállítására minden szükséges szerelvényeket.

Az előtt hat évvel (1792.), a hogy Lancaster monitorai működni kezdettek: Indiában Madras katonai árvaházában dr. Bell (egy st. andrewsi borbély fia, ki szülőhelye egyetemén orvostudori oklevelet szerzett) az intézet tiszteletbeli igazgatója, midőn sehogy se bírhatta rá a segédtanítót, hogy a kezdő tanulókkal az ábécét fővénybe írassa (»úgy, a mint kevéssel ezelőtt ő egy hindu iskolástól látta), kénytelen volt őt egyszerűen elbocsátani s helyét egy nyolc éves fiúval pótolni. A kis tanító nagyon jó szolgálatot tett, s dr. Bell e gyakorlat életrevalóságát most már iratokban kezdé fejtegetni és terjeszteni. A mint Angolországba visszatért, kapva-kaptak a lancastéri lelkesültégű tanítón, s 1801-ben swanagei rektorrá lett; később (1818.) westminsteri kanonokká lön, s mint olyan nagy vagyont szerzett (120 ezer font st.), melyet halálakor († 1832.) a st. andrewsi egyetemnek hagyott. ¹⁾

Bell — az általa feltalált rendszerért való lelkesedést kivéve — mindenben ellenlábasa Lancasternek. Ez a felekezeti nélküli vallásos oktatásért buzog; ellenben Bell csak a felekezeti tanítót, mindenek előtt az angol egyházi liittätelek tanítását tartja a szegények nevelése sarkkövének. Ez alapon csoportosultak elvei körül az angol egyház főpapjai.

Az angol államegyház papsága egész a jelen százig nem úgy tanította a szegény ember gyermekét (poor), mint a skót papság. Ez tanította a gyermekeket: olvasni, írni, számolni és bevezette az elemi ismeretek körébe; az anglikán pap ellenben rendesen meghagyta a szülőknek, nagyanyának vagy gyámnak, hogy tanítsa meg gyermekét vagy unokáját a Miatyánkra, Hiszekegyre, s a kátéban foglalt hitcikkelyekre. Mikor a gyermek mindezeket úgy ahogy tudta, a pap szokás szerint megerősítette a hitcikkelyekben. ²⁾ Az angol egyház gyakorlata szerint a népoktatás alfája és ómegája az egyház kátéja.

¹⁾ Ez előtt néhány évvel ez alából állította fel, nevezett skót egyetem, a neveléstudományi tanszéket.

²⁾ Tökéletesen kifejezi c két tanításmód közti különbséget Mill Stuart

1803-ban Angliában és Walesben, hol az angol egyház papsága legtöbb erélyt fejthetett volna ki az iskolázás ügyében, a munkás-osztálynak több mint fél milliónyi 5—15 éves gyermekei közül, csupán 86 ezer járt, jobban mondva fordult meg az iskolában. E szerint a munkás-osztály gyermekeinek csupán egyhúszad része volt, úgyahogy iskolázva. ¹⁾

Nyilván való a mondottakból, hogy a népiskolák szervezése a vidéken vérszegénységben szenvedett. Ugyan e bajban sinlett a főváros is. Ma is sokan emlékeznek rá Londonban, hogy e száz elején a sz. Pál egyház környékén egymás után nyíltak meg a laicesteri és a nem angol egyházi felekezeti iskolák, úgy hogy az egyház püspökei megbotránkozva tapasztalták, hogy a Pál egyházat az idegen iskolák egészen izolálták. E tapasztalat a papság és a hívek lelki nyugodalmát felzavarta. Kényszerhelyzetükben actióhoz kezdtek. Elsőben azonban csak szóval áldoztak a népoktatás ügyéért, kikeltek a lancasteri iskolák ellen; szószéken és irodalomban ²⁾ azzal vádolták, hogy azok nem is keresztyén iskolák, mert kátét nem tanítanak.

Trimmerné asszony, ki egyformán buzgólkodott a nevelés ügyéért és az államegyházért, s a ki Bell-el is levelezett, Írásokat adott ki lancaster ellen, melyekben latitudinarismussal vádolta. Leveleiben Lancastert a „schismaticusok Góliátjának“ nevezte, később pedig Southey Bell egyik barátja „Sárkány“ (Dragon) címmel tisztelte meg a nemes emberbarátot.

míg Bell abban járt, hogy tervét a kormány nyal elfogadtassa, addig barátjai és Clergy barátai szerették volna a lancasteri iskolákat felekezetiékké s egyúttal tönkre tenni. A népoktatásra e száz elején nem állottak ezerek rendelkezésre. Az iskola, az olcsó tanítás és a hitcikkek közül a lancasteriek a nép érdekéért a két elsőt választék; az anglikán papság az egyház kedvéért az utolsó (hitcikkek) mellé ál-

St. andrewsi egyetemi székfoglalójának a mai időkre teljességgel nem, de a szóban forgó időszak elemi iskolázására híven illő eme mondása: „a skót iskoláig“ tudatlanál jönnek a gyermekek s ott taníttatnak; az angol iskolákba még tudatlanabbal mennek, s hasonló tudatlansággal távoznak el.”

¹⁾ C. Ilippeau, L'instruct. publ. en Angid. Paris, 1872., lí). 1.

²⁾ Dr. Marsh cambridgei tlieol. tanár 1811-ben jun. 13-án a Pál egyházban papolt a lancasteri iskolák ellen. Beszédében azt fejtegette, hogy a nemzeti nevelés alapja a nemzeti vallás. Schoola for all“ London, 1812. 28. 1. A Quarterly Heview 1811. oct. száma keményen kikéi (Lancaster) a vallás-talan quaker és iskolái ellen.

³⁾ Mill egyetemeket mond.

lott. Felekezeti iskolát sürgetett, mert tudta, hogy így 1. egy lancasteri iskola helyett 1—5 felekezeti kellene, de mert 2. ennyi iskolára költség nincs: tehát iskola sem lesz.

Ez alkalommal valóban ráillett az angol egyházra az a bibliai mondás »úgy harcolt, mint a ki ok nélkül vágta a levegőt.« A mívelt közönség ártatlan tüzi játéknak vette a dühöngést; a nép pedig csak azért is tódult az olcsó iskolákba, mert tiltották. Most már nemcsak a Pál egyház, hanem őrsége is el volt szigetelve. Helyzetükben néni tettek okosabbat: lerakták a fegyvert. A tette tettel feleltek, s a »British Society«-(akkor még Laneast Institution)-val szemben, 1811-ben felállították a „National Society-t.

„National Society,“ melynek célja a szegények nevelését az államegyház (Established Church) hit-elvei szerint eszközölni.

A társaság fő célja — úgy mond 1879-iki értesítője — elősegíteni, hogy az egyház szegényebb tagjai, gyermekeiket naponként kellő oktatásban, kézi munkában és az államegyház vallotta keresztyén vallás elveiben taníttathassák. E végre a társaság, kiváltképen a bányász és iparos nagyon népes kerületekben, és a szegény földművelő egyházakban igyekszik az iskolákat szaporítani. Továbbá tanítónévelőintézetek felállítása, iskolák szervezése és látogatása, s alkalmas kézikönyvek olcsó áron való eladása útján lehető legjobb oktatási rendszert igyekszik terjeszteni. Vidéki iskolák felállítására oly feltétellel nyújt segédkezet, ha a segélyösszeghez képest az illető község is adakozik. Az egyház — úgy mond tovább az értesítő — a középiskolák és felsőbb grammatikai iskolák által sokat tett a vagyonosabb osztályok gyermekei neveléséért; a nemzeti és parochiális iskolák útján szintén sokat a szegényebb osztályok gyermekeiért. Most már a középosztály alsóbb és az iparos osztály felsőbb rétegei gyermekei számára kell egyházi szellemű polgári iskolákról (Middle Class schools) gondoskodni.

Az eddig mondottakból is eléggé érezhető, hogy e két társaság két különböző alapon, s egymástól nagyban eltérő elvek szerint működik. A Brit társaság egyfelől minden felekezeti formulákat kizár, de másfelől felöleli a bibliát, s megkívánja, hogy az iskolában olvassák és tanítsák; e tanítás célja, hogy az erkölcs és a vallás elemei megértését könnyűvé tegye. Az épület tovább építését és befejezését a szülőkre és lelkipászorokra bizza. A nemzeti társaság az egyház kádját s ezzel az egyházi formulákat állítja iskoláiban az első helyre. Gyermekei szellemnek való tej- és pépszerű tápszer helyett (Milk for

babies) a theol. hosszan viták döntvényeit, ezt a nagyon is kemény eledelt nyújtja a tanulónak. A Britt társaság a vallásból és erkölcsből indul ki; a Nemzeti a bibliát megközelíthetetlen bálványként tekintvén, az elemi iskolázás sarkkövének az egyház tanát declarálja. Amaz száraz formuláival és dogmaival az értelemhez szól; emez a gyermek erkölcsi érzületét és vallásos műösztonet (instinctus) ragadja meg; amaz az emberi természetre egy oldalon hat; ez az egész ember belsejét kívánja művelni. A Nemzeti társaság az államegyház csalódhatlannak tartott alapelveire, s harminckilenc hitcikkelyére épít; a Britt társaság ellenben a nagyon is csatlakozható emberi természetre s annak minden articulushnál régiebb tulajdonságaira. Amaz a „nemzeti“ cég alatt felemás, — emez szerény cím alatt nemzeti nagy munkát végez; szóval, amazok egyház-tagokat, emezek embereket kívánnak nevelni.

A Britt társaság — mint említém — ha anynyira erősödött a védelme alatt alakúit iskola, szabad mentére hagyja, hogy saját lábán járva megizmosodjék, s ha rá alkalmas, magához hasonló új iskolákat teremtsen. Igen természetes tehát, hogy munkája minden felekezetre kiterjed, világra szóló (all the world over) — mondja helyesen a társaság 1879. évi jelentése. ¹⁾ E társaság Krisztust teszi a gyermekek mintaképévé, e helyett a Nemzeti társaság a felekezeti féltékenységet csepegteti a gyermeki lélekbe. Innen származik exclusiv jelleme és az a figyelő, félig-védő helyzet, melyet a társulat 1875. közepén tartott gyűlésében kimond, mely szerint „a népnevelés ügye Angliában a legkritikusabb korszakát éli.“ E társaság, versenytársával ellenkezően, magához fűzi azokat az iskolákat, melyeket életreliivott, vagy a melyek vele szöveteztek. Annnyival könnyebben teheti ezt, mert működés-köre csak Angliára és Walesre szól.

A britt iskolák a népoktatási törvény szellemében alapított iskolákkal és iskolaszékekkel barátságos viszonyban vannak. A társaság központi bizottsága, nehány éves határozata szerint, csekély évdijért (legkevesebb egy ginea) vele szövetezett állami iskolákat szívesen segíti tanítókkal való ellátásban, vizsgálatokban, iskolák látogatásában stb. A Nemzeti társaság ellenben a legkimértebben s csupán az elkertilhetlen törvényes formulák között érintkezik az említett állami iskolákkal és iskolaszékekkel. ²⁾

1) Seventy-Fourth Report of the Brit. and Foreign Society. London, 1879. 4. 1.

¹⁾ Sixty Eighth Annual Report of the Nat.-Soc. London, 1879. 80. 1.

Az előadott vonásokból eléggé felismerszik a két társaság más-más arculata. Az egyik világi (secularis), a másik egyházi irányú; egyik nyílt szívű, őszinte, mint „emberbaráthoz“ illik; másik komoly és begombolkozott; mintegy fő-fő „clergyman.“¹⁾ Mindkét társaság anyagi tőkéje alapítványokból és adományokból kerül ki. A Britt társaság bevétele 1878-ban 2094 font st.; melyet majdnem az utolsó fil-lérig elköltött.

A Nemzeti társaság évi bevétele 1878-ban 25,507 fontra rúgott, csupán tanítónevelő-intézetek vallásos tárgyai examinalására 1878-ban 1709 fontot költött. Huszonegy vidéki tanítónevelő-intézet fel-állítására nyújtott segedelmet s közvetlen kezelése alatt Londonban öt training college van, három férfiak s kettő nők számára. Köztük legnevezetesebb az anyaintézet, a batterseai training college, mely-ről alább lesz szó. A társulat szövetségében álló elemi és vasárnapi iskolákban k. b. millió gyermek tanul; ellenben már 1874-ben több, mint 9-ed felmilliónyi népességű területen voltak elterjedve a Britt társaság szellemében vezetett iskolák.¹⁾ A társaság 1875-iki gyű-lésén (Pease által) bejelentett adatok szerint a most említett területen levő 513 iskolaszék közül 322 fogadta el a társaság elveit. Ime Lan-caster missiószerű törekvése, hogy Angolország területén. minden gyermeket az ő szellemében vezetett iskolában tanítsanak olvasni, ír-ni — egyrészt teljesült.

A ki a két társaság évkönyveit figyelemmel vizsgálja, bizonynal észreveszi, hogy a Nemzeti társaság 'működése tervrajzát idősebb nő-vére alapszabályai mintájára alapította. Munkássága köre a szerint bő-vült, mint a Britt társaságé, mely nem elméletekből indult ki, hanem az alsóbb osztály gyermekeinek szellemi szükségleteiből. E társaság tehát a munkás-osztály szellemi és erkölcsi szükségei kielégítésére alakult; ellenben ifjabb nővére az egyháznak új tagokkal való szapo-rítását tartotta mindig szem előtt.³⁾ A figyelmes vizsgálónak lehetet-

¹⁾ A Britt társaságnak 3 évig volt elnöke s egy félszáznál hosszabban volt a társulat elveinek meleg szószólója Russel lord († 1878.); a Nemzeti társaság elnöke — az alapszabályok szerint — mindig a canterburyi érsek.

²⁾ Anglia és Wales népességét 22 millióra téve, kitűnik, hogy mily óriási hódításokat tett e társaság a felekezeti iskolákkal szemben.

³⁾ 1868-ban történt az a sajtószertű eset, hogy midőn a közoktatásügy állapota megvizsgálására kiküldött egyik biztosnak, egy angol felföldi (iram. iskola clergyman igazgatója arra a kérdésére, hogy meg vannak-e a fiúk mind

len azonnal észre nem venni, hogy az angol egyház papsága nem egész jó szántából állott be a népnevelési mozgalomba. Coacta est intrare. Áldozatból tette, s cserébe viszont áldozatot kívánt a szüléktől, a tanulótól, a felekezeti tanok elsajátítása által. Hogy ennek elfogadása valóban nagy áldozat a szegény gyermekek részéről, arra a legcitatansabb példa a népoktatás állapota megvizsgálására ezelőtt 12 évvel kiküldött biztosok jelentése. „E vidéken (Yorkshire) sok tanító a kátét oly buv eszköznek vagy talismannak tartja, mely a tanulóba a szók értelmére való tekintet nélkül belopja az erényt. A szók betanulását s nem az értelem vagy erkölcs tanulását tartják célnak. Sőt a mi több, az egyháziasságnak zsinórmértékévé is ezt teszik, akár értik a növendékek, akár nem. Alig van elszomorítóbb dolog, mint látnom, hogy jóra való ember tanítja a tantárgyak legmagasabbikát oly módszerrel, melyet az oktatás minden más teréről megvetve dobtak ki. E módszer semmit sem nyújt az értelemnek, s még kevesebbet az érzelemnek és lelkiismeretnek. Legelszorítóbb pedig e dologban az, hogy a szegény és az iskolának lekötelezett gyermekek kénytelenek a kátét tanulni. Főként érettük kell a törvényhozásnak közbelépni, és őket a lelkiismereti záradék (conscience clause) védelme alá helyezni.“¹⁾

C) Belföldi és gyarmati iskola-társaság.

(Home and Colonial School Society.)

Az említett két társaság mellett kiváló figyelmet érdemel a Home and Colonial School Society, melynek főcélja a gyermek nevelésben Pestalozzi elveit angol földön meghonosítani. 1836-ban történt megalakulása óta nevezetes munkásságot fejtett ki a gyermeknevelés terén; e társaság az angol egyházhoz tartozónak vallja magát, de munkáján nemigen látszik meg a felekezetiesség, s a Britt és Nemzeti társaság szelleme közti közvetítőnek lehetne nevezni. E társaság egyik kiváló célja néptanítók nevelése, mely végre jellemes, vallásos és tanításra alkalmas egyéneket választ ki; őket Training Institutionjában nevelteti és az iskoláknak ajánlja.

keresztelve, azt felelte, hogy gyanítana szerint nem, de biz ő meg sem kérdezte, hanem a kátét egyformán tanította mindnyájoknak. Reports of the Schools inquiry commissioners. IX köt. London, 1868. 183—4. 1.

¹⁾ U. o. 184—5. 1.

A már meglevő tanítóknak, magok művelésére eszközöket nyújt, s alkalmilag szintén ajánlja az iskolákba.

Férfi és nő iskolalátogatókat nevez ki, kiknek közbenjárásával, a hol szükség, új iskolákat nyitattat.

A kisednevelésre, s általában a közoktatásra vonatkozó nevelés-oktatási elveket terjeszt; a nevelésügy barátaival különböző világré-szekben levelezést folytat, alkalmas iskolai-könyveket ad ki; iskolai szerelvényeket készített és árusít sat. sat. A társaság által kimondott elvek szellemében kevés zajjal, de annál nagyobb becsülésre érde-mes eredménnyel működtek. Mayo Károly és nővére Erzsébet, kik Pestalozzi elveinek angol földre való ültetésében legtöbbet fáradoz-tak; Dunning Róbert és Reynolds, kik az erkölcsi nevelésre, Tegeimeier ki az értelemgyakorlatok módszeres tanítására nézve tett igen sokat.

A társaság égy néptanító-nevelőintézetet, ezzel kapcsolatban egy minta- és gyakorló-iskolát; továbbá egy polgári iskolát tart fenn.

A társaság évi bevétele körülbelül hatodfél ezer fout, évi for-galma a hét ezer fontot meghaladja.

II. FEJEZET.

A népoktatási törvény úttörői.

Sajátszerű, hogy Helvéciában a koldusok gyermekei s Angol-országban a rongyos gyermekek voltak a népiskolai renaissance ková-sza. Emitt a francia forradalom előtt nem egészen egy tízzel, amott azután ugyanannyival kezdődött a megújhódási processns. Raikes a vasárnapi iskolák megalapítója az utcán dévajkódó söpredék gyermek-serget az tír házába gyűjti, hogy őket keresztyénies érzületre han-golja; Pestalozzi iskolába tereli a koldus gyermekeket, hogy belőlük az emberies vonásokat felszínre hozza. Amaz a Calvin-féle mássá per-ditionis-t keresztyénné akarja gyűrni; emez emberré kívánja csiszolni.

A vasárnapi iskolát Lancaster ingyen tanító iskolája követte, s hogy ez intézet hetven év leforgása alatt az angol községi iskolává alakúit át, arra nézve legtöbbet tett Carpenter Mária.

I. Angolországban a népnevelés ügyéért, senki sem tett e százban nagyobb áldozatot, mint Carpenter Mária (1807—1877). Találón mondja róla egyik tekintélyes angol szemle, hogy „e százbeli legne-vezetesebb nők egyike.” ¹⁾ A pauper gyermekek sorsán jézusi szere-

¹⁾ The Saturday Review. 1880. márc. 27. 421. 1.

tettel csüngött; a porból való kiemelésükért apostoli buzgóságot fejtett ki. Valóságos Pál apostol női alakban. Nem éri be azzal, hogy a hazájabeli ínségesek gondját fölveszi, hanem más világrészekbe is elmegy. Hajlott korában négy ízben megy Kelet-Indiába, hogy a növelés ügyét előmozdítsa, és a börtönökben uralkodó emberietlen fegyelmezést emberivé lenni segítse; sőt, szintén ez utóbbi célból, meglátogatta az Egyesült Államokat is. Pál apostolon nem csudálkoztak jobban Athénben, mint a hogy Carpenter Máriát megbámulták szülőföldén, midőn az erkölcsileg veszőfélen levő (semi-criminal) gyermekek nevelése elveit kezdte fejtegetni

úgy volt meggyőződve, hogy 1. minden látszólag még oly bűnös és elaljasodott gyermekből is válhatik hasznos tagja a társadalomnak? ha kellő befolyás és okos ellenőrzés alatt áll.

2. Az a bánásmód, melyben a vétséget elkövető gyermekek részesülnek, őket legtöbbszörre az elaljasodott osztály tagjaivá teszi? 8 mert a megbélyegzés mellett tehetségük kifejtését is megakasztja, előttük minden becsületes életmód útját elzárja.

3. A jó és keresztyén szellemben vezetett javító iskolák a társadalom legromlottabb elemeit szép sikerrel emelték fel a hasznos tagok közé.

4. Minthogy az Újak erkölcsi romlásának rendesen a szülék hanyagsága az oka, a szülék sokszorta vétkeesebbek, mint gyermekeik; ennél fogva minden ifjú gonosztevőért, ki az állam kezére kerül, az illető szülére kell a tartásdíjt róni. ¹⁾ A szülői hanyagság okozta erkölcsi csorbát a társadalomnak kell kiköszörölni, mindig tekintetbe véve, hogy az ifjú bűnösök szintűgy megérdemlik a szánalmat, mint a büntetést. ²⁾

Az i^u fegyenceknek dolgozóház helyett javító iskolák kellenek. melyeket a kormány felügyelete és segélyezése mellett felvilágosult keresztyén szeretet vezessen. Az előjáróságok és bírák legyenek felhatalmazva, hogy minden erkölcsi vétségben leledző gyermeket, börtön helyett ily iskolákba küldjenek. A szülék, vagy nem létökben az illetékes egyház-község legyen felelős a tartási költségekért.

A bűn erkölcsi betegség. Az iskolába helyezett ifjú bűnösökkel (criminals), mint erkölcsi betegekkel kell bánni. ¹⁾ E szerencsétlenekre csupán oly büntetéseket lehet szabni, melyek javító irányúak. A javí-

¹⁾ E. Carpenter. The Life and Work of Mary Carpenter. London, 1879 149—50. 1.

²⁾ u. o. 180. 1.

³⁾ u. o. 161. 1.

tást nem az előljáráóság actiója eszközzi, hanem az, hogy magának a gyermeknek az akaratát keltsük fel, mert nála nélkül igazi javulást létrehozni lehetetlen.

A szeretetteljes bánásmód melegebbé jobb természetük zsendülni kezd. Bizonyos fokú bizalmat kell bennök helyezni, hadd érezzék, hogy nevelőjökkel együtt működnek. ¹⁾

Szíve, mely a pauper gyermekek sorsáért vert s esze, mely folyvást a professionatus tolvajok, a csavargók és erkölcsileg elesettek fölemelését tervezte, úgy dictálták neki, hogy e földönfutók megmentésére, mindenek előtt családias otthonot kell teremteni, s lassanként a gyermek és ifjúkor helyzetébe kell őket állítani. Éreztetni kell velők e körben, hogy egy nagyobb hatalomtól függnék s egy jóltevő kéz vezetése alatt állanak. Az új otthonban a szeretet melege ébreszsen bennök új és egészséges vágyakat, melyek győzzék le a gonosz szokásokat, s támaszszák fel a gonosztevből az embert, a csavargóból a családtagot.

Ez elvek szelleme hatja át irodalmi műveit, ²⁾ széleskörű levelezését és életét. Már 1846-ban tanítani kezdett egy rongyos gyermekek iskolájában (Ragged School), hol megpróbálta módszerét: a gyermekek akaratát nem megtörni, hanem szeretettel kifejtetni s bölcs vezetéssel önuralomra juttatni. Majd Bristol mellett maga állított fiúk és leányok számára külön javító iskolákat; szintén ott munkához szoktató, röviden munkaiskolát (industrial school) nyitott, s ezenkívül egy szeretetházat is alapított fiúk számára (Boys' Home), mely intézetek ma is fennállanak, mint élő bizonyosságok, hogy Carpenter Mária a társadalom ágrólszakadtjai ügyéért áldozta fel életét. A javító-iskolában szerinte, a letartóztatást kivéve, nem lehet semmi ügynevezhető börtöni elem. Legyenek ez intézetek szabad, nyílt házak, hol a gyermekek otthon érezzék magokat. Legyen az intézetnek jókora darab szántóföldje, mert az ifjakra a földművelés mindig javító hatású. Tanuljanak kézimunkákat, hogy kifejlődjék izomrendszerök; csak hogy e munkákat ne pénzszerzésért, hanem önmagok javáért végezzék. Azt kívánta, hogy minden ifjú meg tudja készíteni a maga ruházatát. Ez intézetbe, kivált eleinte oly csavargó gyermekek kerültek, kik onnan három-négy ízben is elszöktek. Nemeslelkű felügyelőjök azonban

¹⁾ U. o. Ifj. 1.

²⁾ Reformatory School. London, 1851. Juvenile Delinquents, their Condition and Treatment. 1853.

mindannyiszor szeretettel csalogatta vissza őket, kik a tékozló fiúhoz mindenben hasonlítottak, a megbánást kivéve. Carpenter szíve azonban el nem fáradott őket szeretni, nekik megbocsátani. „A költészet — írja Lady Byronhoz — mint ön igazán mondja, a lélek működésének a legjobb s valóban egyetlen eszköze. De én nem tudok most a költészet terén dolgozni; az én költészetem a gyermekek.“¹⁾ Ez elhagyott gyermekekkel szenvedett, s velők örvendett, ha látta, hogy jó maga viseletükkel az intézet erkölcsi hangulatát apránként megteremtik. Ez intézetekre igen sokat áldozott,²⁾ mert azt akarta, hogy tettel mutassa meg az angol társadalomnak, hogy mily üdvös eredményeket produkálhatnak az e fajta intézetek. Azonban mind ez csak egy részecskéje volt annak a fáradhatlan munkásságnak, melyet úgy a társadalom, mint a kormány actiója megindítására, több mint 30 esztendeig kifejtett. Ismerősei és nem ismerősei közül azoknak, kiknek módjában állott az áldozat, le kellett írnia, mint ő maga mondja, ugyanazokat a dolgokat élőiről kezdve, hátulról kezdve, keresztüil-kasul és minden kigondolható módon, hogy a közönséggel egy új, de merőben egyszerű dolgot megértessen.¹⁾ Értekezleteket rendezett, melyeken a megjelenteket elvekkel lelkesítette, s tényekkel meggyőzte. A külföldi, s az övéivel rokon intézetek igazgatóival eszméket cserélt, és a mindig nagyobb mérvben érdeklődő közönség lelkesebbjeivel nagyon kiterjedt levelezést folytatott. A társadalom tudományi társulat (Social Science Association) congressusán, a társaság alapítása évétől (1857) fogva, majd minden évben tárgyalta egy-egy értekezésben a „veszendő és veszélyes“ (perishing and dangerous) osztályok megmentése ügyét. Felolvasásaival arról győzte meg a közönséget, hogy a különféle javítóiskolák felállítása kormány és társadalom vállvetett kötelessége. A kormány állíthat fel akárhány ily iskolát, de ha a társadalom nem járul hozzájuk éltető szellemmel, nincs mód benne, hogy az angol népből a pauper szellemet valaha kiirtsák. „A vallás és az igazi nemzet gazdaságtan — mondá 1861-ben a birminghami értekezleten — nem ellenkeznek egymással, mert mindkettő azokon a törvényeken alapszik, melyekkel a mindenható a világegyetemet kormányozza. Ha

¹⁾ U. o. 206. 1.

²⁾ Egyik rongyos gyermek azt mondá egy alkalommal, egész naivul egy lelkipásztornak: „Carpenter kisasszony minden pénzét ripókókra költötte, s csak annyija maradt, a mennyi elég, hogy tisztán és illően járjon“. U. o.222.1.

⁴⁾ U. o. 251. 1.

a nagy kötelességet — a nép sepreje nevelését — elhanyagoljuk, e bűn büntetetlen nem marad.“¹⁾

1859. elején adott ki egy röpiratot,²⁾ melyben sürgeti, hogy a rongyos-gyermek iskolákat a parlament rendszeresen segedelmezze. Már azelőtt néhány évvel (1854) az ő sürgetésére törvénnyel szabályoztak az ifjú fegyencek ügyét (Juvenile Delinquent Act); 1857-ben a csellengő gyermekek számára való munka-iskolákra vonatkozó törvényjavaslatot terjesztett a törvényhozó testület elé, mely következő évben csakugyan törvénnyé vált. E törvény kimondja, hogy a befogott, még 15 évet be nem töltött csavargó vagy kolduló fiúkért szülők hetenként 3 shillinget fizetnek tartás-díj fejében. Az elhagyott vagy a családból kilökött gyermekekért az állam veszi magára a felelősséget. Neki különös erkölcsi jogok van a kellő nevelésre és az állam felügyeletére, melynek viszont joga van a szülékre vagy a községre róni az ellátás költségeit. 1860-ban, szintén az ő sürgetésére, a rongyos gyermekek ügyét szabályozó törvényt oda módosították, hogy minden ifjú bűnös 14 éves koron alól, az e fajta gyermekek számára alapított, munka-iskolákba küldhető, úgyszintén azt is kivitte, hogy a javító- és munka-iskolákat a belügyminisztérium kezéből a közoktatási államtanács (Education Department) vette át.

1874-ben az étkezéssel egybekötött bejáró munka-iskolák (Day-Industrial Feeding School) ügyében az alsó- és felsőház tagjaival tárgyalásokat kezdett folytatni. Hosszas tárgyalás után 1876-ban Sandon lord, a közoktatásügyi államtanács alelnöke oly megjegyzéssel vitte ez ügyet az alsóház elé, hogy „különösen ajánlja ez intézeteket Carpenter kisasszony tisztelt neve, ki kedvezőtlen körülmények között tett a bejáró munka-iskolákkal próbát és szép sikerrel.“

Ekkor már Carpenter Mária 70-ik évét járta, s nagy meglepéssel mondható el, hogy az az elvetemedett ifjúság és büzhödt söpredek, mely ezelőtt 25 évvel volt, ma már nem létez.³⁾ Hasonló szellemben nyilatkozott 1877-ben egy kir. iskolafelügyelő, ki Carpenter bristoli intézetei látogatására ment: több javító intézetre nem lesz

¹⁾ E nagyhatású beszédről — mondá Miller kanonok, hogy a velők oszlásáig hatott, s ha majd az ügy az alsóház elejébe kerül, bizonyosan akad oly parlamenti tag, ki azt fogja indítványozni, hogy szavazás előtt mindenki elolvassa Carpenter M. beszédét; sőt legyen köteles minden tag kezét szívére téve becsületére mondani, hogy olvasta e beszédet. U. o. 281. 1.

²⁾ The Claims of Ragged Schools to pecuniary Educational Aid” címmel.

³⁾ E. Carpenter Life and Work stb. 472. 1.

többé szükségünk; a munka-iskolák immár helyökre és fejökre nőttek.¹⁾

Mikor látta, hogy hazájában a társadalom elhagyottainak ügye a nekik való intézetekben jó útra indult — Kelet-Indiát látogatta meg, hogy egyfelől a nőnevelésnek, másfelől a társadalom söpredéke iskolázásának utat törjön. Jól tudván, hogy Indiában a kormány beavatkozása nélkül nem sokra mehet a minisztérium, (1866.) ajánló levél helyett körlevelet küldött a nevelésügy és a fogházak főfelügyelőjéhez, melyben a miniszterelnöki titkár a többek közt kimondja: »Carpenter kisasszony nézeteit Angolország törvényhozói és közigazgatói politikai pártkülönbség nélkül évek hosszú során át keresték és jó szívvel meghallgatták; 8 ő Kegyelmessége reméli, hogy Bombaban való látogatása bizonyosan nagyon közhasznú lesz, mert sok oly probléma megoldását fogja elősegíteni, melyekre nézve Indiában még sokat kell javítani.»²⁾

Hogy mily »közhasznú» volt Indiában négy versen való működése, megítélhető abból, hogy őt ott közbeszédben a mi öreg anyánk »our old Mother» néven emlegették, a mely címre büszke is volt.³⁾ Indiai működése következő elvek életbeléptetésére irányúit:

I. India összes néposztályai nevelésében az iparos munkáknak lényeges része legyen. A legalsóbb kasztok elemi iskoláihoz mindenütt műhelyeket csatoljanak, melyekben a község vagy vidék szükségéhez képest kézi munkákat tanítsanak.

II. Minden gyárban vagy műhelyben dolgozó ifjút (fiú vagy leány) a gyár vagy műhely főnök legyen köteles naponként három órán vagy fele-időben (half time) egy megszabott korig, vagy bizonyos fokig iskoláztatni. Mind ezt, mind pedig a napi munka tartamát törvénnyel kell szabályozni. Mihelyt e törvények életbelépnek, azonnal kivihető lesz az is, hogy

III. ifjú korában senkit be ne börtönözzenek, hanem mindenkit, a ki 14 évesnél fiatalabb korában a törvényt megszegi, valamint minden csellengő gyermeket, a kormány által fenntartott munka-iskolába küldjenek.⁴⁾

¹⁾ U. o. a. 1.

²⁾ U. o. 323. L

³⁾ ü. o. 326. 1.

4) Reformatory and Industrial School for India a paper read at the, Congress for ihe Social Science Association. Glasgow, 1874 by Mary Carpenter 8—9. 1.

A leánynevelés ügye sok akadályba ütközött. A korai u. n. gyermekházasságok (child marriage) ¹⁾, s a tanítónőkben való igen nagy hiány két oly nagy akadály volt a helyes nőnevelés lábrakapásának, melynek elhárítása mind a négyszeri látogatáskor sok gondot adott. Egy tanítónőnevelő-intézet felállítását Bombayban kísértette meg, abban a kerületben, hol büszkék voltak a benszülöttek, ha minden kormány-segedelem nélkül tarthatnak fenn iskolákat. ¹⁾ 1871. óta egész haláláig sokat fáradozott azon, hogy Angolországból alapos műveltségű tanítónőket küldjön Indiába, kik a leányiskolákban segéd-tanítókként működő benszülött özvegyeket a helyes és vonzó tanítás módjára megtanítsák. E segéd-tanítókat az angol növendék-tanítók módjára, néhány évi gyakorlat után, tanító]]ő-nevelő-intézetekbe küldik.

Azt sem hagyhatjuk említés nélkül, hogy a bebörtönzöttek fegyelmezése, javítása ügyében is igen sokat tett. Számukra külön cellákat sürgetett, különösen éjjelre; továbbá a börtön-iskoláknak oly kiváló jellemű tanítókat, kik az ifjú bűnösökben a jobb érzelmeket felkölteni bírják. Végűi tanuljanak az ifjak valamely mesterséget, hogy kiszabadulásuk után jó iparosok lehessenek. Ha a társadalom valakit szabadságától megfoszt, szent kötelessége annak erkölcsére kezdet tennie, és oda idomíttatnia, hogy jobb emberré válhassék, mint börtönbe kerültekor volt. ³⁾

Két vonás jellemzi különösen Carpenter M. életét: egyik az ügyefogyottak határtalan szeretete. A szeretetben el nem fáradni, a bűnben fetrengőket szeretettel megváltani, senki sem tudta nálánál jobban e százbán. Másik vonása az a mély meggyőződés, melyet Indiában szintűgy mint Angolországban hirdetni meg nem szűnt, hogy a társadalom elhagyottait csak a kormány és a tehetős osztályok vállvetett munkája mentheti meg. A nemzetgazdák egy ember-élet értékét rendszeren 1580 frtra teszik ⁴⁾: ő legalább is tiszerte annyira becsülte

¹⁾ Köztudomású dolog, hogy Indiában a jelenlegi társadalmi szokások szerint 9—10 éves leányok, 13—14 éves fiúkkal házasodnak össze, s e szerint már a tízes években szülékké lesznek. E gyermekházasságok annyira el vannak terjedve, hogy a hindu társadalom valóságos átka. (Journal of the National Indian Association. London, 1870. July 217. 1.)

²⁾ Female Education in India 1871., by M. Carpenter, G. 1.

³⁾ Calcuttában tartott beszéde 1875. dec. 18. Journal of the National Indian Association 1876. May. 145—47. 1.

⁴⁾ Dr. Roth Physical Education and Hygiene. London, 1879. 24. 1.

egy-egy gyermekben azt az erkölcsi értéket, melyet óriás munkával megmentett. Bányász nem örvend jobban a termés-aranyraknak, mint ő örvendett a társadalom porából kivájt, s nagy munkával tisztára mosott emberi léleknek. Mélyen érezte, hogy a társadalmi aranypor-mosásra az önkéntes vállalkozók ereje nem elégséges, hadd működjék közre, tehát a nemzet a maga collectiv képvisellete, a kormány útján. Felfogása szerént nevelés dolgában beavatkozása a nemzet erkölcsi közegészség-ügyével egyet jelentett.

II. Hasonló szellemben a Carpenteréhez s minden tekintetben egyenlő lelkesedéssel szólt, írt és tett a skót származású Brougham Henrik lord (szül. 1773 f. 1868.), ki már 1820-ban benyújtá az alsóházban az első népoktatási törvényjavaslatot (Education Bili), mely a szegény munkás-nép nevelésére kért egy kis alamizsnát. Ez ügyben övé a parlamenti kezdés és küzdés dicsősége. Az 1828. január elején megnyílt parlamentben ismét rajta volt, hogy e kérdést elévegyék, s ekkor mondá ama nevezetes szavakat „az iskola-mester nincs itthon!” (The Schoolmaster is abroad!) ¹⁾ Tizennégy évnek kellett lefolyni, míg a parlament a népoktatásra az első segélyt megszavazta 1833-ban 20,000 font st. A nagy államügyek reformja körébe bevonta a közoktatás ügyét is a népiskolázáson kezdve fel az egyetemig. A mi a törvény reformjára célozva magáról mondott: „a törvényt drágának találtam, s olcsónak hagytam; lepecsételt könyvnek találtam, s mint élő betűt hagytam; a gazdagokra bírt hagyománynak találtam, s a szegények örökségéül hagytam“ — szóról-szóra elmondhatta volna halálos ágyán e királyi szájba illő szavakat a népnevelésről is. Igaz, hogy az általa megindított parlamenti mozgalom csak egy emberélet múltán jutott oda, hogy a népoktatást egy nagy nemzethez méltóan szervezze, de hogy oda juthasson, arra az első elhatározó lépést e nagy reformer — ez a pártoknak nem szelíd tanítója — („no gentle teacher“) tette meg; s a rákövetkező lépés 1839-ben a titkos tanács kebelében egy közoktatásügyi állami bizottság (Education committee of the Privy Council) volt. ²⁾

¹⁾ E beszéd más szóval a dolgoknak oly tótágast állását jelenti az elemi iskolázásban, mint pl. a háztartás menetében az „Anyámasszony nincs otthon“ féle közmondás.

²⁾ Ez államtanács (Committee of Council on Education) áll: egy alelnökből, egy államtitkárból, 2 segéd államtitkárból, továbbá 10 vizsgálónak (Examiner) nevezett tanácsosból, kik az iskolafelügyelők jelentéseit vizsgálják; a 2 fogalmazó, és k. b. 50 segédfogalmazó tiszte az iskolafelügyelők jelentéseiből a sta-

Ez állami bizottság, mely ma az »Education department«-tel, a minisztérium közoktatási osztályával egyet jelent, elsősorban jóformán arra volt hivatva, hogy a népoktatásügyre évenként megszavazott parlamenti segélyt (grant) a Britti- és Nemzeti társaság útján, a szabványai szellemében vezetett iskoláknak kioszsza. Egész a negyvenes évek közepéig az államegyházzal egyetértve, segítette az elérni iskolákat, mert a kormány még a negyvenes években sem hitte megoldhatónak a nemzeti nevelés kérdését a felekezetek közreműködése nélkül. A hol a disszenterek körülbelül a népesség fele és hatalomban az angol egyház versenytársa néni is lehetett a kérdést könnyen megoldani. Jó darabig bele kellett egyeznie, hogy a népiskola hit felekezeti alapon szerveztessék. Azonban már 1843-ban Eussel lord, mint ellenzék vezére, törvényjavaslatot terjesztett a parlament elé, melyben kimondja, hogy 1. minden iskolát a helyi adófizetőkől alakított iskolaszék igazgatására való tekintet nélkül. 2. Az ország területén levő összes iskolák a minisztérium központi közoktatásügyi osztálya kormányának állanak. 3. Az iskola-mesterek nevelése minden vallásra való tekintet nélkül, az állam vezetése alatt álló tanítócollegiumokban történik. 4. A néptanítók, mint az egyháztól külön vált pálya emberei, az államtól függő testületet alkossanak. 5. A világi és vallásos tanítás külön választandók, ez utóbbi a vallásfelekezetek papjainak átengedett órákon történik.

E pontozatok akkor rendkívül merész újítást jeleztek, s hogy nagyrészt teljesebbé menjenek, a „Privy Council” fente ml ítétt bizottságának egy negyedszázig kellett következetesen dolgoznia. Működésének legnagyobb gátja az angol egyház papsága, mely százszor inkább akart egyházi-, mint a szó igaz értelmében vett népnevelést. ¹⁾ A katolikus iskolákat nem is vette keresztyén iskolaszámba; s mert az oktatásügyi államtanács 1846-tól fogva katolikus iskoláknak is

tisztikai táblázatokat elkészíteni; végül egy építészből és egy tanácsosból. Az államtitkár az egész ügymenet főfelügyelője; az alelnök (Vice President) e bizottság parlamenti feje; ex officio elnöke ennek is, mint a Privy Council minden bizottságainak a miniszterelnök.

¹⁾ 1865-ben Denison főesperes egy nevelésügyi parlamenti bizottság enquéte-jén arra a kérdésre: ha a disszenter családok nem akarnák elfogadni az államegyház kátéja tétéit, helybenhagyná-e, hogy az oly gyermekek tudatlanul nőjjenek fel? igen is — felelé — a vallás tanítását szülőikre hagynám, a mi pedig az olvasást, írást és számvetést illeti, jobb lesz nem tanulniok, mintsem vallás nélkül tanulják. General Resorts of the Assistant Commissioners. London, 1868. 188. 1.

juttatott egy kis évi segílyt, a pápaság felélesztésével vádolták a kormányt. Azonban már 1847-ben azt tervezé az államtanács, hogy a kormány-segélyt az iskoláknak tudományos eredményekért (literary results) adja, mint a tanító fizetése vagy a kellően felszerelt iskola fenntartása pótlékát azzal az egyetlen kikötéssel, hogy az iskola valamely keresztyén felekezettel álljon kapcsolatban, vagy hogy benne a Szent-írást olvassák. Kay - Shuttleworth az education department akkori államtitkára még azt a meggyőződést vallotta, hogy „a templom természetes segéde (adjunct) az iskola/ Ezt az elvet megfordította Lovoe, a népoktatási államtanács későbbi alelnöke. Intézkedései azt vallák, hogy „a templom a természetes segéde az iskolának“ és nem megfordítva.

III. A végre, hogy a kormány meggyőzésében ily nagymérvű változás történjék, nagy része van annak a mozgalomnak is, melyet Dr. Birkbeck és Dr. Combé a felekezet nélküli iskolák Ügyében indítottak meg. A Birkbeck-féle iskolák elseje 1848-ban nyílt meg Londonban. S jelenleg is van néhány eféle iskola London különböző városaiban. Ez intézetek kötelező tantárgyai között nevezetes helyet foglaltak el az élettan és a társadalomtudomány elemei. A leányoknak kézműipart és háztartást is tanítanak; s a testgyakorlatokra jól felszerelt tomaintézetekben szintén nagy gondot fordítanak.

Combé — Mami Horác ismeretes (amerikai) közoktatásügyi tekintély nagy barátja — leghatalmasabb szószólója annak az elvnek, hogy a vallás tanítása a többi tantárgyakétól külön választassék. Az állam azért adjon pénzsegélyt a világi oktatásnak, mert az oly dolgokkal foglalkozik, melyekben semmi véleménykülönbség nincs; ellenben a vallás oktatása dolgában a presbyteri egyház tagja megbotránkoszik, ha a püspöki egyház tanai oktatásáért fizetnie kell, melyeket a tanuló ifjúságra nézve valóságos szerencsétlenségnek tart; a protestáns viszont nem akar r. kath. iskolákért fizetni, melyek — felfogása szerint — tévedések terjesztői. Combé oly népnevelési sürgetett, mely a felekezeti tanokat kizárja, de a vallást felölelje. Felfogása szerint a természettudományokból a gyermek egyszersmind megtanulja Istennek e világi gondviselését; másfelől lehetetlen, hogy a természettörvények megértésével együtt ne járjon a vallásos érzet élénkülése is. Az ember földi boldogsága nem túlvilági, hanem e világi okoktól függ. Ez okokat kell első renden tanítani, mert elhanyagolásuk csak veszélyt és nyomorúságot hoz az ember fejére. Combé a harmincas években tartott felolvasásaival Edinburgban, több hasznos ismereteket terjesztő

társulat megalapítója lön; köztük nevezetesek a ma is fennálló Society for diffusing Moral and Economical Knowledge (1885); továbbá az Association for Providing Instruction in Useful and Entertaining Science (ma The Philosophical Association). Az első Combe-féle iskolát Londonban 1848 decemberében nyitották meg. E fáradhatatlan iskolabarát 1846—51-ig beszédekkel és értekezésekkel a legnagyobb tevékenységet fejtette ki, hogy a kormányt a felekezetnélküli nemzeti nevelés ügyében tette birja. 1851-ben tartotta utolsó beszédét Manchesterben a »National Public School Association« javára, mely alkalommal Cobden is melegen pártolta nézeteit.

A 40-es években még a szabadelvű felekezetek is borzadalorummal beszéltek az »atheista« Combe tanairól, s ime alig másfél tíz alatt mekkora változás a társadalomban, s elvei harmadfél tíz alatt mennyi tért hódítottak a kormány eljárásában. ¹⁾

Lowe az u. n. »Revised Code« szerzője, s hogy a törvényt nagyban »revideálta«, kitűnik a következő (új) alap-elvekből: 1. A népoktatásra az állam csupán a szegényeknek nyújtott segélyképen költ.

2. A mit nem tisztán szegények iskoláira fordít, azt csak világi oktatásra és a szigorúan kimutatott eredményhez mérten adja.

A felekezeti iskoláknak az addig nyújtott évi segélyt lassanként apasztotta: ²⁾ »tegyék félre a felekezeti különbségeket — szokta volt mondani az angol egyházi és dissenter papoknak, — két iskola helyett állítsanak egyet, s majd meglátják, hogy az nemcsak gazdaságosabb, hanem jobb is lesz.« Lassanként az állam és a társadalom érdekei kerültek fölszínre a felekezeti és magán érdekekkel szemben. Az Asbley lord kérő szava, melyet még 1843. tavaszán az alsóházhoz intézett, hogy t. i. ő Felsége kegyeskedjék a legjobb eszközökről gondoskodni, hogy a nép munkás-osztályai az erkölcsös és vallásos nevelés áldásaiban részesüljenek — idő jártán parancsolattá vált, s 1856-ban Russel lord azt indítványozd, hogy mivel a felekezeti iskolák az államsegélyezése mellett sem tehetnek eleget a munkás-osztályok nevelésére, a parochialis iskolák fenntartására fizessen mindenik egy bizonyos adót, melyeket arravaló bizottságok hajtsanak be.

A kormány időközben tanúságos ingyenes leckét kapott az 1848-iki francia forradalomtól. Akkor is, mint ma a nemzetek nem

¹⁾ L. életét és tanait Ch. Gibbon The Life of G. Combe. 2 kötet. London, 1879. Macmillan.

²⁾ Az 1859-ben iskolaépítésre utalványozott 187,000 fontot lassankint 19,000-re szállította le,

annyira olvasták, mint inkább néztek és érezték a francia nemzet történetét.

A kormány most kezdette Isten igazában belátni, hogy népnepvelésben az önkényteskedés „voluntary work” nem egyéb társadalmi tatarozásnál mely sohasem fogja megmenthetni az állam épületet a megrendüléstől. A kormányval együtt érezték ezt a nemzet jobbjai” „Páris rettentő példája mutatja — írja Carpenter M. — hogy a mობocratia minden kormányok közt a legrosszabb, s ha valakinek tudománya nincs, nem elég, hogy különben a legjobb szándékkal legyen.⁸¹⁾

A kormány az elhatározd lépésig még sokat tett. Bizottságot küldött ki, mely megvizsgálja s terjedelmes jelentésbe foglalja Angliában, Walesben s kivált az északmegyékben a népnepvelés állását, a nép erkölcsi állapotát, szokásait, értelmi fejlettségét és fogyatkozásait. E bizottság a maga kebeléből biztosokat küldött a kontinensre (Svájcba, Németországba, meg Franciaországba) és az észak-amerikai Egyesült-Államokba. Munkálata eredményét a közoktatásügyi bizottság jelentései (Education Commission Reports) címmel az ötvenes és hatvanas években a kormány kinyomatta és a parlament elé előterjesztette. Ezek a borítékaikról „kék könyvekének (blue books) nevezett nagy termetű (7—900 lapra terjedő) kötetek egész könyvtár; egyszersmind igen becses tárháza az angol közoktatásügyre vonatkozad adatoknak, s hű tükre a népoktatási törvényt megelőző iskolázásnak.

E jelentések első kötete szerint 1861-ben Angliában és Walesben 33,872 vasárnapi, 58,975 bejárd magán iskola (Week-day Sch.) és 24,563 szintén bejárd nyilvános iskola volt. Ebből kitűnik, hogy a magániskolák sokkal számosabbak, mint a nyilvánosak, de kitűnik másfelől a jelentésekből a magániskolák szörnyű szegénysége is. „Megbukott borbélyok, tengerészek, katonák és molnárok iskolamesterekké lesznek, mely mellett egyéb üzletet is folytatnak — mondja egyik királyi biztos, a ki — Hull, Yarmouth és Ipswich magániskoláit vizsgálta meg.²⁾ A London vidéki biztos még szomorúbb állapotokat fest. Hely nélkül maradt szolgálók, el csapott szobaleányok, játékszer-árusok, varrónők, sánták, házald Ínségesek, 70, sőt 80 éves aggasztánok (férfiak és nők); oly egyének, kik írni alig, számolni pedig épen nem tudnak, iskolatanítokknak csapnak fel. úgy látszik, hogy a néptanítói pálya, mint olyan nem létez, s hogy csak az elhagyottak

¹⁾ E. Carpenter, Life a Work etc. 125. 1.

²⁾ Report of the Commissioners. 1. köt. London, 1861., 98. 1.

menedéke, mert; köztük akárhány dohányárúst, péket, szabót, német, lengyel és olasz menekültet, s több e fajta népet találunk. Az is saját-szerű, hogy alig akad köztük, kinek valami testi fogyatkozása ne volna. ¹⁾ Ez a beszéd szakasztott mása Goldsmith szavainak, ki 1759-ben a nevelésről írt Essay-jében így beszél: „ha valaki semmi pályára sem való, utolsó menedékül iskolát nyit; ha az üzletembernek rosszul megy sora, nevelőintézetet nyit, s így könnyű szerrel új kenyér-keresethez fog; sőt hallottam, hogy mészárosok és borbélyok is iskolamestereknek csaptak fel, s a mi bámulatosabb, új üzletok még szépecskén is hajtott a konyhára.“ ²⁾ Szépen talál ezzel Erasmusnak azon megjegyzése, melyet Colethez írt egyik levelében abból az alkalomból tesz, hogy St Paul Schoolba nagy bajjal lehetett találni egy segéd-tanítót: „vaj’ ki adná fejét iskola mesterségre, ha kenyerét más úton megszerezheti“ ³⁾

A magániskola nyitás a foglalkozás nélküli embernek csekély-ségbe kerül. Hirdetést tesz az ablakába, s ha annyi gyermeket össze bír fogni, hogy a tandíjból egy szűk szoba kázbérért kifizetheti, minden rendén van.

Minden gyermek oly könyvet visz fel a vadonat új iskolába, a milyen épen van, vagy a milyen neki tetszik; tüzelő szerre nincs szükség, mert a szoba szűk volta fölöslegessé tesz minden tüzet, sőt a gázzal megterhelt levegő még csendesítő hatású a gyermekekre. Lehetetlen az e fajta piszkos és szellőzetlen helyiségek szegénységét leírni. „Voltam oly magániskolában, — mondja dr. Hodgson kir. biztos — hol fő kézikönyv (text book) egy macskakölyök volt, melyet a gyermekek ugyancsak szemügyre vettek.“⁴⁾ És sok szüle e magán iskolákat gyakran a nyilvánosoknál többre becsüli, mert az említett fajta tanítók jó szívvel beleegyeznek minden kívánságukba. A londoni szegény nép egyrésze egyrészt azért küldi gyermekét magániskolába, mert drágább, tehát urasabb (more genteél), mint az olcsó köziskola, s másrészt, mert ott pontos feljárást sem kívánnak. ⁵⁾ És ez az utóbbi körülmény nagyon fontos dolog a munkás-osztálynál falun és városon egyaránt A szegény embernek nincs cselédje, s ha gyermekei között egy 9—10 éves leány is van, az a kisebbeket dajkálja, tisztán tartja, s e mellett a háztartásban is nagy segítség. A hasonló korú vagy ifjabb

¹⁾ U. o. 94. 1.

²⁾ Harward American Journal of Education. Hartford 1872. XXIII. köt. 348. 1.

³⁾ U. o. XXVIII. köt. 105. 1.

⁴⁾ Report of the Education *Commissioners* I. k. 92. 1.

⁵⁾ U. o. 90-96. 1.

fiukat ide-oda küldözgetik, a mi sokszor többet ér az iskolába menésnél. Az ily hanyagság okozta bajon milliója sem segít a magániskoláknak, a mint Consort herceg 1857-ben a közoktatásügyi kongresszus egyik ülésén szépen mondá: a tudatlanság és a népoktatási rettenetes közönyösség az oka nem csupán a szülék; a baj gyökere mélyebben rejlik; elnyúlik a nemzetgazdaság mezejére, el a munkapiacra, egész a kereslet és kínálatig. Munkás embernek a gyermeke nem csupán ivadéka, a ki jövőben független helyzetet kér, hanem egyszersmind az ő produktív erejének egyrésze, ki a megélhetésért vele együtt dolgozik. Leányaiból telik ki az anya segéde, az apróbb gyermekek, a betegek és elaggottak dajkája, meg a szolgáló. A munkás-ember házanépét eme támaszoktól megfosztani k. b. annyi, mint otthonját tönkretenni!)

A biztosok jelentéseiből meggyőződött a kormány arról is, hogy az elhagyott gyermekekért (paupers) ő a felelős. Atyja, anyja kinek meghalt, kinek fogságban van, vagy elzüllött, vagy gyermekét tartani nem, s nevelni még kevésbé tudja. Az ily útszélien maradt gyermekeknek az állam a szülő helyettese in loco parentis. Másfelől a minden felügyelet nélkül levő magániskolák legnagyobb része inkább mételyezi, mint neveli a társadalmat. Ez intézetekből oly nemzedék kerül ki, melynek többsége csöcselékszamba esik. A népoktatás nagy hatályú gépezetét nem lehetett ezeknél fogva továbbra is merőben sem gondatlan és tudatlan fejűekre, sem az egyház maga felé hajló kezében hagynia a nélkül, hogy a kezelésből származott veszély elhárítására komolyan törekedjék. A gyermeknek erkölcsi joga van oly nevelésre, milyent neki szüléje vagy szüle-helyettese tőle kitelhető áldozattal adhat. Meghozta-e a néposztálybeli szülék nagy többsége jószántából gyermekeiért ez áldozatot? erre a kérdésre kért feleletet biztosaitól a kormány, s a kék könyvekbe foglalt jelentések nem-et mondtak.

E felelet mint villám cikázott át az angol egyházi és dissenter papság s a közép és felsőbb osztály egy részének szívéen, s rá nem sokára bekövetkezett a felekezeti sajtó és az önkénység (voluntaryism) emberei rendezte meetingek menydörgésszerű szava. Úton-útfélen, hírlapokban és gyűlés termekben az volt a vita tárgya, hogy kielégítő-e a nemzeti nevelés eddigi önkényes rendje, vagy pedig a népiskolázás terén az elsőséget egy újonnan teremtendő kormányi gépezetnek adják át? Ezzel megkezdődött az önkényes és a nemzeti, vagy mondhatjuk az állami és egyházi iskolázás közti harc.

¹⁾ U. o. 187—188. 1.

III. FEJEZET.

Az önkényesség (Voluntaryism) és az állam beavatkozása.

Angolországban az ezelőtt tíz évvel meghozott népoktatási törvényeit az education department által kiosztott minden államsegély mellett sem volt tulajdonképi népiskolája, hanem csak irgalmas iskolája (Charity Sch.). Az állam a nagyobb vállalkozókat (Britt és Nemzeti társaságot) segítette, hogy olcsóbban adhassák az elemi iskolázást; de ugyanakkor a kisebb vállalkozóktól az évi segély morzsáját is sajnálta. »Elég sokáig koldultam — írja Carpenter M. 1860-ban — a titkos tanács (Privy Council) lordjaitól egy falatkát azoknak, kik tudomány hiányában majd hogy éhen nem vesznek; holott ugyanők pazaréi dobnak ki ezereket olyanoknak, kik segély nélkül is sokat tehetnének/ ¹⁾ Az évi átalányból az oroszán rész a Nemzeti társaság révén mindig az angol egyháznak jutott. A két fél (kormány és egyház) jó egyetértésben volt egymással, a míg a népnevelésiügyi államtanács lordjai egészen az egyház kezére bízták az évi államsegély kiosztását. De a bizalom megrendült, midőn a kormány az iskolát és az iskolamestert lassan, de biztosan haladva, mind jobban-jobban kivette a felekezetek kezéből.

Az önkényes áldozatok emberei elég korán észrevették a dolgot, s nagy erőfeszítéssel igyekeztek a kormány actióját meghiusítani. Nagy mozgalmat indítottak a népnevelés ügyét végveszéllyel fenyegető kormánybeavatkozás ellen. Ünnepléses protestációkban az egyéni szabadság és az önkényes buzgóság hozta áldozatokra hivatkoztak. Szabadság és önkényesség, önálló kezdeményezés, az angol nemzet szótárában uncialis betűkkel írott szavak, melyek a legnemesebb és legemberibb cselekedetek hosszú sorát jelölik. „Az angolnak a szabadság — mondja Wyse — nem falragasz, nem dictió, nem is tömegesen aláírt kérvény, hanem élő szellem, melyet magában és maga körül érez/ ²⁾ Ugyanezt mondhatni az önkényesség (Voluntaryism) elvéről. Az angolok nemcsak hisznek a jóban, hanem cselekszik is: mondhatnám szívok a kezökre nőtt. A mit idegennel tesznek, hogy t. i. szívességet szívességre halmoznak, addunt Pelio Ossam: ugyanazt teszik, a felsőbb osztályokra nézve kisebb-nagyobb mértékben, idegen munkás-osztályok-

¹⁾ E. Carpenter Life and Work. 265. 1.

²⁾ Education Reform. London, I. köt. 1836. 401. 1.

kal is. Náluk mindenki, gazdag és szegény, a szegénységgel küzd: az a mások-, ez a maga szegénységével. Emberbaráti gondolataikat lefordítják jó cselekedetekre. Teszik a jót a közjóért, s minden erejükből, mely magán dolgaik elvégzése után fennmarad. Teszik tradícióból, mert megszokták saját szemöknek hinni a közdolgokban. Magok szeretik elvégezni, a mit másutt jól-rosszul fizetett hivatalnokokra bíznak. Teszik a jót továbbá, mert kivált a felsőbb osztályoknak, nagy módjok van reá. Az angol vagyonos osztály élete hasonlít a jegeséhez. Fent jégoszlopokból áll, alant termékenyítő patakka válik. Az angol az üzlet régióiban hideg, exact, mint a sokszorozó tábla; de a mint a nyomor vidékére leszállt, szíve melege elolvasztja egy részét a garmadára gyűlt arany és ezüst rudaknak, ¹⁾ melyek a jótékonyág csatornáin a szegényebb osztályokat éltető és istápoló intézetekbe folynak. Az angol alsóbb osztályok számára felállított különböző védő, javító és nevelő intézetek, szeretetházak (Boys' Homes), rongyos gyermek-iskolák, javító-iskolák, étkezéssel egybekötött munka-iskolák, munkások és munkásnők tanintézetei (Working Men's and Women's Colleges), iparos iskolák (Mechanics institutions) stb. legnagyobb részt könyörületes szívek hasznos és felhalmozódott cselekedetei, oly formán, mint a hogy a fát vagy a gyümölcsöt szoktuk megkötött és fölhalmozódott napsugárnak nevezni. Másutt a kormánytól várják az e fajta intézetekre a kezdeményezést, sőt néha a bevégzést is: Angolországban az önkénytelenség e tekintetben senkitől sem várja, hanem maga teremti az impulsust.

Oly országban, hol a királyné őszintén irigyli azokat, kiknek módjokban áll a társadalom jóllétét személyesen előmozdítani ²⁾; a hol még az iskolás koldus gyermekek is jó szívvel adakoznak, csakhogy másokért valamit tegyenek ³⁾: nem lehet csodálni, ha a kormány népoktatásügyi beavatkozásának a nesze is nagy botránkozást keltett a társadalom felsőbb rétegeiben. Talán leghívebb kifejezője e megbotránkozásnak az a felolvasás-sorozat, melyet Manchesterben 1850-

¹⁾ Vannak oly gazdag családok, melyek palotáikban a lépcsőt vert ezüstmű készíttetik. Lásd erre Taine „Notes sur L'Angleterre.“ Paris, 1870. 203. l.

²⁾ Raikest, a vasárnapi iskolák alapítóját 1788-ban a királyné magához hívatta, tudakozódott a szegények iktatásáról, s azt mondá, hogy irigyli azokat, kik a nép erkölcsi javulásáért közvetlenül működhetnek (e levél eredetije a londoni iskolaszék jelenlegi elnöke, Reed birtokában van).

³⁾ L. Carpenter Life and Work of M. Carpenter. 295. l.

ben a voluntarismus legmelegebb (dissenter) védői (Baines, Miall, Beed A., Hamilton R. s mások) tartottak. ¹⁾ Hadd matatom be röviden a kormány beavatkozása és a kényszeriskolázás ellen felhozott tanúságos érveiket.

A kormány beavatkozása összetöri a társadalom erkölcsiségét. Ha a mozgató erő beieiről jó, az erkölcsi kötelezettség a szabályozó és igazgató, szóval erélyt nemző elem; de ha kívülről jó, az elme működése egészen fölöslegessé lesz. A társadalom testét azok mentik meg a rothadástól, a kikben egy belső szózat parancsolja a kötelesség teljesítését. A kik a szegények nevelésére a kormány közbejvetelét sürgetik, pereatot mondanak az önmegtágadó működésre, s el akarják hagyni az erény útját, hogy fegyverünket lerakva, a külső erőnek és hatalomnak meghódoljunk. A kormány beavatkozása a nagy erkölcsi célokhoz vezető »királyi út«, mely könnyűvé, de egyszersmind élettelené, gépiessé teszi a munkát. A mechanizmus az erkölcsi élet-erőt sohasem növeli, hanem apasztja. Az emberi akarat akkor legkészebb a jóra, mikor a körülmények rákényszerítik. A hol minden könnyen és gépiesen megy, onnan a szellem hamar elköltözik. A szellemi téren minden mozgás és haladás jelleme a kiindulásponttól függ. Ha kényszeriskolázással és arra való népiskolai adóval kezdjük a dolgot az egész népoktatási gépezet az eredeti mozgató erőhöz fog alkalmazkodni. Itt csak kényszerítő erő, csak fizetési és tekintély szabályozta mozgás jöhet szóba. A nagy gépezet egy részébe sem lehet spontaneitást bevinni. E rendszerből kireked minden életerő, mert mozgató és fenntartó ereje folyvást kívülről jó. Az önkényes buzgalom a nemzet értelmét szakadatlanul éleszti; az új rendszer minden vitalitástól megfosztja; a haladás minden reményét paralyzálja, minden növekedésre való törekvést kiirt.

Ahol az iskolázás az utolsó porcikáig a külső kényszer létraszerű fokozatára vall, ott a tanultság sem lehet sokkal különb. A tanító csak

¹⁾ „Crosby-Hall Lectures on Education” címmel megjelent Londonban 1850-ben (1—255. l.). — A protestáns név alatt Angolországban három külön álló társaságot értenek: a presbyterieket, independenseket és wesleyanokat. E három egyházi testületet együtt Nonconformistáknak vagy Dissendereknek is hívják. Ezek az angol egyház protestáns testéből az egyházi szertartásos könyvben (Common Prayer) megtartott ceremóniás formulák miatt váltak ki, melyek a kath. egyházra vagy a pápára emlékeztetnek. A dissenterek közt a presbyteriek k. b. az aristocratikns felekezet és az ifjú wesleyanok a népszerűek. A barátok (Friends) vagy quakerek bár régi származásúak, nem elég orthodoxok, hogy őket az alkotmányos törvény protestánsoknak tekintse.

annyit akar tanítani, a menynyit a törvény föltétlenül megkíván, s a tanuló lehető legkevesebbet igyekszik tanulni. A fáradtság „minimizálása” lehető legkevesebb munka elvégzése lesz a tanító, a tanuló és felügyelők irányadó elve. S ha valaki bebizonyíthatná is, hogy kormány-iskolákban többet lehet tanulni, rá azt felelnők, hogy mindig kívánatosabb a kötelességérzet gyarapodása, mint a sokat tudás. Az érző szív mindig többet ér az agyvelőnél.

Az angol társadalom legalsóbb rétegeit, melyekért épen a kormány beavatkozását sürgetik, pincéiből és odúszerű fészkeiből semmi sem bírja úgy kicsalni a világosságra, mint a sympathiával csordultig tett szívek melege; sokkal inkább kell ezeknek szeretettől égő szív és nagylelkű kéz, mint abcés könyv, meg íróttoll. A szeretet melege, mint a harmat meghatja és fölfrisíti a szerencsétleneket. Hol van a világon oly kormányhatalom, mely ilyesmit mívelni bíjon? A hatalom csak mennydörögni tud, de a szerencsétlen földhöz sújtottat fölemelni nem. A” külső törvény bizony „koldus egy eleme e világnak”,¹⁾ mely az emberiséget a férfikorból gyermekkorba, az erkölcsi erő birodalmából a physikai erőébe löki vissza.

A felsőbbség adta nevelés sokkal többet ígér, mint a mennyit adhat Szervezni akarja a nevelést s organizált műve valóságos hypocrisis; reális alapra akarja állítani s a realitás élő és igaz megtestesülése helyett egy hamis, holt és lelketlen rendszert teremt, mely a társadalmi emberszeretetet enerválja és a közhangulatot tönkreteszi. De ellene van e rendszer isten erkölcsi igazgatásának is. A történelem azt tanít” ja, hogy a világban lévő nyomor és erkölcsi szolgaság jármából a gondviselés, sok küzdés és áldozat árán mentette meg a népeket. Vaj, szabad-e az embernek e gondviselési oeconomianak útját vágni s megkötni azt az erkölcsi erőt, melyet visszautasításnak (refusal) nevezünk, s melyről Bürke azt mondá, hogy „minden jövedelmek elseje; az államsegély elutasítása a leggazdagabb kincsbánya, melyet valaha emberi ügyesség vagy szerencse fölfedezett. Mindezeknél fogva egy törvényes tekintély folytonos beavatkozása mellett haszontalanná válnék a társadalom erkölcsi rokonszenve, mint a hogy a nem használt emberi tag elsatnyúl; fölöslegessé teszi a felebaráti szeretet erőfeszítését, s egyszersmind tönkreteszi a nemzet erkölcsi életerejét.

A voluntarismus emez őszinte argumentumaiból első renden azt a viszonyt lehet kiolvasni, melyet az angol nemzet a kormány beavat-

¹⁾ A beggarly element of the world S. C. H. Lectures 151. 1.

kozásával szemben százak óta érzett. Az angolnak sehogy sincs szája izére az a kontinens kormányzat, melynek szelleme mcUericiUsmus és hajtó kereke functionalismus. A nemzet ösztönszerűen érzi, a mit Maine mond: „a kormány rendelkezései lassanként a magánügyekben is ugyanazon hatályra emelkednek, mint az állami ügyeket illetőleg. ¹⁾ Sokszor és sokban igaz, de az is áll, hogy „nincsenek annak a veszélynek kitéve, hogy egy-egy családi [vagy egyházi] kényúr parancsára félretétessenek. ²⁾

Az angol nemzet sohasem hitt úgy a kormánytisztviselők magasabb tudományában, mint a kontinensen lakók. Ott nem is történhetnék meg, a mit Németországról mond Pattison Márk, hogy a hivatalos nyelv annyira elhagyta a közbeszédmódot, hogy nem egy hivatalos körlevéllel történt meg, hogy laza és irodai nyelvezetökből lehetetlen volt kiokoskodni, hogy tulajdonképen micsoda ügyet akarnak velök szabályozni.³⁾ Angolország ettől a rubrica-pókhálós bureaucratismustól ment; e helyett azonban az egyházi uralom békáiban volt. Az angol egyház magát az állammal összeforrt viszonya következtében közoktatási miniszternek tekintette; a népnevelést alamiznaszámba vette, melyből kevés is bőven elég. Adott is oly dirib-darab nevelést a szegénynek — mondja Morley (I), mely cseppel sem érdemi meg jobban a nevelés nevét, mint a vad ember állatcsonttal való földkarcolása a tudományos földművelés címét. ⁴⁾ Maga Bell is attól félt, hogy az írásban és számvetésben való jártasság társadalmi dislocatiót okoz. A „tudás egyetemes terjesztését célzó utópikus tervek, a gyomor és a tagokról szóló régi mesét valószínűk meg — mondá Bell — s összezavarnák a társadalmi osztályok közti különbségeket, melyeken a közjóllét sarkallik, s melyektől az alsóbb és felsőbb rendek boldogsága függ. Ha mindenkit egyformán nevelünk, ki lesz, ki a durvább munkákat végezze? ⁵⁾

E nyilatkozatból eléggé kitűnik az önkényesség „alamiználkodó” természete. Magyarán mondva annyit tesz ez a beszéd, hogy a szegénynek csak szegény nevelés kell. Aztán az is nevezetes, hogy a voluntaristák fő törekvése mindig az egyházi és nem a világi nevelés volt. E tekintetben a felekezetek a középkori orvos nézetét

¹⁾ A jog őskora, ford. Pulszky A. M. T. Akadémiaiadása. 136. 1.

²⁾ U. a. u. o.

³⁾ Bepori of the Education Commissioner B. IV. köt. 230. 1.

⁴⁾ National Education. London, 1874. 3-ik kiadás 96. 1.

⁵⁾ Schools for aff. etc. London, 1812. 81—82. 1.

vallják: inkább veszsen el, mintsem ne az ő elve (recipe) szerint boldoguljon. Mindenik felekezet egyetemes nevelést akart, úgy, hogy az az övé legyen. Az egyház (kivált az angol) a tanítót szolgálóak tekintette, s a facultas docendiért tisztességesen megvámolta. ¹⁾ A tantárgyakat szintén meg-megtizedelte, melyeket teljességgel az egyház javára kívánt taníttatni. ²⁾ Az iskola az egyház függeléke és a templom toborzó állomása. A túlbuzgó felekezetieskedés miatt történt, hogy mint Maim Horác mondá (1851): „Európa összes nemzetei között az angol az egyetlen, melynek nincs, de sohasem is volt semmilyen népoktatási rendszere. — Angolország az a föld, hol a felsőbb osztályok értelme, vagyona és műveltségével szemben az alsóbbakban a legnagyobb tudatlanság, szegénység és bűn található/ ³⁾ Adjuk meg az érdemnek az elismerést. Az angol egyház a legutóbbi 3—4 tíz alatt nagy erőt fejtett ki régi hibái és mulasztásai helyrehozására. „A lefolyt 35 év alatt — mondja Hubbard — kerekszámban épen harmincöt millió font sterlinget fordított az egyház székesegyházak, templomok, paplakok és iskolák építésére. Ez egész összeg önkénytes adományokból került ki. ⁴⁾ Ennyiben az angol egyház becsülettel megfelelt annak a tisztnak, melyet Arnold M. úgy értelmezett, hogy „az angol egyház a jóság előmozdítására alakúit nagy társaság. ⁴⁾

E fényes tetre azonban nagy árnyékot vet az a körülmény, hogy a nagy összegből az egyház az iskolát illető részt merőben önző céljaira használja fel. „Eljött az az idő, mondja a National Society közlönye ⁶⁾, midőn az angol egyház egész sorsa valószínűen azon fordul

¹⁾ „Educational Tour in Europe”

²⁾ The National Chhtrch and the National Society. London, 1877., 21. 1.

³⁾ Macmillan's Magazin Az 1714-iki hírhedt „Schism Bill” szerint Angliában és Walesben senkinek sem volt szabad tanítónak lenni, míg az angol egyház tanait ünnepelesen alá nem írta; a ki ezt elmulasztotta, minden kihallgatás nélkül bebörtönözték. (C. H. Lectures London, 1860. 246. 1.) Franciaországban a facultas docendi az universitas monopóliuma volt, s érte a tanító jövedelme húszadát fizette. (Cousin V. Bericht über den öffentl. Unterricht in Deutschland, übers. von Kröger). Altona, 1832. I. k. 01. 1.

⁴⁾ Rév. J. Wigram (a Nemzeti társaság titkára) elemi számtanában következő bibliás feladatok fordulnak elő. A számjegy írásra: „Mesának Moáb királyának sok barma vala, és ad vala adóba Israel királyának 100 ezer bárányt. II. kir. III. 4. írd le e számot. Összeadásra. „Jáknak 4 nejétől fiai voltak: Leától hat, Rácheltől kettő, Zillah és Belláktól kettő-kettő; hány fia volt összesen Jáknak?” (Crosby-Hall Lectures on Education 123. 1.)é. 1870. apr. 483. 1.

⁵⁾ Montldy Papers. 1871.

meg, hogy mennyire bírja a sarjadazó nemzedéket hatáskörébe vonni. A politikai változások mind több-több hatalmat adnak a népnek. Ha a nép az egyház részén lesz, vajh' micsoda törvényhozás lehet ellene? Hadd nevelje hát az egyház a nép gyermekét a maga elvei szerint. Ne szalaszsa el a jó alkalmat, hadd legyen jártas a nemzeti iskolából kikerült minden gyermek egyháza theológiájában. így lesznek iskoláink az egyház bástyái s egyházunk alapelveinek szoptató dajkái. ¹⁾ És még is mindezekkel szemben a voluntaristák ma is azt vallják, hogy a nevelés vallásos munka. „A világi tanrendszer — mondja Hubbard, parlamenti tag 1876-ban Birminghamban tartott beszédében — egyformán elhanyagolja a gyermeket mind családi, mind társadalmi kötelességeire előkészíteni, sérti a nemzet vallásos meggyőződését és sértő főként azokra, kik bár e rendszert nem helyeslik, — annak fenntartására mégis adózni kénytelenek. ¹⁾

Az önkénytes népoktatás csak a vallásos és erkölcsi érzelmek ápolását célozza; de a mint a fennebbiekből látszik, e célt épen nem érte el: a nép physikai szükségleteit pedig annyira kihagyta [a számításból, hogy a parlamentnek a szegény ügyet szabályozó törvényt (Poor-Law 1834-ben) kellett hozni. Az önkényesség saját erkölcsi érzületére hivatkozik; de nem igen tekinti a segélyzettek erkölcsiségét, mert különben észre kellene vennie azt a nagy különbséget, a mi a neveltséggel nemcsak értelmi, hanem physikai tekintetben is együttjár. A kit a természet törvényeire megtanítanak, az rendszeren igyekszik is azokat megtartani, s leggyakrabban azok esnek a physikai és erkölcsi törvények áldozatául, kiket rájok sohasem tanítottak. Angolországban az előbbieké a vagyon és a hosszú élet; ez utóbbiaké a nyomor, a szegénység és a kora halál. Edinburg halálozási statisztikájából kitűnt, hogy a munkás-osztálybeliek közép életkora 27Vi; ellenben a szakpályák és földbirtokosoké középszámban 43 Vs esztendő. ¹⁾

Látni való a mondottakból, hogy az önkényesség nem elégséges, mert a hol a szegény legelhagyottabb, a hol a tudatlanság és erkölcsi sülyedtség legnagyobb mértékben kiáltott segélyért oda sohasem ért el segítő keze; a társadalom legsalsóbb és legsötétebb rétegei fölvilágosítását a gondviselés segítő kezére bízta. „A községekben a földesúr

¹⁾ „Bulwarks of the Church and nurseries of the Churrh principles

²⁾ „The National Church and the National Society.” London, 1877. 31.1.

³⁾ Education by G. Combe, edited by W: Jelly. London, 1879. 502. 1.

és családjá, a pap és neje igen sokat, néha talán túlságosan is sokat tesznek a nyomor enyhítésére — írja egyik levelében Thring az uppinghami közép iskola derék igazgatója —; ebből jékora míveltség és barátságos érzület támad. Innen ered az az országszerte elterjedt eszme is, hogy a gazdag köteles a szegényt segíteni. Azonban nagy városaink túlvannak az ily lehetőségen, és ott e tekintetben iszonyatos nehézségek vannak.” Ez az iszonyatos nehézség készítette az angol társadalom legjavát, hogy az állam beavatkozását sürgesse. Ez állapotok dictáltak Lowenak említett elve kimondását, illetve az iskola függetlenné tevését. Minthogy a felekezetek közti féltékeny szellem miatt lehetetlenség volt a nemzeti nevelésre a százhusz (120) regisztrált felekezet számára közös alapot találni, tehát nélkülök kellett a népoktatásügyet szervezni. A kormány átlátta, hogy csak az igazság tanítása boldogíthatja a nemzetet, s minthogy minden felekezet tana igaz nem lehet, szakítnia kell azzal a gazdálkodással, hogy a különböző egyházaknak osztogassa ki felhasználásra a pénzt. Eddigelé úgy járt el, — Combé mondása szerint — mint az a physikus, a ki antagonistikus erőket hoz működésbe.

A voluntarismusnak arrél a gyengéjéről, hogy az önkénytes adomány néha csakúgy foly, mint tavasszal az áldás, máskor meg egészen kiszárad, mint tikkasztó melegben a forrás, ezúttal bővebben nem is beszélek.

Sajátszerfi, hogy az önkényesség az állam beavatkozása ellen nem kelt ki soha, míg az education department pénzutasványainak a Nemzeti társaság volt a kezefogéja. Az állam elleni hadüzenet akkor kezdődik, midőn a kormány elhatározta, hogy ezután az évi segélyt (grant) ő maga osztja ki. Az izgalom egész az elkeseredésig hatványozódott, midőn a kormány kijelentette, hogy az iskolai javadalmazás nem a vallásos (egyházi), hanem a világi tanítás eredményére szol. A kormány az eddigi felekezeti alapot elhagyva tisztán erkölcsi térére áll, s ezzel készen volt az alap, melyre a népoktatási törvény épületét fel lehetett húzni.

Ha visszapillantunk az eddig mondottakra, úgy látjuk, hogy a népoktatás ügye eleinte egy igénytelen kezdeményezés hégomolyája, mely nőttön nő, s útjában különböző elemeket fölve lassanként hógörgeteggé válik. Raikes a buzgólkodók lelki csöndje biztosításáért kezdi a zajongó gyermekeket vasárnapi-iskolába terelni. Bell és a National Society a szegény ember gyermekét bünbe mártott patiensnek tekintik, kinek erkölcsi gyógyítására — hitök szerint legalkalmasabb

orvosság az egyház kátéjának és liturgiájának könyv nélkül való betanulása. Lancaster és a British Society a szegényben is a keresztyént keresik, ki a bibliát olvasni tudja, s benne erkölcsi épülést és lelki vigasztalást talál. A Home and Colonial Society az erkölcstelen családi tűzhelytől akarja kiragadni a szegény gyermekeket. Carpenter M. az utcáról s a legszenyesebb helyekről gyűjti őket össze s neveléssel akarja állati hajlamaikból kivetkőztetni, s folytonos szerető gonddal az emberi természet színvonalára emelni. Combé bejárja az országot s ezrével toborz híveket a világi oktatás számára. Brougham, Russel, Ashley lordok, mint államférfiak szívesen nyújtanak segítő jobbot az előbb említetteknek; a társadalom alsóbb osztályainak lelkes szószólói lesznek a parlamentben s minden követ megmozdítanak, hogy őket a népoktatás útján a társadalom és állam áldásos tényezőivé változtassák. Mind eme kiváló tehetségek és tényezők kitartó vállvetett munkája s nyomról nyomra haladó térfoglalása vitte oda a dolgot, hogy a népoktatási mozgalom általánossá lett. Háromnegyed száznak kellett lefolyni az „eretnekek“ Góliátjától Combéig a (atheismusnak keresztelt) secularisraus főpapjáig, ¹⁾ míg az angol népoktatásügy kérdése odaérett, hogy Gladstone az alsó házban (1870. jun. 24) bátran kimondá a szót: „az állam kötelessége az önkénytes iskolákat a világi oktatás céljára felhasználni, de egyszersmind teljes tökéletesen tartózkodni a vallástanítás tekintetében a felelősségtől.“.

Az angol kormány, mint minden más ügyben a népoktatás kérdésében is mindenek előtt a közvélemény szavát kívánja meghallgatni. Mikor aztán a társadalom százezeréi és milliói mind megannyi karok és lábak valamely ügyben mozogni kezdenek, a kormány oda föléjük áll fejnek, irányt adó és igazgató erőnek. így történt 1870-ben is. A szabadelvű párt 1868. végén ismét kormányra jutván, Forster ²⁾ lett az education department alelnöke, vagy a mi egyet jelent, miniszter-helyettese. Nagy erélylyel fogott a népoktatásügy szervezéséhez, s 1870. febr. közepén a parlament elé terjesztette azt a javaslatot, melyet ugyanaz év aug. 9-én, mint az elemi oktatás törvényét — The Elementary Education Act 1870. — szentesítettek.

¹⁾ Így nevezte Őt egy Rutherford nevű pap Edinburgban az 50-es évek elején. Education of G. Comb by Jolly. London. 1870. 719. 1.

²⁾ Dr. Arnold (a rugbvi híres igazgató) veje és Arnold Máté sógora, kitűnő író s nevezetes közoktatásügyi jelentések szerzője.

IV. FEJEZET.

A népoktatási törvény 1870. ¹⁾

E törvény, melyet a kormány 1873., 1874. és 1870-ban revideált, némely pontjaiban minden évben módosít, lényegében nem akart s nem is tesz egyebet, mint organizálta a társadalomnak e téren szórványosan működő erőit. Az angol kormány e tekintetben Anglia és Wales physikai, erkölcsi és értelmi erejének és a népnevelésre fordított munkásságának képviselője s egyszersmind regulatora. Szerencsés ország, hol az államot nem tekintik valamely elkülönült és független lénynek, mely a tagok akarata ellenére is létezhet és tehet. Ritka egy föld, a hol a kormány actiója minduntalan csak az alattvalók működését tetőzi, s a hol a társadalom buzgósága a kormány tetterejét folyton-folyvást éleszti.

E törvény a népiskolát „semi-ecclesiasticus jellemből kivetközteti és a társadalom figyelmet a világi tárgyakra irányozza. Nyilvános elemi iskoláknak csak azokat tekinti, melyekben semmi felekezeti kátét vagy vallásos formulát nem tanítanak, melyekben a gyermekeket beírás alkalmával sem vasárnapi-iskola, sem semminemű istentisztelet vagy vallásos szertartásra való el vagy el nem járásra nem kötelezik. A vallástanítást vagy a rendes iskolai órák elején vagy végén (délelőtt délután legalább két-két egymás utáni óra) kell tartani, s tanrendbe beigtatva, és az education department ²⁾ által megerősítve, az iskola-falára kifüggeszteni, hogy ez idő alatt gyermekét bármely szüle ott-hon tarthassa. A nyilvános iskolák mindig nyitva állanak a királyi iskola-felügyelők (Her Majesty's Inspectors) előtt.

Ha a department meggyőződik, hogy valamely kerületnek nincs elegendő számú iskolája, megrendelheti, hogy ott iskolaszék (School board) alakíttassák, mely a szükséges elemi iskolákat felállítsa. Az iskolaszék gondoskodik a kerületében levő iskolák igazgatásáról; felterjesztéseket tesz a departmentnek a netalán szükséges javításokról vagy felszerelési hiányokról, megszabja a növendékek által fizetendő heti tandíjt, fölmenti a tandíjtól a szegény szülék gyermekeit, a

¹⁾ Skóciának 1872-ben, tehát két évvel később kapott népoktatási törvényt, mint Anglia és Wales; de nem is volt rá oly égető szüksége.

²⁾ Az education department a „Titkos Tanács oktatásügyi bizottsága lordjait“ jelenti (Lords of the Committee of Privy Council on Education) (Népokt. törvény 3. cikk.)

departmenttel egyetértve, munka-iskolákat állíthat fel, s póttörvényeket hozhat a kényszeriskolázásra (bye-laws); megszabhatja az iskolák fegyelmi rendszabályait; közvetlenül érintkezik a departmenttel; pénztámoka veszi át az évi államsegélyt (parliamentary grant), melyet részint tanítók fizetésére, részint tisztán iskolai szükségletekre fordít. Az iskolaszékek az elemi iskolák számára vásárolhatnak telkeket az 1845-iki nagy előnyöket biztosító törvény értelmében. Az iskolaszék tagjait a városokban (boroughs) szavazat útján azok választják, kiknek nevei a polgárok névsorába (burgessroll) be vannak igtatva; a nem fővárosi (London) egyházközségekben az egyházi adót fizetők választják. Minden szavazónak annyi szavazata van, a hány tagból kell állnia az iskolaszéknek, s összes szavazatát adhatja akár egyre, akár többekre. Isk. szék tagjainak csak azok választhatók, kiknek tisztességes társadalmi állásuk s általános műveltségük van. Az isk. szék tagjai száma (Londont kivéve) 5-nél kisebb s 15-nél nagyobb nem lehet. Egy isk. széki tag sem fogadhat el oly fizetéssel járó állomást, melyre a kinevezés az iskolaszéktől vagy az általa kinevezett egyénektől függ. A ki e törvény ellen vét, az említett állomást elveszti, és egész 50 font birságig elmarasztaltatik. A department belátása szerint alakíthat bővebb körű, u. n. egyesült iskola-kerületeket; viszont feloszthat ilyeket. Az isk. szék költségeit az isk. alapból fedezik. Ez alap áll tandíjából, parlamenti évi segélyből, vagy fölvelt kölcsönből, mely ha a költségekre nem elegendő, a helyi adópénztár fizeti a hiányt.

London iskolaszéke más szabályzat szerint alakul. A törvény 37—39. pontja értelmében tagjai minden harmadik év novemberében újból választatnak. Bár 10 tankerület áll vezetése alatt, mégis úgy intézkedik, mint egy egységes kerület boardja. Az iskolaszék elnököt maga választ akár saját kebeléből, akár nem. A nem saját kebeléből választott elnök, ipso facto tagja lesz az isk. széknek. Jelenleg tagjai száma 51, köztük 9 nő.

Az iskolaszék csak az 5—13 éves gyermekeket kényszerítheti iskolába járásra; a 3—6 éves gyermekekből alakul a kised iskolák. Minden iskolában a nyilvánosan kitett tanrenden legyen kijelölve két, (a kised iskolákban másfél) egy folytatásban levő óra, világi oktatásra. E két órából 15 perc szórakozásra fordítható, ha utánok 3-ik tanóra következik. Az elemi iskola tanítás dolgában 6 osztályra (standard) ¹⁾

¹⁾ Standard zászlót, zászlós- vagy megállapodási helyet jelent. Itt a tudás mértékéül van felállítva, de legcélszerűbbnek láttam helyette az osztály szót

oszlík; a 4. első osztály rendes tantárgyait s a két felsőbb osztály u. n. rendkívüli tárgyait (special subjects) a department szabja meg, úgy azonban, hogy csak tanácsképen mondja ki, hogy az egyes tantárgyakra hetenként hány órát lehet legcélszerűbben szabni.

Az iskola kormánysegélyben csak úgy részesülhet: a) ha megfelel a nyilvánosság kellékeinek; b) ha órarendjét (time-table) a department megerősítette; c) ha az iskolaépület egészséges, világítása, fűtése, szellőztetése jó, kellően fel van szerelve, megfelelő számú hivatali helyisége és elegendő tanterme van; ¹⁾ d) ha a főtanító okleveles és nem vállalt oly hivatalt, mely miatt akár a rendes tanítás, akár a növendék tanítók oktatásában hátramaradás történék-e, ha a departmentnek a tanítói karban történt minden változást azonnal tudtára ad; f) ha a bejáró iskolákban a leányoknak női kézimunkát és a szabást rendszeresen tanítja; g) ha a department az iskolafelügyelő jelentéséből meggyőződött, hogy az iskola naplói pontosan és gondosan vannak vezetve; összes számadásai rendben vannak, s minden statisztikai adatai hitelesek. A department az évi segélyt azonnal visszavonja, mihelyt a kir. felügyelő jelentésében komoly kifogást tesz a fennebbi kellékek valamelyikére. Minden ily esetben idegen iskola-felügyelőt küld, egy második látogatásra, s ha a kérdéses ügyet ez is olyannak találja, a további segélyt megtagadja.

Az iskola igazgatósága segélyt kap abban az esetben, ha a vezetése alatt álló iskolákban egy esztendőben legalább is 460 tanítás volt reggel és délután. Továbbá egy-egy sh. jár minden tanulóért (capitation fee), ha az éneket hangjegyből (vagy hallás után) rendszeren tanítják; és ismét 1 sh. minden gyermekért, ha a felügyelő jelentése az iskolai fegyelmet és szervezetet kielégítőnek mondja. Ezenkívül a department a vizsgálat napján jelenlévő minden oly tanulóért, ki az iskolába esztendőn át délelőtt és délután legkevesebb 250-szer feljárt, a 4—7 évesekért fejenként 8 sh.-et fizet, ha őket korukhoz mérten úgy tanították, mint az iskola egy osztályát, 2 sh.-gel nagyobb e díj (10 sh.) ha a kisdedeknek saját okleveles tanítójok volt, a ki őket a számukra kellően berendezett tanteremben az iskola többi osztályaitól elkülönítve tanította. A 7 évesnél idősebbekért, ha olvasás, írás és számvetésből, kielégítő vizsgálatot tesznek fejenként 3 sh. A ki az

használni. Az angol elemi iskola 6 standardja e szerint a mi népiskoláink 6 osztályának felel meg.

¹⁾ Ez utóbbira nézve a department legalább Ő köblábnyi tért kíván minden gyermek számára.

említett tárgyak közül csak egyből tesz vizsgálatot, azért semmi díj nem jár. Továbbá 2 vagy 4 sh. fizet a department 1881. okt. 1-én ¹⁾ minden 7 évesnél idősebb tanulóért, ha a vizsgált osztály bevehető vizsgálatot tesz egy (vagy két) oly tantárgyból (pl. földrajz, természetrajz, természettan, történelem, nemzetgazdaságtan (political economy) sat., melyet a leckerend tanúsítása szerint egész esztendőn keresztffii olvasmányok (reading lessons) útján, s ha szükséges volt, rajzok, földabroszok, mintákkal stb. illusztrálva tanítottak. A most említett vizsgálatról egy gyermeket sem szabad visszatartani, ha kellő számú napokon járt iskolába, vagy ha a felügyelő látogatásakor már 6 hónapot járt iskolába. Az e korú gyermekek legalább fele részének kielégítő vizsgálatot kell tenni. Csak 1 (vagy 2) sh. jár fejenként az előbb említett 4-ik és felsőbb osztálybeli tanulóért, ha a tanulóknak legalább 20%-da nem áll vizsgálatra. A vegyes iskolákban, ha a leányok női kézimunkát s a fiúk más tárgyat tanultak, a fiúk és leányokért külön, a eljárás számához mért összeg jár. A fent említett 250-szer való iskolába felmenés helyett 150 is elégséges oly gyermekeknél, kik 10 évesek vagy idősebbek; és ismét olyanoknál, a kik 2 vagy több mért-földnyire laknak az iskolától. Ha egy vagy több rendkívüli tantárgyat tanítottak egész esztendőn át az iskolában, minden 5-ik és 6-ik osztályos oly tanulóért, ki e tárgyak kettejéből kielégítő vizsgálatot tesz, 1881. okt. 1-én 4 sh. jár. Ha valamely tanuló már azelőtt a 6-ik osztály rendes tantárgyaiból vizsgálatot tett, ha kellő számú napon járt fel az iskolába, háromnál több rendkívüli tantárgyból vizsgálatot nem tehet. A most említett tanulóért azonban semmi díj nem jár, ha a vizsgálatot tevőknek legalább 75%-da kielégítő eredményt nem mutat; mint szintén akkor sem, ha az előbbi évben a south kensingtoni u. n. Science department (természettudományi szakosztály) ugyanabból a tantárgyból megvizsgálta.

Az elemi iskolákkal egybekötött esti tanfolyamok növendékei szintén tehetnek vizsgálatot. Ha az esti iskolában legalább is 45-szer tanítottak, a növendékekért iskolába járásuk középszámához képest, fejenként 4 sh.; továbbá mindenikért, a ki legalább 44 este iskolai leckén volt, 77" sh. jár, ha olvasásban, írásban és számvetésben eléggé

¹⁾ Az education department minden évben előre el szokta készíteni a törvény régiebb cikkelyei módosítását, hogy az iskolaigazgatók és tanítók tudják magokat mihez tartani. Innen van, hogy az 1880-ban kiadott „New Code of Regulations“ 1881-ről beszél.

jártas. A vizsgálat módja az iskolafelügyelő belátása szerint szóbeli vagy írásbeli.¹⁾

Az iskolafelügyelő nagyon kedvező jelentésére 10—15 fontnyi különös segélyt ad a department, ha az iskolakerület népessége, az iskolaépület körül 2 mérföldnyire, 300 illetőleg 200 leieknél kevesebből áll.

Az iskolai évi segélyből levonhat a kormány, 1. ha abból fejeként a rendesen iskolába járt tanulókra 17 ½ sh.-nél több esik, ha t. i. az igazgatóság által kívánt segély összege meghaladja az iskola egyél) forrásokból történt bevételeit; 2. a felügyelő jelentésében foglalt tanítási, fegyelmi vagy iskolai napló vezetékében talált hibáért vagy az iskolaépületi és felszerelési hiányokért történik a levonás; ez esetben azonban a levonás az egész segélyösszeg egy tizedénél kevesebb, s felénél több nem lehet; 3. ha az iskola nincs ellátva kellő számú növendék-tanítókkal (pupil-teacher).²⁾ Az összeg egy tizenkettédét vonják le minden oly hónapért, melyben nem 2 okleveles tanító működött, ha t. i. az iskola népességéhez mérten kettőnek kellett volna működni.

tanító-személyzet. A tanítók következő osztályokba soroztatnak: okleveles tanítók, kiknek mindnyájan világiaknak (lay persons) kell lenniök. A tanítók csak vizsgálatra és bizonyos próbaidő múltán kaphatnak oklevelet. Képesítő vizsgálatra állhat minden tanuló, a ki legalább egy évet felügyelet alatt álló néptanító-nevelőintézetben töltött; továbbá minden oly 25 évesnél idősebb jelölt, a ki mint növendék-tanító kielégítően működött és a kir. iskola-felügyelőtől kedvező bizonyítványt kapott; vagy pedig legalább félévig okleveles tanítókkal ellátott iskolában mint segéd tanított. A vizsgálatra jelentkezett tanítók tetszés szerint választhatják úgy az első, mint a másod éves training collegebeli tanulók feladatait. A vizsgálatot tett jelöltek névsorát bizonyos csoportokra osztva közzéteszik. A tanításra jogosító vizsgálatokat kormányfelügyelet alatt álló tanítócollegiumokban vagy más a végre kijelölt központokon minden év decemberében tartják. A bizonyítványt próbaidő egészíti ki. Ha a jelölt sikeres vizsgálatot tett, folyvást ugyanegy iskolában kell, hogy tanítson, és az isk.

¹⁾ írásbeli vizsgálatok csak a két legfelsőbb (5—6.) osztályban történnek.

²⁾ Az első hatvan tanuló számára nem szükséges növendék-tanító. A 00-on felül egész 100-ig lévő tanulók számára egy növendék-tanító; és 101 — 140-ig 2 növendék-tanító és így tovább állítandó be.

felügyelőtől, egy évi időközzel, két kedvező bizonyítványt felmutasson. Ha e bizonyítványok elseje nem a vizsgálatra következő első 3 hónap alatt kelt, egy év máivá 3-ik bizonyítványt is kell előmutatnia. Ha a 2-ik (vagy 3-ik) bizonyítvány kedvező, a jelöltnek oklevelét kiadják.

A képesítő okmányokat (certificates) 3 osztályba sorozzák; csak másod és harmad osztályú képesítő bizonyítványt állítanak ki. Kik a vizsgálatot dicséretesen állották ki, másod osztályú bizonyítványt kapnak, melyet első osztályúvá csak a jó szolgálat tehet. A másod osztályú bizonyítványok kiállításuktól kezdve 10 évig érvényben maradnak, ez idő után azonban az időközi bizonyítványok (reports) szerint revisió alá esnek. A harmad osztályú bizonyítványt csupán vizsgálat útján lehet javítani. Harmad osztályú bizonyítványt vizsgálat nélkül is adhatni az isk. felügyelő bizonyítványára oly működő főtanítóknak, kik a bizonyítvány keltekor 25 évesnél idősebbek; legalább 5 évig elemi iskolában tanítottak és az illető iskola igazgatóságtól jó erkölcsi bizonyítványt kaptak. Ily esetekben az isk. felügyelőnek azt kell bizonyítani, hogy az illető sikeresen tanított, hogy az előbbi félévben tanítványai közül legalább 20-an vizsgálatot tettek, s közülök legalább is 15-ön az olvasás, írás és számvetésből „kielégítőre” (passes) feleltek. Kisdediskolatanítóktól nem kívánják meg, hogy e két utóbbi feltételnek eleget tegyenek. A növendék-tanítóknak is adhatni harmad osztályú ideiglenes bizonyítványt, ha a törvényszabta vizsgálatot sikeresen letették,- vagy ha az isk. felügyelő bizonyítja, hogy sikeres tanítók. A növendék-tanítók azonban, mihelyt 25 éveskört elérték, állandó bizonyítvánnyal tartoznak ez ideiglenes okmányokat kicserélni, más különben semmit érökké válnak.

Az igazgatóságnak évenként jelenteni kell, hogy a tanító jelme, magaviseleté és kötelesség teljesítése kielégítő volt. Az isk. felügyelő a hatáskörébe eső iskolákról arról tesz jelentést, hogy a meglátogatott iskola szervezete, fegyelme és tanítása kielégítő volt-e vagy nem. A tanító oklevele bármikor visszavonható, felfüggeszhető vagy értékben alább szállítható; de azt megelőzően, a department, az igazgatóság útján, a tanítónak a maga védekezésére alkalmat nyújt.

Növendék-tanítók (pupil-teachers). A növendék-tanítók oly fiúk vagy leányok, kiket bejáró (de nem esti) iskolában (day school) következő feltételek mellett alkalmaztatnak: 1. ha az iskoláról a felügyelői jelentés úgy szól, hogy benne okleveles tanító tanít, hogy az isk. épület a törvény szabta feltételeknek megfelel; könyvekkel és eszközökkel jól el van látva s kellően szervezve; ha benne a tanítás sikeres, a fegyel-

mezes jó. 2. A növendék-tanító szolgálatba lépésekor 14 évesnél ifjabb nem lehet. A fiú vagy leány növendék-tanítók rendszerént a hasonló-nemű okleveles tanítók vezetése alatt működnek; vegyes iskolákban azonban nő növendék-tanítók is szolgálhatnak férfi tanító mellett, a ki őket mindig egy, az igazgatóság által alkalmasnak tartott tisztességes nő jelenlétében tanítja. tanítva-tanulás idejük 5 év, mialatt időnként (évenként) a felügyelőnek az általa megszabott időben vizsgálatot kell tenniük. Minden iskolába csak annyi növendék-tanító alkalmazható, hogy egy-egy okleveles tanítóra háromnál több ne essék. Ha az iskolába járók középszáma 220-nál több, oda egy második okleveles vagy segéd-tanítót kell beállítani.

A negyedik növendék-tanító helyett alkalmazhat az igazgatóság két ösztöndíjas tanító-növendéket (stipendiary monitors). A „monitor“ 12 évesnél ifjabb nem lehet; mint ilyet az isk. felügyelő csak úgy ajánlja, ha a IV., V. és VI. osztálybeli lényeges ismeretekből (olvasás, írás és számvetés) vizsgálatot tett, vagy ha első évi működése végén egy vagy több rendkívüli tantárgyból vizsgálatot tesz; az igazgatóság által megszabott ösztöndíjt húz; naponta az iskolai munkában három óránál többet segít, s a többi órákon vagy magánosan vagy pedig az iskola felsőbb osztályosaival együtt tanul.

Mind a növendék-tanítókkal, mind a tanító-növendékekkel az igazgatóság köti meg a szerződést, melynek egyes rovatait a department megszabta feltételek szerint kell kitölteni. A növ. tanítóknak szerződésük lejártával szabadságokban áll a tanítói pályát elhagyni vagy tovább folytatni. Ha a tanítás terén maradnak, lehetnek elemi iskolákban segéd-tanítók, vagy tehetnek tanítócollegiumokban felvételi vizsgálatot, vagy kaphatnak kisebb iskolákban való működésre jogosító ideiglenes bizonyítványt.

Segéd-tanítókká azok a növendék-tanítók lehetnek, kik mint olyanok sikeresen működtek és a törvényszabta vizsgálatokat letették; továbbá oly jelöltek, kik növendék-tanítók nem voltak ugyan, de a tanítónevelő-intézeti fölvételi vizsgálatot sikeresen letették, a nélkül azonban, hogy a növendék-tanítóktól követelt vizsgálatra köteleztetnének. A tanév folytán üresedésbe jött segéd-tanítói helyeket be lehet tölteni ideiglenesen alkalmazott monitorokkal. A segéd-tanítók a tanítói kar (staff) kiegészítő része, mihelyt a department kinevezését vagy alkalmazásukat tudomásul veszi.

Néptanítónevelő-intézetek (Training Colleges). A tanítónevelő intézet áll a) egy collegiumból, melynek növendégei bennlakást,

ellátást és népiskolai tanításra szükséges oktatást kapnak; b) gyakorló iskolából (practising School), melyben a jelöltek a gyakorlati tanítást tanulják. tanítócollegiumnak csak oly feltétellel ad a department évi segélyt, ha épületeivel, igazgatásával és tanítói karával meg van elégedve. Gyakorló-iskolájának szintén oly feltételek alatt jár az évi segély, mint a többi nyilvános elemi iskoláknak. Minden training college 100 fontot kap, minden férfi- és 70 fontot minden nő tanulóért, kik benne két esztendőn át, mint ösztöndíjasok (Queen's scholars) tanultak, ha az illetők a törvényszabta időt kiállották, és a nyilvános elemi iskolatanítói bizonyítványt kiérdemelték; vagy ha, mint elemi tanítók a katonaságnál vagy királyi tengerészeinél levő vagy nyilvános munka- vagy javító iskolákban a próbának megfelelő ideig jól szolgáltak. Oly tanítók, kik csak egy évig voltak collegiumban, a próba-idő után kaphatnak bizonyítványt bizonyos megszorító feltételek mellett. A collegiumnak adott segély összege az intézet évi költsége 75%-ánál több nem lehet. 50 fontot fizet a department minden oly tanítónőjelöltért, a kit az illető év folyamán folyvást tanítottak.

A felvételi vizsgálatok minden tanítói collegiumban július 2-ka utáni első szerdán történnek. A vizsgálatot a törvényszabta tantárgyakból teszik. ¹⁾ A jelölteket minden intézet igazgatósága saját felelősségére választja ki és bocsátja vizsgálatra. A jelöltektől, ha növendék-tanítók nem voltak, megkívánják, hogy legalább 18 évesek legyenek. Azokat, kik a vizsgálatot sikerrel leteszik, érdem szerint 3 csoportba sorozzák. A kik a harmadik osztályba esnek, segéd-

¹⁾ A 4 (illetőleg 5) éves növ. tanítónak a felvételkor következőket kell tudni: anyanyelven folyékony olvasás és 80 sor próza könyv nélkül felmondása, nyelvtani elemzés az angol nyelv történelmi fejlődésének némi ismerete és az isk. felügyelő választotta egyszerű tárgyból eredeti fogalmazvány. A mennyiségtanból férfi növendékek Enclid II. könyve, a síkok méréstana, algebra s másod fokú egyenletek egy ismeretlennel. Nő növendékektől kevesebbet kívannak e tárgyból, az egyszerű és tizedes törteket, egyszerű és összetett arányokat; földrajzból a földrészek ismerete; történelemből Nagy-Britannia történelme a jelenkorig; tanításból, ha t. i. az illető az előtt növendék-tanító volt, tanítási ügyességéért külön érdemjegyet kap, valamint külön érdemjegyet kap, ha latin, görög, francia, német nyelvtani kérdéseket írásban megfejt, és könnyű mondatokat angolra fordít. Úgyszintén, ha a physika, vegytan, állat-élettan, physiographia és növénytan köréből a most említett t. tudományi és művészeti szakosztály (Science and Art department)-nál kitűnő vizsgálatot tett. A rajzból és zenéből is vizsgálják, ha az intézetben, a hol eddig működött, alkalma volt azokat tanulni. Pl. a zenéből kell, a lágy létra félhang léptű alakjaiban és a félhangok módosította közökkel.

tanítókul alkalmazhatók; az ekként felvett jelölteket királynő tanulóinak Queen's Schólars hívják, kiknek, az intézetbe belépésökkor az intézet orvosa bizonyítványával kell igazolniok, hogy egészségesek és ép testűek. Ugyanakkor írásbeli nyilatkozatot adnak arról, hogy jó-hiszeműen léptek a tanítói pályára.

A tanítócollegium növendékeit minden év decemberében vizsgálják. A vizsgálat a szerint különbözik, a mint a jelölt férfi vagy nő, első vagy második éves. Az első éves tanítónőjelöltek kisdediskolák tantárgyaiból is tesznek vizsgálatot. A vizsgálatot ekként letett jelöltek bizonyítványaiban, a kisdedek iskoláiban töltött próbaidejük lejártával, ezt különösen megemlítik. A mely növendék sikeresen járta mind a két évi tanfolyamot, oklevelében erről is szintén említés történik. A mely növendék az első év végén negyedik csoportba esik, a második év végeztével az első évi tanfolyamot ismételnie kell.

A tanítók nyugdíjazása jobbra kegyelmi tény, mert igen kevés tanítóra szorítkozik. A legújabb módosítások szerint nyugdíjat csak azon tanítók kaphatnak, a kik 1862. máj. 9-én szolgálatban voltak:

a) ha az illető a nyugdíjért folyamodása alkalmával, mint okleveles tanító nyilvános elemi iskolában vagy training collegében szolgált;

b) ha kor vagy egyéb gyengeség miatt lehetetlen sikeresen tanítania;

c) ha az említett idő óta fő vagy nyilvános elemi iskolában vagy tanítócollegiumban segéd-tanítóként működött; d) ha az iskolafelügyelő és az illető iskola igazgatósága nyugdíjra ajánlja; e) ha a folyamodó férfi tanító 60-ik évét, a nő tanító 55-ik évét betöltötte, ide nem számítva a betegség esetét. A mely tanító 1851. előtt lépett szolgálatba, annak caeteris paribus elsősége van. Angol- és Skótország összes tanítói számára 270 nyugdíj van szánva, évenként 6,500 font erejéig (20 nyugdíj, 30 fontjával, 100 nyugdíj 25 fontjával, 150 nyugdíj 20 fontjával és kegyadományokra évenként 400 font).

Tantárgyak.

Az education department évenként közzé szokta tenni az elemi iskola különböző osztályaitól követelhető ismeret minimumát, az u. n. „New Code of Regulations,“ röviden „Code”-ban. 1880-ra következő mértéket állított fel: ¹⁾ I-ső osztály. Az olvasásból: egy és több tagú szók folyékony olvasása; írásból: egy nyomtatott sor kézirati másolá-

¹⁾ Mutatóul közlöm itt az I., IV., VI. osztály (standard) ismeretkör mértékét.

sa és néhány közönséges szó dictálás útján való leírása; számvetésből: legfeljebb 4 tagú számsorok összeadása, kivonása és sokszorozás 6- or 12-ig. IV. osztály. Olv.: néhány prózai vagy költemény sor értelmes olvasása; nyelvtanból: egy rövid egyszerű mondat elemzése; földrajzból: Nagy Brittainia, Irland és a gyarmatok földrajza főbb vonalaiban; történelemből: Anglia történekebe főbb vonalai a normán hódításig. VI. osztály Olv.: folyékony és kifejezés-teljes olvasás, nyelvtanból: egy rövid összetett mondat elemzése; földrajz: a világ földrajza főbb vonalai; történelem: Anglia történelme VII. Henrik halálától III. Györgyig. A szabályzat azt jegyzi meg, hogy az isk. felügyelő a leányokat enyhébben (more leniently) bírálja, mint a fiukat.

A törvénybe foglaltakhoz kiegészítőül szükségesnek láttam megjegyezni, hogy a 7 évesnél idősebb gyermekek rendes tantárgya olvasás, írás és számvetés. Ezek egyszersmind lényeges tárgyaknak mondhatók. A nyelvtan, földrajz, történelem, ének és (leányoknak) a női kézi munka a szükséges tantárgyak; e két csoport együtt a rendes tantárgyak sorát alkotja. Ezek mellett az angol irodalom, matematika, latin, francia, német nyelv, mechanika, állat-élettan, physikai földrajz, növénytan és háztartástan rendkívüli u. n. specficus tantárgyak.

A rendkívüli tantárgyak tanfolyama.

1. Angol irodalom. 1-ső fok: 200 sor költemény könyv nélkül, értelme és vonatkozásai (allusions) ismeretével együtt Egy egyszerű levél írása. (Ezt csupán V-ik osztályosok vehetik). 2-ikfok: 250 sor költemény a fentjelzett ismerettel együtt egy prózai darab körül írása (paraphrase); 3-ik fok: 300 sornyi költemény felmondása. Levél vagy egyéb fogalmazvány az isk. felügyelő által adott tárgyról.

2. Matematika. 1-ső fok: algebra, összeadás, kivonás, Euclid I. könyve 1—15 propos. 2-ikfok algebra, az egyszerű egyenletekig bezáróan. Euclid I. könyve; 3-ik fok algebra, másod fokú egyenletekig bezáróan; Euclid I. és II. könyve. A mérés tan elemei.

3. Latin nyelv. 1-ső fok: nyelvtan a rendes igékig bezáróan. 2-ik fok: a rendetlen igék és a syntaxis első szabályai. Jártasság egy kezdők számára való latin olvasókönyvben. Egyszerű angol mondatoknak latinra fordítása. 3-ik fok: a latin nyelvtan. Caesar de bello Gallico I. könyve. Kissé hosszabb angol mondatoknak latinra fordítása.

4. Francia nyelv. 1-ső fok: nyelvtan a rendes igék használatáig bezáróan. Egy francia szótárból 10 lap. 2-ik fok: nyelvtan és könnyű

mondatok lefordítása. Az isk. felügyelő által elfogadott könyvből 10 oldal francia társalgás. 3-ik fok: nyelvtan és a felügyelő által elfogadott valamely könnyű irányú francia könyv tudása. Társalgási mondatok franciára fordítása. Meglehetősen szabatos kiejtés.

5. Német nyelvből hasonló mértékű ismeretet kell a növendéknek a különböző fokokon felmutatni, mint a franciából.

6. Mechanika. 1-ső fok: az anyag szilárd, folyékony és gáz állapotáról. E különböző állapotok mechanikai tulajdonságai. A mechanikai mérés (hossz-, idő- és gyorsaság-mérés). 2-ik fok: a mozgó anyag. A test súlya, tehetetlensége és mozgása. Az erő mérése. Az erő munkája. Az energia és természete. A hő természetére vonatkozó modern fogalmak. 3-ik fok: az egyszerű mechanikai erő (az emeltyű, a csiga, mérleg stb.). A folyadékok összenyomása. A gyorsaság és az erő parallelogramja experimentumokkal tanítandó.

7. Állat-élettan, 1-ső fok: az emberi test szerkezete. A belszervek helyzete; az izmok tulajdonságai. 2-ik fok: a test és főbb tagjai mozgási mechanizmusa. A szervek, a táplálkozás, vérkeringés és lélegzés. 3-ik fok: az idegrendszer rendszere. Az ideg sajátságai. A reflex működés. Az érzéklés (sensation). A tapintó, ízlelő, szagló és látó szervek működése (rajzokkal vagy mintákkal illusztrálva).

8. Természetant földrajz. 1-ső fok: a folyó természete. Kigőzölés és lecsapolódás. Eső, hó, harmat. A légkör. A szelek. A folyó medence és vizár magyarázata. Angolország nagy folyó medencéinek határai. 2-ik: fok az óceán és sajátságai. A tengerpartok, az apály és dagály. 3-ik fok: a föld alakja és forgása. A nappal és éjjel. Az évszakok. A hold kiterjedése és távolsága. A bolygó rendszer általános rendszere.

9. Növénytan. 1-ső fok: gyökér, törzs, levelek és a virágrészek ismerete, közönséges növényekkel illusztrálva. 2-ik fok: a fa, kéreg, sejtek és edények. A növény gyökere, levelei és különböző részei működése. 3-ik fok: egy moszat és moh összehasonlítása valamely virágzó növényvel. A különböző fajú gyümölcsök alakulása. A bab és búzaszem szerkezete, a csírázás tüneténei.

10. Háztartástan. (Domestic Economy.) E leányok számára való tantárgy két ágra oszlik. Az 1-ső ág három fokon a ruházatot és mosást, a lakást, fűtést, tisztogatást és szellőztetést, s végül az egészség szabályait, a betegszoba kezelését, a cottage bevételét, költségét és megtakarításait tanítja. A 2-ik ág szintén három fokon tanít a tápszerről, a tápszerek funkciójáról s végül az étek készítéséről és konyhai

kezeléséről. E 10 tantárgy együtt az u. n. „Fourth Schedule“ -t alkotja, mely a népoktatási conservatívok legnagyobb részének botrányköve, s parlamenti vitáikban a „caeterum censeo” jelszó céltáblája.

A half-timerek, azaz a gyárakban és más műhelyekben dolgozó félnapos tanulók rendes tantárgyai ugyanazok. Tantárgyaik a három első osztályban amazokéval egyenlő mértékkel vannak mérve, kivéve a számvetést, melyből az első osztályosoknak a számlálást ezerig, a második osztályban százezerig, s a harmadikban egy millióig tanítják. Az összeadás, kivonás és szorzásban azonban a rendes iskolásoknál tovább nem mehetnek. A második osztályban az egy számjeggyei való osztást is tanulják; a harmadikban már a pénznemekre alkalmazott összetett összeadást és kivonást. Az ötödik osztályban már számlák készítését és az egyszerű arányokat tanulják; kétszer fennhangon elolvasott rövid történet tartalmát emlékezetből leírják, s egyszersmind a szép írást is gyakorolják. A hatodik osztályban a közönséges és tizedes törtéket tanulják; rövid levelet fogalmaznak, különös tekintettel a szerkezetre, nyelvtanra és az írásra.

A 7 évesnél ifjabb gyermekek a kisediskolába vagy gyermek-tertekbe járnak, melyekben rendszeren értelemgyakorlatokat kapnak (a tárgyak alakjáról, színéről stb.), tanulnak éneket és érzéseiket gyakorolják. E mellett bevezetik őket az olvasás, írás és számvetés elemeibe.

Általán véve a kised iskolák heti óraszámja 22-re, az elemi iskoláké 25-re tehető, melyeken azonban a gyermekek csak a rendes tantárgyakat tanulják. A kised iskolákban legtöbb időt az értelemgyakorlatokkal töltenek, (gallery-or object lessons), aztán az olvasás, írás és számvetés elemei jönnek. Az elemi iskolákban — mindig középszámban beszélve — az olvasásra hetenként 67” óra, számvetésre 7 óra, írásra 3 óra, nyelvtanra (vagy a IV. V. VI. osztályban történelemre) 3 óra, földrajzra 3, énekekre és szórakozásra 2 óra esik. Az alsóbb osztályokban az olvasással értelemgyakorlatokat szokás összekötni. A rendkívüli tantárgyakat rendes tanórákhoz adott időben kell tanítani. Némely iskolában az írás és olvasásra szánt idő felét vagy két harmadát hetenként a rendkívüli tantárgyak olvasókönyveiből való olvasásra, illetőleg az ezekből tett írásbeli kérdések megfejtésére használják.

A gyárakban vagy műhelyekben dolgozó iskolás tanulók az u. n. „half-timers“ (félnapos tanulók) hetenként 15 órát tanulnak. Ha valamely iskola népessége túlnyomóan half-timerekből áll, a tantervet

ily esetben úgy szokták berendezni, hogy minden nap, reggel és délután ugyanazok a leckék vannak. Egy másik berendezésmód az, hogy egy helyett két hétre készítik el a leckerendet.

Legtöbb iskolában a rendes tantárgyakat megelőzően vallást tanítják. Rendszeresen 30—40 percet fordítanak naponként e tárgyra, melylyel a közép heti óraszám (25) k. b. 277s-re szaporodik az elemi és 25-re a kisdied-iskolákban.

V. FEJEZET.

A népoktatási törvény elvei és hatása.

Előadtam a fennebbieken az angol népoktatási törvény főbb vonásait. Itt a helye és ideje rámutatni a benne foglalt elvekre, valamint fény- és árnyoldalára. E törvény első jellemző vonása, hogy az elemi iskola felekezeti színezetét eltörölte, s az elemi oktatást keresztyén (bibliai) alapra állítva, a felekezetek figyelmét a világi tantárgyakra irányozta. A törvényhozás célja e tekintetben az volt, hogy (a mint Gladstone V. 1871. október 28. Greenwichben mondá) „szétválaszsa nevelés dolgában az állami actiót és alapokat, ez utóbbin az adót értvén, s megvonni az államsegélyt minden oly tárgyaktól, melyekben azok a szerencsétlen vallásos különbségek felismerhetők.” „E tekintetben e törvény nagy lépést jelel, valódi haladás útján tett nagy lépést.”¹⁾ E törvény compromissum, még pedig a legélesebb ellentétek között létrejött concordatum, melylyel egyik fél sem volt, kivált eleinte megelégedve. Az angol egyház azt mondotta, hogy az új népiskola nemcsak az utcán és a mezőn kószáló gyermekeket tereli iskolába, hanem a más iskolában járókat is csekély tandíjával vagy tandíjfelengedéssel magához csalogatja. A többi iskolák tanítóit nagyobb fizetésekkel magához vonzza. Az iskolaszék a tankerületet a tetszése szerint kiadott költségek erejéig megadóztatja. A népnevelésre kiadott államsegély összegét, melyet Lowenak sikerült $\frac{1}{4}$ millióra leszállítani, 47¹⁾ milliónál többre rugtatja. A közoktatást megdrágítja, mert míg az iskolaszék nyitotta iskolákban egy gyermek tanítása középszámban 2 pence híján 42 sh.-be kerül, addig az önkénytes iskolákban nem egészen 35 shillingbe. Továbbá a községi iskolák e nagyobb összegért kisebb eredményt mutatnak fel, mint az önkénytesek: általában csak 15 sh. 1 p. esik

¹⁾ „A great stride achieved upon a path of real progress.”

az évi állam-segélyből egy-egy növendékökre, míg az önkénytes iskolai tanulókra 15 sh. 2 p. Legfőbb gyengéje e rendszernek azonban az, hogy ellensége a vallásos szellemnek, melynek át kell minden nevelő intézetet járnia. ¹⁾)

A másik ellenfél t. i. a tisztán világi iskolázás híve azt mondja, hogy az új rendszer csak a régi felekezeti tanítás megörökítője. A ki az új törvény kelte előtt gyermekét taníttatni akarta, felekezeti iskolába kellett küldenie, és ha dissenter volt, föl kellett áldoznia meggyőződését a nemzeti szükségnek. Ha a városi iskolákban a különböző felekezetű tagokból alakult iskolaszék felügyelete alatt felekezeti tant nem taníthatnak: ámde a falvakban levő községi iskolába, hol egyik-másik felekezet tagjai nagy többségben vannak, más szín alatt a felekezeti tanokat bevihetik. Az Education department alelnöke felfogása szerint a »lelkiismeret«²⁾ geographiai fogalom: vidéken nem lehet léteznie, s csupán a városokban van lakása és neve. ²⁾) Ebből kifolyólag az iskolaszékek színezete szerint ugyanazon időben a különböző elemi iskolákban a legtarkább vallásos tanokat taníthatják. Azt mondják a törvény védői, hogy hiszen a vallást a világi tárgyaktól különválasztották, és mégis elég sajátyszerűen a lelkiismereti záradék a vallás tanításért a felelősséget a tanító vállára veti.

A két fél közül egyiknek sincs igaza: egyik azért vádolja a kormányt, hogy nagyot lépett előre; a másik azt veti szemére, hogy egy helyett nem kettőt lépett. A tisztán egyházi és a tisztán világi oktatásra húzó erők között a kormánynak ez erők parallelogramja közti átló útjára kellett térni. Ez a keresztyén moral útja, ugyanaz, melyen Lancaster törte meg az első ösvényt. Oly államban, mint Angolország, hol az egyház az állammal, és a társadalom a különböző felekezetekkel vígy össze van forrva, lehetetlen az iskolát merőben világivá tenni. Észak-Amerikában, a hol államegyház nincs, mondhatják bátran, hogy »más az egyház missiója és más az iskoláé. «Az iskola nem tartja hivatásának, hogy az embert készen adja ki kezéből. Mind azt megadja, a mire neki, mint társadalom tagjának és leendő polgárnak szüksége van, de azon túl azt mondja az apának és a papnak: a ti dolgotok megtenni a többit. »Azt mondja talán valaki — úgymond Beecher-Stowe —

¹⁾ V. ö. P. G. Hubbard The National Church and The National Society. London, 1877.

²⁾ Chamberlain J. a National Education League igazgató választmánya elnöke Suffolkban tartott beszéde, 1872. ápr. 3-án.

hogy az ily községi iskola atheista? Igen is atheista oly formán, mint a szabó meg a kalapos boltja. Tegyük fel, hogy egy székgyárt alapítok, s valaki azt kérdezi tőlem: »gyárt ön bibliát? Nem. No hát akkor intézete atheista; nincs különben a dolog azzal az iskolával, mely nem a vallás műveléséért van felállítva; s a mely mint olyan nem is lehet atheista.“¹⁾

Ellenben Angolországban, a hol a keresztyén vallás és erkölcs tan a társadalmi ethikának oly nevezetes része, az iskolában, e gyémánt kiadású társadalomban, a keresztyén vallás kútforrásának — a bibliának nem lehet hiányoznia. Az angol napi rendes teendőjét imádságon kezdi és biblia-olvasáson végzi, s ha az iskola is úgy tesz, azzal csak azt mutatja, hogy a társadalmi életnek igazi képét viseli. Az egyház zokon veheti, hogy a vallás tanítás úgy a pitvarba vagy a mellékszobába szorul, de hát az állam erre azt mondja, hogyha már a munkás-nép nagy része a társadalom eltévedt juha, úgy viselem gondját, a mint az én elveim dictálják. Elzárni senkit sem akarok a vallásos, erkölcsös nevelés áldásai elől, de a felekezetek száz színű csalhatatlanságával szemben, egyetlen gyakorlati concordatum a neutralitás terére való helyezkedés. Ma, midőn a nemzeti nevelés nagy műve van szőnyegen, szóba se jöhet az egyház régi kiváltsága, mely a lelkiismereti jogok szilárd alapjai lerakása és terjesztése helyett a lelkiismeretet bilincsekbe verte.

Az angol egyház iskolái az új törvény második évében (1871.) az összes államsegély 73%-dában részesültek. E részben tehát nem lehet oka panaszra, hanem igen is a lelkiismereti záradékra, melyet Forster az ir közoktatási rendszertől vett és ültetett át az angol iskolákba, s melyet a legnagyobb mértékben tartozik minden nyilvános iskola előjárósága tiszteletben tartani. Mondhatnám, hogy az az igazi hódoló tisztelet, melyet minden angol az államtörvények iránt érez, s másfelől az a mély meggyőződés, melylyel a felekezetek tanaihoz mindenki ragaszkodik: okozza bennök azt. a vegyes érzetet, mely néha elkeseredésben tör ki. Az angol egyház papja azért kesereg, hogy nem lehet tanait mindenki fiára rátukmálni; a dissenter azért, hogy a hatalmas államegyháznak is meg van engedve, hogy a közadó javadalmából részesüljön s vele együtt ugyanazon célokért működjék.

Másik nevezetes és az előbbivel kapcsolatos vonása az új tör-

¹⁾ F. Buisson Rapport sur Yinstruction primaire à l'exposition universelle de Philadelphie. Paris, 1878. 456. 1.

vénynek az, hogy a népiskolázást nyilvánossá tette. Az angol elemi iskolázás egészen az új törvény keltéig kilenc tized részben többé-kevésbé magán jellegű volt. A nemzet Smith Ádám nézetét vallotta, mely szerint általában legjobban tanítják azokat a tantárgyakat, melyeknek tanítására nyilvános intézetek nincsenek. ¹⁾ Megengedjük ugyan, hogy önmívelés és magán tanulás útján sok derék munkát végeznek Angolországban, de másfelől az is igaz, hogy épen a magán iskolák és tanítás rendszerével honosodott volt meg angol földön a „sham teaching“ és a „sham leaming.“ Az új törvény örökre bevágta útját e baj tovább terjedésének, mert codifikálta a nép jogát a nevelésre, s ezzel kivetköztette a népoktatást koldusszerű mezéből. A népiskolát az alamizsnáldokók kegye áléi emancipálta s irgalmas iskola helyett nemzeti intézetté tette.

Nemcsak nyilvánossá, hanem olcsóvá is tette az új törvény a népiskolái A népiskolai tanúié heti tandíj fejében 9 pencenél (45 kr.) többet nem fizet. Ez a maximum. Eözépszámban azonban hetenként 2—3 pence a tandíj, melyet a valóban szegényeknek el is enged az iskolaszék. E csekély tandíj ellen az a kifogása az angol egyháznak, hogy a felekezeti iskolák növendékeit a községi iskolába édesgeti. Igaz, hogy nem állnak elé e részben statisztikai adatokkal, de hogy a csekély tandíj nem sok tanulót vonzhat egy iskolába, arról kezeskedik egyfelől az angol aristokratikus érzület, mely a drágább iskolát rendszeren magához illőbbnek tartja, másfelől az a tény, hogy a szegényebb szülék is rendszeren annyiamennyi tandíjt szeretnek fizetni, hogy gyermekük iskolázását csupa kegyelemképpen ne kapják.

Az angol munkás-osztály nagy többségének nincs ingyére az ingyen iskola, s bár a népoktatási törvény megengedi szegény kerületekben az ingyen-tanító iskolák állítását, ma még nincsenek ily iskolák, mert a department az olyanok felállítását eddigelé egyedül kérelmező londoni iskolaszéknek meg nem engedte. Általában a tandíjak egyharmadát az iskolaszék nyitotta — azaz községi iskolákban oly szegény szülök fizetik gyermekeikért, kik csak nagy ügygyei bajjal birnak ennyit is fizetni. „Ha a londoni iskolaszék 20 ezer font évi összeggel saját iskolái egyharmadát ingyenessé tenné — mondja a London school board két tagja — ezzel nemcsak a legszegényebb polgárokon segítenek rendkívül sokat, hanem az iskolaszék művébe is új életet öntene.“ ²⁾

¹⁾ „Wealth of Nations“ V. könyv.

²⁾ City Parochial Charities. London, 1879. XVIII. 1.

Az e végre fordított összegek kétség kívül dús kamatokat hajtanának az egész országnak. „A jó népnevelés — mondja Rodgers, a londoni iskolaszék alelnöke — egyértelmű a nagy társadalmi kérdések tiszta átértésével. Ha minden munkás és minden tőkepenzes értené a nemzetgazdaság alap elveit, mennyi nyomornak és hibának lehetne útját állni. Mivelt nemzet más szóval virágzó nemzetet jelent, de hogy azzá legyen a nevelésnek le kell hatolnia a nemzeti élet legmélyebben eső gyökeréig; át kell járni annak minden zege-zugát; fel kell ölelnie a a nép minden osztályát. A nemzeti nevelésre tett költség bármekkora legyen, a nemzet vagyonának legjobb befektetése. E nézettel szemben Norton lord és hívei a tudást egyszerűen személyes jónak veszik, s en. nélfogva zúgolódnak az ellen, hogy a szegény ember gyermekét a gazdagok költségén kitünően neveljék. Ámde a nevelésre tett költségek a nemzetre háromló javak, mely az alsóbb osztályoknak nemcsak értelmét, hanem erkölcsi színvonalát is magasabbra emeli. Hiszen a népoktatási törvény Angolországban már is észrevehetően apasztotta az ijjak által elkövetett bünt és gázságot; a börtönökre kevesebbet kell adóznunk, és a pauperismusra tett költségek mindennap alább-alább szállanak.”¹⁾

A népoktatási törvény egyik kiváló új teremtménye az iskolaszékek — school boards — melyeket a törvény elég kiterjedt hatáskörrel ruházott fel úgy az iskolaszervezet és igazgatás, mint az iskolakényszer keresztülvitelére. E végre külön adót is vethet a községre, mely egy font st. után a kisebb községekben közép számban 1—3, a nagyobb városokban pedig 4—11 pencere megy. Az iskolaszék a világi és egyházi szerteséthúzó elemeket egybegyűjti, s e sajátságánál fogva oly erőcsomókat alkot, melyek az önkormányzat (Selfgovernment) igazi fészkei. Nem áll tehát, mintha a kormány befolyása alatt álló oktatási rendszer minden jó cselekedetre vivő indulatot kigyomlálna az emberek kebeléből, mert a községek, magok részéről azokat választják school board tagoknak, kik a népoktatás ügyéért azelőtt is lelkesültek. A kormány viszont oly iskola-felügyelőket alkalmaz, kik szakmíveltségöknél fogva elég biztosítékot nyújtanak, hogy az iskola körében netán fölmerülő törvényellenes mozzanatok azonnal észreveszik. így egyesülvén egymással a jóindulat és a szakértelem: a kormány munkája a népiskolázás tekintetében is, mint egyéb téren az, hogy a magok mentére hagyottan rendszertelenül működő önkényes

¹⁾ Educational News. 1879. 607—8. 1.

erőket (Voluntarysm) összegyűjti, rendezi, vezeti, szóval egy kerékvágásba tereli.

Ez a körülmény lefegyverzi azokat a voluntaristákat, kik a községi iskolák ellen a „dead level“-(holt színvonal)-lal izgatnak. A mely községi tag akkor sem gondol az iskolaügyek menetével, midőn a községi adóból (local tax) tartják fenn, az ugyan máskülönben még kevésbé gondolna az iskolával”

A törvény az iskolaszékek megteremtésével helyrehozta azt a nagy hibát is, mely az azelőtti népiskolába belerozsdásodott volt. A felekezeti és a lancasteri rendszer nem igen engedett befolyást a szülőknek az iskola kormányzása ügyébe. Azonban jelenleg az iskolaszékek útján az iskolai munka egész körére kiterjed a szülék ellenőrző, vezető és igazgató befolyása. Egyetlen egy hiányát szokták felhozni az iskolaszékeknek, azt t. i., hogy megvan ugyan bennök a társadalom és a kormány egy nyomon haladó munkája, de hiányzik belőlük minden igazi személyes felelősség. Ezzel szemben a londoni és birminghami iskolaszék munkájának alább adott vázlata erőteljes cáfolat, melynek bővebb fejtegetésébe ezúttal nem is bocsátkozom.

Az iskolaszéknek nemcsak correctiv, hanem stimlativ hatása is van. A department beleegyezésével iskolákat állít oly helyeken, hol belátása szerint rájuk szükség van. Ha egyszer megvan az iskola, a szülék java része önkényt felhasználja a jó alkalmat; a példa hatása az iskolaszék útján nöttönnő; úgy hogy, egy különben a nevelésért nem nagyon buzgó község lassanként az iskolázás barátjává édesedik. „Nem egyszer történt meg — mondja ArnoldMáté — hogy Franciaországban egy-egy falusi iskola vagy tanítónevelő-intézet, mely a község maga megembereléséből soha létre nem jött volna, mihelyt a kormány megalapította, elegendő ragaszkodás fejlett ki a községben annak a fenntartása és javítására. ¹⁾

A néptanító helyzetén is sokat javított a népoktatási törvény. A felekezeti iskolában a papság igen sokszor szolgájának tekintette a tanítót, ²⁾ már csak annál fogva is, mert rendesen több-kevesebb egyházi szolgálatot is végzett. Hiszen a legújabb időben is olvashatni ily pályázati feltételeket tanítói állomásra: „legyen egyházi érzelmű, s tudjon kar- és orgonamester és egyházfi lenni.“ „Legyen az egyház jegyzője (clerk) és sekrestyése; tudjon harmoniumon játszani, énekelni és varni.

¹⁾ Education Commissions Report. IV. köt. 03. 1.

²⁾ U. o. 22. 1.

Fizetése lakás és évi 50 font s a kormánysegély $\frac{2}{3}$ -da.¹⁾ Az iskolán is nagyon meglátszik a törvény jótékony hatása. Az osztályok (Standards) rendszeresítik az iskolai munkát; biztosítják a haladást, fokozatos munkára serkentenek, s végül az iskolában végezhető munka közép mértékei.

Ez előnyös vonásokkal szemben rá kell mutatnom a törvénynek pár fogyatkozására is. Legnevezetesebb ezek között az egyes tantárgyakban felmutatott eredmény szerinti fizetés. Eredmény (result) az iskolafelügyelők jelentésében olyas iskolai munkát jelöl, melyet meg lehet mérni, mint a borsot vagy száfrányt, vagy a melyet tucat számra vásárol az ember, mint a zsebkendőt meg a gombot. E tekintetben a törvény 1848—62-ig való időszakkal ellentétben áll. Akkor még nem volt az iskoláknak olyan pénzes háttérük, mint ma, melyre a tanító mint az evangyeliumi szántó-vető vissza-visszatekint, a miből kivált a gyengébb tehetségű tanulókra nem sok haszon háramlik. Akkor még a tanító zsebe nem volt meg sebezhető oldal („the vulnerable point“), akkor a tanító eléggé lelkesedett, hogy tanítványainak jóra való nevelést adjon; ma a törvény arra készíti, hogy őket a lehetőleg életkoruk szerint osztályozza, legyenek eszesek vagy buták. Akkor bizonyos volt munkája eredményéről, ma teljes bizonytalanságban van, s leglelkiesmeretesebb munkája mellett sem tudja az utolsó percig, vajjon a bekövetkező vizsgálaton a sors meg az isk. felügyelő micsoda mértékkel fognak neki mérni. Valami rősz idő miatt sok gyermek maradhat otthon, kiktől fejenként sok sh.-et kapna, ha az inspector felszólításakor jelen vannak. A munkás-osztály nagyon költözködő természeténél fogva felsőbb osztálybeli tanítványai java ép akkor hagyhatja el az iskolát, mikor tanúságot tehetnek vala a tanító lelkiismeretességéről. Betegség miatt egész hetekig, sőt hónapokig megcsappanhat az iskolába járók száma. És a kielégítő fegyelemért járó évi segélyt (discipline grant) a törvényhagyta bizonytalanságok legbizonytalanabbikát egészben vagy részben elveszítheti, ha az isk. felügyelő látogatásakor sutogni talál avagy csak egy gyermek, a ki máskor sohasem suttogott, vagy egy oldalpillantást vet szomszédja gyakorlatába, a ki a másébol soha egy betűt sem lopott. Vagy ha az isk. felügyelőt találja elhagyni béketűrése, — a mi emberi dolog — akkor az egész gyermekcsereg elveszti fejét,²⁾ s ezzel együtt elveszti a tanító egész évi fáradsága java

¹⁾ National Education by I. Morley. London, 1875. 41. 1.

²⁾ Ezt más szóval így fejezi ki a Middlesex megyei isk. felügyelő

gyümölcsét. Vagy talán valami járványos betegség miatt nem buja a tanító iskoláját a rendes oktatás színvonalán tartani (up to the mark), gáncsoló jelentés megy a departmenthez, mely leküldi az igazgatóság-nak (managers). Az igazgatóság fejet csóvál, s könnyen megeshetik, hogy a tanító elbocsátására szavaz. íme e nehézségek azok, melyek a tanító éjjelét és nappalát megzavarhatják, sőt egész életét megkese-íthetik. Vaj’ hol az a boldog föld, hol az ügyvéd minden pert, az orvos minden beteget azzal a biztosítással fogad fel, hogy a cliense vagy patiente ügyét okvetlenül megnyeri? Az ügyvéd számon tartja munkája jutalmát, ha a pert elveszti is; az orvosnak megvan a maga fáradságáért járó díja, ha betege meghal is: de a tudatlanság orvoslójának még a kuruzsláshoz is kell értenie angol felfogás szerint, hogy az ellene zúdulható körülményeket előre lefegyverezze.

Valóban akadnak is olyanok, kik arra a mephistói kuruzslásra adják magokat, a melynek okmány-hamisítás az igazi neve.

Az isk. osztálykönyv (Log-Book) a tanító keze közt van, de ha meg-gondoljuk, hogy egynémely csak utólagosan írja be az iskolába járókat, a gondatlanság és a csalás választó vonalát könnyű átlépnie. Más-különbben is gyakran előáll az a kísértés, hogy 10—20 gyermek neve után absentia helyett épen ellenkezőt írjon, hogy e jegyek a törvény követelte 250 kerekszámra felmenjenek. E törvény elleni vétséget az isk. felügyelő véletlen látogatása kideríti ugyan; de hátha elmarad ez a látogatás, s helyette megmarad a hamis jegy, mely másnapról kezdve az igazak közé olvadva, a jó kamatot ígérő tőkét szaporítja? Ily hamis fogásokról és kézvonásokról tanúskodik a department 1877-iki jelen-tése (Report), melyben két levélen van közzétéve azoknak a tanítók-nak a névsora (összesen 37-en), kiket egypár kivételével az isk. osztály-könyvbéli hibákért hivataluktól felfüggesztettek vagy elbocsátottak. E részben kétség kívül a törvény is hiányos, mert nem veszi tekintetbe a lakosság költözködő természetét. Megtörténik ugyanis, hogy az a tanuló, a ki egyik nyilvános iskolába 200-szor bejárt, s azután egy másik nyilvános iskolába szintén ugyanannyiszor felment, bár a tör-vényesenél 150-nél többször ment iskolába, még sem állhat vizsgálatra 8 így az iskola az államsegély ráeső részletét elveszti, s az ő egész évi taníttatása költsége az adózók vállára nehezül.

1878-iki jelentésében: „A child’s welfare, temporal and eternal depends on the issue of the examination.“ Report of the Council on Education. London, 1879. 751. 1.

Talán előbb kell vala említenem a törvénynek azt a nagy fogyatkozását, mely szerint characterere mem egységes. Akár kétszínűnek is mondhatnám, minthogy az elemi iskola ismeretkörét elhagyva, bevág a polgári iskola, sőt a középiskola körébe is. Â rendkívüli tantárgyak egyrésze (pl. német, francia, latin nyelv, mechanika), melyeknek tanulására az elemi iskola tanulóinak középszámban csak 10 —15%-da vállalkozik, a népiskolát kivetközted elemi jelleméből, mert feltéve, hogy a tanulók most említett százada mind a latin nyelvet tanulja, mint extra tárgyat, ezzel a public school vagy középiskola munkakörébe vág. A parliament a polgári iskolai vagy felső népiskolai ingyenes oktatást még eddig nem fogadta ugyan el, de virtualiter kimondotta az elvet, midőn az említett iskolák tananyaga egyrészt a népiskolába beerőszakolta, s az érettség járó jókora összegekkel a tanítók figyelmét az extra subjecteket tartalmazó negyedik kimutatóra (fourth schedule) irányozta. Kimondá ezzel hallgatólag azt is, hogy a néptanító, jobb tanítványai fejébe — életkorukra való tekintet nélkül — bátran betölcsérezheti a fejlettebb kordáknak való tantárgyakat, sőt a Code megtiltja, hogy e tárgyakat 14 éves fiúknak tanítsák, a kiknek valósággal javokra válnék. A rendkívüli tantárgyak mértéke felállításával a parliament valósággal megmutatta, hogy nemcsak a gondolkodásban, hanem a törvényhozás terén is megtörténik az a nem correct eljárás, melyet hysteron-proteronnak nevezünk.

Ártalmasabb hatású azonban a törvényben a fejenkénti vizsgálat (individual pass) és a szintén fejenként járó fizetés (capitation fee), melynél fogva a tanító ideje legtöbb részét gyakran a merő gyenge fejű tanulókra kénytelen pazarolni. Lowe ideje előtt a tanítók rendszeren a legjobb tanulókat állították vizsgára. Akkor a vizsgálat kiállítás volt; ma piac, melyen a tanító leggyengébb tanítványa tudományáért is pénzt akar kapni. Minden tanuló egy-egy kis összegekről szóló váltó, melyet az isk. felügyelő giroja mellett az állam készpénzzel bevált, vagy mint a Times mondja: „az állam az elemi iskolák igazgatóságaival tökéletesen kereskedelmi lábón áll. A nemzeti iskolát úgy tekinti, mint a mely népoktatási portékákat árui, melynek csomagjáért egy-egy fiú vagy leányban található ismeretért, bizonyos számú shillinget fizet. Ha a gyermek a rendes tantárgyakon kívül egy-két rendkívüli tantárgyból (történelem, elemi földrajz, nyelvtan és női kézimunka) szintén tesz vizsgálatot, érettség külön díjak járnak. Az elemi tanulás és államsegély közt oly szoros a kapcsolat, hogy szintűgy lehetetlennek tetszik az a gondolat, hogy a tanító kinyissa

száját a nélkül, hogy érette egy-két forintot ne kapjon vagy ne reméljen.“

A mondottakból kitetszik, hogy az angol népiskolai tanulók vizsgálat előtt megannyi aratási kereszt, s hogy mennyit eresztenek, majd a cséplés- (az examen) kor derül ki. Lélektanilag azért hibás az eljárás, mert egyéni munkát kíván a növendékektől, midőn csak együttes munkát bírnak felmutatni, mint a méhkas munkásai.

Eme tisztán utilitarius gyakorlat annyira megmérgezi a tanítók eszejárását és működését, hogy megalégesznek azzal, ha a tanulók többsége az ismeretek törvényszabta minimum fokáig eljut, hogy fennmaradt idejüket az osztályokban levő hájfejúekre fordítsák. A londoni iskolaszék 1879. nov. 5-én kiadott jelentése főlemlíti némely tanítóknak azt a helytelen eljárását, hogy az elmaradott gyermeket óra után is az iskolában tartják, s neki külön leckéket adnak, hogy annál több század részesüljön állami javadalomban (grant). Ez a felfordult állapot talán megszűnnék vagy enyhülne, ha a department úgy intézkednék, hogy a vizsgálaton átment gyermekek századától fizetne bizonyos összeget. Valószínű, hogy akkor nem az ostoba és rendetlen gyermekek monopolizálnák a tanító idejét és figyelmét, mint jelenleg. Ez lenne a helyes középút a régi kiállítás és a mai piaci ár-hajhászás között. Az iskola se nem a 3—5 századnyi kiválóbb tehetségükért, se nem a szintoly arányú gyengefejükért van, hanem kettő közt közből álló 90%-ért, mely az iskola nagy többségét alkotja. Hodgson találó megjegyzése szerint „sem a földél, sem a pince, sem a kettő együtt nem teszi a házat.“

A régi törvény alapelve a felügyelet (inspection) az új törvényé a vizsgálat (examination). A isk. felügyelő előre be nem jelentett látogatása (visit without notice) a legáldásosabb hatású lehet mind a tanításra, mind a növendékek előmenetelére. Az ily látogatások hatványozott vizsgálatoknak mondhatók, mert azokon győződhetik meg a felügyelő a tanítói kar lelkiismeretessége, az iskola értelmi és erkölcsi színvonala állásáról. Egy-egy isk. felügyelőnek évenkénti 100—150 előre be nem jelentett látogatása fölér egész kötetekre menő formszerű vizsgálati kimutatásokkal. Nagyon sokat tehetnek a törvény hiányai pótlása tekintetében a nagy hatáskörrel ellátott iskolaszékek is, melyek között egy-kettőnek a működése ismertetését azért is helyén valónak látom, mert azokból tűnik ki leginkább a fent vázolt törvény szelleme és hatása.

A törvénynek a tanítás módszerére való káros hatását alább fogom említeni.

VI. FEJEZET.

A londoni iskolaszék (School board for London).

A) A községi iskola.

A törvény külön cikkelyben intézkedett London iskolaszéke constitutiójáról. London 10 kerülete összesen 52 iskolaszéki tagot választ, kik külön bizottságokba beosztva működnek. Következő állandó bizottságai vannak: iskola-kormányzó bizottság (school management committee), pénzügyi biz. (financé c.), póttörvényi biz. (bye-laws c.), isk. építtető és közcélokra való biz. (works and general purposes c.), statisztikai, törvényi és parlamenti (statistical, law and parliamentary c.), tanulmányi alapot kezelő bizottság (educational endowments c).

Mindenik bizottság saját kebeléből választja elnökét. E bizottságok munkálataikat időnként kinyomatják, és a boardnak betérjesztik. A bye-laws committee egy-egy félévi jelentése 200 lapra terjedő ivtrétű vaskos kötetből áll.

Sem az elnöknek, sem a tagoknak nincs fizetésök. De van a titkárnak (clerk of the board, jelenleg Croud H. évi 1,200 fontja), a ki a jegyzőkönyveket szerkeszti, sajtó alá rendezi, levelezéseket folytat stb.

E mellett a board saját kebeléből iskola-felügyelőket küld ki (board inspectors), kik az egyes kerületekben önkénytes vállalkozókból alakult bizottságokkal (local committees) egyetértve, végzik az iskolaigazgatás nehéz tiszte jelentékeny részét (local managers). Vannak továbbá fizetéses hivatalnokai: felügyelők (superintendents), vizsgáló biztosok (examiners), iskola-látogatók (visitors) és szakvizsgálók. Külön szakvizsgálója van a női kézimunkának, külön tanítója a vakoknak, ismét külön a siket-némáknak, úgyszintén a főzésnek. A board minden hét szerda délutánján nyilvános ülést tart ¹⁾, midőn az elnök a bizottságokban előkészített munkálatokat nyilvános megvitatás végett a plenum elé terjeszti. A rendes és a bizottsági gyűlések száma évenként középszámban 2—300-ra megy. Egy-egy szorgalmas tagnak, ki 2—3 bizottság tagja, majd mindennap van a board körében végezni valója. Az elnöknek szintén tömérdek a tennivalója, úgy, hogy

¹⁾ A vidéki isk. székek egy hóban legalább egyszer tartoznak ülést tartani. A gyűlés határozatképes a vidéken, ha 3 tag, a fővárosban, ha 9 tag van jelen.

Reed, a ki a törvény életbelépte óta e testület elnöke, a parlamenti tagságról az isk. székbeli nagy elfoglaltsága miatt kénytelen volt lemondani.

Az iskolaszék nemcsak törvényt hozott az iskolakényszerre (u. n. bye-laws), hanem a rongyos és csavargó gyermekek számára munka-iskolákat (industrial schools), hajóiskolát (ship¹ training schools) és iskolakerülők számára való iskolát (truant school) is állított fel. Továbbá ideiglenes vagy állandó iskolákat nyit, és ideiglenes iskolákat bezár.

Az elemi iskolákkal kapcsolatban a 3—6 éves gyermekek számára kisdud-iskolákat állít, melynek tantárgyai a) a biblia, az erkölcstan és vallás elemei, b) olvasás, írás és számvetés, c) értelemgyakorlatok oly kéz- és szemgyakorlatokkal, minőket a gyermek-keretekben tartanak, d) zene- és testgyakorlat (drill). A kisdud-iskola célja — úgymond a board utasítása — a gyermek elméjében a körülötte levő dolgok iránt érdeket kelteni; az érzékek művelése útján a megfigyelést habitussá tenni, a mindennapi dolgok teljes ismerete útján, a kisdud szótárát és beszélő tehetségét növelni. Itt közlöm egy londoni mintaszerű kisdud-iskola órarendjét:

Dél előtt.

Óra	Hétfő	Kedd	Szerda	Csütörtök	Péntek
9:15	ének	ének biblia-tört.	ének	ének biblia-tört.	ének
9:50	osztálykönyvbejegyzés				
10:0	építés	pálcakakás	kockakakás	építés	pálcakakás
10:45	gymnastikai játékok				
11:20	varrás rajz gyöngymunka	tűzdelés rajz gyöngymunka	rajz mesék gyöngymunka	varrás rajz gyöngymunka	tűzdelés rajz gyöngymunka
Délután.					
2:20	osztálykönyvbejegyzés				
2:15	szilánkfonás	papírvágás papírhajtás	I. II. adát (Gift)	papírvágás papírhajtás	vegyes; szilánkfonás
3:15	gymnastikai játékok				
3:40	labdázás	dalszöveg-tan.	labdázás	dalszöveg	dalszöveg
4:0	ének és hazamenés				

Az elemi iskola rendes tantárgyai a board iskolában következők:

- a) A biblia és vallás, meg az erkölcs elemei.
- b) Olvasás, írás, számvetés, angol nyelvtan és fogalmazás. A felső osztályokban a könyvvezetés alapvonalai, a felső fiú osztályokban geometria.
- c) Rendszeres ért. gyakorlatok mind a hat isk. éven át a természettudományok köréből bevezetésül a Science and art department vizsgálataira.
- d) Angolország történelme.
- e) A földrajz elemei.
- f) A nemzetgazdaságtan elemei (social economy).
- g) A rajzolás elemei.
- h) Zene és testgyakorlat.
- i) Leányiskolában női kézimunka és szabás.

Rendkívüli tantárgyak a következők: a) háztartástan, b) algebra, c) geometria, s ezeken kívül a törvény szabványai szerinti rendkívüli tárgyak.

Legfontosabbak az értelemgyakorlatok.

Az I-ső osztály e gyakorlatokat a kisdud-iskolában megkezdett mddon folytatja; a gyermek az élő természetet ábrázold rajzokat és az ő képöket viselő apró gyűjtemények tárgyait tanulja összehasonlítni.

A II-ik és III-ik osztályban az értelemgyakorlatok tárgyai: a legnevezetesebb mesterségek; a főbb termények geographiai elterjedése és beszerzés-mddja; az anyag és az erő alap fogalmai tanítására vald tárgyak.

A IV—VI-ik osztályban az értelemgyakorlat anyaga, a Code legalább egy rendkívüli tárgya: t. i. mechanika, élettan, természettani földrajz, növénytan, háztartástan, de mindig rajzok, minták demonstratidkkal és kisértményekkel.

A tantárgyak beosztásában a fő tanítónak szabad kezét engednek. íme a Jessop Roadi mintaszerű községi iskola (board school) leckerendje:

Délelőtt.

A lecke ideje	Ima	Vallás- oktatás	9-45-10	10-10-45	10-45-11	11-11-30	11-30-12		
	9-9-15	9-15-9-45							
1. oszt.	Ima és osztálykönyvbe jegyzés s iskolamegnyitás	Zsolttarok. Ó-szövetség	A Z O S T Á L Y K Ö N Y V B E Z Á R Á S A	számvetés	t	olvasás	földrajz		
2. "				írás	számvetés	házi feladat			
3. "				írás	számvetés	kérdések			
4. "				írás	olvasás	számvetés			
5. "				írás	olvasás	számvetés			
6. "				olvasás	írás	számvetés			
1. oszt.		Új-szövetség a II-VI. osztályokban		számvetés	írás	számvetés	olvasás	termdőszentelt földrajz	
2. "				írás	dictandó	olvasás	olvasás	a házi feladat kikérdése	
3. "				dictandó	dictandó	olvasás	földrajz	számvetés	
4. "				dictandó	dictandó	földrajz	földrajz	számvetés	
5. "				olvasás	olvasás	dictandó	dictandó	számvetés	
6. "								írás	
1. oszt.		Új-szövetség minden osztályban		ének	írás	írás	olvasás	olvasás	rajz
2. "				írás	írás	olvasás	olvasás	olvasás	rajz
3. "				írás	olvasás	olvasás	olvasás	olvasás	rajz
4. "				olvasás	olvasás	dictandó	dictandó	dictandó	számvetés
5. "									számvetés
6. "									rajz
1. oszt.		Ó-szövetség minden osztályban		olvasás	írás	írás	olvasás	olvasás	földrajz
2. "				írás	írás	földrajz	testgyak.	testgyak.	dictandó
3. "				írás	földrajz	földrajz	testgyak.	testgyak.	dictandó
4. "				olvasás	olvasás	írás	írás	írás	dictandó
5. "				olvasás	olvasás	írás	írás	írás	dictandó
6. "				írás	írás	írás	írás	írás	dictandó
1. oszt.									
2. "									
3. "									
4. "									
5. "									
6. "									

D é l u t á n .

	A lecke ideje	1—2:15	2:15—3	3—3:45	3:45—4:20	Ima és hazabocátás 4:20—4:30
Hétfő	1. oszt.	Számírás táblán minden délután	írás	term. földr.	számvetés	Hymnus és ima. Házi feladatok felhagyása
	2. "		számvetés	nyelvtan	földrajz	
	3. "		számvetés	nyelvtan	földrajz	
	4. "		írás	olvasás	számvetés	
	5. "		olvasás	írás	számvetés	
	6. "		írás	olvasás	számvetés	
Kedd	1. oszt.	ének	olvasás	term. földr.	Hymnus és ima. Házi feladatok felhagyása	
	2. "	számvetés	dictandó	földrajz		
	3. "	írás	dictandó	földrajz		
	4. "	írás	olvasás	számvetés		
	5. "	dictandó	olvasás	számvetés		
	6. "	olvasás	írás	számítás táblán		
Szerda	1. oszt.	testgyakorl.	term. földr.	irodalom	Hymnus és ima. Házi feladatok felhagyása	
	2. "	rajz	ének	dictandó		
	3. "	rajz	ének	dictandó		
	4. "	rajz	ének	számvetés		
	5. "	rajz	ének	számvetés		
	6. "	rajz	rajz	számvetés		
Csütörtök	1. oszt.	helyes-írás	term. földr.	irodalom	Hymnus és ima. Házi feladatok felhagyása	
	2. "		térképészítés	fogalmazás		
	3. "		nyelvtan	fogalmazás		
	4. "	olvasás	térképészítés			
	5. "	írás	nyelvtan	elbeszélés		
	6. "	olvasás	írás	olvasás		
Péntek	1. oszt.	testgyakorl.	számvetés	földrajz	Hymnus és ima. Házi feladatok felhagyása	
	2. "	írás	fogalmazás	ének		
	3. "	írás	fogalmazás	ének		
	4. "	írás	olvasás	számvetés		
	5. "	írás	olvasás	számvetés		
	6. "	olvasás	írás	számvetés		

Ez előtt két évvel (1878. aug.) az isk. szék elhagyott gyermekek számára egy hajóiskolát alapított. Maga a „Shaftesbury“ nevű hajó 7,500 fontba került. Leckerendje a következő:

A „Shaftesbury“ hajó-iskola munkarendje.

I d ő	I-ső osztály	II-ik osztály	III-ik oszt.	IV-ik oszt.	I d ő
9—10	vallás-oktatás és biblia-olvasás				9—10
10—10. 30	olvasás	számvetés	olvasás	számvetés	10—10. 30
10.30—10.38	p i h e n é s				10.30—10.38
10.38—11.20	számvetés	olvasás	számvetés	olvasás	10.38—11.20
11. 20—12	i r k á b a í r á s				11. 20—12
12—1. 30	e b é d é s a z ó r a k o z á s				12—1. 30
1. 30—2. 30	dictandó	hétfő, szerda és péntek, kedő és csütörtök	angol tőnélelem olvasás	dictandó olvasás	1. 30—2. 30
2. 30—3. 20	hétfő, szerda és péntek, kedő és csütörtök	angol tőnélelem olvasás	dictandó	olvasás dictandó	2. 30—3. 20
3. 20—3. 28	p i h e n é s				3. 20—3. 28
3. 28—4. 30	hétfő, szerda és péntek, kedő és csütörtök	számvetés földrajz	hétfő, szerda és péntek, kedő és csütörtök	számvetés földrajz	3. 28—4. 30

Jegyzet: A fiúk két csapatra vannak beosztva; míg az egyik csapat tanul, addig a másik kézimunkával foglalkozik. Minden fiú napjában 3 órát tanul s 3 órát hajói foglalkozással tölt. Vasárnap szünnet.

Ideiglatom kiegészítésül a board felfüggyelete alatt álló munkaiskolák (Industrial Schools) munkarendjét is.

Órarend.

D. e.		
6.0	Félkelés. Ágyvetés és mosdás	A beszélgetés tilos.
7.0	Ház- és iskolatisztogatás	Csendesen társalogni szabad.
8.0	Reggelizés	A beszélgetés tilos.
8.40	Ima	
9.0	Iskolába és műhelybe menés . . . . . (Egy csapat iskolába, a másik a műhelybe megy.)	Az elkerülhetlen társalgás nincs tiltva.
12.0	Testgyakorlat	A beszélgetés tilos.
D. n.		
12.50	Előkészület az ebédhez	Csendesen társalogni szabad.
1.0	Ebéd	A beszélgetés tilos.
1.30	Szórakozás.	
2.0	Iskolába és műhelybe menetel	Az elkerülhetlen társalgás nincs tiltva.
5.0	Testgyakorlat	A beszélgetés tilos.
5.30	Előkészület a vacsorához	Csendesen társalogni szabad.
6.0	Vacsora	A beszélgetés tilos.
6.30	Kézimunka ¹⁾	Az elkerülhetlen társalgás nincs tiltva.
7.30	Ima	
8.0	Lefekvés	A beszélgetés tilos.

¹⁾ Kedden és pénteken ének.

Az iskolaszék nem volna ugyan köteles bibliai leckéket adatni, de azért úgy rendezte be iskoláit, hogy az önkény tesen jelentkező gyermekeket a társas kötelességek és a keresztyén élet elemeire oktassák. Az 1878/9. isk. évben kevés híján 113 ezer gyermek tett e leckékből önkény tesen vizsgálatot s köztük 4 ezeren kaptak jutalmul bibliákat. E mellett az isk.-szék gondoskodott a vakok és siket-némák oktatásáról is, bár erre szintén nem volt kötelezve. A kisdedek iskoláit szintén ellátta sok oly taneszközzel, melyek őket minduntalan iskolába csalogatják.

A bibliából egyidejűleg olvassák és tanulják egyfelől az ószövetségi történeteket és a zsoltárokat, másfelől az új-szövetség válogatott fejezeteit; a nevezetesebb helyeket könyv nélkül is betanulják. A manchesteri iskola-szék tovább megy a londoninál, s az ószövetségi szent történeteket már a kisdedek iskoláiban megkezdeti; s e mellett hymnusokat, erkölcsi énekeket és szt.-írásbeli helyek ábécérendbe sorozott mondatait könyv nélkül taníttatja.

A bibliai (ó- és új-szövetségi) történetek folytatva az elemi iskola I—VI. osztályainak fokozatosan vannak beosztva.

A vallásoktatáson jelen nem lévő gyermekeket az alatt a világi tantárgyakban külön tanítják.

Kisded-iskolákban a gyermekek vegyest, a felsőbb osztályokban pedig elkülönítve vannak.

Főzés (cookery). Minden leányiskolában egy vagy több tanítónőnek a főzés tanítására jogosítottnak kell lenni. Minden oly iskolában, hol a háztartástant (domestic economy) leányoknak, mint rendkívüli tárgyat tanítják, azt megelőzően legalább is 12 leckén az étkekről és készítés-módjokról tartott magyarázatokat hallgatnak. A kik ez előkészítő tanfolyamot hallgatták, azok kötelesek venni legalább 12 leckét a gyakorlati főzésből (practical cookery). E végre külön konyhákat rendeznek be az illető iskolákban, ellátva mindennel, a mi egy közönséges iparos háztartáshoz szükséges, hozzáértve egy gázcsövet is.

Évenként háromszor tartanak gyakorlati tanfolyamot a főzésből, t. i. január—ápril, ápril—július, szeptember—december hóban.

Mindenkor a fő tanítónő állapítja meg, hogy mely tanfolyamra járjanak el az iskolájabeli leányok. A tanfolyamon minden leány hetenként egy fél nap köteles tanulni.

Az isk. szék minden konyhához egy okleveles tanítónőt nevez ki, ki a leckéket tartja és a konyhára gondot visel.

Az isk. szék beleegyezésével két vagy több iskola együttesen veheti a gyakorlati leckét.

A készített étkék, ha lehet, elárúsítanánk.

A mely iskolák a többiektől nagyon távol esnek, azokat egyszerű főző készülékkel látják el, hogy minden leány részesüljön e gyakorlatban.

Rajé. Az iskola minden külön szakaszában (boys' or girls department) lenni kell legalább egy okleveles rajztanítónak.

A rajzot a londoni isk. szék igazgatósága alatt álló fiú- és leányiskolákban, mint rendes tantárgyat tanítják. Tananyag: szabadkézi rajz, emlékezteti rajz; távlatrajz; mértani rajz; minta utáni rajz.

A fiú-iskolákban hetenkint 2 órát, a leány-iskolákban pedig hetenkint másfél órát fordítanak e tantárgyra.

A rajztanfolyam az első osztályban kezdődik.

Minden iskola köteles növendékeit minden év márciusában a természettudományi és művészeti szakosztály biztosai által megvizsgáltatni, és e vizsgálat eredményét az iskolaigazgató bizottsága elé terjeszteni.

Az iskolaszék felügyelői, látogatásaik alkalmával, a rajztanításról is jelentést tesznek.

Zene. Minden iskolában lenni kell legalább egy felelős tanítónak, a kinek a sol-fa vagy a régi hangjegyzés, vagy mindkét rendszer szerinti énektanításra jogosító oklevele van. Ez okleveleket a board adja ki a zenefelügyelő ajánlatára.

Az énektanítás mind a 6 osztályba beosztva fokozatosan történik.

Testgyakorlat (drill). Minden iskolában a tanításra szánt idő egy részén testgyakorlatot kell tartani. A testgyakorlat tanítója oklevelét az iskolaszék testgyakorlati főtanítója (drill instructor) ajánlatára, a boardtól kapja.

A végre, hogy valamely tanító e tárgy tanítására jogosító oklevelet kapjon, szükséges, hogy tanítványait tudja fejlettségükhöz mérten csapatokra osztani, sor- és rend-gyakorlatokba bevezetni.

A leányok testgyakorlatára hetenkint 2 órát szoktak fordítani. E gyakorlatokért a főtanító felelős, s azokat vagy neki vagy valamelyik segédtanítónőnek kell tanítani.

A board testgyakorlat tanítója felügyel mind a leányok, mind a fiúk testgyakorlataira, s azokról időnként az iskolaigazgató-bizottságnak jelentést tesz.

Női kézimunka (needlework). A női kézimunkatanítás fokozatosan van berendezve az elemi iskola minden osztálya számára.

úgy a női munkára, mint a szabásra szükséges anyagot előre beszerzik. Mind ez anyagokat a női munka vizsgálója helybenhagyásával a megszabott módon a főtanító az iskola költségére szerzi be.

A leány- és vegyes-iskolákban hetenként 4, s a kised-iskolákban hetenként 3 délutáni órán tanítják a női kézimunkát.

Az alsóbb osztálybeli tanuló leányok tanulják saját kézimunkáik jegyzését, a felsőbb osztálybeliek pedig ruhaszabást és minden u. n. alsóruha készítését.

Minden segéd-tanítónő és nő-növendék tanító köteles a második év lejártával a szabást, jegyzést és a női kézimunka minden egyéb fáját a vezetése alatt levő osztályban tanítani.

Az iskolaszék oly fő- és segéd-tanítónőket, kik az e tekintetben felállított követelményeknek megfelelni nem tudnak, csak kivételesen alkalmaz.

Ruhaminták kaphatók az iskolaszék hivatalában, de használatuk nem kötelező. Minden mintára fel van jegyezve, hogy kiszabására mennyi anyag kell. Az iskolában a board költségén készített ruhákat a feldolgozott anyag értéke árán eladják.

A női kézimunkákat évenként legalább egyszer az a végre kinevezett vizsgáló megbírálja, s az eredményről az iskolaigazgató-bizottságnak részletes jelentést tesz.

Az elemi iskolában a rendes tanórákon semmi női divat-munkát (fancy work) tanítani nem szabad.

A liverpooli iskolaszék megengedi, hogy a szülék viseltes ruha-cikkeket, igazítás, foldozás vagy kikötés végett az iskolába küldjenek, oly feltétellel azonban, hogy minden ily cikk példásan tiszta, és a tulajdonos nevével ellátva legyen, s hogy az e fajta munka a kézimunka rendszeres tanfolyamát ne zavarja.

Szintén a liverpooli iskolaszék általában minden vegyes- vagy leány-iskolában minden 100 leány számára 2 font előleget ad calicot, vászon, flanelt és minta-nyomatok beszerzésére, s ezenkívül az első évnegyedre 16 sh., 8 minden következő negyedre 10 sh.-t számít ollóra, gyűszűre, tűre stb.

A kised-iskolában minden 100 leány után évnegyedenként 10 sh.-et számítanak gyapotra, ollóra, cérnára stb.

Fegyelem. A testi büntetés minden esetét külön e végre tartott könyvbe bejegyzik. A főtanítóknak a legnagyobb vigyázattal kell

testi-büntetéskor eljárni, hogy a gyermek fejét, se kézzel, se semmi nemű eszközzel ne érintsék.

Testi büntetést tanóra alatt végezni nem szabad, hanem csak az a végre szabott időben. A főtanító kivételes esetekben rögtön szabhat valakire testi büntetést, azonban minden ily esetről részletes tudósítást jegyez a büntetőkönyvbe.

Segéd-tanítóknak és növendék-tanítóknak testileg büntetni semmi esetre sem szabad. 1879-ben a board egy növendék-tanítót, ki a főtanító beleegyezése nélkül büntetett, azonnal elbocsátott

Általában a testi büntetések száma napról-napra fogy, s egy sereg iskolából merőben eltűnt. A board iskola-felügyelője jelentése szerint, azokban a leány- és kisdiskolákban, melyekből a testi büntetést kiküszöbölték, legnagyobb részt oly jó a rend és példás a fegyelem, mint bármikor.¹⁾

A testi büntetés kérdése a board kebelében 1878. november hóban volt tüzesen megvitatva. Egyik nőtag ugyanis azt indítványozta, hogy a testi büntetést a board leány- és kisdiskoláiban töröljék el. Erre az iskolaszéknek egy másik nőtagja (Mrs. Westlake) többek közt azt jegyzé meg, hogy „a vesszőbüntetést az engedetlenség és a nevezetes hazugság eseteiben használni kell. Az iskolaszéknek semmit sem használ, ha az érzékenykedés terére lép. Az emberi természet jelen fejlettségében a büntetés szükséges, s lehetetlen is azt várni, hogy az iskolákat nélküle lehessen igazgatni. Ha a testi büntetést eltörölnék, hihetőleg valami ennél kegyetlenebb kerülne a helyére. Vagy nem kegyetlenebb dolog-e a gyermeket hosszú ideig kínos testállásban a tanterem emelvényén tartani? Az iskolában való fennmarasztás szintén rossz módja a büntetésnek, elvonja a gyermeket a neki szükséges testgyakorlattól, s meghosszabbítja a tanító munkaóráját.” Westlakené asszony nézeteit a board legtekintélyesebb tagjai helyeselték. 1879. februárjában a londoni iskolaszékhez tartozó összes főtanítók emlék-iratban kérték a boardtól, hogy mivel a büntetésnek gyorsnak kell lennie, a vesszőt szabad legyen használni a segéd-tanítóknak is. „Kötelességeink legkellemetlenebbike a testi büntetés, de az 1870—76-iki népoktatási törvény iskolába kényszerítő ereje iskoláinkba egy sereg oly gyermeket terelt, kikkel rendkívül nehéz dolog elbánnunk. Az iskolamulasztás, engedetlenség, hazugság, lopás és káromkodás nekik, majdnem mindennapi kenyerök. Otthonuk szelleme

1) Minutes of the School board for London. Nr. 361, 1879. 25. 1.

e romlott szokásokat inkább táplálja, mintsem korlátozza. Ha a tanító erkölcsi érzetökre igyekszik hatni azt az ő gyöngé seggnek tekintik, és kijátszani törekednek. Rendszerint a vesszőtől való félelem lehet az ő egyedüli elrettentő eszközük.” Az emlékiratot az iskolaigazgatóbizottságnak (school management committee) adta át a board, s az úgy maradt in statu quo.

B) Az iskolabajárás eredményei.

Londonban 1870-ben a törvény első évél)en 574,693 iskolaköteles gyermek volt, de az alkalmas iskolákban csak 262,259 számára volt hely, míg az iskolabajárók középszáma nem ment többre 174,301-nél. A board a legnagyobb erélyvel fogott hozzá a nehéz munkához, elkészítette az iskolakötelesek névjegyzékét, a társadalom magasabb rétegeit is az u. n. „ninepenny line“-be véve. ¹⁾ Kilenc év múltán a helyzet annyira javult, hogy az iskolai helyek száma 80% és az iskolába járóké több mint 100%-dal növekedett. Maga az iskolaszék 204,236 gyermek számára teremtett új helyet, ide nem számítva az önkényes iskoláknak több mint 274 ezer gyermeket befogadható helyiségei. Jelenleg körülbelül 733,695-re tehető a főváros iskola-kötelesei száma. A board iskolalátogatói, azonban tényleg 627,189 gyermeket jegyeztek föl. Ha ez összeghez — úgymond Reed 1879. okt. 1-én tartott elnöki beszámolójában — 10%-ot adunk, mint a mennyi körülbelül a számlálók figyelmét kikerülhetette vagy előlük elmenekülhetett, az egész összeg 689,908-ra rúg, s számukra a kellő levonásokkal 531,226 hely kellene. A fővárosnak azonban minden alkalmas elemi iskolát összevéve csak 460,138 helye van, melyhez, ha hozzávesszük a board által munkába vett 90,260 helyet, London elemi iskoláiban rövid időn 550,398 tanuló férhet el. Ha levonunk ebből a felekezeti iskolák nem alkalmas helyégei címén 37,099-et: a jelenben meglévő és tervezett helyek száma 513,299-re megy. Mindent összevéve, Londonban jelenleg 158,682 iskola-köteles gyermek számára nincsen iskola.

E számok elég világosan mutatják, hogy mennyire alaposak azoknak az ellenvetései, kik a boardot azzal vádolták, hogy csak „papiros“-on lévő „paper“ gyermekek számára emeli az iskolákat. A board 18,584 gyermeket befogadó 56 isk. helyiségre 2.060,277

¹⁾ A hetenkint 45 kr-nál nem magasabb tandíjt fizetők sorába.

fontot, 3 sh., 10 p. költött, mely összegből egy gyermekre 11 font 2 sh. esik. Igaz, hogy ezzel túllépte a board az Education department által eléje szabott 10 fontot, t. i. annyira tette egy-egy gyermek után az épület és felszerelés összes költségét, ámde az árak hirtelen felszökkenését nem is tekintve, most már az említett összegekért oly épületeink vannak — mondá Reed — melyeknek belseje 22 láb széles, hat sor pad befér; s melyekben egy-egy gyermekre a törvényes 8 □ láb helyett 10.7 □, illetőleg 150 köblábnyi tér jut.

Az iskolák igazgatása a board iskolakormányzó-bizottsága (management committee) kezében van. A főtanító (head teacher) csupán az iskola belügyeit vezeti, s még e tekintetben is a felelőssé nagyrészt elveszik válláról a helyi igazgató-bizottságok és isk. látogatók. A tanítás módszere dolgában szabadságot engednek a tanítóknak: hadd fejtsék ki erélyüket az általok legalkalmasabbnak talált mód szerint, csakhogy az eredmény jó legyen. Az angol a tanító munkáját is mint más emberét, a felmutatott eredményből ítéli, s az eszközökre nézve rendszerint neki egészen szabad kezet enged. A népoktatási törvény egyik sarkalatos elve az államsegély osztása: mintaszerű kifejezése e most említett elvnek. Mihelyt a tanítás eredménye nem kielégítő, azonnal elkezdik a bajt vizsgálni, s a tanítás módját részletezni. míg azonban a tantárgyak tanításáról szólnék, az iskola gépezetére vonatkozó több dolgról kívánok megemlékezni. A board okleveles tanítóinak évi fizetése középszámban 132 font; míg a wesleyan iskolákban 15472 font; a skót iskolákban 137; britt (British Society) iskolákban 133 ½; a National Society vagy angol egyházi iskolákban 112 ½; rom. kath. iskolákban 103 ¼ font. Okleveles tanítónők” a board-iskolákban (kisdéd-isk.) 100; leányisk. 102; wesleyan isk. 79; britt isk. 74½; skót isk. 72½; nemzeti vagy angol egyházi isk. 667a; rom. kath. isk. 61 fontot kapnak. A board-iskoláiban a főtanítóknak következő évi fizetésök jár: 1-nek 547 font; 38-nak 400—300 font; 209-nek 300 fonton alól. Fizetés középszámban 326½ font. Főtanítónők közül: 300 fontnál több egynek sem jár; 63-nak 300—200 font; 427-nek 200 fonton alól. Középfizetés 221½ font.

A board gyengébben fizeti tanítóit, mind egy némely felekezet; másfelől okleveles tanítónőket sokszor nem kap a fentemlített fizetésért, s e miatt kénytelen volt-növendék-tanítókat (ex-pupil teachers) alkalmazni, jöllehet azok a kérdéses állomásokra nem készültek.

A board az első harminc tanítvány számára főtanítót, az azutáni

60 számára segédtanítót és minden további 30 tanuld számára növendék-tanítót alkalmaz. Olcsóság kedvéért iskoláit rendszeresen a növendék-tanító rendszerhez alkalmazottan, azaz úgy építette, hogy egy-egy nagy tanteremben több osztály is együtt tanul. Ily alkalommal a növendék-tanítók a főtanítók felügyelete alatt, illetve vele egyhelytt tanítanak. Ha szükséges, függönyökkel különítik el az osztályokat. Néhol a függönyöket csinos és felvonható deszkázat helyettesíti. Kévs iskolaépület van, a hol az osztályok számára teljesen elkülönített tantermek vannak. Ilyen a Ben Jonson school (Harford St. Stepney, Tower Hamlets kerület), melynek két emelete, 25 tágas tanterme, s egy igen szép nagy gyűlésterme van. Két földött játék-és testgyakorló helyisége (fiúk és leányok számára külön); mosdóhelyiségek, ruhaszárító helyek a gyermekek ruháinak. A tantermek ablakai utcára nyílnak, de lépcsők és folyosók felé szintén nyílik minden tanteremnek egy-egy ablaka, úgy, hogy ha a főtanító a folyosón végig megy, jól láthatja, hogy az osztályok mivel s miként foglalkoznak. Ez iskolában összesen 2100 gyermek jár, közülök 1400 (fiú és leány) az elemi iskolába és 700 a kisdedek iskolájába. A gyermekek hetenként 2 pence tandíjt fizetnek, melyért minden írószerrel, irkával és könyvvel ellátják őket. Az olvasókönyveket hazavinni nem szabad. A szegénység miatt néhány %-ad nem fizet tandíjt. A vegyes iskolában (mixed department) 23 tanító tanít, kik 3 segédtanító kivételével egytől egyig okleveles tanítók. Infant departmentje (kisded-iskolája) e nemben a legkitűnőbbek közé tartozik.

A West street-en levő board school-ba 1100 gyermek jár. Ez is szép emeletes tégláépület, tágas és világos tantermekkel és a London Fieldsre nyíló homlokzattal. Hasonló szerkezetű és berendezésű a Jessop Road-i (Surrey) iskola, hol az elemi tanulók 3 pence, a kisdedek pedig 2 p. heti tandíjt fizetnek.

A skót board school épületekről általában azt mondják, hogy köztük igen sok az építészeti stíl mintája, kerületük valódi dísze s mindennel el viúnnak látva, a mi a gyermekek egészsége és kényelmére szükséges: mindebből a londoni közs. iskolára leginkább az utolsó tétel illik. Építészetileg egyszerűek. A korábban emelt iskola-épületekben sem található fényűzési részleteket. Mióta az adózók a board isk. épületeire a „towering“ (tornyosodé) jelzöt kezdtek használni, azóta szántszándékosan kerül az isk. szék minden olyat, mely építkezéseiben a feltűnésre való számításra vallana. Épületei homlokzatán a tartósság olvasható, belsejében a célszerű berendezés látszik,

s e kettő a fődolgozó, mert annak a meggyőződésnek a kifejezése, hogy a népiskolázás a nemzet egyik életbevágó ügye. A West st-i isk. a növen-dék-tanító-rendszerhez képest van építve. A felső osztályokban a fiúk és leányok külön vannak, az alsó osztályokban és a kisdedek iskolájá-ban vegyest. A tanítókat szintén vegyesen (nőket és férfiakat) alkal-mazzák. A Turin streeten levő iskola szintén e rendszer szerint épül, azzal a különbséggel, hogy csak földszinti épület. Ez u. n. Penny iskola, mert a tanulók hetenkint egy-egy penny tandíjt fizetnek, s ezért kapnak használatra könyvet, irkát, tollat stb.

A tandíjfizetés egyike a legkényesebb kérdéseknek, melyet az isk. széknek lehetőleg méltányosan kell elintézni. Nagyon sok után-járásba keiül a visitoroknak kitudni, hogy a szülők megbirják-e a tandíjfizetést vagy nem. A board e részben, mint az eredmény mutatja, nagy erélyt fejt ki. 1873-ban 20,000 gyermek fizetett hetenkint 1. p. tandíjt s csak 18,000 2 p.-t, de már 1879-ben az előbbiekek száma 47,000-re, az utóbbiaké 101,000-re nőtt. A 3 — 4— 5 p.-t fizetők száma az előbb említetteknel sokkal csekélyebb. A tandíj középszámban 2 p.-nél nagyon kevéssel rúg többre, és mégis az 187⁸/₉-iki iskolai évben ebből 27,000 fontot vett be a board. A tandíjt azért is csekélyre kell szabni, mert az iskolakényszert a magas tandíjjal sehogy sem lehet összeegyeztetni. A board több mint 12,000 tanulót kapott rongyos-iskolákból, kik azelőtt soha tandíjt nem fizettek; tehát tőlük 1 p.-nél több tandíjt venni lehetetlen volt”

Jelenleg 125,000-rel több gyermek tanul az iskolákban, mint 1871-ben, s a parlamentet is meglepte ez eredmény. A póttörvény bizottság (bye-laws committee), mely az iskolakényszert foganatba veszi 32,470 szülőt és műhely - tulajdonost intett meg, kik közül 22,249 a megintésnek azonnal engedelmessé vált. Vannak esetek, mikor az illetékes községi tisztviselők nem nyújtanak eléggé segéd-kezet az isk. kényszer végrehajtására.

A munka-iskolákra (industrial schools) szintén nagy gondja van a boardnak. Eddigél 5,225 csavargó és csendháborító gyermeket fogatott be és küldött ily iskolákba, kikért aztán a szülők vagy roko-nok fizettek. Ha az e fajta fiúk testileg eléggé erősek, a hajóiskolára küldik, hol a tengerészeti pályára készítik. 1879-ben 350 fiú volt a Shaftesbury hajón, s egynek-egynek taníttatása és ellátása középszámban 34½ fontba került; az egész évi költség 10,812 font volt, bele-értve a gyermekkórházra és vele kapcsolatban levő építkezésekre tett 3311 font összeget is. E költségek lassanként apadni fognak, mihelyt

szabad lesz az iskolát kibővíteni, azaz rá 450—500 fiút fölvenni. Ez esetben a tisztviselők fizetése nagyobb szám közt fog megoszlan.

Az u. n. látogatók (visitors) nyilvántartják az iskola-köteleseket, jelentéseket tesznek róluk a superintendenseknek, valamint a tandíjelengedésért folyamodó szülők vagyoni állapotáról is. 212 ily hivatalnok van a boardnak, kiknek évi fizetése 80—94 font E hivatalnokoknak nehéz és fogós a munkájuk, sokszor igen tapintatosan kell eljárniok. Egy-egy visitor járásába 3000-nél több gyermek nem eshetik.

A board 11 törvény-felügyelőt is (superintendents) tart, kiknek évi fizetésök rámegegy 240 fontra. A superintendensek tiszte a mulasztó szülőket és gazdákat a rendőrség előtt elmarasztalni, s mint ilyeneknek ismerniük kell a törvényt és a törvényes eljárás útját, módját.

A felügyelők az u. n. kerületi vagy helyi bizottságnak (divisional-committee) tesznek jelentést a hanyag vagy ellenszegülő szülőkről s annak az utasítása vagy felhatalmazása értelmében járnak el a hanyag szülők törvény elé idézésében. A kerületi bizottság a helyi igazgatóságot alkotja (local management), tagjai ügykedvelő férfiak és nők, kik ingyen szolgálnak. A board-iskoláiban egy gyermek évi iskolázása középszámban 31 sh.-be, Sheffieldben 8 sh. 8 p., Hull-ban 4 sh. 4 p.-be kerül. Es mégis a board pénzügyi bizottság 1879. jul. 30-ki jelentése szerint Angliában és Walesben a három utolsó év alatt 9 városban volt egy-egy font st adó után nagyobb az isk. adó, mint Londonban; 1878-ban pedig 10 városban. 1879-ben a board igazgatása alatt álló 299 isk. után 5.15 p. (1880-ra 5.49 p. volt fölvéve). 1878-ban Londonban 5.2 p., Birminghamban 7.6 p., Norwichban 8.2 p., Huddersfieldben 11¹ p. tett az adó minden fontja után az isk. adó. Általán véve London isk. adója az utolsó három évben 4—6 p., míg Leeds városáé 7 p. Az isk. adót sok helyt nem igen jó szívvel fizetik a polgárok. Egyik tanító-collegium igazgatója mondá nekem: „a fogházak számára szívesen fizetnek önként, de az iskolának járó ratetaxot zügolódva fizetik, mert rendszerint nem nagyon bíznak a kormány jótéteményében.“ Némelyek az iskola és a tanító szabadságát is veszélyeztetve látják a közadóból segélyezett (rateaided) iskolában, mert abban a hiszemben vannak, hogy az ily iskola tanítójának soha sincs annyi szava az igazgatósággal szemben, és sohasem oly független, mint a voluntary school tanítója.

A lényeges tantárgyakból (olvasás, írás, számvetés) az 187⁸/₉-ik isk. évben 85.20% gyermek tett kielégítő vizsgálatot, mely valóban tekintélyes szám, ha összehasonlítjuk a róm. kath. 81.45 %, a vidéki

board iskolák 81.61%, a britt iskolák 80.31%, a wesleyan iskolák 79.91 % és a nemzeti iskolák 78.25%-ával, mint ugyanaz évi vizsgálati eredményekkel. ¹⁾ Ezekhez jönnek az ének, rajz, leányoknál a varrás s végül a rendkívüli tantárgyak. A londoni polgárok és a felsőházi tagok egyrészét bántja, hogy e tantárgyakat is tanítják, sőt a parlamentben is többször felszólaltak még előkelő alsóházi tagok is az elemi iskolai háztartástan és állat-élettan tanítása ellen. Az u. n. egyszerűsítő párt szeretné megfosztani az iskolát minden szívhez szóló elemtől, mire a board elnöke azzal válaszol: a kised iskolák ének nélkül, a leányiskolák varrás nélkül, s a fiúiskolák rajz nélkül valóban ridegek lennének. E tárgyak életet öntenek a tanításba s megkönnyítik az iskola munkáját a nélkül, hogy költségesebbé tennék. A rajzolás fontos dolog minden életpályán, s a nép érdekéljen áll, hogy tanítsák. A háztartástan és az állat-élettan elemei szoros kapcsolatban vannak az egészség törvényeivel, a betegségek kútfejeivel és a háztartás gyakorlati teendőivel.” E tantárgyak tanítása azért is szükséges, mert éretük államsegély jár, sőt ha pl. éneket nem tanítanak az iskolában, s kellő számú gyermek belőle vizsgálatot nem tesz, a department a törvény értelmében levon az iskola évi segély-összegéből. A rendkívüli tantárgyakat nincs, miért üldözni, mert édes kevés volt az 1878/9. isk. évben azoknak a tanulóknak száma (középszámban hat közüi egy), a kik a rendkívüli tárgyakból vizsgálatra állottak.

A board-iskoláiban a tanítás módszerét sok tekintetben életrelvónak, sokban hiányosnak találtam. Jelen voltam a többek közt a Jessop Koadi iskolában, midőn az isk. felügyelő a felső osztályok tanulóit megvizsgálta. Előre kell bocsátnom, hogy az említett felügyelő, Fitch, egyike Angolország legtapasztaltabb és legderékebb isk. ügyhöz értő férfiainak. Különösen mester a kérdésben, a mely ügyeséget maga a törvény is föltesz az isk. felügyelőben, mert különben a tanítás egészen a holt színvonalra (dead level) sülyedne le. Elsőben is a VI-ik osztály olvasókönyvéből olvasott fel Fitch, s az egyes szók értelmét a kijelölt fiúkkal magyaráztatta. A synonymok és homonymok közti különbséget kérdezte; pl. elégni és leégni; betörni és összetörni meg lerontani szók közt. A fiúk elég helyesen mondták meg legtöbb szó értelmét. Aztán a hegy (halom) különböző nevét találtatta ki, mikor birtokba vételt, erődítést, határt stb. jelent. Ez iskolában vélet-

1) E számok azt is elmondják, hogy van-e igaza Hubbardnak, midőn a nemzeti iskolákat siker dolgában a board-iskoláknak elébe teszi.

leírni a leányoktól több értelmes feleletet hallottam, mint a fióktól. A szók értelmezéséből teljesen látszott, hogy a feleletek nem voltak betanítva, pl. invasion-l úgy értelmezte egyik fiú, hogy egy országba ellenséges szándékkal való bemenet (entering a country with hostile intentions); rivalry-rs. azt mondá egy másik: mikor az ember valamiben a társán tól akar tenni; a béketűrés egy kis leány magyarázata szerint = egy piciny vagy több ideig sírás nélkül való várakozás (to wait a bit or two without weeping), sokkal helyesebb feleletek, mintha rivalry-ra, azt felelték volna, hogy emulation vagy, hogyha a béketűrésnek valamely tudós definitióját adták volna. Majd alkottatott velők igékből neveket: relate-ból relation, dictate-ból dictation, affect-ből affection stb., melyeket aztán abstract neveknek kereszteltek, mintliogy igéktől származnak, még pedig — mint mondák — latin igéktől.

A mondattanból az alanyt és állítmányt s a kettő egymásközi viszonyát eléggé ismerték; a kiegészítő és igenév funkcióját jól tudták. Egy körmondatból a mondattagokat jól kiválasztották. Meglátaszott a gyermekeken, hogy tanítójok a nyelvtanon nem pusztá beszéd-részeket ért, s nem is csupán a mondatban lévő szók felismerni tudását s technikus nevökön való megnevezését, hanem ennél sokkal többet. Fitch szerint Londonban is elég van ily felfogásxi tanító. A jobbak azonban úgy tanítják a nyelvtant, hogy általa bővüljön a növendék szótára, s hogy a szók igazi értelmére, viszonyaik és használatuk ismeretére jusson. Minden gyermek, különösen a board-iskolákba járó munkás-osztálybeli gyermekek szótára nagyon szegény. Arnold Máté panaszoja egyik jelentésben, hogy a Westminster kerületben talált egy oly iskolát, melyben nem tudta egyetlen egy gyermek sem megmondani a feeble (gyarló) szó értelmét. Ez eset, mely egy a sok közül, eléggé mutatja, hogy az angol munkás-osztályok gyermekei értelmi látókör tekintetében is mélyen alatta állanak a társadalom felsőbb osztályainak. A nyelvtan helyes tanítása és tanulása a gyermekek elméjének valóságos Euclides: első bevezetés az elvontra. A board iskoláiban nagy gondot fordítanak az isk. felügyelők s a főtanítók is, hogy a nyelvtant ne kezdjék nomenclaturával és definitiókkal, hanem rövid mondatokkal, a szók rendre való értelmezésével s annak a kipótolásával, hogy az egyes szóknak micsoda szerepök van az egész gondolatban. Megmutatják, hogy egyik szóból hogy születik a másik, hogy melléknevekből mi módokon formálunk igéket, vagy nevek-ből mellékneveket; mindenképpel abban gyakorolják a növendékeket, hogy a tanító az ismert mondatokból rávezeti, valamely nyelvtani és

logikai distinctióra, figyelmüket arra irányozza, hogy azt a magok alkotta mondatokkal bőven illusztrálják. Ez eljárás a gyermek értelmének valóságos gymnastikája. A nyelvtan tanítás ily formán vezetve valóban termékenyítő; de nem grammatikai formulákba, vagy nem logikai műszókba, s nem is új hangtani definitiókba fulasztva, mint a hogy nálunk is sok elemi iskolában teszik. Talán egy gyakorlat sem nyújt a növendékeknek több értelmi világosságot, s talán egy tantárgy sem ad a j óraival tanítónak annyi előnyt, mint ez.

A nyelvtan után a földrajzból vizsgálata a III-ik osztálybeli fiúkat. A legtalpraesettebb kérdésekkel próbálta ki, hogy mennyire tudják Anglia és Wales nagyobb városait, népesség, kereskedés, ipar és földrajzi arculat tekintetében összehasonlítani. Együttesen feleltek: azaz két három kérdést az első, ugyanannyit a második sorban ülők és így tovább. A gyermekek arca sugárzott az örömtől, hogy a kérdések legnagyobb részére helyesen bírtak felelni, s nem kisebb volt az isk. felügyelő öröme és az enyém, midőn láttuk, hogy e gyermekek nemcsak megtanulták hazájok földrajzát, hanem érzik is a hasznát. E tekintetben nagy segítők voltak olvasókönyvek, melybe az egyes megyék térképe gyémánt-kiadásban be volt iktatva. Az e fajta kis képek a gyermekek értelmére nézve a csontváz, melyre a helynevekkel járó érdekes társítások húsa és vére fűződik. Az V-ik és VI-ik osztályban a gyermekek emlékezetből térképet is készítenek, melyeket itt is, de különösen a Ben Jonson schoolban nagyon pontosan és tisztán, sőt több esetben kiváló ügyességgel készítettetteknek találtam. A térképészítés sok gyermeknek legkedvesebb *házi-foglalkozása*.

Több helyütt láttam s nagyon helyesnek találtam, hogy a földrajz tanításakor a fekete táblát kiváltképen használják a tanítók. Egészen más, ha a gyermek folyvást csak a kész körvonalokat és ismét más, ha azokat alakulásukban látja. Amúgy többszöri nézés után is keveset lát, mert kevés emlékezeti nyom marad meg; ez utóbbi módszer szerint azonban éber látás és figyelme eleitől fogva nyomon járnak, s érdeklődéséhez egy város, egy vidék, vagy megye slb. hu arculata, hű képe ragad. Igen természetes tehát, hogy emlékezetéből szabatosan és könnyen le tudja írni szóval is, kézzel is, azt a tájat, melyet igazán megfigyelt. Az előbbi módszer csak észrevételt és halványképet; emez igazi megfigyelést (observatio) és tiszta képet ad. Amott a hegységek, folyók, szigetek stb. hosszú sorai mind csak elmúló hód és pára („airy nothing“), emitt értelmi horizon bővülése, a képzelet maradó becsű foglalkozása.

Hogy az elől említett módszer szerint is még sok iskolában tanítanak, kitetszik London Tower Hamlets kerületi isk. felügyelő 1877/8-iki jelentéséből: „akár egész osztály gyermek fel tudja hozni a folyó mintájául a Jordánt, de ha Themséről beszélsz nekik, nagyon kételkedve tekintenek rád. Az a fogalom azonban, hogy a fölfelé menés, vagy a boltozatra fölmászás az északra menetel leghelyesebb útja, kiveszőben van/ ¹⁾

A fekete táblát kiválóan használják a számtanításnál is, a mit azért kell kiemelnem, mert e vonásban az elemi iskolák nagyon különböznek a felsőbb iskolák legnagyobb részétől (higher grade schools). A számvetés tanítása különböző fajait a néptanítók szóbeli leckékkel (órai lessons) szokták megélelnikíteni. Azután az osztálylyal példákat dolgoztatnak ki, melyekkel a magyarázatot illusztrálják, s másfelől a tanulókat egyszer a versenyzésre, mászor a számvetésbeli gyorsaságra serkentik.

Tovább menve megvizsgálta az isk. felügyelő a leányok kézimunkáit, melyek közt nem volt semmi ügynevezhető divatcikk. Kötés, faldozás, ruhamintaszabás; szóval a háztartásban minden nap előforduló munkákat mutattak be a gyermekek. Sajátságos, hogy az ipar hazájában épen a házi ipar az, mely a szó szoros értelmében a parlagon maradt iparágak közé tartozik. A munkás-osztálybeli nők annyira nem értenek a női kézimunkához, hogy a most említett isk. felügyelő mondása szerint: «igen kevés leánycseléd bírja megfejezni harisnyáját, vagy megfoldozni ruháját. Sőt egy irgalmas intézetben hol 50-nél több öregasszony volt, köztük csak egyetlen egy varráshoz értő akadott.” ¹⁾ Ebből is látszik, hogy miért kellett a népoktatási törvénynek a női kézimunkát kötelezővé tenni. A kézimunkák megvizsgálása azonban a férfi isk. felügyelőkre nézve igen nehéz, hogy ne mondjam lehetetlen dolog. Mert ha papirosról netán betanulná is annak a vezérelveit, nagy ritkán akad férfiak közt olyan, kinek kellő érzéke legyen a munkák megbecsüléséhez. Hogy erre igen nagy szükség van, kitűnik abból is, hogy a board nő vizsgálót alkalmazott e tantárgyra, ki évnegyedes jelentéseket tesz, mely idő alatt 100—140 iskolát szokott meglátogatni és alaposan megvizsgálni. A needlework examiner 1879. márciusi jelentésében azt mondja, hogy sok tanítónőnek el kellett állomását hagyni, mert a női-munkát sikeresen tanítani nem bírta.

¹⁾ Report of the Committee of Council an Education. London, 1878. 496. 1.

²⁾ U. o. 1878. 497. 1.

E baj első renden onnan ered, hogy a tanítók legfőképpen a szabás arányaira nézve tudatlanok. Az isk. igazgatóságoknak országszerte ez a panasza, se e tekintetben úgy látszik, hogy sem a tanító-nevelők (training colleges), sem a többi iskolák rajztanítása nem volt oly hasznos, mint lehetett volna. Párkányt, vagy fölket lerajzolni hasznos dolog lehet, de a ruhaujj ívét, vagy egy ing alapvonalait rajzolni tudni kézzelfoghatóan hasznosabb lenne azoknak, kik legtöbb esetben családayakká lesznek, s kiknek, mint olyanoknak, gyermekeik számára jól szabott és jól csinált ruhákról kell gondoskodniok.)

Az alsó osztályokban az olvasást, írást és á betűzést (spelling) a segédiskola-felügyelő vizsgálta. £ három vizsgálat közül az olvasáson nem voltam jelen. A segéd jelentése szerint a II. és III. osztály közös hibája a sebes olvasás. Általában javító volt az a körrendelet a departmentnek, hogy a tanítók az értelmes olvasásra vigyázzanak főképpen. A felső osztályokban a prózai darabok olvasása általában kielégítő. Kevésbé kielégítő azonban a költemények elmondása. Az egyes szavak értelmét gyakran betanulják könyv nélkül a jegyzékes könyvekből, s néha hiába kérdezi az ember egy mondat egyszerű magyarázatát.

A kézírás az alsó osztályokban általán véve jó. A kellő nagyságú nagy és kis betűk írására gondosan vonatozott író-táblák és mintasorokkal ellátott irkák használata sokat javította mind a dictandó, mind a másolási gyakorlatokban az írást. Azonban az angol felfogás szerinti igazán jó kézírás közönséges, és minden órán látható a felső osztályosok naplóiban.

A bettízés, azaz a szóknak betűkben való elmondása az alsóbb osztályokban kielégítő. A spelling gyakorlatok az angol helyesírásra elkerülhetlenül szükségesek, bár meglehetősen sok idejét is veszik el a tanításnak. Egyik nevezetes eszköz e végre a dictandó (dictation lessons), melyet megelőzően rendszeren a tanító a leírandó darabot fel szokta olvasni, hogy értelmét a gyermekek felfogják. E gyakorlatokat azonban nem szabad sűrűn használni, mert ar gyermekek a betűzést inkább szemükkel, mint fölökkel tanulják; tehát szemüket kell első renden gondosan gyakorolni. E végre nagyon jó, hogyha a dictandót a darab lemásolása előzi meg.

A számtanból a tanulók 76%-da vált be. Minden osztálynak négy összeget dictált a segéd isk. felügyelő, melyekből, a ki kettőt

1) Report of the School Management Committee. 135. 1.

helyesen kidolgozott, kielégítőt kapott. A helytelen leírás egyik legközönségesebb oka az alsóbb osztálybeliek hibás számvetésének. A gyermekek, ha a feladatukat kidolgozták, írotábláikat kifelé tartják, s a felügyelő rájegyzi, hogy helyesen, vagy hibásan dolgoztak. Egyik nagy hiánya a számtanításnak kétségkívül, hogy a fejbeli számvetés háttérbe szorult. A fejbeli számvetés, mint Fitch helyesen mondja: „nem csak a figyelmet gyorsítja, a mennyiben az elmét készgze és hajlékonyná teszi, hanem helyesen használva igen megveti az útját a bonyolultabb szám vetési szabályok felfogásának is.“ Ha pl. az I-ső osztálybelieknek a törvényszabta követelményeken túl egy fontig terjedő fej beli összeadás és kivonási példákat s a II-ik osztályosoknak 5 fontig terjedő gyakorlati szorzás és osztási példákat hagynának, a gyermekek sokkal jobban érdeklődnének. Nem lennének kénytelenek oly soká merő elvont számokkal dolgozni, s a tapasztalatuk körébe eső gyakorlati példák nagyon jól előkészítnék a III-ik osztály számvetési tananyagára. A tanítók többsége, mint az isk. felügyelő mondá jó szíwel szemlélteti a gyermekkel az ép és tört számviszonyokat, a nézletök körébe eső tárgyakat; azonban egy részök szigorúan a törvény szabványaihoz tartja magát. Megtörtént, hogy a gyermekek oly jól kidolgozták az elemi műveleteket, hogy 99%-adot a törvény betűje szerint át kellett bocsátani; azonban midőn kérdezte a tanítótól, hogy adott-e az osztálynak együttes leckéket, vagy megszoktatta-e kérdezgetés, vagy más úton a tanulókat, hogy a végzett művelet értelméről gondolkodjanak, — azt felelte, hogy úgy el volt foglalva a törvényszabta tananyag betanításával, hogy egyáltalában nem jutott idő fejbeli számvetésre. Mikor az isk. felügyelő puhatolódzó kérdéseket tesz a növendékeknek, hogy értelmességök fokáról meggyőződják, sok tanító bevezetéképen szemrehányóan tekint rá. Egyik iskolában az anyanyelv vizsgálata alkalmával — mondja Fitch — 60 fiú tudta könyvnélkül felmondani a „Prisoner of Chillon“ 100 első sorát, de köztük csupán hat akadt olyan, a ki e különben rövid, érdekes költeményt egész végig olvasta. A tanítóknak nemcsak a tárgyra, hanem a tárgy körére is kellene figyelmeztetni a tanulókat. Az említett fajtájú részleteknek csak úgy van igazi értékök, ha a tanuló tudja, hogy mily viszonyban vannak az egészszel. Máskülönb szegény töredék, értéktelen cserépdarab, melyről a tanuló még iskolából kikerülte előtt jóval elfeledkezik.

A rendkívüli tantárgyak (specific subjects) vizsgálása a követ-kező napokra maradt, s minthogy azon jelen nem lehettem, Fitch múlt

évi jelentéséből idézem az idevágó adatokat. A Lambethy kerület keleti részén a mintegy 28½ ezernyi tanuló közül vizsgálatra jelentkezett angol irodalomból 1344, mennyiségtanból 45, francia nyelvből 13; állat-élettanból 1357; physical földrajzból 928; növénytanból 11, és háztartástanból 868, összesen 4360. Átment 2616, azaz 59.09%.

Az angol irodalmat, mint könnyű tárgyat, rendszeren örömet választják a növendékek. A vizsgálatra adott darabot nemcsak könyv nélkül, hanem értelmesen is kell tudniok. Ezt aztán fogalmazási gyakorlat egészíti ki. Fitch kénytelen volt e szak tanulóiból egész csoportokat vetni vissza, kik könyv nélkül ugyan jól tudták a darabot, de kifejezésök élettelen, s a kérdésekre vonatkozó feleleteik teljességgel elégtelenek voltak. Ha az irodalmi darabok tanulásában — úgymond Fitch — az értelem és ízlés gyakorlása lenne a fő, s a könyv nélkül való felmondás a mellékes dolog, s ezzel aztán némi nyelvtani, logikai elemzési és körülírási gyakorlatok lennének összekapcsolva: bátran megérdemelné, hogy a szaktárgyak közt vezérszerepet vigyen. A mint a dolog most áll, az angol irodalom tanulása igen sok helyett a legmeddőbb iskolai munka.“

Az éneket a Sol-fa rendszer szerint tanítják a board legtöbb iskolájában. A Ben-Jonson schoolban, ottlétemkor a II-ik és III-ik osztálybeli fiúk a Sol-fa rendszer szerint harmonice, soprán és ált hangon énekeltek. A felsőbb osztályos fiúk Faustból a katonák kardalát tanulták, melynek a Sol-fa rendszer szerinti szövegét és hangjegyeit u. n. villany-tollal leírva és sokasítva osztották ki a tanulók közt. Legnagyobb előmenetelt találtam a Turin-utcai iskolában, hol a gyermekek, sőt mondhatnám az egész iskola oly hangszerré vált, mely a tanító keze forgatására (hand signs) ¹⁾ csinos dallamokat igen szabatosan énekel. A fiúk a pianót és fortét jól meg tudták tartani. A IV. osztálybeliek a $\frac{2}{3}$, $\frac{3}{4}$ stb. tactust a Sol-fa rendszer szerint jól tudták ütni, valamint a főhangokat is kiadni. A board főénektanítója is kedvező jelentést tesz e tantárgyról. 1879. december 20-iki jelentésében többek közt ezt mondja: „nagyon meg voltam elégedve a felső osztályok énekbeli jártasságával s több iskolában az új darabok első látásra való eléneklésével. Azt szoktam sürgetni, hogy a tanítók ezt tegyék a zene tanítás főcéljává, mert úgy találom, hogyha a zenét

¹⁾ Curwen rendszere a gyermekeket kézjegyekkel vezeti be az énekbe, pl. vízszintesen tartott kéz teljes középhangot, ferdén fölfelé tartva éles (magas), és ferdén lefelé tartva, mély hangot jelent. Az ujjak különböző helyzetének más-más hang felel meg.

ekként tanítják, több örömet találnak benne tanítók és tanulók egyiránt, mint a hallásból megtanult (és az education department kívánta) nyolc dalban, melyeket egy egész esztendőn át unos-untig ismételnék.

„Még mindig feles számmal vannak oly segéd-tanítók, kik nem tudnak hangjegyből tanítani éneket, mert a tanító-nevelőintézetek őket e tárgy tanítására el nem készítették; az is nagy hátránya másfelől a gyors haladásnak, hogy sok időt fordítanak a szöveg betanítására, hogy a board isk. felügyelőitől kedvező jelentést kapjanak, mi miatt a hangjegyek használatát elhanyagolják.¹⁾

Legtöbb kised-iskolában az énektanítás igen jó. E tekintetben figyelemre méltó haszonnal jár a fiúk és leányok együtt éneklése, melyet az elemi iskolába is jó lenne behozni. A tanító okvetlenül úgy fogná találni, hogy e rendszer segíti a hangidomítást, mert a leányok hangja szelidíti és édesíti a fiúkéét, s a fiúk hangja élénkséget és erőt ad a leányokénak. A fiúk és leányok együttes tanításának e módszerét néhány iskolában megkísérették, még pedig nagy sikerrel.¹⁾

Ugyané felügyelő jelenté, hogy a lefolyt évnegyedben a növendék-tanítók 19 esti-iskola osztályában (classe) látogatta és vizsgálta meg a tanításit és az előhaladást nagyon kielégítőnek találta. E mellett a fő- és segéd-tanítók számára nyolc elemi osztályt nyitott, melyekbe 350 tanító járt be, hogy a hangjegyből való énektanítást megtanulják. Ezzel kapcsolatosan 3 vagy 4 felsőbb osztályt szándékozott megnyitni 1880. elején az előhaladott tanítók számára való tanfolyammal.

A test- vagy szélesb értelemben katonai gyakorlatok (drill).

A testgyakorlatok két tekintetben nevezetesek: egyfelől, mint az iskolai fegyelmezés hatályos eszköze. Semmi sem költi fel oly erőteljesen a szunyádé figyelmet s a lankadó engedelmességet, mint a testgyakorlatok. E mellett lehetetlen figyelmen kívül hagyni azt az időkimélést és zajelkerülést is, mely a leckék változása s az ülőhelyek cserélése alkalmával általa eszközölhető. A board iskoláiban általában úgy találtam, hogy a gyermekek az új leckére Egy, Kettő, Három, Négy stb. vezényszóra állnak fel székeikből, s foglalják el új helyeiket; ugyancsak ily vezényszóra veszik elé, vagy rakják el írotábláikat stb. Nem nagyon kívánatos ugyan, hogy az iskolában gyakran körüljárják a gyermekek, de az alkalmilag rendezett induló („march“),

¹⁾ Be port of the School Management Committee. London, 1879. 132—3. 1.

²⁾ ü. o. 131. 1.

melyet még énekszóval is kísérnek, vagy az épen lábujjhegyen és csöndben történő sormenet az egyhangúság okozta zsidbadság biztos ellenszere. A tanító e gyakorlatokkal nagyon sok időt és töméntelen erőt nyer. A disciplinának az isk. drill valóságos és biztos háziszere. Rész tanító az, a ki mindjárt a drága és kétes hatású patikai szerekhez folyamodik.

A testgyakorlatok másik haszna a tanulók testi és erkölcsi nevelésében áll. A testi nevelés e részben legalkalmasabban a játéktéren eszközölhető. Halljuk mit mond a nevelés ez ágáról, az iskolaszéki drill instructor a leányok és fiúk iskoláiról.

A fiú-iskolák katonai verseny-gyakorlatai (drill competition) közül egy igen érdekesnek voltam szemtanúja október egyik délutánján a Lambethpalota kertjében. 400 fiú volt jelen nyolc csapatba beosztva tíz oly iskolából kiválogatva, melyeknek növendékei a megelőző isk. évben legkitünőbbek voltak a drillben. A szakaszokra való oszlásokat, egy vonalban való menést stb. igen nagy szabatosággal végezték. Jó ösztönzőjök volt a nagy nézőtömeg (a board több tagja, nagyszámú nő és férfi), s az a nagyon szép hímzésű zászló, melyet a Society Art a legügyesebb csapat jutalmául tűzött ki. E zászlót a South Kensingtonhan hímzést tanuló nők (art needlework class) készíték. A fiúkat nem kis mértékben lelkesítette az a 35 tagú, fúvó hangszerekkel, nagy dobbal és réztányérral ellátott South Lambeth kerületi iskolai zenekar, mely az indulókat teljesen szabatosan játszta. A mintegy másfél óráig tartó gyakorlat után a nagyszámú közönség hurrái között vette át egyik csapat a Hon. Lyulph Stanley által neki ítelt szép lobogót. A board tanítója a leányiskolákról (1878. utolsó és 79. első negyedéről) nem nagyon kedvező jelentést tett. «Az a kétszáz leányiskola — úgymond — melyeket meglátogattam, néhány kivételével igen keveset, vagy épen semmit sem tett a testgyakorlatok tartása ügyében. Ez eredményt annak tulajdonítom, — írja a drill instructor — hogy a tanítónők nem szeretik a leányokat a játéktérre vinni, a hol rendszerint őket megbámulják. Sok esetben a tanítónők időhiányáról panaszkodnak, de meg vagyok győződve, hogy legnagyobb részök az e fajta physikai gyakorlatokat igen kemény munkának találja. A hol a kargyakorlatokat megtartják, ott rendesen a lábgyakorlatokat elhanyagolják; a mi igen természetes dolog, ha a tanítónők a gyermekeket nem viszik ki a játéktérre, mert e gyakorlatokat a tanteremben tartani lehetetlen.»

«A fiúk szakaszait a katonai gyakorlatokban elég jártasaknak

találtam, azonban némely esetben élenkség hiányát jegyeztem meg, a mit főképen annak rovak fél, hogy a kedvezőtlen időjárás miatt a játéktárt nem használhatták eléggé.”¹⁾

Ugyancsak e tanító öt központi helyen esti tanfolyamokat nyitott növendék-tanítók számára, melyeket mintegy 150-en látogattak. 1879. húsvétja után a fő és segédtanítók számára ugyanő nyitott négy esti tanfolyamat. Mindkét rendbeli tanfolyam végén az előhaladtoknak e szak tanítására jogosító oklevelet osztogat.²⁾

C) Kisded-iskolák (Infant Schools).

A kisded-iskolák közül is több rendbelit látogattam meg. Legtöbbet tett ez intézetek terjesztésére a Home and Colonial School Society. A gyermek-kertek terjesztésén, illetőleg a kisded-iskolákkal való egybeolvasztásán a több, mint 30 év óta működik Heerwart k. a., a ki mindenképen szeretné Fröbel elveit angol földön meghonosítani. Londonban egyedül ő tart fenn egy gyermekkertésznők collegiumát (Kindergarten Training College), melyben mintegy 20 leánynövendék van. (Ez intézetről tanítók collegiumainál szólok.) A Britt-társaság hatósága alatt álló gyermekkert öt osztályra van osztva. Szombat és vasárnap kivételével, mikor szünet van, naponként $\frac{1}{2}$ 10 órától 12-ig s délután $\frac{1}{3}$ -tól 4-ig tart a gyermekek foglalkozása.

Az I. és II-dik osztályban a napot himnuszok, mesék és költeményekkel kezdik, s Fröbel-féle foglalkozásokkal (papirhajítás, kivágás, papírfonás stb.) folytatják, aztán játszanak és ismét foglalkoznak. A III-ik, vagy átmeneti osztályban naponként csak $\frac{1}{4}$ órát fordítanak himnuszok tanulására, $\frac{3}{4}$ órát mindennap olvasással és írással töltenek, hetenként 4-szer (mindig $\frac{3}{4}$ óráig) a számvetés elemeit is tanulják. E három első osztálybeli kisdedek naponta csak 12-ig tanulnak.

A IV. és V-dik osztálynak naponta ötödfél órai iskolája van. Hetenként kétszer természetrajzot, háromszor rajzot s ismét három-

¹⁾ U. o. 133—4. 1.

²⁾ Ezzel kapcsolatban megemlítem dr. Roth hazánkfiának azt a nemes áldozatkészségét, hogy a testgyakorlatok élesztésére ez év elején 20 font ösztöndíjt ajánlott fel a boardnak oly formán, hogy ebből 3 (egy 10, egy 6 és egy 4 fontos) jutalmat tűzzön ki oly tanítónók számára, kik a leányok tudományos testi nevelése elveit a legsikeresebben alkalmazzák iskoláikban. A pályázó tanítónók legalább 30 növendékből álló csoportot állítanak versenyre az iák. év végén, s a versenyző csapatokat a londoni iskolaszék drill instruktora vizsgálja. (Minutes of the School board for London. XII. köt. 258. 1.)

szór hazai földrajzot; egyszer mértan elemeit, kétszer fejbeli számvetést, egyszer fogalmazást és egyszer dictandóra való leírást tanulnak. E most említett tárgyakat minden alkalommal $\frac{2}{4}$ óráig tanulják. ¹⁾)

Mintegy 8—10 gyermeket találtam az intézetben, kik közt a legifjabb 3 éves volt. Az igazgatónőnek 3 segéde van. Ez az egyetlen gyermekkert Angolországban, mely a kormánytól évi segílyt kap, de csupán azon a címen, hogy a kisded-iskola (infant school) kiegészítő része. Ez tehát egészen próba-kezdet. A többi kisded-iskolák csak úgy kaphatnak a kormánytól segílyt, ha haladottabb növendékeiket az elemi iskola I-ső osztálya számára kiszabott tantárgyból vizsgálatra állítják.

Legtöbbet tanítanak a kisdedeknek a Home and Colonial Society kisded mintaiskolájában, mely London e nemű intézeteinek népesebbjei közé tartozik. Ottlétemkor mintegy 250 gyermek volt ez iskolában egy segédtanítónő és négy növendék-tanító vezetése alatt. Ez iskolának két terme van, egy az egészen kicsinyeknek (babies), és egy nagy az idősebbek számára, melyet egy függönnyel két szakaszra szoktak osztani, s melynek a két végén két lépcsős része u. n. galériája van. Éhez véve az egészen kicsinyek termében levő galériákat, elmondhatjuk, hogy ez intézet kiválóan műveli az értelemgyakorlatokat, mert a galériák éppen annak a megkönnyítésére valók.

A gyermekek három csoportba (section) vannak beosztva. Az első vagy legelső csoportba 2—47s éveseket vesznek fel. Cél jók őket rendre szoktatni, de oly rendre, a mely a korukhoz mért és nekik kiválóan szükséges szabadsággal összefér; továbbá hajlamaikat művelni és helyes útra indítani. Értelmi nevelés tekintetében céljok elméjüket a körülöttük lévő világ megfigyelésére készíteni, s egyszersmind érzékeik helyes használatára juttatni; a tőlök vett benyomások kifejezésére szoktatni. E célokra következő tárgyakból adnak leckét:

Vallás. Istenről, mint teremtőről és atyáról való első képzetek és a szentírási képek (scripture prints) útján szerzett érdeklődés a bibliai kiváló események és személyek iránt, megjegyezvén ugyanakkor, hogy mely cselekedetek jók és melyek rosszak.

Erkölcsei oktatás. Ebből a fő lecketárgy a kisdedek saját magaviseleté és a jó és gonosz cselekedeteket ábrázoló festmények.

¹⁾ 4—6 éves gyermekek egy szorgalomszakra (terr.) 2 fontot, 6—7 évesek 3 fontot, a 7—8 évesek (kiket d. u. is tanítanak) 4 font st. tandíjt fizetnek.

Értelemgyakorlatok. (lessons on objects.) Elsőben a tárgyakat megkülönböztetik, aztán megnevezik és részeiket, majd főbb hasznait és tulajdonságait megtanulják.

A tárgyakat alak, szín és nagyság vagy termet (size) szerint tanulják megkülönböztetni, s ha e tulajdonságokról tiszta képzeteket szereztek, azokat helyesen kifejezni is próbálják, hogy ismeretök állandóvá válják.

Az emberi testről való leckék. A gyermekek megfigyelik és nevének nevezik testök külső részeit, s ezzel kapcsolatban megfigyelik, utánozzák és leírják az állatok végzett működéseket.

Állatokról való leckék. Festett és kitömött példányokról megtanulják az állatok neveit, mely alkalommal a tanító kiváló gondja az emberi érzelmeket mívelni.

Számleckék. Az 1—10-ig terjedő számokról látható tárgyak által képzetet szereznek, s azokkal összeadási, kivonási, szorzási és osztási oly egyszerű műveleteket végeznek, melyek elméjüket egyáltalán meg nem erőltetik.

Olvasás. Megtanulják a nagy és kis betűk alakjait, neveit és az önhangzók különböző értékeit. E szakaszban a leckék rövidek, tehát számosak, s hogy a változatosság meglegyen, sok tárgyat felölelnek. Ennélfogva nem is szükséges a tantárgyak oly szabályos egymásutánját szabni meg, mint a közép- és felsőcsoportbelieknek.

Második vagy középcsoport 4½, 5½ vagy 6 évesek számára.

E csoportban a tantárgyak ugyanazok, mik az előbbiben, csak-hogy nagyobb mértékben tanítják. A felfogó és képzet-alkotó erőt mívelik, s egyszersmind ezzel a kisdedeket a szabatos kifejezésre szoktatják. Az oktatás egykissé rendszeres lesz. A vallás oktatása e fokon összefüggőbb. Célja a gyermekek érzelmére való hatás. E fokon az erkölcsi kötelességek köre kiterjed, s ugyancsak e kötelességeket szabatosabban értelmezik. Az alakokról való leckék többet foglalkoznak a tárgyak részeivel és idomaival. Az alaktani leckék az ítéletre és szabatososságra szoktatók. A tárgyak nagysága dolgában látásból határozzák meg a főbb mértékeket és a súlyt. Az értelemgyakorlatok, az emberi testről és az állatokról szóló leckék az összehasonlító erőt mívelik. A gyermek-kerti foglalkozásokkal és játékokkal is megismerkednek e két felsőbb szakaszban, hogy állatok kézi ügyességekre tegyenek szert, s feltaláló erejük és ízlésük mi vei tessék.

Az olvasás és számvetés mindennapi rendes tárgy. Ezeken kívül minden héten 10 lecke van, melyek közül az első évnegyedben heten-

ként vallásra 4, az erkölcsi oktatásra 1, az értelemgyakorlatokra 1, az emberi testtel, physikai működésekkel, az alakokkal és a színekkel való megismerkedéssel szintén 1—1 óra jut. A második évnegyedben ugyanennyi lecke esik egy-egy hétre, azzal a változtatással, hogy az alaktani leckék helyett rajzolással foglalkoznak. A harmadik és negyedik évnegyedi leckék ugyanazok, azzal a kis különbséggel, hogy az utóbbi negyedben hetenként egyszer a hangokról is tanulnak. Egy-egy lecke fél óráig tart.

Harmadik vagy felsőcsoport 5½—7 éves gyermekek számára.

Ugyanazokat a tantárgyakat folytatják; e fokon azonban meg kell figyelniök a tárgyak közti azonos és eltérő vonásokat, az ok és foganat közti kapcsolatot, a cselekvések következményeit, vagy valószínű eredményeit. Tanulnak az ismertről az ismeretlenre következtetni; feltaláló erélyöket és ízlésüket főként az elemi rajzzal művelik.

Vallásból a szenttérténetek egyes részeihez bibliai életrajzok járulnak; továbbá a szentföld geographiája és természetrajza elemei.

Az alaktanból a szögletekről, mértani alakokról és a test elemeiről tanulnak. A tárgyak nagyságát s egymáshoz való arányait, súlyát tanulják megbecslelni.

Az írásból tanulnak kis és nagy betűket és egyszerű szokat írni.

A hely viszonyok megfigyelése a gyermekeket a földrajz elemeibe vezeti be. E végre megfigyelik az iskolaterem és épületek, játéktér stb. kiterjedését, s megtanulják azokat papíron ábrázolni. Egy láda fővénnyel s a belőle készített alakzatokkal a föld arculatáról némi fogalmat szereznek; befejezésül hazájok népe társadalmi helyzetéről is némi oktatást kapnak.

Az értelemgyakorlatok ¹⁾ és a természetrajz a megfigyelésben gyakorolják, s egyszersmind odaviszik a gyermekeket, hogy a dolgoknak nem egészen szembetűnő tulajdonságaira is következtetéseket vonjanak; ehhez járul a könnyű és szabatos kifejezésre való szoktatás.

Az olvasás és számvetésen, mint mindennap előforduló tantárgyon kívül, az év minden negyedében hetenként 10 lecke van, melyből négyet vallásra, egyet-egyét az erkölcsstanra, természetrajzra, az értelemgyakorlatokra — ideértve az emberi test ismeretét is — az anyanyelvre és a tárgyak helyzetével való megismerkedésre fordítanak.

Úgy találtam, hogy e kisdud-iskola nemcsak növendékekkel, hanem tantárgyakkal is el van halmozva. Egy nagy teremben négy-öt

¹⁾ Kézikönyvük: Information on common objects, London 1874.

nagy csapat gyermek tanul; minden csapattal más-más tanítónó foglalkozik. Itt láttam azt az érdekes szokást, hogy kisdedek felsőit kosarakba rakták, s aztán az idősb fiúk és leányok kivitték az iskolából illő helyeikre. Vájjon nem lett volna-e célszerűbb elsőben az infant readekek és egyéb kézikönyvek részét expediálni ki az iskolából? Erről lesz még majd mondani valóm. A mit Stow Dávid és Pestalozzi az elemi iskolásokkal végeztek el, e társaság a kisdedekkel akajja véghezvitetni. Ez az egyik oka, hogy a tanítás nem lehet oly tapasztalati, mint a milyennek papíron mutatkozik. Sok benne a rendszeres elem. Az olvasásba igen korán bevezetik a kisdedeket, s ha még egyszer oly könnyű leckékkel kezdenék is, minő pl. a Sonnenschein és Meiklejohn szerkesztette olvasási tanfolyam ¹⁾, mégis elvonná a gyermekeket a tárgyi világtól.

Az olvasás tanítására, úgy a kisded-, mint az elemi iskolában következő módszereket használják a) az abéce-(alphabetic) módszer, melyet szótagoló módszernek is lehetne nevezni. ²⁾ A tanuló elsőben a betűk neveivel ismerkedik meg, aztán tanulja a különböző szokat betűzni, úgy, hogy minden új szónál külön kell betanulnia az önhangzók és mássalhangzók értékét, b) A „Look and say“ vagy ráolvasó módszer, mely nem tanítja a betűket, hanem rögtön rövid szókkal kezdi, s a tanuló részoktatja, hogy az egyes szók alakját úgy felismerje, mint a hogy az egyes betűket felismeri ³⁾, a szót mint egészet ismeri fel, hangjait alakjaival tanulja társítani a gyermek; c) a hangoztató módszer, mely különböző betűk hangjaiból akarja rávezetni a gyermeket a szó kimondására. Ez utóbbi módszert általán véve a legjobbnak tartják, s ha az angol nyelv önhangzóinak, sőt mássalhangzóinak is nem volna a különböző szókban oly változó értéke, e rendszert bízást a legjobb sikerrel használhatnák. Minthogy azonban igen sok szó van az angolban, melyeknek kimondását az alkotó betűk hangjaiból kitalálni teljes lehetetlenség, s így ezeket mint megannyi chinai szokat külön kell betanulni: a tanítók e módszereket vegyítik és az eredmény a szerint különbözik, a mint egyik vagy más módszerre több figyelmet fordítanak. A régi abécé-módszert tisztán magára ma már kevés, mondhatni csak az „old-fashioned“ iskolákban használják.

¹⁾ The First, Second, Third and Fourth Courses. London, 1879.

²⁾ Az északamerikaiak „Pen-knife method“-nak gúnyolják.

³⁾ Ez a Jacotot-féle tanítás-mód, melyet nálunk Brossai Sámuel ezeltől mintegy 45 évvel kezdőknél teljes sikerrel használt.

Az olvasás tanításra nagy sikerrel használható könyv a Sonnenschein és Meicklejohn imént említett tanfolyama, melyet az u. n. kisdédóvi könyvecske (nursery book) ¹⁾ előz meg. E könyvecskékben külön van választva az angol nyelv teljesen szabályos része a szabály” talantól, és a legtermészetesebb fokozattal vezeti a gyermeket a nyelv szabályos elemein keresztül; a lehető legkisebb elemeken kezdi a gyermek A nursery book mind csupa két betűből álló szókat és belőlök alkotott rövid mondatokat tartalmaz. Egyszerre egy betűnek egy értékét tanulja a gyermek s a rákövetkező fokokon a rövid önhangzók és egyes mássalhangzókkal, majd a kettős mássalhangzókkal s végül a hosszú önhangzók és kettős mássalhangzókból álló szókkal ismerkedik meg.

A fali olvasótáblák egyszersmind értelemgyakorlatok. A national society olvasótábláinak egyik sorozata színes állatképekkel van illusztrálva, pl. szarvas, ló, kutya, macska, kecske, tehén stb., s minden állatról egy-egy bő ismertető lecke van. ¹⁾ Továbbá szintén fali olvasótábla-sorozatokat adott ki a hazai és külföldi terményekről (home and foreign products) és a britt erdei fákról; a virágokról (színes képekkel), a háztartásról és öltözködésről. — Kisdéd-iskolákban nagyon használják a Johnston-féle. természetrajzi színes fali táblákat is, továbbá az ugyancsak általa kiadott földmívelési, ipari, embertani stb. színezett és csinos kiállítású fali táblákat. ¹⁾

Az írást minták után és dictandóra tanulják. A kisdéd-iskola felső csoportjának meglehetősen folyékonyan kell az elemi iskola első olvasókönyvéből olvasni tudni; az írásból pedig szintén az említett olvasókönyv egyik könnyű prózai darabját dictálásra tudniok kell leírni. Alz írást az elemi iskolákban olyannak találtam, a mely tökéletesen megfelel az angol kereskedő-életnek, mely könnyen olvasható kerekded betűket, u. n. jó írást kíván. Az u. n. irkafirka „scribbling”-féle karmolást csak elvétve láthatni angol iskolában.

Számvetésben sokat kell küzdeni a tanítóknak a megrozsdásodott újjon való számolással. A fejbeli számvetésre nagyon helyesen fordít nagy gondot a home and colonial society s maga a London school board is. Mindkettő arra törekszik, hogy naponkint legalább 5 percig minden gyermeket gyakoroljanak fejbeli számvetésben.

¹⁾ Macmillan and Go London. 1879.

²⁾ Lesson on Animals with coloured Illustrations, published by The National Society. London. The Society’ Depository.

³⁾ W. & A. E. Johnston, London & Edinburgh;

A londoni iskolaszék még nem messze haladott a Fröbel-féle gyermekkertek szelleme átültetésében. Több iskolában az u. n. értelem-, alak- és *szín*-gyakorlatokat a gyermekkert szellemében tartják. A számvetés elemeibe a gyermekkerti kockákkal vezetnek be, de azért maga a „Kindergarten” név merőben idegen sok tanítóra nézve, s nem egy iskolamester van Londonban, a ki azt hiszi, hogy a „Kindergarten” valami tanítandó tárgy (a subject to be taught.¹⁾ Az az angol néptanító-kar, mely a gyermekkerti foglalkozó eszközöket és játékszereket nem pusztá játékszereknek, hanem értelemfejlesztő eszközöknek tekinti: majd ezután fog előállani. Ezzel kapcsolatban az a gyermekkerti szellem is át fogja járni a kisded-iskolát, mely a tanítót a kisdedek foglalkozó és játszótársává teszi, s mely a gyermeki természettel való teljes rokonszenvet felteszi Lyschinska a board igazgatása alatt álló kisded-iskolák felügyelőnöje a szeg fejére üt, midőn azt mondja: „mostanáig kisded-iskoláinkban a 7 éveseknél ifjabb gyermekek vizsgálata oly sajtászerű módon történt, hogy a tanítók attól való féltőkben nem mernek a tanítás módszerén változtatni, hogy a kormánysegély egyrészt el ne veszítsék. Másik akadály a gyermekkerti tanmód terjedésének az, hogy a tanítóknak, kik egészen más módszerű iskolában növekedtek, nagy nehezökre esnek a régit elhagyni, 8 egy új rendszerhez alkalmazkodni.”¹⁾

A gyermekkertek terjesztését Londonban egy társulat vette célba a „Froebel Society”, melyről nem szükség bővebben szólanom.

A Liverpool School board sokkal inkább be tudta olvasztani a kormányzása alatt álló kisded-iskolákba a gyermekkerti rendszert. A kisded-iskola növendékeit 4 csoportra osztja be. Az első csoport gyakorlatai következők: alakleckék — a nagy betűk, gyermekkerti gyakorlatok és táblán való rajz egyenes és görbe vonallal. Szánüeckék — 10-nél nem több tárgy megszámlálása; együttes számlálás 50-ig. jÉrtelemgyakorlatok — az emberi test részei és hasznai; a legközönségesebb bútorok ismerete, a házi állatok s közönséges madarakkal való megismerkedés; a piros, kék és sárga szín, — a jobb, bal, fent és alant megkülönböztetése. Használja a Fröbel-féle 1, 2, 3, 8 és 10-ik adatot (»Gift¹⁾) vagy eszközt.

¹⁾ Mr. J. Noble's Report on the Schools in the Lambeth Division. 21. 1.

²⁾ Mary J. Lyschinska The Kindergarten Principle. London, 1880. és E. L. R. Rice-Wiggin and A. P. Graves The Elementary School Manager. London, 1880. n-ik kiadás 175. 1.

A második csoport az ábécé kis betűit, az arab s hozzá bevezetésül a római számjegyeket tanulja. — Gyermekek versikék felmondása. írás — a könnyebb apró betűk dictandó leírása. Szám — összeadás és kivonás, gyermekkerti gyakorlatok fel 10-ig és a sokszorozó tábla 2-szer 12-ig. Együttes számlálás 50-ig. A különböző színű labdán, kockán és hengeren a szín- és alakkülönbségek felismerése. Természetrajzi leckék, mint értelemgyakorlatok; négy öt függélyes vonallal való könnyű rajzgyakorlatok. — A harmadik csoport egytagú szókat olvas; dictálásra nagy és kis betűket ír, rövid szókat lemásol; 20-ig terjedő számokat ír; a sokszorozó-táblát 4-szer 6-ig gyakorolja; a szivárvány hét színét megkülönbözteti; a 3-ik és 4-dik eszköz apró kockákból és nyolc téglányból szerkesztett kocka alakjaival ismerkedik; a tűzést, vessző-fonást és agyagmintázást gyakorolja, s a dalban és versikékben emlegetett állatok életmódját tanulja. — A negyedik csoport, melyben 5—6 éves gyermekek vannak; az írást és olvasást a megkezdett módon folytatja; számírásban százig, fejbeli összeadás és kivonásban 20-ig megy; megismerkedik a féllal és negyeddel; az óra ütéséről az időt megmondani tanulja; a 3, 4, 8, és 9 eszköz alakjaival ismerkedik, és az összes (1—20) eszközökkel foglalkozik, kivéve a papír-hajtást és a papír-fonást; vízszintes és függélyes vonalokkal rajzol.

Az elemi iskola első osztálya (1-st. Standard) az írás és olvasáson kívül tanul számvetést fejben és táblán. A fejbeli számvetés a fél, negyed és a törtek egyéb elemein kívül megismerkedik az angol pénzek értékével; a közönséges hossz- és úrmértékekkel; továbbá megismerkedik a 2., 3., 4., 5., 7. és 9-ik eszköz (háromszögű prizmákból ¹⁾ szerkesztett kocka; a mozaik-mű táblácskái alakja) sajátjaival; könnyű építési gyakorlatokat s dictálásra könnyű rajzgyakorlatokat végez; a földrajzból az elemi fogalmakat, továbbá a földabrosz hasznát és mértékét tanulja. Szándékosan közöltem a Home society és a Liverpool School board kiseded-iskolája részletes tervét, hogy később rá megjegyzéseimet megtehessem.

A londoni iskola-szék rendes elemi iskolái ismertetése teljessé tételére jónak látom közölni a board szak-instructorai 1879. elejéről szóló jelentéseit a siketnémák és a vakok oktatásáról.

¹⁾ Brossai a prizmát Euclidjében gerendnek nevezi.

D) A siketnémák oktatása.

A siketnémákat a szaktanítók 4 központon tanították, (East, West, North and South centres.) A távolabbi helyeken lakók iskolába járása kivált a tel folyamán a gyermekek ruha hiánya és a szülők szegénysége miatt meglehetősen rendetlen volt. Leginkább az oly gyermekek haladását kockáztatja e rendetlenség, kik a szóbeli rendszer (órai system) szerint tanulnak. Ha a szülők annyira neveltek volnának, hogy otthon maradt gyermekeikkel e módszer szerint közlekednének, az iskola hanyagolása nem lenne oly káros; ámde ők rendszeren a természetesebb és nekik könnyebb közlekedési módokon szeretnek gyermekeikkel értekezni. Ha a gyermekekkel a tanító csupán a szokat helyettesítő látható jegyeket közli, melyeket ajkáról olvasnak le, az u. n. „ajakról való olvasás“ (lip reading) szerint, és nem az ujjain formált betűhelyettes látható jegyeket tanítja: az angol nyelvben való haladás nem lehet feltűnő. Első esetben a tanulók a szóknak csupán némely részeit bírják megkülönböztetni, míg ez utóbbiban az egyes szókat az ujjakon alakított betűikből könnyen kiolvassák, mintha csak a szó nagy betűkkel volna nyomtatva. Ha a tanítók egynémely gyermekkel a szóbeli módszer szerint nem boldogulnak, más csoportba teszik át, hol az ujjak (manual) abc-jében nyer oktatást. Az északi és keleti központon a kettős, az ajakról és ujjról való olvasási (oral and manual) rendszer van behozva, s ugyanilyet hozott javaslatba e szakiskolák felügyelője a nyugati központra nézve is. tanítványok száma a 4 helyen összesen 150.

E) A vakok oktatása.

A vakokat az egyes iskolákon kívül központokon is tanítják. Jelenleg 2 ily központja van Londonnak. 1879-ben (márc.) 17 iskolában 41 vak gyermek tanult. Az iskolalátogatók névsorába 159 iskolaköteles vak volt bevezetve, kik közül a vakok tanítója 89-et vett számon otthon és az iskolában. Jelentése szerint a közönséges tehetségük haladása jó, sőt néha várakozáson fölüli van. Egy vak gyermek az V-ik osztály, kettő a II-ik osztály tantárgyaiból tett vizsgálatot. A vakokat az egyes iskolákban külön, a központokon együttesen tanítják.

A vakok testi nevelése ügyét gondjaira vette a society for improvement of the physique of the blind, melynek egyik célja néhány vak és látó tanítót az egészségtan és testi nevelés elveiben oktattatni.

kik a különböző központokon a felnőtt vakokat rendszeresen oktassák az egészségtanra, s mintákkal és domborművekkel illusztrálják a szóbeli tanítást. Nevezett társaságnak egyik tevékeny tagja dr. Roth hazánkfia, ki előadásokkal és e szakba vágó nyomtatványokkal igyekszik a vakok helyzetén javítani, és a megvaknlást előidéző okokat elenyésztetni. A társaság működésének szép tere van, minthogy jelenleg Nagy-Britániában mintegy 40,000-re megy a vakok szánta.

F) Műtani iskolák (Technical Schools).

A londoni iskolaszék már 1877. közepén körleveleket bocsátott a londoni összes parochiák előjáróságához, melyben felszólítja, hogy közöljék vele a nevelési célokra tett alapítványaik kimatátását. £ mellett a kormány is több ízben, különösen 1854—1860., útdíjára pedig 1878-ban bizottságot küldött ki a fővárosi egyházi alapítványok (city parochial charities) megvizsgálására. A board hasonnemű bizottsága 1879. július közepén, a kormányé pedig 1880. március közepén adta ki jelentését.

A City 106 parochiájában 1330 alapítvány évenként 104,102 font kamatot hajt, mely legkevesebb 2.339,204 font tőkének felel meg. Ez alapítványok egy része egyházak, papok javadalmazására, más része szegényeknek, tekintélyes része pedig oly sajátserfű célokra van végrendeletileg hagyva, melyeknek ma már alig van értelme; pl. a nagy armáda fenyegetésétől való megszabadulásért tartandó hálaünnepre, a lőporösszeesküvés nem sikerültéért tartandó hálaisten-tiszteletre, Erzsébet királynő trónraleptéért való imára, egy „szeretelakoma” tartására (löve feast, ezelőtt 400 évvel), melyen az ellenségeskedő felek találkozzanak és kibéküljenek; vagy egy szerény másfél font sterlingből álló alapítvány valamely istenfélő, erényes, jóm aga vi-seletű és tehetséges tanulónak az oxfordi és cambridgei egyetemen való fentartására stb. stb. ¹⁾ Ily elévült, vagy igen sok esetben más, vagy épen semmilyen célra nem használt alapítványok hovafoordítá-sára nézve mindkét bizottság működésének és javaslatainak a követ-kező elvek voltak irányadói:

Az állam eltűri, hogy valaki földbirtokát alapítványi célokra korlátlanul használja, de midőn ezt teszi, nemcsak jogában áll, de

¹⁾ Report of the City Parochial Charities Commission. London, 1879. 4. 1.; Report of the Education Endowments Committee. London, 1879. XXV. 1.

kötelessége a jövő nemzedékek érdekeit biztosítani, a mit csak úgy vihet ki, ha az alapítványok módosítása, esetleg a megváltozott idő követelményeihez való alkalmazása jogát fen tartja. A mint a „schools inquiry commission” 1868-ban kiadott jelentésében az isk. alapítványok jelentékeny részéről mondá: „sem az alapítók akaratának meg nem felelvén, sem semminemű hasznos szolgálatot nem tévén, mintegy intőjelként mutatják az oly alapítványok sorsát, melyeket nem alkalmaztak az idők változásaihoz. Újjászervezve és hasznosítva dicsőséggel árasztanak el újból alapítók neveit, s kezeségül szolgálnának mindenkinek, a ki hasonló alapítványt óhajt tenni, Hogy nagylelkűségükkel az utókor valóban nyerni fog, sőt ha a kivitelben akaratát nem mindenben találnák is teljesíteni, nevét mégis hálaival fogják emlegetni az idők hosszú során át.”¹⁾ Ezekből kiindulva a bizottságok ez alapítványokról úgy vélekedtek, hogy azok a megváltozott körülményekkel szemben elévültek, úgy, hogy más célokra való fordítást (reappropriation) igényelnek, a mi azonban csupán a parliament tekintélye által történhetik. Derby lord, mint az edinburgi egyetem Lord Rectora, beköszöntőjében ezt így fejezte ki: „Felfogásom szerint a törvényhozás minden jogsértés nélkül tehet bármely alapítvány nyal akármit, feltéve, hogy az élők jogait tiszteletben tartja.”¹⁾ A board bizottsága a fent említett jövedelemből csak fél millió arany forinthez való igény fentartását s ezzel kapcsolatban a nevezett alapból műtani iskolák felállítását javasolta. Éhez járult ez év elején a Mitchell-féle 80,000 font sk alapítvány, melynek felét a közmunkatanács (board of works) nevelési célokra fordítás végett, az iskolaszéknek ajánlotta fel. A board ez összeget szintén műtani iskolák felállítására szánta, minthogy jelenleg nincsenek Londonban szoros értelemben vett műtani intézetek, melyekben a főváros nyilv. elemi iskoláiból kikerült gyermekek tanulhassanak. A board három tagú bizottsága, 1879. márc. 17-én elétejesztette a felállítandó műtani iskolák tervezetét. Ez intézetek fiúk és leányok számára külön fognak felállítani; az elméleti és gyakorlati tanfolyam 3 év. Az első évben a tanulók idejük felét az elméletiek tanulásával, másik felét a műhelyekben való gyakorlatokkal töltik. A második és harmadik évben idejük $\frac{2}{3}$ -át gyakorlatra $\frac{1}{3}$ -át az elméletiek tanulására fordítják.

Az elméleti tanfolyam következő tantárgyakból áll: I. év —

¹⁾ Report of the Schools Inquiry Commission. London, 1868.

²⁾ City educational Charities, Report etc. London, 1879. V—VI. 1.

nyelvtan, egy modern nyelv, számtan, geometria, mérés tan, a vegytan elemei, a természettan elemei, a mechanika elemei, történelem, földrajz, körrajz, árnyalt rajz (designing). — II. év — nyelvtan és fogalmazás, egy modern nyelv, matematika, gömbháromszögtan, ipari és alkalmazott vegytan, ipari és alkalmazott természettan, mechanika, — egyszerű gépek szerkesztése, technológia, ipari történelem, ipari földrajz, mértani és ipari rajz. — III. év — a gyárakba vagy műhelyekbe tett látogatásokról való jelentések, ugyanily jelentések a megtanult modern nyelven; leíró és alkalmazott mérés tan, a természettan és vegytan befejezése, mechanika, gőzgépek, földművelési eszközök stb., az ipar történelme és földrajza befejezése, gép rajz, a szerződési és ipartörvény alapvonalai.

A gyakorlati tanfolyamon ahoz értő műiparosok és gyárfelügyelők tanítanak; a műhelyben különféle munkákban adnak oktatást, a mint a körülmények megengedik. Hogy a tanulók száma lehető nagy legyen, a nehezebb munkákat külön műhelyekben és a könnyebbeket ismét más műhelyekben tanítják.

A könnyebb munkák közé, melyekből gyakorlati oktatást adnak, a következők számlálhatók: óracsinálás, metszés, ezüst- és aranyművesség, természettani eszközök készítése, díszítés; — nehezebb munkák következők lennének: asztalosság és minta-készítés, esztergályozás, gép-, műszer- és kovácsmunka, ércesztergályozás, műasztalosság és műfaragás, könyvkötés.

A leányok műtani iskoláiban a tanfolyam szintén 3 éves, oly formán, hogy a második és harmadik évben ők is aránylag kevesebb időt fordítanak az elméletiekre.

Az elméleti tanfolyam első évéből kimarad a mechanika, s helyette a képírást kezdik, s a második és harmadik évben is folytatják. A második évi folyamból szintén kimarad a mechanika, s helyette az élettant, háztartástant, könyvvezetést és a gyorsírást tanulják. A harmadik évben következő tantárgyaik vannak: könyvvezetés és a kereskedelmi törvény elemei, körrajz, ányalatrajz, képírás, a tápszerek vegytana, háztartástan, élettan, egészség tan, gyorsírás, technológia, a szerződési jog elemei.

A gyakorlati tanfolyamon itt is ahoz értő tanítók működnek. A gyakorlatilag tanítandó tárgyak következők: divatcikkek készítése, ruhakészítés, viaszbabok felöltöztetése, egyéb ruházati cikkek készítése; szabás, varrás, kötés stb., beleértve a hímzés és csipkekötést; fődél-, cserép-, kárpit-, abrosz - mintarajzolás; asztalnemű-mintá-

zás, porcelánra és egyéb tárgyra való festés, metszés, távirás, a főzés minden ága és sütés, csinált virágok készítése, gyakorlati könyvvezetés, óracsinálás.

Mind a fiúk, mind a leányok műtani iskoláiban a növendék az igazgató jóváhagyásával szabadon választhatja a gyakorlati foglalkozás tárgyát, melyet, szintén az ő beleegyezésével, az első év folytán mással fülcserélhet.

Továbbá a board a nevezett alapítványokból tanuló-inasok tanításáról gondoskodik, de úgy, hogy fejenként 50 fontnál többre ne kerüljenek; polgári iskolai ösztöndíjakat alapít, egy-egy alapítvány k. b. 30 font. Az ösztöndíjakra csupán fővárosi fiúk és leányok pályázhatnak.

VII. FEJEZET.

A birminghami iskolaszék.

London után legtöbbit bizonyosan Birmingham tett és tesz a népnevelés ügyéért. Ott van úgy szervezve a népoktatásügy, mely mintája lehet bármely szárazföldi városnak. A board elnöke a fáradhatatlan Dixon György (előtte Chamberlain, jelenleg is a parlament tagja), ki 15-öd magával a legnagyobb erőfeszítést fejt ki, hogy a birminghami munkás-osztály gyermekei sorsát kitűnő népoktatással emelje és javítsa. A népoktatási törvény életbelépte, illetőleg az iskolaszék megalakulta óta 27 díszes községi (school board) iskolaépület épült, melyekben jelenleg m. e. 28—30 ezer gyermek tanul. Rövid 9 évvel ezelőtt ez a nagy gyermek-sereg az utcákon lézengett, mert a felekezeti iskolákban akkor sem volt több tanuló, mint ma. A board 9 évi munkájának legnehezebb évei voltak 1871—5. Az első három év alatt 68%-dal, a második három év alatt (1876. végéig) 70%, tehát az iskolabajárás törvényesen sürgető tisztviselők alkalmazása után 6 évvel összesen 138%-dal növekedett az iskolabajárók száma. Az iskolaépületek közül 24 (mert a többire tett költség még nincs közzétéve), 357,752 fontba került, mely összegből egy iskolaépületre és felszerelésére 14,906 font esik. Az iskolaszék évi bevétele 187%-ben 112,151 font volt, melyből 44,625 fontot adóból vett be, 13,916 fontot a kormánytól, az iskolákban felmutatott eredményért kapott. Az iskolaadó 1872-ben minden font után egy penny, de már 1878-ban kevés híján 8 pence (40 kr.) volt. A board iskoláiban egy-egy gyer-

mek iskolahelye fölszereléssel együtt középszámban 13—14Vs fontba kerül (Londonban 20 ½ font). A birminghamiak eleinte panaszkodtak, hogy nagyon díszesek az iskolaépületek, holott a díszes kifejezés ez épületek külsejére nem igen illik, mert azok a gingerbread tornyok, melyek ez épületek nagy részét díszesíteni akarják, nagyon éktelenek. Az unicornishoz, vágy valamely ős-lényhez hasonlítnak e tornyok, melyekről senki se mondaná, hogy az iskola szellőztetése végett vannak oly magasra húzva. Azon a pénzen, a mennyibe ez iskolanyűjtványok kerültek — mint nekem a board egyik tagja mondá — igen derék természetrajzgyűjteményekkel lehetett volna ellátni az összes iskolákat.

Ha a törvényhozóknak országházat, vallásunknak templomot, népünknek városházat építünk — mondja Chamberlain — mindig arra törekszünk, hogy ez épületek, és a ben nők végzett munka bizonyos harmóniában álljanak. Hasonló az eset, a mikor, mint hiszem a község egyik legnevezetesebb funkciójával van dolgunk. Kötelességünk rajta lenni, hogy az épületek, melyek a bennök végzett munka látható kifejezései, ne legyenek szemmel-látható cáfolatai annak a nemes kötelességnek, melyet általok végzünk.”¹⁾ Az iskolaépületek külsejében, ez isk. szék is, mint a londoni, kerül minden fölöslegesnek mondható díszítményt. Annál célszerűbb azonban az új épületek berendezése, melyeknek egy részében az u. n. osztályrendszer szerint, a tanulók minden osztályának külön tanterme van; e mellett a legkellemesebb hatásúak a nézőre azok a félkör alakú galériák, melyek az iskola legnagyobb termének két végén, a kisdedek számára vannak berendezve. Az elemi iskolásoknak fejenkint 10 négyszögláb, a kisded-iskolásoknak pedig 8 négyszöglábnyi tér jut. Az osztályok külön tantermeiben nemcsak az oktatás, hanem a fegyelmezés is jobb, mert az iskolai rendet nem lehet oly jól fentartani, ha egy osztályt, az ugyanegy teremben levő többi osztályok szemeláttára és zaja hallatára kell tanítani. A board iskolai épületei földszintiek, s csupán egy épülő-félben levőt láttam egyemeletest, melynek külön bejárása van fiúk és leányok számára, s a hol a kisdedek is egészen el lesznek különítve a többiektől. Nevezetesek ez iskolák tágas játékterei, hol 4½ négyszöglől tér jut minden gyermekre, míg Derbyben és Leicesterben középszámban nem egész 2 öl, Scheffieldben 3 ölnél kevesebb jut egy-egy tanulóra. A board — mondá 1876. végén Chamberlain beszámoló

¹⁾ Six Years of Educational Work in Birmingham. Novemb. 2. 1876. 12.1

beszédében — kettős célt kívánt elérni e játékterekkel: egyfelől a gyermekek testi egészségéről kellett gondoskodnunk, mert azt hisszük, hogy a test gyakorlása a gyermekek nevelésének és oktatásának egy része, s hogy nekik a szabad levegőn való egészséges szórakozásra alkalmat kell adnunk. Ugyanakkor, mondhatom, általán véve a községgel is jót teszünk. Sűrűen beépített városunkban e nyílt helyek valóságos kis oázok, s nélkülök nem tudom mit tehetnénk ezekért a „tüdőkért, melyek által városunk szellőzni és friss levegőt szívni szokott.“¹⁾ A gyermekek (kisdedek) 7 éves korig csak egy penny tandíjt fizetnek; az idősebbek 2 pence. Az Education department eleinte nem akarta szentesíteni a heti egy penny tandíjt, de az iskolaszék nagyon nyomatékos protestálása után („against this excessive interference and centralisation“) beleegyezett. Az iskolaszék azt tapasztalta, hogy a hol a tandíjakat leszállították, ott a nagyobb számmal oda-sereglett tanulóktól később sokkal több tandíjt vettek be. A birminghami iskolaszék az iskola igazgatás dolgában az egységes rendszert követi, s ebben eltér Londontól és Liverpooltól, hol kettős t. i. az isk. széken kívül álló és a board kebelében levő igazgató bizottságok működnek. A kettős rendszert azért vetették el, mert az önkényes felügyelet (Voluntary inspection) igen gyakran lanyha, ha pedig erélyes, a tekintély kérdésében könnyen összetűzhet a board kebelében lévő bizottsággal. Ez iskolaszék a legjobb tanítók közül egyet kinevez isk. felügyelőnek, ki evnegyedenként tüzetes jelentést tartozik tenni az iskolák szellemi munkájáról, mely jelentést a board nevelésügyi bizottsága részletesen tárgyal. Egy másik felügyelő az iskolák számadásait, az iskolába járók statistikáját és e körbe tartozó egyéb adatokat vizsgál meg, s e mellett az ének és női kézimunka szakfelügyelői a nevezett szakok tanítására ügyelnek fel.

Az iskola-kényszert nagy erélylyel hajtja végre a board központi hivatala és az ezzel folytonos közlekedésben levő 31 iskolalátogató (Visiting Officers). Ez úgynek oly erélylyel látnak utána, hogy 24 óra alatt a legköltséghaladóbb természetű munkás-családnak is nyomában vannak. Általánvéve az iskolakötelesek 71%-da jár iskolába. Egy pár kerületben az iskolakötelesek 90%-da jár iskolába. Nem lehet várni, — úgymond a board 1879-ik évi érdekes jelentése — hogy az iskolába járók száma ma már oly gyorsan növekedjék, mint az előbbi években. Mentői tovább foly a munka s mentői több gyermek jár iskolába,

¹⁾ U. o. 10. 1.

annál nehezebb a maradékot iskolába terelni, mert igen természetesen ezek már annak a népnek is csak a sepreje, mely az iskolaszék hivatalnokainak annyi bajt okoz.”¹⁾ A kormány szabályzata szerint, ha valamely gyermek 2 hétig kellő indoklás nélkül kimarad, úgy tekintik, mint ha elhagyta volna az iskolát. Ez isk. szék. azonban, mint fennebb is említém, nem engedi ily hosszúra a dolgot s az iskolahanyagolónak azonnal nyomában van. Az iskolabajárás fokozása végett a board a rendes iskolába járóknak 187^{8/9}-ben díjakat kezdett kiosztani, azonban egy évi próba után a főtanítók tanácsára e rendszert abbahagyta. 187^{7/8}-ban pedig a pontos iskolabajáróknak jegyeket adatott, de minthogy ezek kiosztása naponkint sok alkalmatlansággal, zajjal és idővesztéssel járt, ezt is abbahagyta.

Sókkal nagyobb élesztője a tehetségesebb elemi iskolások szorgalmának azok az ösztöndíjak, melyekkel a board a magasabb oktatást, a tehetségesebb tanulók felsőbb iskolázását kívánja elősegíteni. E célra pár száz fontnyi alapítvánnyal rendelkezik, melynek kamataiból 1878/9-ben két szegény tanulót juttatott a birminghami King Edward's Schoolba.

Az utcákon éjjel (este 9—10 óra után) talált lézengő gyermekeket Liverpool, Manchester s más városok szeretetházaiba küldi a velők kötött szerződés szerint; a professionatus csavargókat pedig többrendbeli (pl. bristoli, plymouthi stb.) iskolahajóra szállíttatja.

A főtanítók évi állandó fizetése 180 font, és a különböző címen bejött kormány-segélynek egy bizonyos része, melylyel együtt egy sikeres főtanító 240—250 font jövedelemre számíthat. Egy-egy főtanítónőnek 100 font fizetés van biztosítva, mely, hozzávéve az említett kormánysegély részletét, 160—170 fontra szaporodhatok. Az évi államszegélyből középszámban a fiú- és leányiskolákban egy-egy tanulóra 18, a kisdud-iskolákban pedig 14 sh. esik. Ez összegnek körülbelül felét a tanítók fizetése pótlására fordítják. A vegyes iskolákban a fiúk és leányok szakasza a főtanító felügyelete alatt áll.

Egy-egy kezdő segédtanító fizetése 55 font; a női kézimunkára felügyelő tanítónőé 80 font. A rendes tanítókon kívül u. n. tartalékos tanítói is vannak a boardnak helyettesítés esetére.

Vegyes iskolákban a fiúk és leányok egész 11 éves korukig ugyanegy teremben tanulnak.

¹⁾ Report of the Birmingham School board for. 1879. 32. 1.

Minden vegyes, és leányosztályt segédtanítónők, a fiúosztályokat pedig segédtanítók tanítják.

A segédtanítók száma az osztályok számával egyenlő.

1879. december 1-én a beir. iskolakötelesek száma 27,651 volt, kik közül azonban csak 17,266 járt rendszeresen iskolába. E szerint tíz ezernél többre megy azoknak a gyermekeknek a száma, a kik rendetlenség, vagy szülőik költözködése miatt a törvény szabványai szerint, mint a kik egy évben 250-szer iskolában nem voltak, rendes elemi tanulóknak nem tekinthetők. Ezekhez számítandók még a félnaposok (half-timers), kiknek száma 1000-nél többre rúg. A fent említett elemi iskolások közt 8315 kised-iskolás volt, kik közül az írás, olvasás és számvetés elemeiből 2500-an állottak vizsgálatra, úgy hogy 55.3% bevált. Birminghamban az iskolakötelesek száma 1879. novemberében 63,488 volt, kikből az összes iskolákba 46,030, azaz k. b. 71% járt fel.

A board iskoláiban 327 rendes (köztük 172 okleveles) tanító és 342 növendék tanító- és tanító-jelölt működött. Átalában a tanítónők száma jóval meghaladja a férfiakét. A kised-iskolákban csak tanító-nőket alkalmaznak. A tanító-nőkkel ott is az a baj, hogy hamar férjhez mennek, s helyöket mással kellvén pótolni, az iskola egységes munkájában sok zavart okoznak.

Ez iskolaszék működése azért is nevezetes, hogy az órarendből néhány évig merőben kihagyta a vallástanítást s csupán az erkölcs-tanra szorítkozott. E miatt mind a parlamentben, mind a társadalom felsőbb rétegeiben annyit ostromolták, hogy elvégre rászánta magát a biblia olvastatására is. Összehasonlítás végett íme közlöm két nép-iskolája heti órarendjét.

Az Elkington utcai iskola

D é l e l ő t t.

Osztály	9-10 9-15	10-0	10-25	10-30	11-10	11-50	12-30
I. II. III. VI. V. VI.	Osztálykönyv	Erdőesi lecke	földrajz nyelvtan földrajz nyelvtan földrajz nagy betűk és szavak írása	Osztálykönyv	olvasás számítan olvasás olvasás betűzés és dict. másolás és dict.	számvetés (fejben és táblán) olvasás számvetés (fejben és táblán) számítan olvasás olvasás és betűzés	ének " " " " "
I. II. III. IV. V. VI.	Osztálykönyv	Vallásoktatás	nyelvtan földrajz nyelvtan földrajz nyelvtan nagy betűk és szavak írása	Osztálykönyv	olvasás rendkívül tantárgy olvasás olvasás és írástém gyakorlati írás írkába másolás (trans- cription)	rajz " " " " olvasás	dictandó " " betűzés és dictandó számvetés (fejben és táblán) számítan
I. II. III. IV. V. VI.	Osztálykönyv	Házi lecke	írka ismétlés ismétlés írka írka nagy betűk és szavak írása	Osztálykönyv	olvasás számítan olvasás olvasás számítan írás írkába	számítan olvasás számítan számítan olvasás olvasás és betűzés	ének " " " " "
I. II. III. IV. V. VI.	Osztálykönyv	Házi lecke	földrajz nyelvtan földrajz nyelvtan földrajz nagy betűk és szavak írása	Osztálykönyv	olvasás számítan olvasás olvasás írka írás másolás	számítan olvasás számítan számítan olvasás olvasás	dictandó " " betűzés és dictandó számítan számítan
I. II. III. IV. V. VI.	Osztálykönyv	Erdőesi lecke	nyelvtan földrajz nyelvtan földrajz nyelvtan nagy betűk és szavak írása	Osztálykönyv	olvasás számítan írás olvasás betűzés és dict. olvasás	számítan olvasás számítan számítan olvasás számítan	rendkívül tantárgy dictandó olvasás betűzés és dictandó számítan másolás és dictandó

leckerendje 1879—80. (Birmingham.)

D é l n t á n.

	Osztály	10 9 8 7 6	2—25	2—30	3—10	3—50	4—30	
Hétfő	I. II. III. IV. V. VI.	Osztálykönyv	nyelvtan földrajz nyelvtan földrajz nyelvtan számolás táblán	Osztálykönyv	olvasás számтан dictandó betűzés és dictandó olvasás olvasás	számтан olvasás olvasás olvasás számтан számvetés (fejben és táblán)	dictandó dictandó számтан számтан betűzés és dic- tandó másolás és dictandó	Házi lecke
Kedd	I. II. III. IV. V. VI.	Osztálykönyv	földrajz nyelvtan földrajz nyelvtan földrajz számolás táblán	Osztálykönyv	olvasás számтан írás irkába írás irkába olvasás olvasás és betűzés	számтан olvasás olvasás olvasás számтан számvetés (fejben és táblán)	írás irkába írás irkába számтан számvetés (fejben és táblán) betűzés és dic- tandó másolás és dic- tandó	Házi lecke
Szerda	I. II. III. IV. V. VI.	Osztálykönyv	ismétlés irkába írás számolás táblán számvetés fejben " " számolás táblán	Osztálykönyv	olvasás számтан dictandó betűzés és dictandó olvasás és értel- gyakorlat érteltem gyakorlat	számтан olvasás olvasás olvasás számтан számтан	dictandó dictandó számтан számтан betűzés és dic- tandó másolás és dic- tandó	Házi lecke
Csütörtök	I. II. III. IV. V. VI.	Osztálykönyv	nyelvtan földrajz nyelvtan földrajz nyelvtan számolás táblán	Osztálykönyv	olvasás számтан írás irkába írás irkába olvasás olvasás	számvetés (fejben és táblán) olvasás olvasás olvasás számтан számтан	számтан számтан betűzés és dic- tandó másolás és dic- tandó	Házi lecke
Péntek	I. II. III. IV. V. VI.	Osztálykönyv	földrajz nyelvtan földrajz nyelvtan földrajz írás	Osztálykönyv	betűzés v. helyes- írás betűzés és dictandó olvasás számтан	rajz " " " " olvasás	dictandó " " " " másolás és dic- tandó	Házi lecke

A Dudley Roadi board School
D é l e l ő t t.

Lecke- idő	9.30— 9.45	9.45	9.45—10.45	10.45—11.40	11.40—12.30		
1. oszt.	B i b l i a o l v a s á s	O s z t á l y k ö n y v e k b e z á r á s á	olvasás	számtan	nyelvtan		
2. " "			"	"	"		
3. " "			"	"	"		
4. " "			számtan	olvasás	"		
5. " "			olvasás	számtan	"		
6. } "			írás	olvasás	számtan		
7. } "							
1. oszt.					olvasás	földrajz	ének
2. " "					számtan	olvasás	"
3. " "					"	"	"
4. " "					olvasás	számtan	"
5. " "					számtan	olvasás	"
6. } "			olvasás	számtan	olvasás	számtan	
7. } "							
1. oszt.					olvasás	nyelvtan	írás (dictandó vagy supplimentum)
2. " "					"	számtan	nyelvtan
3. " "					"	"	"
4. " "					számtan	olvasás	"
5. " "					olvasás	számtan	"
6. } "			írás	számtan	olvasás	olvasás	számtan
7. } "							
1. oszt.					számtan	Erkölcstan, (állatok iránti szelídég)	ének
2. " "					"	nyelvtan	"
3. " "					"	olvasás	"
4. " "					olvasás	számtan	"
5. " "					számtan	olvasás	"
6. } "			olvasás	számtan	olvasás	számtan	
7. } "							
1. oszt.			Háztartástan	számtan	írás (dictandó vagy supplimentum)		
2. " "			Erkölcstan, (állatok iránti szelídég)	"	dictandó		
3. " "			"	"	"		
4. " "			"	olvasás	"		
5. " "			"	számtan	"		
6. } "	"	"	"	olvasás	számtan		
7. } "							

Iskolai lecke- és órarendje 1880. (Birmingham.)

D é l u t á n.

	Lecke- idő	2—3.15	3.15	3.15— 3.35	3.35—3.45	3.45—4.30	
Hétfő	1. oszt.	varrás	O s t á l y k ö n y v b e z á r á s a	S z á m v e t é s	betűzés v. helyes- írás	írás (figyelmeztetés vagy dictandó) földrajz	
	2. " "	"			"	"	
	3. " "	"			"	"	
	4. " "	"			"	"	
	5. " "	"			"	fejbeli számvetés	"
	6. " "	"			"	"	"
	7. " "	"			"	"	számírás
Kedd	1. oszt.	varrás	O s t á l y k ö n y v b e z á r á s a	S z á m v e t é s	fejbeli számvetés	számítan írás	
	2. " "	"			"	"	
	3. " "	"			"	"	
	4. " "	"			"	"	
	5. " "	"			"	számvetés táblán	"
	6. " "	"			"	"	"
	7. " "	"			"	"	olvasás
Szerda	1. oszt.	(2. 2.45) erkölystan	O s t á l y k ö n y v b e z á r á s a	S z á m v e t é s	(2.45—3.15) varrás	számítan dictandó	
	2. " "	"			"	"	
	3. " "	"			"	"	
	4. " "	"			"	"	
	5. " "	"			"	"	
	6. " "	"			"	"	
	7. " "	"			"	"	olvasás
Csütörtök	1. oszt.	varrás	O s t á l y k ö n y v b e z á r á s a	S z á m v e t é s	fejbeli számvetés	nyelvtan másolás	
	2. " "	"			"	"	
	3. " "	"			"	"	
	4. " "	"			"	"	
	5. " "	"			"	számvetés táblán	"
	6. " "	"			"	"	"
	7. " "	"			"	"	számítan
Péntek	1. oszt.	írás olvasás	O s t á l y k ö n y v b e z á r á s a	S z á m v e t é s	betűzés v. helyes- írás	olvasás értelmeztetési	
	2. " "	"			"	"	
	3. " "	"			"	"	
	4. " "	"			"	"	
	5. " "	számítan			"	"	
	6. " "	"			"	"	
	7. " "	"			"	"	

Az erkölcsstani elvek tanítására a board ma is kiváló gondot fordít. 1879. augusztus havában elhatározta, hogy az education departmentnek az isk. felügyelőhöz intézett egyik körlevele értelmében hetenként kétszer fél-fél órás leckéket tartat az erkölcsstan elemeiből. A kisded-iskolában e leckék számát és tartalmát a főtanító szabja meg.

E leckék tárgya: szülők iránt való engedelmesség, becsületesség, igazságosság, szorgalom, mértékletesség, bátorság, szívességi takarékoság, udvariasság, önzetlenség, állatok iránti szívesség, állatokkal való szelíd bánásmód s több eféle erkölcsi kötelesség. E leckéket társalgásszerűen kell tartani, és a napi életből vett példákkal bőven illusztrálni.

A board az állatok iránt tanúsított szívélyes bánásmódért, pár év óta iskoláiba járó tanulóknak és növendék-tanítóknak több rendbeli díjat (az első díj egy ezüst érem volt) tűzött és osztott ki.

A házias szokások és erkölcsök terjesztésére azzal kívánt hatni, hogy öt iskolában leányok számára főzési tanfolyamot nyitott.

A kötelességérzet nevelését kívánta eszközölni: 1. a szorgalmas iskolába járásért osztogatott jutalmakkal, melyekből 5720-at adott ki, 2. az úgynevezett tiszteleti bizonyítványokkal (honour certificates), melyeket oly tanulóknak adott, kik az education department szabályzata értelmében egymásután 3 évig, évenként 350-szer jártak iskolába. Összesen 143 ily bizonyítványt osztott ki a fiúknak és leányoknak, melyeknek értelmében, a department az ily gyermekek következő 3 évi tandíját kifizeti. Megemlítésre méltó az iskolaszéknek azon intézkedése, mely szerint az iskolalátogatóknak szoros kötelességük a ragályos betegségeket bejelenteni, s az oly gyermekeket, kik azokat elterjeszthetnék, az iskolától visszatartani.

A kötelességérzet leghathatósabb nevelője maga a tanítói-kar, mely példás buzgósággal teljesíti kötelességét. Egy hideg novemberi esős, havas napon, mondhatnám a legzordonabb időben látogattam meg, a board derék jegyzője kíséretében a birminghami iskolákat. A fõrgeteges idő miatt minden iskolából hiányzott a tanulóknak legalább egyharmada, mert nem volt ez időjáráshoz alkalmas ruházatjuk: ámde a tanítók, az összes tanítószemélyzet úgy helyén volt, mint a legszebb időben s mintha előretudták volna, hogy meglátogatjuk.

Az iskolai takarékpénztárakat 1876. elején engedélyezte a board, melyeket nem hagy merőben a tanítókra, hanem egy albizottsága útján igyekszik a tanítókat a takarékpénztári sok irodai (clerical)

munkától megmenteni. A gyermekek heti betéte egy pennyn kezdve fel egy shillingig. Egy tanuló betéte csak öt fontig terjed. A betevőktől az összegeket a tanítók szedik be, de minden egy fontnál nagyobb összeget, ha a tanuló úgy kívánja, postabankba az ő nevére tesznek be. Az így elhelyezett összegek minden 10 shillingen felül évenként 2½%-ot jövedelmeznek.

Kezdetben minden iskolának külön kamatszámadása volt, jelenleg azonban a különböző iskolák betétei consolidálva, s a londoni takarékpénztárakkal kapcsolatban vannak.

1876. elejétől egész 1877. november végéig 15,804 betét volt, míg csupán 1878. isk. évben 10,152-re rúgott a betétek száma. Tizenhárom iskolában 1876-on kezdve 419 fontot tettek be a gyermekek, mely eredménnyel a board takarékpénztári bizottsága nagyon meg volt elégedve. Hová tovább mind több-több iskola tanítói kara kér engedélyt a boardtól iskolai takarékpénztár nyitására, s a megkezdett utón haladva, remélhető, hogy rövid időn minden iskolának lesz penny-bankja.

Az iskolaszék sokat tesz az esti iskolák ügyében is. 1879. szeptember 1-én négy iskolában nyitott egy-egy penny heti tandíj mellett esti tanfolyamot fiúk és leányok számára. Az első hónapban sokan (107ti) sereglettek az iskolába, kik azonban lassanként úgy elolvadtak, hogy november utolsó hetében csak 247-en maradtak. Az eredmény az előbbi évekhez képest még is kedvezőbb volt, mert míg pl. 1873/74-ben az esti iskolások legnagyobb részével, mint merőben tudatlanokkal az írást és olvasást az abc-én kellett kezdeni; ez alkalommal a jelentkezők tekintélyes száma kielégítően tudott írni, olvasni, s feles számban voltak olyanok is, kik több elemi osztályt, sőt néhányan, kik az egész elemi tanfolyamot végezték. Minthogy az olvasás, írás és számvetés elemeit tanuló esti iskolások száma nagyon megapadt, a board szakbizottsága az esti tanfolyamok teljes átalakítását javasolta. Földrajzot, angol nyelvtant és irodalmat s angol történelmet és más hasznos tantárgyakat kívánnak befoglalni a tanfolyamba, melyeknek tanulására a bizottság helyes nézete szerint olyanokat kell serkenteni, kik az elemi iskolai rendes tanfolyamot végezték. A tervezet végrehajtása azonban megakadt, mert az ily terjedelmű esti tanfolyamokat kormánysegély nélkül fentartani nem lehet, ámde az education department a fenemlített tantárgyakból csupán az u. n. nappali iskolák 7—13 éves tanulói által felmutatott eredményekért fizet, s a 14—21 éves ifjacról, kik az esti tanfolyamokra jelentkeznek, semmit sem tud.

Íme ebből kitűnik, hogy mily szűkkeblű a népiskolai törvény, illetőleg a kormány, mely mint a népoktatási törvény bírálatakor említettem, jószívvel megnyitja erszényét, hogy a polgári- vagy középiskolai tantárgyakkal birkózó gyermekek fáradtságát megjutalmazza; de mikor arról van szó, hogy 14—18, sőt 18—21 éves ifjakat rásegítsen, hogy, mondhatni érett elmével tanulják az u. n. rendkívüli tantárgyak, merőben begombolkozik.

A birminghami iskolaszék azonban eltökélte, hogy a kormányt szólásra késztesse azzal az emlékirattal, melyet múlt év végén az államségélynek az esti-iskolákra való kiterjesztése ügyében az éducation departement ele terjesztett.

A board iskoláiban általában kitűnő rendet találtam, s azt tapasztaltam, hogy a tanítók egymásközti, és a tanító s az iskolaszék tagjai közti viszony a lehető legszívélyesebb. Mindenik fél egyiránt érzi és tudja, hogy csak válllvetve s egybehangzó munkával lehet a társadalom alsóbb osztályai nevelését és emelését eszközölni.

Jelenlétemben a tanítónők közül többen tartottak értelem-gyakorlatokat, melyek arról tanúskodtak, hogy szakmájokban egészen otthon vannak. Különösen nagy ügyességöket tapasztaltam a kérdezgetésben, magyarázatuk alkalmával a gyermekek elméjéhez mért illusztrálásban. Tiszta és szabatos beszédjök azt mutatta, hogy kétszer meggondolják, míg egyszer valamit kimondanak; s nagyon helyesen, a növendékek beszéltek legtöbbit a tárgyról, de nem ők. A gyermekek a tárgyakat megfigyelték, ők e megfigyelést útba igazították, vagy ha kellett, hiányait kipótolták. A lecke végén az ismertetett tárgy főbb vonásait a gyermekekkel ismételtették.

Egyik tanító, beléptünkör, a földrajzot tanította. Érdekesen illusztrálta a harmadik osztályban levő 8—9 éves fiúknak a fokot, földszorost, félszigetet, szigetet és öblöt. Maga mellé állított egy fiút s a többieket kérdezte, hogy a karja, lába és orra a szárazföld micsoda részéhez hasonlít (félsziget, fok). Szintén ily módon illusztráltatta a földszorost a nyakkal, tengeröblöt a tátott szájjal, szigetet a szemmel stb. Csak ez illusztrációkra következett aztán a szigetek, félszigetek, tengeröblök, fokoknak stb. a térképen való kiválogatása s utóljára az értelmezések (definitio), melyeket táblára írt és együttesen többször ismételtetett. Több tanító megjegyzése szerint a fiúk jobban szeretik a földrajzot, mint a nyelvtant, ellenben a leányoknál ez utóbbi a kedveltebb tárgy.

Egy másik iskolában a tanító második osztályosoktól kérdez-

gette az olvasmányban előforduló főneveket, igéket és mellékneveket. Nehány fiú igen helyesen felelt, de többen meglátszott, hogy nem jártak rendesen iskolába, s hogy az iskolamulasztásnak sokkal nevezetesebb nyomai maradtak fejökben, mint az osztály-naplóban. A tanító tele volt panaszszal a gyermekek értelmi foka csekély volta és otthonjuk ártalmas befolyása miatt. Másfelől — mint monda — a miatt is sokat kell küzdenie, hogy az a gyermek, a ki 3—4 hónapig egy iskolában volt, s aztán szülői költözködése miatt pihenőt tartott, ha az ő iskolájába jó, kénytelen ugyanabba az osztályba sorozni, a hol aztán (talán az isk. év 7 hónapja letelte után) egy magasabb osztály munkájához fog, s elkezd dolgozni, illetőleg sántikálni oly fiuk társaságában, kik már 7 hónapja tanulják azt a tárgyat, melytől ő régen elmaradott. A tanulóknak ez a folyton-folyvást tartó költözködése (migratio), mint előbb említettem a School board iskoláiban 10,000-nél többre megy s egyáltalán nem csuda, hogy ha az iskolai népességnek ez a meg nem szakadó apálya és dagálya az iskolai munkálkodásban, vagy mondjuk gondolatmenetében és érzületében hasonló félbeszakítással jár (the influx and efflux of this ever restless stream of mind and thought — mint a board jelentése mondja). A tanítók nagy része azzal igyekszik segíteni a bajon, hogy a legmechanikusabb eljárással, vagy magoltatással (by dint of grinding) kényszeríti az ily sántikálókat a rendes iskolabajárók soraiba. Természetes, hogy a vizsgálatok alkalmával ezek rakásra hullanak, s miattok nemcsak a tanítók és az iskola, hanem az adózó polgárok is szenvednek, mert számuk a rendes tanulók közül kitöröltetvén, az iskola annyival kevesebb államszegélyben részesül.

Nem hagyhatom említés nélkül azt a kellemes tapasztalatot, mely szerint a board egyik iskolájában közép-számmal véve 5 éves gyermekek a Solfa rendszer szerint csinosan, az elemi osztályokban pedig ugyancsak szabatosan énekeltek.

A rendkívüli tantárgyak közül az angol irodalmat, mathesist, állat-élettant, természettani földrajzot és háztartástant választották a tanulók, s az iskola felügyelő által tartott vizsgálaton nevezett tárgyakból 444-en mentek át. A leányok 20 iskolában tanulták rendesen a női kézi-munkát.

E város school boardja ismertetésében épen azt hagytam utoljára, a miért angol királyság szerte a legszabadelvűbb iskolaszék hírében áll, t. i. a vallásoktatásnak, illetőleg a bibliaolvasásnak sokáig, 1879. decemberéig való mellőzéséért.

Az Angolországban történt eme „hallatlan” szabadelvű intézkedés megértésére tudnunk kell, hogy mind Chamberlain a board régebbi, mind Dixon, a jelenlegi elnöke, a „Liberation Society” tagja, mely társaságnak célja az állam és az egyház közti szoros kapcsolatot megbontani, s egyáltalán kieszközölni, hogy az állam, mint olyan semmilyen vallásos munkát ne végezzen. Másfelől a board mindkét említett tagja vezérszerepet visz a National Education Leagueban, melynek célja a felekezet nélküli iskolázás terjesztése. Nagyon természetes, hogy az a testület, mely ily meggyőződésű férfiakat választ elnöknek, nagyrészt oly tagokból áll, kik teljességgel helyeslik az imént említett két célt. Mind a mellett a szólásszabadság hazájában, a biztosra vett többség mellett sem volt könnyű munka a községi iskolákból a bibliaolvasást kihagyni. Napokig tartó heves és szerfőlött érdekes viták folytak le 1872. április, május és junius havában, míg ja javaslatot törvénynyé emelték. Hat évi tapasztalat után elvégre is a társadalmi csend és béke helyreállítása végett jónak látták múlt év végén a bibliaolvasást az iskolába bevinni, s ezzel az erkölcsi oktatáskörét kiterjeszteni. A board régi rendszabálya felállításkor abból a meggyőződésből indult ki, hogy „az észen alapuló erkölcsan minden értelmes lényre nézve egy és ugyanaz, bármilyen színezetű legyen vallásos hitök. Az az igazán természetes és általános, azaz az emberi természethez mindig és mindenütt találó.”¹⁾ Az iskolaszék ez intézkedésével nem azt mondotta ki, hogy a vallásoktatásnak egyáltalán meg kell szünni, hanem azt akarta elérni, hogy a vallásból az erkölcsani — mindenkire nézve egyforma elem — maradjon az iskolában, s a többit végezzék a felekezetek lelki pásztorai, mint legilletékesebb tanítók. Azt hitték, hogy így az iskolai erkölcsi oktatás bővülni s egyszersmind a tisztán vallásos oktatás javulni fog. Ugyancsak a School board a községi iskolák helyiségeit eleitől fogva jó szívvvel átengedte vasárnapi iskolák tartására, s közülök tízben vasárnapi iskolázás, bibliaolvasás, sőt esti vallásoktatás is volt. Csak a hatalmas és Birminghamban is a legnépesebb felekezet, az angol egyház papsága egy része utasította vissza az ajánlatot, abból az elvből indulva ki, hogy ha a bibliát nem tagadják meg a betegtől, ha a haldoklóágyánál olvassák, hogy ha az az angol szabadságnak magna chartája, — miért utasítnák ki az iskolából, s miért ne tennék minden tanulóknak legkönnyebben hozzáférhetővé? Ez mind igen helyes; de az ismét más kérdés, hogy

¹⁾ Elements de Moral Universelle, par G.Tibcrghicn, Bruxelles, 1879. 7.1.

az ímmel-ámmal és kellő magyarázat nélkül történő bibliaolvasásból mennyit épülhet a gyermek gyenge értelme. Az ily tanítás a fölületeség minta-képe, 8 ennél bizonynyal több kell a merőben egyháziatlan alsóbb osztályoknak (unchurched masses). Ha az angol egyház papsága az ily szellemi morzsalékkal megelégszik, ezzel arról tesz bizonyosságot, hogy erős hite van a csudatételben. Vele szemben az iskolaszék azt akarta, hogy a hatalmas egyház papsága vegye kezébe az elhagyott tömeg evangelizálását, s mert e munkában tízszerre nagyobb nyeresége lesz az egyháznak, mint a mennyit az iskolából kihagyot bibliaolvasással netalán elveszítene. Az angol egyház főpapjai között is akadt egy-kettő, ki a Birminghamban Leaguenak igazat adott, és secularizáló elvét egészen helyeselte. A manchesteri püspök egyik egyház, kerülete gyűlésén, e kérdésre vonatkozólag egyebek közt 1872-ben ezt mondá: „ha saját meggyőződésünkhez hívek maradunk, ha egyházainkban a vallásos nevelés emlegetésének van valami értelme s nem szófia beszéd: úgy bizonynyal nekünk, mint iskolatanítóknak és igazgatóknak elég széles hatáskörünk és hő alkalmunk marad gyermekeinket azokra az egészséges vallásos tanokra oktatni, melyeket rájuk nézve legidvességesebbeknek tartunk.¹⁾ E mellett tagadhatlanul megmarad az iskolai rendes tanításnak is valláserkölcsi hatása. Hiszen ki bírná az értelem és erkölcs körét egymástól teljesen külön választani.” Képtelenség azt hinni, — monja Harrington észak-amerikai tekintélyes iskolafelügyelő, — hogy az alatt az 5—6 óra alatt, míg naponként a gyermek értelmét staiirozzuk, természete többi része édes semmit nem tevésben marad. Erkölcsi természetük szakadatlanul és okvetetlenül kapja a tisztító vagy piszkító benyomásokat. Az iskolai élet állandó feltétele, számtalan reménye és féelme, küzdelme és törekvése, öröme és szenvedése, az olvasókönyvek szelleme, s mindek fölött a tanító példája, fegyelmezése, hangulata és jelleme megannyi nevezetes ok, melyek a gyermek jellemére minden percben hatnak, s rá építő vagy romboló befolyásúak. Mily dicső alkalom iskoláinknak ez a naponkénti öt—hat tanítási órája a gyermek erkölcsi nevelésére.“¹⁾

A birminghami School board a 70-es években évenként közép-számban 120 ülést tartott, ideértve a bizottsági üléseket is; 1879-ben

1) The Struggle for National Education, by J. Morley, London, 1874.90.1.

2) Adresses and Proceedings of the National Education Association. 1873. Peoria, Illinois, 223. 1.

94 bizottsági s 14 közgyűlést, összesen 108 gyűlést tartott. A board 15 tagból áll, kik közt csak egy nő van. Működése eredményéről elmondhatni, hogy tengerpénz mellett, óriási erőfeszítéssel végzett munka gyümölcse.

VII. FEJEZET.

A községi és önkénytes iskola ¹⁾ (School board-, Voluntary School.)

Az iskolaszékek és az általuk nyitott iskolák áldásos hatását ma már nem sokan vonják kétségbe. A népoktatási törvénynek egyik karja bizonyosan az iskolaszék. Es itt önkényt kínálkozik az alkalom a községi és az önkénytes iskolák összehasonlítására, a melyből mi is érdekes tanúságokat vonhatunk.

A községi iskola előnye, hogy teljesen független a parochialis gépezettől. Nem függeléke egy nagyobb testnek, hanem maga is önálló test; munkáját nem többfelé irányuló figyelem vezeti, hanem egy testületnek egy célra irányzott szeme.

A parochiai tanítóknak sokszor oly arravalóságokatvagy ügyeségeket keresnek, melyekre az iskolaszék egyáltalán nem gondol. Innen van, hogy az önkénytes iskolákban igen sokszor megfeneklük egy különben nem arra való, vagy kivénült tanító, a ki még a parochialiban kielégítő szolgálatokat tehet. A tanítói állomás valóságos javadalmazott érdek, „vested interest“, mely sokszor akadályt tesz a haladásnak.

A legjobb fajtájú önkénytes iskolák igazgatása bizonyosan van oly jó, ha nem jobb, mint a községi iskoláké; de a másod- és harmad rendű iskolák igazgatóságainál az apathia és közönyösség félreismerhetlen jeleivel találkozunk. A községi iskola mindig nagyon szigorú az iskolafeltgyelő és a kormány birálatában. ”A kormány jelentését tüzetesen megvizsgálja, mert az isk. jövedelem tekintélyes része a vizsgálatokon átmentek számától függ; úgy szintén a kormány, vagy iskolafelügyelő minden általa kiállított bizonyítványt nagyon megmérlegel, mert tőle függ az okmány tulajdonosának jövője. A java önkénytes iskolákban ugyanily éberség nyilvánul, de nem mindenik-

¹⁾ Minthogy az iskolaszék nyitotta iskolát első renden a közödéből tartják fenn, legcélszerűbbnek láttam a School board schoolt magyaréi községi iskolának nevezni.

ben. Az iskoláról való jelentest néha merő formalitásnak tekintik, s ha nem kedvező, úgy sem nagyon törődnek vele; a tehetetlen tanító továbbra is megmarad, s a tehetetlenségéről szóló megjegyzést az iskolai levéltárban feleedik.

A községi iskola nevezetes előnye az is, hogy helyiségei kényelmesebbek, s a tanulás céljára alkalmasabbak. A községi iskolákban sem a levegővel, sem a világossággal nem fukarkodnak, ellenben az önkénytes iskolák mindkettő tekintetében sokszor igen szegények.

A községi iskolában végzett munka is (az okleveles tanítók túlnyomó számánál fogva) szabályosabb és korrektebb. Mas dolog, ha például az első osztályt okleveles tanító, és ismét más, ha egy gyalulat-lau monitor tanítja. Igaz, hogy némely önkénytes iskolában kétszer annyi tanuló tudja a földrajz elemeit, tud prózát és költeményt folyékonyan olvasni, mondatot elemezni stb., mint például London némely községi iskolájában; ámde nem szabad feledni, hogy a board school új iskola, s hogy tanulóit a legszegényebb és legelhanyagoltabb társadalmi rétegekből szedi.

A községi iskoláknak gyenge oldaluk az is, hogy bennök a főtanftó irodai munkával (clerical work) nagyon el van halmozva, a mi sok idejét rabolja el a tanítástól, s sok erejét a nevelői munkától. Elidegenedik ez által a tanító iskolájától, s iskolamester helyett paszta igazgató (superintendent) lesz. Az igazgatás jó dolog, de az iskolamesterség (school mastery) még jobb.

A községi iskoláknak az is gyengéjük, hogy tanítói személyzetők szakadlanul változik, mert nagyrészt ifjú okleveles tanítókból áll, kik mindig jobb állomásokra vágnak. Aztán a tanító-növendékeket egyik községi iskolából a másikba csak úgy hányják, vetik. A tanítóknak ez az ide-oda rakása (shifting) komolyan bevág az iskola életébe. Gyengíti a tanító-személyzet közti köteléket, s szerfölett ingadozóvá teszi a tanítást és a tanítás eredményét. Az önkénytes iskolákban igaz, hogy néha csekély számból áll a tanítói kar, de sokkal állandóbb, s ez állandóság pótolja a számot s biztosítja a tanítás sikerét.

Az önkénytes iskolák jövője nagyrészt attól függ, hogy igazgató testületeik mennyire lesznek hajlandók hiányaikat pótolni, tauító-te9tületeiket nevelni, s egyátalón az eddigi színvonalon felülemelni. Való hogy nem rendelkeznek a községi iskolák tele erszényével, de más tekintetben körülményeik elég kedvezőek. Tagadhatatlan, hogy a községi iskola eddigelé is jó hatással volt az önkénytes iskolák (voluntary schools) emelésére. A létért küzdés oly nagy egynémely önkény-

tes iskolában — úgymond a breconshirei iskolafelügyelő — hogy minden fillért a tanítók fizetése javítására fordít; azonban elfelejtkezik az új könyvekről, tanszerekről és szerelvényekről. Minden esetre az új iskolai könyvek és tanszerek segítségével a tanító sokkal több eredménnyel taníthatja a rendes és rendkívüli tantárgyakat.“¹⁾ A községi iskola az önkénytes iskolának a mondottak szerint nem ellenséges, hanem munkára és haladásra serkentő társa. Versenytársak, kiknek munkája egymást kiegészíti.

Legáldásosabb hatásúak az iskolaszékek a társadalom alsóbb osztályaira. A kényszer-iskolázás végrehajtása a községi iskolákra van bízva, melyek tisztviselőikkel (visitors), s legkivált az útszéli gyermekek neveltetésével, a társadalom legalsóbb rétegeit is hova-tovább mind inkább el töltik az iskolázás szükségessége érzetével. A községi iskolák hatása e tekintetben ép, mint a napé kettős: a szülőket felmelegítő, a gyermekeket felvilágosító. A szegény gyermekek mind jobban-jobban hozzáédesednek az iskolához s a „Schil Brod” a család körében szintoly közbeszéd tárgya, mint a „milk^a” vagy a „porridge“.

Ha azokat a lézengő és koldus gyermekeket tekintjük, kiket az iskolaszékek hivatalnokai az utcákról, kerítések mellől, korcsmákból s más kétes jellemű helyekről a munka-, javító- és Tiajó-iskolába tereltek: bátran elmondhatjuk, hogy azok az utcák biztonságának és a társadalom sörpredéke tisztításának kitűnő gépezetei. Egy-egy hajóvagy munka-iskola, minő pl. a Seven Dials School Londonban, hol a legalsóbb osztályú szemeten szedett gyermekeket találjuk, valóságos csudákat mivel — a vizet borrá, a koldusnép nagy részét értelmi és erkölcsi kisbirtokossá változtatja.

Mióta az iskolaszékek működnek, a nagyobb városokban a zseb-vágókra rózsz idők járnak, mert az ilyes mesterségre alkalmazható és rendszeresen tanítható gyermekek száma mindennap apadóban van. A londoni iskolaszék 1878-ban kilen czedfélszáz gyermeket küldött munka-iskolába; működése 9 éve alatt pedig összesen 3188-at. Az ez iskolákból kikerült fiúk 83%-da és a leányok 79%-da viselte jól magát.

Az iskolaszék által angol királyság szerte nyitott bejáró munka-iskolák (Day Industrial Schools) menedéket adnak egy-egy 4—5 gyermekes szegény özvegy gyermekeinek, ki kénytelen a nap legnagyobb

¹⁾ Report of the Committee of Council on Education. London, 1879. 675-676. 1.

részét kenyérkereső izzadságos munkára fordítani. A nevezett intézet hányszor meg nem menti a gyermekek testi és erkölcsi életét. Ha az iskolaszékek e nemű működéséhez hozzáveszszük azt is, hogy az iskolakerületekben a vakok és siketnémák oktatásáról is gondoskodnak, e humánus oldala bizonyosan van oly értékű, mint az iskolalátogatást eszközölő, különben nagyon fontos munkakörük Mondhatnám, hogy munkásságuknak emez a csont, amaz a vér rendszere. Ez az, a mi a községi iskolát hatványozott értékű voluntary schoollá teszi, mely a pusztá officialismust a humanismussal összeforrasztja. A kik azt állítják, hogy az iskolaszékek működéseiben nincs személyes elem, azokat legfényesebben megcáfolja ez a két vonás, mely a boardokat a társadalom legrokonszenvesebb testületévé teszi.

Nagy igaza van annak az iskolabarátnak, a ki az iskolaszék nyitotta elemi iskolákról így nyilatkozik: „a hol egy községi iskola megnyílik, bizonyos, hogy a nép szokásai átalakulnak; a gyermek más arculatot ölt, úgy, hogy utoljára a szüle megszégyenli magát; a rend és tisztaság uralkodóvá lesz, s az addig elhanyagolt gyermekek sok más tekintetben is erkölcsi szakásaikkal a civilizáció terjesztői lesznek. Valóban az iskolaszékek többet tesznek a néptömegek emelésére, mint minden emberbaráti jóindulat és intézmény együtt véve.“¹⁾

Vegyük hozzá a mondottakhoz azokat az alapítványokat és ösztöndíjakat, melyeknek megteremtésében az iskolaszékek az oroszlan-rész. A londoni iskolaszék rendelkezésére több rendbeli (1878-ban harminchárom 30—40 fontnyi évi) ösztöndíjt bocsátottak a különböző társaságok és céhek, melyekkel a szegény, de tehetséges fiúk polgári iskolai taníttatását eszközli. E példát más városok is követni kezdték. Manchester városa tizenöt 10—10 fontos alapítványt tett az elemi iskolát végzett növendékek számára. A boardok ez új forrásokon kívül régi kiapadt, vagy betemetett forrásokat is újból megnyitottak. Oly iskolai alapítványokat, melyeket a kezelők időjártán egészen más célokra használtak, a parliament intézkedése útján fölelevenítettek és eredeti céljokra fordítottak. A boardok valóságos bizalmi intézetek e tekintetben; maga a kormány is felhatalmazza nagy törlesztési kölcsönökre, a mely bizalmat különben semmiféle magán, vagy felekezeti színezetű egyletre nem ruházhatja.

Ha az iskolaszékek működése csupán mechanikai volna, bizo-

¹⁾ School board for London, Statement by Ch. Reed, 1-st oct. 1879. 7. 1.

nyosan félve-félnének tőle az angol társadalom jobbjai; az a nevezetes körülmény, hogy a társadalom lelkesebbjei vágyva-vágnak az iskolaszékek tagjai lenni ¹⁾ (Londonban: Reed K. [régebben maga Huxley is], Rodgers Mágnás F., Lucraft B., Westlakené asszony, Simcox Edith jeles író stb. Leedsben: Buchtonné asszony (szintén író), arra matat, hogy ez állást értelmi és erkölcsi munkaerejük kifejtésére nagyon alkalmasnak találják.

IX. FEJEZET.

A tanítás tárgyai és módszerei. Iskolai könyvek és egyéb taneszközök.

1. Kisded- iskolák. A kisdedek iskolázása Angol-Skótorszáiban meglehetősen el van terjedve. Ez intézetek közös vonása, hogy több bennök a tanító, mint a nevelő elem: nem népiskolai munka előkészítői, hanem elsősben is az 1-ső elemi osztály képviselői. Az olvasás, írás és számvetés rendes tantárgyaik közé tartoznak. A Fröbel féle gyermekkerti foglalkozások kétségkívül elevenítő hatással voltak ez intézetekre, mert több dolgot adnak a kéznek és szemnek, s kevésbé erőltetik meg az elmét, mint a száraz értelemgyakorlatok. Sajátságos, hogy vannak a legtekintélyesebb iskola-felügyelők közt is olyanok, kik az olvasást, írást és varrást okvetlenül a kora gyermekkorban akarják megtaníttatni. »Az olvasás és írás mesterségét — úgymond Fitch — a gyermekkerti játékok alakjában észrevetlenül el lehetne a kisdedeknek sajátítani, még mielőtt a kisdedek zsendülő ítélő tehetségét az angol nyelv szabálytalanságai kétségbe nem ejtik. Efféle rendszeres gyakorlatokat a papírhajtás és szilánkfónás mintájára lehetne készíttetni, melyeknek, ha a gyermekek varrásra és kötésre való hasznát észrevennék, sokkal könnyebben tanulnák.“ ²⁾ Kisded-iskolákban legtöbb időt az értelemgyakorlatokra fordítanak ugyan, de minthogy, kivált a vidéken gyakran oly tanítókat alkalmaznak, kik az elemi iskolában

¹⁾ Londonban létemkor, 1879. nov. 23-át megelőző 4—5 hét alatt nagygyűlésezések folytak, hol az iskolaszéki jelöltek programmbeszédeiket tartották. E gyűléseken a tudomány és irodalom tekintélyes tagjai (Abbott, Hughes Tamás stb.) elnököltek, s mellettök nagyszámú bizalmi férfi és nő tartott ajánló-beszédeket a rendszeren nagyszámú választókhöz.

²⁾ Report of the Committee of Council of Education. London, 1879, 550—6. 1.

sem bírnának jól tanítani, igen természetesen silány lesz az eredmény. Az értelemgyakorlatoknak nem az a céljuk, hogy az emlékezetet száraz adatokkal tömjük meg, hanem hogy az értelemnek, a megfigyelésnek és összehasonlításnak oly gyakorló eszközei legyenek, mint a színek a látásnak, a zenei hangok a hallásnak. „Faire que vos élèves aient la tête bien faite et non bien pleine.” Montaigne e talpraesett princípiumát aranybetűkkel kellene minden kisdedediskola homlokzatára felírni. A mint Buisson (F) helyesen mondja, az értelemgyakorlat nem egy tárgyról, hanem egy tárgy által tartott lecke. Megtanítani a gyermeket, hogyan lásson és fogjon fel értelmesen, hogy figyelmével hogyan keressen és találjon fel valamit: ez az értelemgyakorlatok titka, s nem az a közgyakorlat, mely a falusi gyermekek szemei elé állítja a tehén képét, hogy róla megtanulják, a mit már régen jól tudnak, hogy a tehénnek két szarva van, tejet ad, hogy a lódnak két lába van stb. Az ily leckék a gyermekek nagy kíváncsiságát lehűtik, s éles látását megtompítják. Szemök meggyengül, figyelmük megrövidül; nem buják a tárgyak főbb vonásait meglátni, és kiváló tulajdonságait megfigyelni. Az ismert tárgyak közlésének nem lehet más célja, mint a gyermekek mindennapi tapasztalatát új értelmi formába öltöztetni, szótárát s vele együtt értelmét is bővíteni.

Az értelemgyakorlatokra igen értékesek azok a táblák, melyeket Morton k. a. City Roadi gyermekkertjében láttam.¹⁾ E fali táblák arra valók, hogy az állat-, növény- és ásványország különböző egyedei és tárgyai hasznait és tulajdonságait szemléltessék. Feldolgozatlan és gyárilag feldolgozott cikkek, továbbá ásványok, jegecek és metszvények vannak e táblákhoz csatolva. Az egész gyűjtemény (összesen 48 tábla)¹⁾ egy érdekes és tanulságos gyémánt kiadású iparmúzeum.

A számvetés elemeibe bevezető taneszközök között első renden kell említenem azokat a számrajzokat, melyeket kisded-iskolák és gyermekkertek számára Sonnenschein és Nesbitt szerkesztettek.³⁾ Összesen 14 táblán mutatják be a számokat egész 12-ig. Az egyes és kettős tábláján van egy orrszarvú, egy szem, egy_n cipő, egy láb, egy madár képe; alant két szem, két szarv, két cipő, két macska stb.; a 3-as

¹⁾ Oliver and Boyd's object-lesson lards. Edinburgh et London, Simpkin, Marshall and Co.

²⁾ Ára 3 guinea (31 arany frt).

³⁾ Number Pictures for the Nursery Infant School and Kindergarten London W. Swan-Sonnenschein et Allen. Ára 7¼ shilling (1 sh. 20 kr. aranyban).

tábláján: háromszínű zászló, háromlábú szék, egy háromlevelű lóhere, stb.; a 7-e8 tábláján a gönczölszekér (hét csillag), a hét napköre; a 6-as tábláján a különböző hópehely-jegecek stb. Minden számegegységet legalább hat színes tárgyon szemléltetnek, s aztán jönnek a színes kockákkal való kirakások különböző combinációkban. ¹⁾ Fokozatosan vezeti be a gyermeket a tér és idő viszonyai (a nappal tizenkét órája, a hét napjai s az esztendő hónapjai) felfogására.

Mind a számrajzok, mind az úgynevezett arithmometer arra való, hogy az intuitív módszert honosítsák meg. A számrajzokból a növendékek játszva megismerik, szerkesztik és felbontják a különböző mennyiségeket. Minden táblán egyszersmind az 1—10. terjedő számoknak többféle combinációja látható.

Az arithmometer bonyolultabb. Három különböző nagyságú szekrényből áll, melyek közül az elsőben a) 100 centiméter köb van, melyek az egységek képét viselik; b) 20 pálcácska, mindenik egy-egy decimeter hosszú, szélessége és magassága egy-egy cm., közülök egy a tízeseket képviselő tíz egyenlő részre van osztva; c) egy négyszegű deszkácska, mely 10 pálcára van osztva.

A második szekrényben 10 deszkácska van. A harmadik szekrényben oly rúdák és deszkák, melyek 10 és 100,000 egység képviselői. A teljes készülékkel Sonnenschein az egész számtant meg akarja tanítani, kivéve a legnagyobb közösosztó és a legkisebb közöstöbbs kikeresését. ²⁾ A gyermek az e készülékek útján megfigyelt számviszonyokat és műveleteket nemcsak könnyen megérti, hanem állandó sajátjává is lesznek.

A rajztanításra szintén a legjelesebbek közé tartozik következő két kézikönyv: *The Kindergarten Manual of Draving* by N. Moore és *Paradise of Childhood* by E. Wiebe, 75 köre rajzolt táblával. ³⁾ Ez utóbbi Fröbel gyermekkerti adatait (Gifts) nagy szerencsével használja fel egyfelől a rajzra, másfelől papír- és gyöngy-munkákra, melyekkel a gyermeknek nemcsak látását, hanem a tárgyak arányaira, a vonalok szymmetriájára, a színek harmóniájára való gyors felfogását is kifejti.

¹⁾ E fali táblák, elmés szerkesztésükért, az 1878-iki párisi kiállításon ezüst érmet nyertek.

²⁾ Az egész egyszerű és gyakorlati arithmometer ára k. b. 15 frt. Belgiumban Tecqmenne-nek van c fajta és olcsóbb készüléke, nálunk Brassai készítette, s talán használt is ilyet.

³⁾ Továbbá *The Abc of Arithmetic* u. a. szerzőktől. Mind 3 mű a most említett kiadó sajátja.

Ha e színes táblákhoz hozzáveszszük a kisdedek illusztrált olvasókönyveit és a bennök foglalt párbeszédet és történetkéket: eszünkbe jut Vittorino Da Feltre casa jocosa-ja, s egyszersmind Ruskin az aesthetikus, a ki szájalomra méltónak tartja a szerencsétlen községi iskolai gyermeket (School board child), a ki ki van zárva az álmodozás és költészet országából, s a kit igen korán elvadítanak és tompítanak a paragrafusok meg formulák. Az ily gyermek — úgymond Ruskin — éveit oly szomorúan tölti, mint az a rege, melyet senkinek el nem mesélnek. De ha Ruskin láthatná azokat a csinos iskola-termeket, melyekbe a gyermekek összegyűlnek, az ő kedvesen színezett és fényes képeiket, élénk és változatos testgyakorlataikat, a járásban és unisono éneklésben való nagy kedvtelésöket, s mindenek fölött az olvasókönyvekben lévő mesés történeteknek, és a derék tanítók élénken leíró leckéiknek képzeletökre való hatását, bizonyynyal megváltoztatná véleményét”¹⁾

Igaz, hogy e képek, ragyogó színek, a gyermek-versikék és tündérszerfi mesék igéző hatásúak a kisdedekre, s kivált a mesék — mint Bain mondja — „csupán az érzelmi élet kedvtelésére valók, melyekkel nem oktatásra törekszünk, hanem az emótiók megítatására.“ Ámde nem az érzések teszik-e a kisdedek élete legjava részét; s ha igen, nem kell-e azoknak mindennapi táplálékáról gondoskodnunk P A képzelő erő foglalkoztatása nem amolyan fény üzési oldala az életnek, mint a hogy Spencer H. hiszi, hanem oly szükséglete természetünknek, melyet mindennap jól tartunk, vagy az izmok ama munkájával, melyet játéknak hívunk, vagy az agy velő olyatén játékaival, melyet egy Arany, Petőfi vagy Milton költészete szerez. A képzelet, e bennünk alvó tündér, mindennap felkél s új foglalkozást kér.

A gyermekkertek tanítása módszerének javításán nem keveset fáradozott s fáradozik még mindig Heerwart és Shirreff k. a. Mindketten sokat tettek és írtak annak a kimutatására, hogy a gyermekkerti foglalkozások mikép készítnek elő az élet komoly tanulmányaira, s hogyan látszik meg a közép- és felsőbb-iskolái munkán a színes lapda, henger és kocka hatása. Heerwarth k. a. Fröbelnek abból az elvéből indul ki, hogy az élet különböző szakai, egy és ugyanazon láncszemei, melyeket nem szabad egymástól úgy elválasztanunk, mint a hogy az iQút az aggastyántól megkülönböztetjük. Az iskolai élet különböző

¹⁾ Blue Board (Report of the Committee of Council on Education) for 1878—9. 554—5. l.

szakai szintén oly egészet alkotnak, melyben az első oktatás, közelebről véve a gyermekkert hatását a szellem különböző köreibben számokkal ki lehet mutatni, mint a hogy Portugált k. a. genfi kisdud-iskolái felügyelő synoptikus tábláján a gyermekkertnek az egyetemi, műegyetemi és művészeti tanfolyamokkal való egybefüggését kimutatja. ¹⁾

Mindez papíron igen szép, de csak úgy valósítható, ha a legjelesebb tanítók veszik kezökbe a kisdud és elemi iskolák vezetését. Az iskolafelügyelők évi jelentései azonban e tekintetben éppen nem kecsegtetők. Nagyrészt azon panaszkodnak, hogy az iskolai munkának az a része, mely a legtöbb nevelői ügyességet, tapintatot, békétürest és ismeretet kíván: készületlen, tapintatlan kezdők kezébe kerül. Innen magyarázható az az országszerte hangzó panasz, hogy a gyermekek nem tudnak értelmesen olvasni.

II. Olvasás. Első renden tekintetbe kell vennünk, hogy maga a mechanikus olvasás megtanulása töméntelen idejét és erejét veszi el tanítónak és tanulónak. Nálunk a gyermek rövid félév alatt megtanul közönségesen olvasni, míg az angol gyermek az olvasással és betűzéssel éveken át elvesződik, s még akkor is sok megakad köztök, a ki jól betűzni nem bír. Ha meggondoljuk, hogy pl. a következő szókban: fame, fát, far, fal)“ ware, was, az a önhangzónak hat különböző hangja van, hogy az o is öt-hatféleképen hangzik, az ou-nak pedig éppen hét különböző hangja van; ha még a szókban levő tömérdék néma-betűket is figyelembe vesszük(pl.e szót which dobbl-ju-écs-aj-szi-écs-nek betűzi, de mosnék mondja ki): még az az állítás sem fog túlzottnak látszani, hogy maga az olvasás és betűzés elegendő arra, hogy a tanító és tanuló közötti bizalmas viszonyt megrendítse. A betűzés az angol népnevelés sárkánya (educational dragon). ²⁾ Ha a tanító nem bírja a leghelye-

1) Synoptical Table showing the connection between the Kindergarten and the School by A. de Portugált, Inspectress of Infant Schools, Geneva. London” W. Swan-Sonnenschein.

²⁾ Az angol orthographia és kiejtés oly nagyon különbözik egymástól, hogy kitűnő nyelvészek szerint azokat a szókat, melyeket különféleképp lehet hangoztatni, az igazi kiejtéstől lehető legeltérőbb módon kell leírni. Sheridan az angol nyelv egyik szótárírója mondja: „a legrégebb hierogliphek, vagy a legmesterségesebb jegyek a laikusok előtt nem bírták jobban eltakarni az érzelmeket, mint ahogy írott nyelvünkben a betűzés (orthographia) elrejtí szavaink igazi kiejtését a nagy tömeg előtt.” E mondást eléggé igazolja az a tény, hogy Angolországban — a British Quarterly Rewiew szerint — 1846-ban közel fél millió ember saját nevét betűzni, s több mint öt millió az anyanyelvét olvasni és írni nem bírta.

sebb módszert választani, az olvasás tanítás valóságos favágás „mechanical drudgery,” mely magyarul mondva annyit tesz, hogy az angol olvasásban levő kínai elemek a tanító nyakára nőnek. A tanítók azzal akaiják e bajt kikerülni, hogy az olvasókönyveket betanítják a kisdeteknek, kik kis könyvecskéiket jól tudják, de bármely más könyvben fennakadnak. ^ Az education department e miatt utasította az iskolafelügyelőket, hogy az iskolákban ne olvassanak a gyermekek több ízben egy könyvet, s ügyeljenek rá, hogy minden osztálynak legalább két rendbeli olvasókönyve legyen. Sok iskola eleget is tett e rendelkezésnek s a második rendbeli olvasókönyvet is forgatják a gyermekek, de bizony sok helyt hozzá sem nyúlnak, mert azt mondják „igen nehéz.“ ¹⁾ A department lordjai kimondották, hogy „a gyermekek olvasni a tanító kiejtése és hangnyomatéka utánzásával tanulnak,” s mit tesz e részben akárhány tanító? Több iskolafelügyelő jelentése szerint a gyermekek hangosan kiabálva mondják utána a tanítónak a szájából kijövő szokat, s mikor aztán a betűzésben vagy kimondásban néhány percnyi kiabálással egy-egy lapnak a végére jutottak, újból elől kezdik tele torokkal a míveletet, s ugyanazon módon többször leörlik azt a részt, míg utóljára hangjok elhal s az olvasás dűnyögéssé válik (fumble and stumble). E gyakorlatokból az igazán lényeges részt kihagyják, s a gyermekekben egyáltalán nem költenek fel érdeket a lecktárgy iránt, s kellő magyarázattal nem kísérik, se meg nem próbálják, hogy vajon mennyire értik a gyermekek, a mit együttesen annyiszor elfűjtak. ³⁾ Sok tanító úgy beleélte magát az olvasás gépies tanításába, — úgymond egyik kiváló iskolafelügyelő — hogy igen

¹⁾ Innen az a sajátserű tünemény, Hogy néha oly tanulók, kik pár osztályon áthatoltak, a következő tanszakig nagyrészt elfelejtik az olvasást. Csupán arra az alkalomra (vizsgálatra) tanultak meg, olvasni is csupán abból a könyvből tudnak, a mely ki van szabva, és azt annyira tudják, hogy egy sor olvasása közben, előre elmondják a következő sort is.

²⁾ Middlesex megyei iskolafelügyelő jelentése. Report of the Committee of Council etc. London, 1870. 748. 1.

³⁾ Report of the Committee. London, 1879. 761. 1.

Valóságos oázis a sivatagban egy oly vidéki iskola, mint Todmordenben (Yorkshire) Fieldenné asszonyé, hol a gyermekek a lehető legtisztább tagoltsággal, értelemmel és hangnyomatékkal olvasnak és mondanak fel. E részben ez iskola oly központ, mely igen sok áldásos fényt árasztott a környékbeli tanítókra. (U. o. 599. 1.)

nehéz az education department rendeletéhez alkalmazkodnia. E baj egyik fő oka, hogy a tanítók nem tudják, nem értik a nyelvtant. ¹⁾

E kérdésre: mi az olvasás?

Dickinson a westfieldi tanító-nevelő tanár azt feleli: az olvasás áll 1. oly képzetek alakulásában, melyek bennünk az írott vagy nyomtatott szóalakok felismerésére keletkeznek; 2. oly gondolatok formálásában, melyeket e szónak mondatokká alakult sorai keltenek fel bennünk.

Hogy e két (képzet és gondolatalakulási) mfifolyam létrejöjjön, szükséges, hogy hangos olvasáskor e szokat és mondatokat oly hangon mondjuk ki, hogy mások elméjében is hasonló képzeteket és gondolatokat ébresszenek. ²⁾

Ez értelmezés az értelmességen sarkallik, mely minden éneklést és érzelemnélküli szó- és munkaismétlést kizár.

Az értelmes olvasás magasb fokát bízvást mondhatjuk e definió szerint szónokinak (expressiv), mely az író gondolatai folyását, sőt azoknak még kitéréseit is visszatükrözi.

A felső V., VI. osztályok olvasását leginkább kell, hogy jellemezze a folyékonyág, tagoltság, a kiejtésbeli helyesség, és a provinciális hanghordozáson való uralkodás. Azonban még igen sok a kívánni való a jó olvasás magasabb elemeire nézve. Az iskolafelügyelők többsége szerint — legtöbb iskolában hiában keressük, vagy csak töredékesen találjuk a szép olvasás oly elemeit, minők a gondolatok értelmes felfogása, a szók helyes nyomatéba, az időmérték megtartása, a kellő hanghordozás, az érzelmek kifejezése, és mindazok az elemek, melyeknél fogva az olvasás a szerző gondolatainak beszélő commentárja. Ennek a bajnak többféle oka van. Egyszer maga az olvasás tanítása tökéletlen; ebből származik az az érzelem nélküli és egyhangú olvasás, melyet nemcsak az iskolában, hanem a szószékeken, törvényszékeken és sok helyütt hall az ember Angolország szerete. A beszéd zenéjében való eme hallás hiánya nem a zenei fogékonyág híjának tudható be, hanem a megszokásnak. Fő-fő orvosszere lenne e bajnak elsőben is az iskolákban annak a nézetnek lábrakapása, hogy a beszédnek ép oly hanglétrája van, mint az éneknek, s az iskola a növendékeket rászoktatná e létra fokozatainak megfelelő hangok kiadására, mint-

¹⁾ Rice-Wiggin Stafford és Derby megyei isk. felügyelő jelentése. Report of the Committee. London, 1877. 548. 1.

²⁾ Proceedings of the National Educational Association for 1873., Peiora. 201. l.

hogy természetadta hangunkat bővíteni lehet.¹⁾ Az elemi iskola e végre a kezdeményezés igazi helye, de csak kezdő hely, melynek folytatása a felsőbb iskolai, sőt az életbeli gyakorlatok.

A szép, vagy mondjuk szónoki olvasás (higher reading) megkívánja; hogy a gyermekek szóismerete, képek, értelmi gyakorlatok, költemények stb. által mentői inkább bővíttessék. Ide vág az az iskolafelügyelői javaslat, hogy az iskolai olvasókönyvekben a párbeszédeknek sokkal nagyobb helyet kellene juttatni. Az olvasókönyveknek — úgymond Braver iskolafelügyelő — nem szabad kivonatokból és apró történetkékből állani, melyek a gyermek értelmében az érdeket minduntalan félbeszakítják. A felső osztályokban olvasókönyvekül oly munkákat kellene használni, mint Scott Walter egy-egy elbeszélése, Rubinson Crusoe, Tórn Brown's School Days, Southey Life of Nelson-ja, Clodd Childhood of the World-ja.²⁾

A költemények közötti mindig a gyermek értelméhez valókat kell kiválogatni s könyv nélkül megtanítani. A nagyon sok vonatkozással teljes költői darabokba belehal a gyermekek értelme, s e mellett emlékezetek túlságosan meg lesz terhelve. A költeményekben különben is hatványozva van igen sok szó az értelme, s még fokozódik e nehézség, ha hozzávesszük a szóknak az etymológiában rejlő u. n. „ásatag költészetét,” melyben régi szokások és gondolatok maradványai, mint régi élet tükörképei látszanak. Ha úgy tanítjuk az olvasmányokat és költeményeket, hogy a bennök előforduló nevezetesebb szóknak ne csak mai jelentését, hanem élettörténelmi adatait is tudják: a tanuló előtt megelevenedik a darab, s nemcsak az iskolában, hanem azon kívül is éltető lelke, hogy úgy mondjam, lélekző szerve lesz az érdek, melyet benne a tanító helyes módszere felköltött. Ez az igazi érdek az, melylyel egyfelől kihúzza a tanító a betűzés sárkányfogait, másfelől pedig kibővíti a növendék szótárát. Máskülönben lélekölő a nyelvtan tanítása és hiában való időtöltés a fogalmazványok készítése. Es ezek mindkettejük meglehetősen elhanyagolt tárgyai az angol elemi iskolának. „A nyelvtan és fogalmazás — mondja Jolly skót iskolafelügyelő — ugyanegy műveletnek a két oldala: amaz az elemző, ez a szerkesztő rész; amott mások mondatait szedjük szét, emitt saját mondatainkat építjük fel. A nyelvtan a kifejezés

¹⁾ E. Legouvé, L'art de la lecture. Paris, 1878. 4-ik kiadás 28. 1.

²⁾ Report of the Committee. London, 1879. 509. 1.

törvényeit szolgáltatja, a fogalmazás a gondolatot e törvények szerint igyekszik kifejezni.“¹⁾)

Szépen hangzik ugyan e beszéd; de felfogásom szerint a fogalmazás az olvasással (olvasmányokkal), nem pedig a nyelvtannal áll szoros kapcsolatban. A nyelvtan sem közvetlen, sem közvetve nem tanít meg senkit se beszélni, se írni. Valaki tudhatja a nyelvtant az első betűtől az utolsóig, s beszélhet vagy fogalmazhat egészen e szabályok szerint, és mégis mind beszéde, mind dolgozata telides-tele lehet fonák constructiókkal, solocismussal, barbarismussal, esetlen hasonlatokkal stb. Nem nyelvtani üres sablonokra, hanem concret nyelvtényekre van szüksége a fogalmazó tanulóknak. Magok a nyelv összes szabályai csak emlékezete utalványai, melyek dolgozatában lehetnek sorvezetők, de soha sem gondolatokat kifejező sorok. Az olvasmányok tanítják meg a tanulót, hogy az írónnal vagy tollal is beszélni tudjon. A nyelvet hallani és látni — tanulni egyre megy.

A grammatizálás tekintetében Jollyval együtt sokan tévednek, téved kivált az education department, mely két drága évet fordítat (II., III. osztály) a főnév, melléknév és ige közti különbség betanítására. »Semmi sem haszontalanabb, vagy mondjuk ártalmasabb, — úgy mond Mason — mint a tanulót bizonyos mechanikai útmutatással látni el, melynek segedelmével a különböző beszédrészeket meg tudja jelölni. Ha a szóknak a mondatbeli értelméből és szerepéből ki nem bírja találni, hogy melyik szó ige, melléknév, vájjon mit használhat neki, ha e helyett valamely tapasztalati szabály alkalmazásával a szokat meg bírja keresztelni? Ha illetésképen annyira megy, hogy meg tudja mondani, hogy »most“ időhatározó, vagy »előtt“ névutó, cseppel sem tud többet, mint annakelőtte. Csupán csak szokat használ a nélkül, hogy értedtnöket felfogná.“²⁾)

Magok az egyes olvasmányok, vagy könyv nélkül meg tanult darabok csak úgy bővítik a gyermek szótárát, ha a bennök foglalt képzetek és érzelmek mentői több szállal fűződnek az értelemhez. Emlékezete így, de csakis így lesz az élő kifejezések és a „lélegző képzetek“ tárháza. A tanításbeli emez intuitív módszerhez járulnak jókorán a fogalmazványok, melyekre a gyermek képzetait és gondolatait lefordítja. »A gyermek — úgy mond Jolly — mihelyt beszélni tud, tehát

¹⁾ Beport of the Committee of Council on Education in Scotland. London, 1878. 166. 1.

²⁾ „English Grammar Practice“, bevezetés.

az olvasás tudása előtt jóval szerkeszt, azaz szóbeli fogalmazásban gyakorolja magát.”¹⁾ Ámde, ha az olvasás, a nyelvtan és az irodalom elemei tanítása nem intuitív, ha a tanító nem nyújt a tanulóknak módot, hogy értelemköre bővüljön, a fogalmazvány oly szegény lesz vér dolgában, mint azé a middlesex-i elemi iskolásé, a ki az angol irodalomból, mint rendkívüli tantárgyból az iskolafelügyelő által kiadott e tételre: „Hogyan töltöttem a múlt vasárnapot”, következő menetű fogalmazványt készített: „Hétkor fölkeltem, a csizmámat kikentem, s osztán, mikor ezen túlestem, hát reggelim megettem, s mikor eztet végeztem, hát a templomba mentem, s mikor eztet megtettem, hát az ebédet megettem, s mikor eztet végeztem, hát stb.”²⁾

Az írásbeli dolgozatokra, fogalmazványokra igen alkalmasak azok a naplók, melyeket Sonnenschein adott ki.⁸⁾ E naplók ajánlhatók egyfelől azért, mert egyik oldalra a tanuló dolgozata s a másakra a tanító megjegyzései s a tanuló javításai esnek. Másfelől a palatábla és az egyes irkalapokkal szemben is előnyös. A tábla előnye, hogy gazdaságos; gyakori használata azonban könnyen hanyagságra és lassúságra szoktatja a növendéket; iskolai dolgozatai eredménye gyakori letörlése megszoktatja iskolai munkái megsemmisítésére, s végül nehézkezdű lesz, a mi nem kis akadály lesz később a könnyű kézírásnak.

Az egyes irkalapoknak nincs meg az előbb említett hátrányok, de velők is megvan az a veszedelem, hogy a gyermek megszokja ma megsemmisíteni, mit tegnap dolgozott, s így a visszapillantás és fokozatos haladás egyik módjától meg van fosztva, sőt a tanító is elveszti az előbbi javításaira való hivatkozás előnyét.

A naplónak (exercise book) ezekkel szemben az az előnye, hogy rendre, folytonosságra és tisztaságra szoktat, s a korábbi munkára való visszapillantást minden percben lehetővé teszi, sőt a meggyűjtött naplók, mind a tanulóknak, mind a tanítóknak önérzete, sőt büszkesége forrásai lesznek; mert semmi sincs, a mi oly kézzelfog-

¹⁾ Report of the Committee of Council on Education in Scotland. London, 1878. 167. l.

²⁾ got up at seven and cleaned boots and cetera and when i done that i eat my breakfast and when i done that i went to church an when I done that i eat my dinner and when i done that.“ etc. Report of the Committee. London, 1879. 748. l.

³⁾ Sonnenschein's Exercise Book. Ugyan e kiadótól számdolgozati napló „Ciphering Book”

ható mutatója és indexe lenne az iskolai munkának, mint ez. A nevezett naplókban a tanító megjeleli a hibákat, s a tanítvány az a végre fenhagyott helyen kijavítja a szerint, a mint a következő jegyek mutatják: — Nyelvtani hiba. + Helyesírási hiba. A Δ Kihagyott szó. — X Helytelenül alkalmazott szó. ( ) Rosszul rendezett szók. $\odot$ Pontozási hiba. „, Helytelen szótagokra osztás.¹⁾

Írás. Nagy elismeréssel kell megemlékeznem a Vere Foster irkáiról,²⁾ melyek elsőbben az irlandi iskolákban terjedtek el. A gyűjtemény összesen 16 számból áll, melyek közül 15 szám a folyóírási nagyobb és apróbb kerek betűket adja, a 16-ik a szép és díszes írást tárgyalja; ez irkák kittinő oldala, hogy a szépírást megelőzően a jó írásban kívánják a növendéket hosszasan gyakorolni. Nagy részükben (egész a 7—8-ik számig) hasztalan is keresünk hajszálvonásokat. míg nálunk a szak-kiadványokban hirdetett írásminták legnagyobb része közönségesen a hajszal és vastag vonásokkal kezdeti; ezek az egy- forma vonásokba gyakorolják be a növendéket. Még a nemzeti társaság, különben igen derék és hasznavehető könyve is a tanítóknak ilyes utasítást ad,³⁾ 8 ezzel a jó írás körét merőben parlagon hagyja; a Foster-féle irkák elsőben a jó írást habitualissá akarják tenni, s csak nagykesőre térnek a szépíráásra. A két módszer közti nagy különbség 8 egyszersmind a Foster-féle irkák életrevalósága szemléltetése ime közlök belőlök pár sor mutatót. Az I. számú sor a nemzeti társaság kézikönyvéből, a többiek a Foster-féle irkákból vannak véve.

| None | have | less |
| praise | than |

Enough is as good
as a feast.

Man's time is a moment,
and a point his space.

Egyszersmind megjegyzem, hogy ez irkák kiadója azoknak a növendékeknek, kik mind ez irkák mintasorait, mind az ugyanazon szerző készítette rajzmintákat leghívebben tudják utánozni, 5 sh.-tol 5 fontig terjedő összeg jutalmakat ad. Évenként körülbelől 340 font összeget oszt szét, s eddigelé 1170 fontot adott ki.

Számtan. A számvetés tanításában is sok még a kifogás alá eső és javítani való. A kisdud-iskolákban a Fröbel-féle foglalkozó eszközök mellett az ujjakat is használják. Ez újjon való számvetés úgy megrögződik a gyermekekben, hogy elemi iskolában is nehéz róla leszoktatni. Az újjon való számvetés, vagy annak sténographiai kifejezése az író-táblára tett vonások (strokes) mindig biztos jele, hogy a gyermek nem érti a tárgyat. E megrozsdásodott szokás ellen sokat panasznak a vidéki iskolafelügyelők. A baj egyik forrása kétségkívül az, hogy a fejbéli számvetés egészen háttérbe szorult. A táblán való számvetésnél a gyermekeket sok értelmi munkától megkímélik a szemmel

látható számjegyek, s föl vannak mentve attól az erőfeszítéstől, mely a fejbeli számvetésnél az értelmet, emlékezetet s még a képzeletet is nagy mértékben igénybe veszi. E hibához hozzájárul a Code is, mely első renden a nagy számsorokkal való problémákat, s nem a gyakorlati életbe vágó apró számműveleteket sürgeti. E tekintetben tanúságos a birminghami iskolaszéknek 1878-ban hozott határozata, mely így hangzik: az iskola-kormányzó bizottság tapasztalván, hogy a számvetés tanítása, kivált a leányiskolákban, mechanikus módon történik, mennyiben a tanítók úgy tanítják, mint minden alapelv nélkül való mesterséget; száraz és érdektelen tanítások módját a mindennapi étellel össze nem kapcsolják, a hogy a fejbeli számvetést teljesen elhanyagolják, ezeknél fogva a bizottság a főtanítóknak szívére köti legalább egy időre minden számtani kézikönyv, példatár és számvetési táblának stb. az iskolából való kiutasítást. Kivételt csupán a Sonnenschein és Nesbit-féle számtani könyvekre nézve tesz. Ugyanekkor e bizottság megrendelte az említett szerzők művei elméleti részének egy-egy példányát a növendék-tanítók minden könyvtára számára, sőt magát Sonnenscheint is meghívta Birminghamba, hogy a board fő és segéd-tanítóinak előadási cyclust tartson a számtanítás mód-szeréről.¹⁾

Ilyes tanítói póttanfolyamokra más vidéken is lenne szükség, mert mint a dorset megyei isk. felügyelő mondja: »néhány iskolában nagyon feltűnt nekem, hogy midőn a tanítók összegeket dictáltak, az és-t nagyon hangsúlyozták. Például, ha 4307 akartak leírtni, azt mondták négyezer, háromszáz és hét. Nem régiben fedeztem fel, hogy ez a hangsúlyozott és egy számjegyet (0) jelent.«¹⁾

A felsőbb osztályokban a tanítók sokhelyt vakon ragaszkodnak az oly szabályok szerinti dolgoztatáshoz, melyek néha nem elég világosak. Innen van, hogy néha a legközönségesebb és legegyszerűbb kérdésekkel is meg lehet fogni a növendékeket, a hol egyszerűsítésről vagy egy nevezőre való vételről van szó. A gyermekek sokszor tudják a szabályt, de nem tudják a benne rejlő elvet, s nem látnak, hogy úgy szóljak szívébe a szabálynak. A jól átértett elvek vérforgása helyett száraz formulákkal vesződnek. A mechanikát (mint rendkívüli tantárgyat) szintén abstractiókkal (a mechanikai erőkkkel) kell kezdeni a növendékeknek, mert a Code úgy rendel, s ezzel, e különben gyakorlati tudo-

¹⁾ Report of the Birmingham School board. 1878. 44—5. 1.

²⁾ Report of the Committee of Council. London, 1870. 706. 1.

mány a felső osztályok növendékei előtt félelmissé válik. „A szántant az elemi iskolában ma már kevesen tanítják az Euclides-féle módszer szerint, — úgymond Mac Carthy — három millió gyermek közül csak ötezernek, de az is bőségesen elég.

A mondottakból kitűnik, hogy az angol elemi iskolában több gondot fordítanak a leírt összegekkel való gyors manipulációra, mint a belőlük vonható okoskodásra. „Az összegekkel is úgy tesznek — úgymond egyik londoni iskola felügyelő — mint a nyelvtannal: sem a szók elemzésében, sem a leíratott összegekben nincs változatosság. A hol csak prózát elemeztek ott nem tudnak verset elemezni, még ha az „rimes próza is.“¹⁾ A „Code“ is hibás e tekintetben, mert azt rendeli, hogy a tanító sok időt fordítson az összegek leíratására, még mielőtt a velők való egyszerű műveleteket megkísértené. Hogy a számsorok leíratása mennyi fejtörést okoz már az első osztályban, arra érdekes példákat láthatni a londoni községi iskolák egyik főtanítója által kiadott ily műben: „Notes of Lessons.“ úgy tetszik, hogy az elemi számtanítás dolgában az angolok mesze elhagyták azt a boldog időt, midőn az emberek azt vallották, hogy mint Locke mondá „az aritmetika a legkönnyebb s következőleg első módja az elvont okoskodásnak, melyet a gyermeki elme megbir.“²⁾ Ma a számvetési műveletek inkább a kéz, a szem és a mechanikai szabályok alkotta routine dolga, mintsem az intuitióé. Angolországban — mondja a derék Mac Carthy — a közfelfogás szerint aritmetika és pénztári számvetés synonymok, s e szerint minden egyéb csaknem a gyermeki elme logikája. Az angol tanuló néha órákig, sőt félnapokig gurnyaszt egy-egy megoldhatlannak tetsző számtani feladaton. Az írásbeli műveletek túlnyomó voltánál fogva, mondhatni, hogy mintegy a tanító kötelességén kívül esik a növendéket útba igazítani (helphim to hplp himself), s nagyrészt e bajból származik az a másik még nagyobb baj, a mit „copying“-nak, másébol való leírásnak hívnak. E visszaélés kiirtására többféle szert próbáltak eddigelé tanítók és iskolafelügyelők. Némelyek a gyermekek becsületére való hivatkozással, mások büntetéssel való fenyegetéssel akarták e veszedelmes gyakorlatot megszüntetni. „Nem lehet várni — úgymond nagyon helyesen Fearon, volt isk. felügyelő — hogy az élemi iskolás gyermekek becsületérzete nagyobb

¹⁾ U. O. 563. l.

²⁾ Locke 8 Some Thoughts etc. Edited by K. H. Quick. Cambridge, 1880, 157. l.

legyen, mint az Eton Collegei fiúké, vagy egyetemi polgároké, vagy katonai hivatalnokjelölteké. A vizsgált egyén becsület-codexe természet szerint más, mint a vizsgálóé; s a mit a középiskolai és egyetemi vizsgáltak okvetlenül megtesznek, ha meg nem akadályozzák, bizony megteszik az elemi iskola tanuló is. A mi a büntetést illeti, a hanyag vagy lusta fiúk attól nem igen riadnak vissza. A kifürkészés ismét bizonytalan, és sok fáradtsággal jár. E szerint az iskolában a másérol leírás megakadályozásának egyedüli módja az, hogy tegyük lehetetlenné. ')

Vallás és erkölcsan. Minthogy a törvény értelmében a népiskolákban felekezeti hittant tanítani nem lehet, arról csak annyit jegyzék meg, hogy a törvényszabta délelött és délutáni két egymás után következő s világi tantárgyakra szánt tanóra mellett igen sok iskola a délelötti tanítást megelőzően legalább egy órát a vallás vagy erkölcsan elemei oktatására szentel. Sok iskolában a bibliai leckén alig van jelen a gyermekeknek fele, sőt néhol negyede. ¹⁾ A római kath. iskolák leginkább élnek e törvényadta joggal, és a délutáni leckék után is tartanak rendesen vallásoktatást. Az angol egyház e második leckét a vasárnapi iskolázással pótolja. A községi iskolák, mint már említettem, az ó- és újszövetségi szenttéörténeteket tanítják (Bibié Lessons).

E leckék tanítása módszerére jó hatással volt a londoni iskolaszéknek az az intézkedése, hogy a főtanítók a bibliai leckékben activ részt vegyenek. Azonban még Londonban is sok kívánni való van e tárgy tanításában. „Legközönségesebb hiánya a bibliai oktatásnak — monja a board egyik felügyelője 1879. végén kelt jelentésében — hogy a gyermekek a tanrendben megszabott különböző helyeket és a bibliai kiváló egyénekre vonatkozó főbb tényeket betanulják és elmondják, a nélkül, hogy igazán figyelnének a szók értelmére vagy azokra az elvekre, melyeket a szenttéörténetek ábrázolnak. Eltekintve attól, hogy az oktatás gyakran nem eléggé szabatos (pl. a gyermekek Pharaoh-t Faro-nak mondják, s ugyan e nevet F-fel betűzik; a galileai tengert az átlánti óceán részének képzelik), két hiánya van a bibliai tanításnak: az első az, hogy inkább a geneologiai sorokat tanítják; a másik, melyre a hanyag tanítók hajlandók, az a tévedés, mely szerint a bibliai leckét oly általános természetű erkölcsi elvek betanítására használják, melyek semmi bibliai tényen avagy szövegen

¹⁾ School Inspection D. R. Fearon. London, 1877. 3-ik kiadás 57. 1.

²⁾ Minutes of the School board for London, 1880. XII. k. 272. 1.

nem alapulnak. ¹⁾ Mindkét most említett oktatásbeli hiányt hajlandó vagyok egyrészt annak a lelkiismeretességnek róni fel, melynél fogva a tanítók a törvényt a utolsó betűig meg kívánják tartani, hogy a felekezeti vádját kikerüljék; másrészt annak a tapogatózásnak, mely az erkölcsstan elemei tanítása módszerében, még az e nemű kiválóbb művekben is, Európászerte tapasztalható. Szintén jellemzően jegyzi meg a vallásoktatásról Laudon felügyelő, hogy sok növendék-tanítót ismer, ki oly módon tanítja a bibliát, mintha a sokszorozó táblát tanítaná. ¹⁾

A vallás oktatására nagyon használható könyv a Mayo Erzsébet által 1844-ben kiadott, s azóta több kiadást ért vezérfonal és minta-lecketár.³⁾ E mű a fokozatosság mintaképe. A gyermek zsendülő elméjéhez alkalmazott leckékkel kezdődik, s lépésenként halad tovább egész a 12 éves és idősebb gyermekek felfogásáig. A mű gyakorlatiasságának egyik nevezetes vonása, hogy nem elmélet szerint, hanem a gyermekek erkölcsi szükségleteihez képest lassanként készült, s minden leckének közvetlen próbája a tanterem volt.

Az első lecke-sorozat a gyermekekkel közli az isten, teremtő és menyei atya képzetét. A második sorozat a gyermekeknek a szenttérténekekben foglalt elemi igazságokat nemcsak elbeszéli, hanem fali képekkel is illusztrálja.⁴⁾ A harmadik sorozat már rendszeresebben tanítja a szenttérténeket. Csak e fokon kezdi a teremtés, a patriarchák korát életrajzokban tanítani. Ugyancsak ekkor kezdi meg Jézus élete tanítását is. Ezekhez járul a biblia természetrajza, mely a műnek igen értékes része, s kivált az új szövetségi szenttérténekek, Jézus mondásai és tettei magyarázatára és megértésére nagyon szükségesek. A negyedik és ötödik lecke-sorozat az új szövetségi történeket befejezi, az apostoli hitforma tételeit magyarázza, s a tanulókat a biblia rendszeres olvasásába bevezeti. Mind e lecke-sorozatok a felekezeti tanokra való természetes bevezetés. Ily módszer alapvetése mellett mind n bibliát, mind az egyházi tanokat jobban meg lehet értetni a

¹⁾ Minutes of the School board for London, 1870. XI. köt. 20- 7. 1.

²⁾ U. o. 1880. XIII. k. 272. 1.

³⁾ Religious Instruction in a graduated series of Lessons for (hidrán, kiadta a Home and Colonial School Society. 1873. 4-ik kiadás.

⁴⁾ E nyomtatott ó-szövetségi fali-képek a nevezett társaság raktárában kaphatók. Hasonló színes nyomatokat (30 darabot) adott ki a Britt társaság, melyeknek tárgyai legnagyobb részt az új-szövetségiül vannak véve, s ennyiben az előbbi sorozatot kiegészítik.

gyermekkel, mint a hogy a közhasználatban levő tanítási módszerek megértetni bírják.

A vallás- és erkölcsstan tanításának kenetes és classikus kézikönyve Mrs. Barbauld Hymns in Prose for Children.¹⁾ A gyermeki értelemhez szabott szöveget minden lapon oly remek rajzok díszítik, melyeknek láttára nemcsak a gyermekek, hanem a felnőttek kedélye is fölmelegedik. E könyv valóságos laikus kiadása a Schnorr vagy Doré-féle bibliának, sőt mondhatnám a 17-ik százban Niimbergben megjelent Weigel Kristóf-féle „Sacra Scriptura loquens in imaginibus“-nak 19. százbeli kiadása.

London községi iskoláiban a biblia olvastatása azért van a főtanítók kezére bízva, hogy mind a megértésre, mind a vallásos érzet ápolására okvetlenül szükséges útmutatásokat és magyarázatokat megtegyék. Az a didactikailag helytelen eljárás, mely szerint a népiskolában a bibliát csak olvassák a nélkül, hogy a tanító az olvasmány kellő magyarázatába bocsátkoznék, csak oly iskolákban található, hol a tanító felekezeti túlságos buzgósága elnyeli az embert és a keresztyént. E tekintetben az illető szülék azzal vigasztalhatják magokat, hogy Jézus is tanított olyat, a mit a tanítványok eleinte nem értettek. (Ján. XVI: 4 és XIV: 25, 26.) Ezzel szemben csak helyeselhető a különböző iskolaszékek amaz eljárása, hogy a bibliából a nevezetesebb s a gyermeki értelemhez inkább találó fejezeteket kiválogatják. „Az a sok családnál uralkodó szokás — mondja a teljesen egy házias szellemű Raumer (K) — hogy a bibliát a Genesisistől az Apocalypsisig minden kihagyás nélkül olvassák, merőben helytelen. Gondoljunk csak a Pentateuchusban levő zsidó törvényekre, a Jozsue könyvében található geographiai fejezetekre, a Krón. I. könyvében előforduló nemzetiségi táblázatra“ stb.¹⁾

Minthogy a biblia elejétől véges-végig világtörténelem, önkényt rávezet a történelem tanítására. E tantárgy az elemi iskola árvája. A tanulók — úgymond a middlesex-i isk. felügyelő — kétségbeesésökben választják (in a sort of despair) e tárgyat.³⁾ Talán azért választják tanulóink nagy ritkán a történelmet — úgymond egy másik iskola-

¹⁾ Murray, London. Ha jól tudom, e mű magyarul is megjelent Baló Benjámin fordításában, azonban kívánatos volna egy új és az eredetihez hasonlóan illusztrált díszes kiadás.

²⁾ K. v. Raumer. Die Erziehung der Mädchen. 2. Aull. Stuttgart, 1857. 206. 1.

³⁾ Report of the Committee of Council. 1879. 747. 1.

felügyelő — mert a korszakok nagy terjedelme és chronologiai rendezete, szóval természete ellenkezik a többi tantárgyakéval. Ezek a legközelebbiből indulnak ki, amaz a legtávolabbiból. Ha a történelmet az aligmúlton kezdenék, melynek a jelenrel szembetűnő kapcsolatai vannak, s így mennének fokenként vissza a múltra, talán e módszer érdekessé tenné a gyermekek előtt a történelmi tényeket.¹⁾

Az előbb említett iskolafelügyelő a történelem legutolsó phasisából kiindulva regressive akar haladni. Ámde ez veszedelmes egy orvosság, mert meg középiskolai tanulóknál is problematikus, vajjon a nevendék nem veszi-e el fejét a jelen és közelmúlt szövedékének ezernyi ezer szála között. Az ősi időket, a lovag és legendás kort, melyek az emberi szenvedélyek tipikus alakjait mutatják, s az emberi cselekedeteket legérthetőbb nyilvánulataiban adják elő, már egyszerűségüknél fogva bizonynyal sokkal hamarabb felfogja a növendék, — s a traditio szentesítette idők hőseiben, költői alakjaiban több élvezetet talál, mint a közelmúlt idők nagyrészt prózai vonásaiban. Az eseményeket is, mint a festményeket bizonyos távolból kell nézni, hogy lélekemelő hatásukat tapasztaljuk. A pusztá tények elősorolása és betanítása a növendékekre nézve oly kétségbeejtő, mintha kavicsal kellene táplálkozniok. Az iskolafelügyelők többsége jelentése szerint az elemi iskolai történelem csak tények és eszmék butító zagyvaléka (confused jumble of facts and ideas). A department lordjai is váltig érzik a bajt, s most mindenkép rajta voltak, hogy a tanítására adott újmutatásokkal rajta segítsenek. Nem rég kiadott körlevelekben az iskolafelügyelőket arra figyelmeztették, hogy a gyermekek figyelmét a történelem legérdekesebb részeire, kimagasló jellemek életére és a hazafiúi érzelmeket teremtő jellemekre irányozzák. Hogy e bajt eddigelé gyökeresen nem bírták orvosolni, annak másik oka abban rejlik, hogy sok tanító a történelmet az előadó s nem catechetikai tanalak szerint tanítja. „Ha a növendékek — úgymond Fearon — otthon előre elkészülnének a történelmi kézikönyv egy-egy fejezetére, melyet a tanító az iskolában kérdezőleg új részletekkel és érdekes, de a könyvben nem levő tényekkel bővítené ki: a gyermekek igazi kedvvel ragaszkodnának a történelemhez, s jó szívvel megtennék, hogy otthon a leckére tőlük kitelhetően előkészülnének.“²⁾

Az angol irodalomban sok oly mű van, melyek igen alkalmasak

¹⁾ U. o. 644. 1.

²⁾ School Inspection. 3-ik kiadás, 83 -84. 1.

arra, hogy a tanító a növendékekkel a középkorba vagy régen múltba excursiókat tegyen. Oly képzeleti rajzok, minők Chaucer „Canterbury Tales“-e Prologja, Colieri „British Empire“-jében a III-ik fejezet, mely a régi brittek élet módját tárgyalja, Scott Walter történelmi regényei és Shakespeare drámáiban rajzolt élő arcképek (János király, II. liichard, IV. Henrik, V. Henrik, 111. Richard) igazi bizonyosságai annak a tételnek, hogy a dráma „láthatóvá lett történelem.“ Scott Ivanlioéjában sokkal értékesebb történelme van Angolországnak, mint az iskolák számára írt akárhány történelmi kézikönyvben. Szintén azt mondhatni azokról a kor- és életrajzokról, melyekben oly gazdag az angol irodalom, s melyek valóságos kiaknázhatlan bányája a történelem tanítójának.¹⁾

Az említett történelmi regények, élet- és jellemrajzok hatalmas eszközei lehetnek a gyermekben a rokonszeu, hazafiság, az erkölcsi érzet, szóval a nemesebb érzelmek leköltésének, s általok az értelmi működés élesztősének. És ha mindezek mellett az elemi iskolák növendékei az angol történelem nagy alakjaival szemben szellemi apathiúban maradnak, a hiba nem bennök, hanem részint a tanítóban és a tanítás módszerében, részint a Code követelményeiben rejlik, „mert valóban herculesi munka — mint kelet — Kentmegye iskola-felügyelője mondja — évi 40—50 óra alatt 4 száz történelmét, azaz a mészárlások és forradalmak, csaták száraz krónikáját, az alkotmányos törvények kivonatát a gyermekek fejébe tölcsezni. Sokkal hasznosabb lenne minden korszakból 10—12 válogatott életrajzot tanítani.“) A belőlök szedett tények élethosszig megmaradnának, míg pl. a Bartlett-féle kezdőknek való történelem ³⁾ nevei, dátum évszamsorai — ez „olcsó csomagokra szedett concentrált étel⁴⁾” — a növendék elméjében csak a vizsgálat lejártáig maradnak meg. Célszerűbb és sok iskolákban használt kézikönyv Chain bers-féle ⁴⁾ és Thomson (Editli) „Angolország történelme.“

¹⁾ Kezdőknek igen használható a Nelson által kiadott „Historical Reader”, továbbá a Nemzeti Társaság olvasókönyveinek és Nelson Royal Readerjeinek az V-ik és VI. osztály számára készült kötetei.

²⁾ Penny Schooll Seriee: History of England, of France, of Rome, of Greece etc. (London. Allman), minden tüzet egy-egy sűrűn nyomott ív, 18-rét 32 lap (füzetenként, csak 5 kr.). adja a nevezett országok történelmét. Rajok igazán talál Prof. Laurie mondása: „a kind of concentrated soup in three penny packets” (Higher Subjects in Public or Element. Schools, 1870. 3. 1.)

³⁾ Report of the Commiitee. 1870. 688. 1.

⁴⁾ A brief history of England, Parts I., II., III. London 1880.

A történelem tanításának megvan a maga Scyllája és Charybdi.se. A régi módszer, a chronologiai és egyéb adatsorokkal csak az emlékezetet terhelte; ezzel szemben sok radicalis újító a növendékeknek csak képzeletét és Ítéletét kívánja foglalkoztatni; a főbb tényeket és dátumokat sem tanítja be, pedig ezek a történelem tanulásában az, a mi a sokszorozó-tábla a számtanban.“ Az előbbi módszer a tényeket nem bontja fel, pedig vegyi bomlás, vagy mondjuk illóvá lett részek nélkül szintúgy nem foghatjuk fel hatásukat, mint a virágillatot. Az utóbbi módszer merőben felolvaszt mindent, s nem marad meg állandóan a növendék fejében a történelemből semmi oly csomó, melyet az események jegecedési pontjának nevezhetnénk.

A történelemmel benső kapcsolatban van a földrajz. „Írjátok le nekem egy ország physikai arculatát« és én elbeszélem nektek történelmét“ — mondotta dr. Arnold. A föld.irculatának (növény, állatvilág, folyó, hegyreudszer stb.) nagy befolyása van az emberi szellemre és jellemre. Más a hegyen, más a síkon lakó gondolkodásmódja, jelleme. Sajátságos, hogy a középiskola nagy mestere által megjelölt eme szoros kapcsolatról az angol népiskola nem akar tudni, s míg a történelem kelletlen tantárgya, a földrajz a legkedveltebbek közé tartozik. A földrajz minden kereskedő nemzetnek, s így az angolnak is nagy előnyököt nyújtó stúdium. Oly nemzet, mint az angol, mely úgy vonzódik tengerekhez és idegen földrészekhez, mint vas a delezhez, —

lehetetlen, hogy a földrajzot ne szeresse. Más nemzetnek a geographia hasznos, neki elkerülhetlenül szükséges stúdiuma. Ezelőtt néhány évvel Lubbock (Sir John) a hírneves természettudós élesen kikelt a nyelvtan és földrajz ellen, s rovásukra a természettudományokat magasztalta. Igaz, — jegyzi meg rá Holmes yorkshirei isk. felügyelő — hogy a gyermek a természetrajz, az állat- vagy élettan tanulása közben megfigyel, összehasonlít, osztályoz, kapcsolatokat nyomoz, zárlatokat tesz, egyes tüneményekről többekre következtet: de az is igaz, hogy mindezeket szintúgy megtanulja a földrajz értelmes tanulása menetén is. A földrajznak e mellett az az előnye van, hogy széleskörű és szembeötlő, mondhatni emberi érdekű tényekkel foglalkozik: ellenben a növénytan és állat-élettan tényei többé-kevésbé aprólékosak, és tőlünk távol esők, megfigyelésük alkalmával mintegy kiesünk a kerékvágásból; tényeik inkább érdeklík a tudóst és szakembert, mint a közönséges embert. Minden fűvészetkedvelőre legalább is ötszáz földrajzkedvelő esik. Vegyük hozzá, hogy a fűvészet különös hajlamot tesz fel a tanuló részéről, s oly tapasztalatokat követel a taní-

tőtől, melyek őt kisebb-nagyobb mértékben szakavatottá teszik. Ellenben a földrajzi tények a gyermek mindennapi életének úgyszólván folytatásai; saját faluja physikai és társadalmi arculatából indul ki, s megye országvilággá; az utcán vagy a réten folyó patakokból vagy folyóból indul ki, s jut fokozatosan a tengerekre. Sem a fűvészetben, sem a természettudományok más ágában nem találjuk ezt a fokoza-
tosságot. ¹⁾

E mellett a földrajznak erkölcsi és társas életi hatása is van: megtanulja belőle a gyermek hazája arculata főbb vonásait, megismeri ereje vagy gyengesége kútfejeit, nemzete helyét más nemzetekkel szemben, s e tudat a patriotikus érzelmeket csirába vagy szárba indítja, s a későbbi társadalmi és politikai kérdések iránt való érdeklődés magvait elhinti. Tiszteljük Lubbock meggyőződését, de azt is hisszük, hogy sokkal többen és örömebb fognak tanulni jövőben is az elemi iskolában Liverpoolról, Glasgowról, a Rajnáról, meg a Dunáról vagy Angolország iparáról és kereskedelméről, mint a kéregháncsról, a levélzöld szemcsékről „(chlorophyll granules)“ stb. ²⁾

A földrajzot legtöbb iskolában nagyon helyesen inductiv módszer szerint tanítják. Yorkshire egyik iskolájában, az iskolaudvarán a tanulók a magok gyűjtötte fővényből a tanító segítségével a megye relief-térképét készítették el. A hegyek, halmok, völgyek és folyók arányait bámulatos szabatossággal tartották meg; a tengerpartot piciny világító tornyokkal díszítették fel, a városokat lakosságuk és jelentőségük szerint apró négyszögei s különböző nagyságú mészkövekkel jelölték stb. Világos, hogy a földrajzi lecke a kellemes iskolai szórakozások közé tartozik, s hogy a tanulóserég várva-várja a vizsgálatot. ³⁾

Nem hallgathatom el e mellett azt az ellentétes módszert se, mely ellen az iskolafelügyelők itt-ott panaszt emelnek, midőn mondják, hogy nem sokáig kell keresni az oly tanítót, ki a község patakja vagy folyója, s az iskolaház helyett az elvontságok felhőin kezdí, s az országok, városok, szigetek, folyók hosszú-hosszú névsorán végzi. A tanulóknak e listák közti kapcsolatokról sejtelmük sincs. London egyik népiskolájának egész III-ik osztálya nem bírta megmondani, mi a folyó, mert a definitiókat a II-ik osztály szokta tanulni. Egyik

¹⁾ Beport of the Committee. London, 1879. 601. 1.

²⁾ U. o. 602. 1.

³⁾ U. o. 643. 1.

elemi iskola 6-ik osztályosai sohasem hallottak az Ararát hegyről, s egy kitűnő tanító-nevelő gyakorló iskolája népes III-ik osztálya Nagy-Britanniát a föld abroszon nem tudta megjelölni. ¹⁾ Efele módszert terjesztő mű ma is elég van, s mintájául csak a Curtis geographiáját ²⁾ említem, mely a földrajz definitióján kezd, s 48 lapon nemcsak a brit királyság, hanem az összes világrészek leírását adja.

A tankönyv-készítők egy része szintén azt hiszi, a mit sok tanító, hogy a földrajzi tényeket nem e földön figyelik meg s igazolják, hanem a fellegekben. Legkitűnőbb kézikönyvek Geikie földrajza, ³⁾ Sonnenschein ipari földrajza, ⁴⁾ a Nemzeti társaság ipari és kereskedelmi földrajza, Hughes physikai földrajza, Huxley physiographiája; továbbá Austed physikai földrajza és physiographiája ⁵⁾ és Gill s Lawson physikai földrajzai. A népiskolák legnagyobb részében a térképrajzolást sikeresen tanítják, s ezzel azt érik el, hogy a gyermekek jobban megismerik hazájok földrajzát, mint Chinát, Perat és Thibetet. A térképek és kézi atlaszok közötti szabatoság, correctség és szépség tekintetében Johnston térképeit és kézi atlaszait kell mindenképp felett kiemelni. Nevezett kiadónak a geographiai fogalmakra készített illusztrációinak (a földövek, évszakok, szélességi és hosszúsági vonalak stb.) kezdők nagy hasznát vehetik. ¹⁾ Szintén megemlítendő a Mapometer, egy elmés kerék szerkezet, melylyel a térképen minden távolságot pontosan és gyorsan meg lehet mérni.

A háztartástan elméletileg a legjelesebb tantárgy; tanítása azonban meglehetősen gyarló azokban az iskolákban, a hol a főzést gyakorlatilag nem tanítják. Volt eset rá a londoni népiskolákban, hogy a leányok a legfonakabb leírását adták egynémely étel készítmódjának; némelyik a leglényegesebb alkatrészt hagyta ki, más alkatrészből pedig kelletténél 8—10-szerre többet praescribalt; volt olyan, ki azt mondotta, hogy egy tojást 10 percig, egy szilva-puddingot pedig egy óráig kell főzni. ⁷⁾

¹⁾ Stokes. London (Southwarki) isk.-ielügyelő. U. o. 555. 1.

²⁾ Outline of Geography London 25-ik kiadás, 1879.

³⁾ Physical Geography.

⁴⁾ Industrial Geography.

⁵⁾ „The World we live in.“

⁶⁾ Pictorial Illustrations of Geographical Terms és First Steps in Geography).

⁷⁾ Report of the Committee. London, 1879. 584—5. 1.

A vidéki iskolákban még mostohább e tantárgy sorsa, kivált az oly helyütt, hol a tanítók és segédtanítók mind férfiak.

Eredmény dolgában oly formán van vele a dolog, mint az ir nemzeti iskolákban a földműveléstan-könyvből való tanításával. „A leányok sokat betanulnak (a text-book cram) — úgymond egyik lancashirei iskolafelügyelő — a szézeny és légeny tartalmú tápszerokról, de nem tudják megmondani, hogy hogyan kell rostélyost sütni vagy burgonyát főzni.“¹⁾ Másutt pl. a Stockport kerületi iskolákban, hol nagy ügyességgel és lelkesedéssel tanítják a főzést a half-timerek is több eredményt bírnak felmutatni, mint másutt egész napos tanulók (whole-day scholars).²⁾

Általában e fontos tantárgy tanítása módszerében mind Londonban, mind a vidéken sok még a kívánni való, mint az a londoni isk. szék egyik iskolafelügyelője (Ricks) 1878. derekán kiadott jelentéséből kitűnik. „A háztartástan tanítása — jegyzi meg a nevezett in-spector — kemény fába vágta a fejszét (too ambitious). Elemi iskoláinkban megtanítják, hogy közönségesen kétféle tápszer szükséges a test fenntartására, t. i. melegítő és izomszerző, s hogy az előbbiből több kell, mint az utóbbiból; de minthogy az utóbbi némely faja igen drága, meg kellene tanítani, hogy melyek a legjobb és olcsóbb helyettesítői, s továbbá, hogy hogyan kellene ezekből különböző étkeket készíteni. A lélegzés és szellőztetés tanát szintén igen hézagosan tárgyalják. Annyit tudnak a növendékek, hogy a széngáz belehelése mérges, de arról semmit sem tanulnak, hogy a kilehelt levegőben mily csekély arányban van eféle gáz, úgy hogy annak következtében ugyanazt a levegőt ismét és ismét beszívhatjuk minden veszedelem nélkül. Szintén keveset tanulnak a természetnek arról a szép intézkedéséről, hogy a kileheltük mérges gázokból a növények táplálkoznak, sőt az általok assimilált szézeny helyett élenyt szolgáltatnak. A szellőztetésnél megtanuljuk, hogy a felső ablaknyíláson a tisztátalan levegő távozik, s az alsó ablaknyíláson friss levegő jön be, hogy szobáink szellőztetése végett tüzet gyújtunk, de mindennek miéért nem magyarázzák. Nagyon hasznos leckéket adnak a szobák tisztántartásáról, az olcsó és tiszta ruháról, a szappan és sóda használatáról, de e leckéket ki kellene terjeszteni az udvari tócsák lecsapolására, a szemétben levő rothadó elemekből származható bajok fejtegetésére, az egyszerű betegségekre, a vágás, égés és meghülés s más ily egyszerű

¹⁾ ü. o. 765. 1. — ²⁾ U. o. 632. 1.

bajok gyógyítására.“ A népiskola a háztartás ügynevezhető férfias (masculin) arcát úgy elhanyagolja, hogy az még nyomtatóképpen (makeweight) sem szerepel. E bajon akar segíteni Klackley W. derék kis olvasókönyve, ¹⁾ mely az V-ik és VI-ik osztálybeli tanulóknak érthetően magyarázza a takarékpénztárak, életbiztosítások, járadékok és különböző biztosító-társaságok irányelveit. Bámulatra méltó kézikönyv Mrs. Lankesternek idevágó Thrift Readere is.

A háztartástanra és közegészségtaura leghasználtabbak Tegetmeier kézikönyvei. ²⁾ Az első műről mondja a bányakerületek népoktatásügye megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése, hogy „a leányokat 3 hónap alatt e kézikönyv szerint annyira lehet vinni az egyszerű főzés, mosás és tisztogatásban, hogy otthon anvjoknak nagy segítségökre lehetnek, ha pedig szolgálatba állnak, már az első félévben egy fonttal több bért kaphatnak.”

A Household Management and Cookery a londoni iskolaszék megbízása következtében készült, s a házi egészségtanon és a közönséges élelmiszerek ismertetésén és készítésén kívül, mintegy 150 közönséges éték készítése-módját adja, úgy a mint az a South Kenington National Training School of Cookery tanítói számára készült. E mellett külön fejezetet szentel a házi orvoslásra és sebészetre s azokra a közönséges betegségekre, melyeket az imént említett jelentés elszámol. Nem hagyhatom említés nélkül e tárgyra a leeds-i iskolaszék derék nő tagjának Mrs. Buckton igen vonzó modorban írt házi egészségtanát, továbbá Mann (L. J.) háztartástanát. ⁴⁾

Itt a helye megemlékezni a Birbeck-féle elemi iskolák fő-fő tantárgyáról, a társadalmi háztartástanról, melyre Ellis (W.) kézikönyve e nemből a legjelesebbek közé tartozik. ⁵⁾ Szerző a társadalmi háztartástan kérdéseit értelemgyakorlatok alakjában tárgyalja, úgy,

¹⁾ „The Thrift and Providence Heading Book.

²⁾ manual of Domestic Economy, with hints on Domestic Medicine and Surgery. 10-ik kiadás, London, 1877. The Scholars Handbook of Household Management and Bakery. 2-ik kiadás. London, 1877. Szintén ajánlásra méltó a Chambers által kiadott „Domestic Economy”. mely a Code (1880.) szabványai szerint készült.

³⁾ „Health in the House”

⁴⁾ Domestic Economy and Household Science. (1880.)

⁵⁾ Progressive Lessons in Social Science. London, 1862. Ilyenmű könyv Simon (Jules)-tól „Livres du petit citoyen” (Paris, 1880.), mely a polgári kötelességekről tanít, s melyet egyik angol szemle „republikánus csecsemőknek való tejnek” nevezett.

hogy a gyermekeket a legegyszerűbb emberi foglalkozásoktól a legbonyolultabb munkákig, és vállalatokig viszi, s nagy ügyesen alkotott kérdésekben akarja a kínálat és kereslet, a tőke és-munka, a hitel és verseny, a különböző adók, továbbá a felsőség és alattvalók egymás-iránti kötelességei, az erény és vétkek stb. stb. kérdései fölött gondolkodóba ejteni. A 100 leckére és pár ezer kérdésre terjedő mű minden tekintetben méltó a legnagyobb figyelemre, de egyszersmind arra a megjegyzésre is, hogy az első és későbbi leckék közt oly nagy a különbség, mint az egyszerű számolás és a gyökvonás, vagy mint az egyszerű arányok és a gömbháromszögtan között. Az első néhány lecke gyermekeknek való, de már a későbbiek egészen mívelt észt és nyomozó gondolkodást igényelnek,” s mint olyanok, teljességgel nem népiskolába valók.

Az élettant sok helyütt szintén csak kézikönyvből tanítják, melyről Huxley helyesen mondja, hogy ily tanmóddal e tantárgynak értelmi, disciplinai értéke tökéletesen elvesz. E helyett sokkal hasznosabb dolog az egészségtan általános törvényeit tanítani.

A termé8zettani elemi kézikönyvek nagyon világosan vannak írva, azonban egyet azok sem kerülhetnek ki: a tudományos műszókat, melyek nemcsak a legújabb, hanem gyakran a legnehezebb és legszerkesztettebb szavai az angol nyelvnek. Betanulják ugyan e műszókat, mint pusztá jargout, de értékükkel beszámolni nem tudnak — úgymond (Ley) Kent megye isk. felügyelője. ¹⁾ Az oly terjedelmes művek, minő Routledge „Természettan a játéktéren” című ¹⁾ könyve, vagy mint Peppertől (J. H.) a „Természettani időtöltések,” ⁸⁾ mely utóbbi nemcsak a természettan, hanem a vegytan és jegecedés legkiválóbb tüneményeit nagyon vonzó modorban tárgyalja: előadási módszerüknél fogva inkább a család körében használhatók, mint az iskolában. Muir skót isk. felügyelő 1876-iki jelentésében mondá, hogy „egy falusi iskolában 64 (IV—VI oszt.) gyermek állt elő az állat-élettanból vizsgálatra; közülök 19 e kérdésre: »mik a pórusok és mire vigyázzunk rajok nézve?“ következőleg felelt írásban: „oly apró üregek a bőrön, melyeken az izzadság kijő, de a hideg be nem mehet,” vagy „a haj kijárója (opening), vigyázzunk, hogy fejünkön igen sok haj ne nőjön.“ „Az üterek és vérerek közti véredények.” „A kézen

¹⁾ Report of the Committee. 1879. 625. 1.

²⁾ Science in Sport, Made Philosophy in Earnest. London G. Routledge.

³⁾ Scientific Amusements for Young People.

levő nyílások.“ „A gyomron levő likacsok, melyek az izzadságot átbo-csátják.“ A többi nem is próbált a kérdésre felelni.“ ¹⁾ Az állat-élet-tanra kiadott vezérfonalak között, mint elterjedt meg kell említe-nem a Collins-féle gyűjteményt ²⁾ (Elementary Science Series), mely a Code kívánalmai szerint készült. E kis 32—48 lapnyi füzetekben nagy szababatsággal van előadva az ember-élettan rendszere. Ha hoz-záveszszük a bennök levő nagyszámú és kiváló tisztaságú fametsze-teket, mesésen olcsóknak ke ll mondanunk, s ellenük csak azt a kifog-ást tehetjük, hogy a bennök foglalt tömérdek tény miatt csak úgy hasznavehetők, ha a tanító magyarázata a tények csontvázat hússal és keringő vérrrel tölti ki.

A többi rendkívüli tantárgyak közül a latint emelem ki, melyet kivált a skót elemi iskolákban azért tanítanak, mert megnyitja az utat az egyetemre. míg az angol elemi iskolákban e nyelv csak ritkán s akkor is, mint „grant-earning“ tantárgy szerepel, addig Skóciában sok elemi iskolai tanuló annyira jártas Caesar, Virgil és Livius művei-ben, hogy bátran felveszik egyetemre. Fife és Kinross megyékben 1877-ben pl. németből csak 2 növendék, ellenben a latinból 285 jelent-kezett vizsgálatra. ³⁾ Glasgowban 1877-ben az egyetem 367 latin phi-lologiai tanulója közt 125-en tettek sikeres felvételi vizsgálatot, kik a latint az elemi iskolában tanulták. ⁴⁾

Ugyancsak egy némely skót elemi iskolában a görög nyelvet is tanítják, s a tanulók a nyelvtanban meglehetősen jártasságra tesznek szert. ⁵⁾ A német és francia nyelvben rendszeren nem bírnak többre menni, mint a görögben.

A zenét legegyszerűbb eredménnyel a London School board iskoláiban tanítják. A vidéken igen különböző a tanítás módszere és eredménye is. Igen sok iskolában a hallás után való éneklésen túl nem mennek. Néha a legjelesebb tanítók sem tudnak többre menni, de viszont néha a legjobb iskolafelügyelő sem bír valami magasabb eredményt megbírálni. A Sol-fa rendszert ma már általánosan kezdik használni, s ez annál üdvösebb, mert mint Hullah, a zeneoktatás

¹⁾ Report of the Committee etc. in Scotland. 1877. 146. 1.

²⁾ Animal Physiology 1-st, 2-nd, 3-rd Stage, by J. Angell, London és Glasgow, W. Collins, Sons et Co., továbbá Introduction to the General Biology, by Th. Mac-Ginley. London, 1874.

³⁾ Report of the Com. for Scotland. 1878. 216. 1.

⁴⁾ Report of the Committee etc. for Scotland. London, 1878. 184—5. 1.

⁵⁾ U. o. 143. 1.

országos felügyelője mondja, a hallás után való éneklés nemcsak káros a jövő zenei oktatás szempontjából, hanem tökéletesen fölösleges. A Sol-fa rendszer szerinti tanulás a növendékek hangját édessé és harmonikussá teszi. E módszert könnyebb is tanulni és tanítani, mint bármely mást; azonban megvan az a nagy hátránya, hogy hangjegyei (az iskolák 70%-ában elterjedt Curwen-féle rendszer beim) — a régiektől merően különbözvén — ha valaki azokat legjobban ismeri is, rendes hangjegyek tanulásánál semmi hasznát nem veszi; pl. „a mely éneket a régi hangjegyek szerint énekelni nem bir — úgymond Wilkinson isk. felügyelő, — olyforma helyzetben van, mint az lenne, ki a görög nyelvet angol betűkkel saját használatára irt könyvből tanulná.”¹⁾ Hogy mily eredményre jutnak e tantárgyból a gyermekek, a végre tájékoztatóul mellékelem a birminghami isk. szék tantervéből a következőket:

I. Kisdud-iskola. 1. A kezdők tudják olvasni a hangjelzőről (modulator) a kezdőgyakorlatokat. 2. A haladók ugyanazokat a gyakorlatokat a fekete tábláról tudják olvasni.

II. Elemi iskola. Az 1. osztály a tanítónak a hangjelzőn való jelölése szerint éneklő a könnyebb hang- és ütemgyakorlatokat. 2-ik oszt. A kezdők ugyanazokat a gyakorlatokat a tanító jelzése nélkül a gyakorlókönyvből éneklők, és az iskolai dalokat a jelzőről és fekete tábláról tanulják be; továbbá lassú és gyors ütemben énekelnek. A haladók az alaphang és accordja hallása után a hanglétra különböző hangjait megmondják, s az iskolai dalokat helyes hangnyomatékkal és tiszta kiejtéssel éneklők. Az alaphang létráját a hangvilla segítségével eléneklők. A legfelsőbb osztályosok a Sol-fa rendszer szerinti könnyű iskolai dalokat látásra teljes kifejezéssel és a szók tiszta kiejtésével éneklők.

A kisdud- és elemi iskolások énektanításában a tanítók rendszeren két hibát követnek el: elsőben azt, hogy a gyermekeknek hangjegyeket tanítanak, még mielőtt zenei hangokat kiadni tudnának, a mi oly képtelenség, mint valakit olvasni tanítani, mielőtt beszélni tudna. A második és sokkal elterjedtebb hiba az, hogy a tanítók az egy iskolábajáró gyermekeket egy kalap alá fogják korukra, hangtehetségükre és előhaladásukra való tekintet nélkül. E hiba kikerülése végett a legjobb tanítók a gyermekeket előhaladásuk szerint különböző csoportokra osztják. A legelső (pl. A) csoportba azokat teszik, kik vagy

¹⁾ Report of the Committee. 1877. 433. 1.

nem tudnak, vagy nem akarnak utánozni valamely megadott hangot. A B) csoportba azokat, kik szabatosan tudják a megadott hangot utánozni, de magoktól nem bírnak oly gyakorlatokat elénekelni, mint a felső C) csoportbeliek. A C) D) csoportban azok vannak, kik az alaphang és ötödé, meg nyolcada közti hangtávolságot és hangokat énekelni tudják, és így tovább. A legelsőbb osztálybelieknek hallását és hangját gyakorolják hangok megkülönböztetése és utánzása által, « mikor ebben eléggé jártasok, és feljebb s feljebb hatolnak a csoportokba: előben énekelnek a kézjegyekről, majd a táblára írt Sol-fa hetükről; s ha ezekben eléggé jártasok, a rendes hangjegyekre mennek át, s ezzel egyszersmind a legfelső osztályba jutnak. A haladó növendékeket a tanító fokozatosan viszi át a kézjegyek olvasásáról a hangjelzőjelölte, s majd a fekete táblára írott hangjegyek olvasására. Ily módszer mellett a jóra való népiskolák V.—VI. osztályos növendékei zenei olvasásban kielégítő jártasságra tesznek szert. ¹⁾

A másik az u. n. „Do-re-mi módszer”, mely a régi hangjegyírásnak egy faja. A kettő közti különbség abban áll, hogy emitt minden hangjegy neve bármely kulcs mellett ugyanaz, míg amott minden hangjegy neve a kulcs szerint változik. E rendszer nehezebb, mint a Sol-fa, de megvan az a határozott előnye, hogy atyafiságban vau a közönséges hangjegyekkel. Körülbelül 100,000 fontra rúg az összeg, melyet a kormány évenként zeneoktatásért kiad: de tekintve, hogy az elemi tanítók többségének nincs meg a zene rendszeres tanítására való szükséges ismerete, továbbá minthogy még nem igen szoktak zenei szaktanítókat alkalmazni, e nagy összegnek nincs meg a kívánt sikere. Ez összeg — Hullali szerint — ablakon kidobott pénz („this money is worse than wasted”), holott az énektanítás sikere annál fontosabb, mert vele nemcsak egy tantárggyal tudnak többet a gyermekek, hanem annak a társadalomra erkölcsösítő nagy hatása is megvan; — mint Hullah helyesen mondja — „Ím kellő módszer szerint tanítják az éneket, benne néhány év alatt a munkás-osztályok oly szó-rakoztató eszközre tesznek szert, mely sokkal hathatósabb leend finomodásukra és házi életök szépítésére, mint bármi egyéb.“ ¹⁾

A Sol-fa rendszer tanítására legtöbbit tett Curwen, ki egy kis könyvtárt írt össze e rendszer elméleti és gyakorlati terjesztésére. Főművei: *The Art of Teaching and the Teaching of Music etc.*; *The*

¹⁾ Minterss of the School board for London. 1870. 361. sz. 20. l.

²⁾ Report of the Committee. 1878. 664. l.

Standard Course (1878), Tract on Musical Statics; Tract on Musical History stb. stb.

A női kézimunka tanítására általán véve nincs elég idő. Az angol alsóbb osztálybeli nők tudatlanságával szemben az isk. felügyelők nagy többsége szerint, e tantárgyból nem elég heti két óra. Némelyek erre hetenkint egy-két délutánt, mások egy egész esztendőt kívánnának fordíttatni. „Ha meggondoljuk — mondja a Dorsett megyei isk. felügyelő — hogy e munkákban nemcsak a kéznek, hanem a fejnek is jelentékeny része van „hand and head work,“ s hogy egynémely tanítónő a gyermekek helyett a fej beli munkát rendesen elvégzi; igen természetes, hogy a leányok iskolából távoztokkor magokra hagyatva semmit sem tudnak.“¹⁾ Ugyancsak az isk. felügyelők tekintélyesbbjei méltán sürgetik, hogy a kormány a kézimunkák vizsgálására iskola-felügyelőknek nevezzen ki. Ezzel nemcsak azt érhetnék el, hogy a női kézimunkákat helyesen bírálják meg, hanem azt a nevezetesebb célt is, hogy a nevezett nők egy-egy nagyobb kerület különböző helyein a tanítónőkkel értekezleteket tartva, a vidék különböző szükségleteinek is eleget tennének.²⁾

A rajztanításra kitűnő segédeszközök a Foster (Vere) és a Nelson-féle rajzirkák,³⁾ melyek fokozatosan és párhuzamosan mi vélik a szemet és a kezét. A növendéknek sokat kell magát gyakorolni, míg a szabadkézi rajzra és a geometriai rajzra jut, melyből a Science department szokott vizsgálatot tartani. A department csak az oly népiskolák növendégeit fogadja el vizsgálatra, melyekben e tantárgyat a szabadkézi és geometriai rajzból megvizsgált egyének tanítják. A rajztanításra még Londonban is az a panasz, hogy sok tanító szereti átugorni a bevezető lépéseket, s inkább a vizsgálatra állítást, mint a szemmérték és kéz kellő inívelését, a tárgyak körvonalai biztos felfogását és a symmetria stúdiumát tartja szem előtt. Nem ritka dolog, hogy oly második osztályosok, kik sok időt töltöttek egy kissé complicált görbe vonal rajzával, egy rövid egyenes vonalat rajzolni nem bírnak.⁴⁾

Általában az iskolai könyvekről következőket mondhatom:

Azok az angol iskolai könyvek, a melyeket e fejezetben ismertettem, fényes bizonytságot tesznek, hogy az angolok teljesen megértet-

¹⁾ Report of the Gommittee. 1879. 709. 1.

²⁾ U. o. 731.

³⁾ Drawing Books A—Z.; Drawing Cards; Royal Drawing Books, stb. London, Blackie et Nelson.

⁴⁾ Minutes of the School board for London. 1879. 361. sz. 20. 1.

ték és ügyesen alkalmazták a német nagy paedagogus azt a jelszavát, hogy „für Kinder ist das Beste eben gut genug.“ Feltűnő jelenség, hogy Angliában a legkitűnőbb tudósok nem tartják méltóságukon alól levőnek, hogy az elemi iskola számára tankönyveket írjanak. Es ez azért nevezetes, mert az elemi tanítás sikeres voltának nagyobb ellensége és hátráltatóbb akadályja nincs, mint a tudományos rendszerbe kapaszkodás. A gyermeknek esze fogékony arra, hogy ismereteket könnyen elsajátítson, és emlékében megtartsa; de nincs arra megérve, hogy azokat az elvont elveket és okoskodásokat, a melyekre a tudományos rendszerek vannak alapítva, ugyanazzal a jó kedvvel, ugyanazzal az érdekeltséggel tudja követni és ugyanazzal a vágygyal és mondhatni mohósággal kívánja megismerni, a melylyel a tényleges adatokon, a valódi tárgyilagossággal ismereten kap. Ez igazság felismerésében és szemelött tartásában van az angol iskolai könyvek jeles voltának a titka.

Ott vannak pl. mindjárt a Nemzeti Társaság kiadásában megjelent „National reading books“ füzetei (Standard I—VI.) ¹⁾ Mindjárt az első olvasmány, a melyet a gyermeknek nyújt olyannyira a gyermeki életköréből van merítve, hogy lehetetlen a gyermeknek nem figyelni rá, és mégis van benne egy-egy lecke a növénytanból, a kertészetből, a számtanból, a pénztanból, és mind ez tíz-húsz rövid sorban.

Bizonyosan senkinek sem fog eszébe jutni az angolokat azzal vádolni, hogy a vallás-erkölcsi nevelésre nem adnak sokat. Mégsem kezdik első olvasókönyveiket azokon az émelegős, u. n. erkölcsi meséken, a melyek a gyermektől oly magas ethikai színvonalra helyezkedést kívánnak, a milyenre a gyermekész emelkedni nem bír. Holott a gyermek gyakorlati eszmeköréből vett, mindennap megtörténhető és meg is történő dolgok megkapják figyelmét, megértetik vele egyszerű és eleven módon saját tetteinek és eljárásainak helyes vagy helytelen voltát, azokból a következményekből, a melyek közvetlen és szükséges eredményeik.

»Azaz együgyű kis Netti! jól látja, hogy nem bírja fel azt a nagy fazekat teli tejjel, még se félt, hogy elönti. De bizony el is öntött egy jó csomót, és felfordította volna az egészset, ha Anna nénye nem lesz vala közel.« Tessék megítélni, hogy azt az erkölcsi tanítást: „ne fogj olyanhoz, a mihez nincs elég erőd és ügyességed,“ melyik érteti

¹⁾ National Society's Depository. London.

meg jobban a gyermekkel, ez a pár sor, vagy a „rana rupta et bos”-féle magában igen elmés, de meglett ember eszére számított meséje.

Itt van egy kis számtan: „An explanation of the most common rules of elementary Arithmetic for the use of national schools by Rev. A. Wilson“ ugyanazon társulat kiadványa. Kezdetől fogva fokozatos előadása a számtani tényeknek, a melyek mind helyesek, mind egymásból folynak és egymásra vannak építve, a nélkül, hogy még csak meg is volna említve a szám értelmezése, a számrendszer elmélete. Megtanítja a gyermeket egészen gépileg a szám írására és olvasására, megtanítja a számműveletekre, épen úgy, mint a hogy megtanítjuk az anyanyelvén írni és olvasni, és nem tartjuk szükségesnek e tanításnál a magasabb nyelvtudomány elméleteit a gyermek előtt fejtegetni.

Ugyanezen a módon tanítják a gyermeket algebrára és raértanra is. Az a helyes elv itt az egész tanítás alapja, hogy 1. a gyermeket sohase kell olyanra tanítani, a mi nem igaz. 2 Nem kell a gyermeknek olyat beszélni, a mit nem tud megérteni. 3. Sohase fogjon a tanító okoskodással való bizonyításához oly ténynek, a melyet érzékeltetni lehet. Soha semmiféle értelmezés se fog, se helyesebb, se tisztább fogalmat nyújtani az egyenes vonalról, mint a kifeszített cémaszál; és ha egyszer megmutattam a gyermeknek két cérnaszállal, hogy két pont közt az egyenes vonal, a mely egyiktől a másikig nyúlik, a lehető legrövidebb; sokkal könnyebben érti meg és sokkal biztosabban fogja fel, mint az Euclides-féle rendszeres bebizonyítás után, a melyet különben maga Euclides sem szánt gyermekeknek.

Igen kitűnő és mintaszerű mű a „Lessons on common things” című könyv a „Collina’ school series“-ből. Rég óhajtottam hazai elemi és polgári iskoláink számára ilyen szabású könyvet, s mondhatom, ha elegendő ismeretem és idom lesz vala hozzá, meg is írtam volna. „Common things” egy rakás mindennemű tárgy, a melyet mindennap látunk, a melylyel mindennap dolgozunk vagy játszunk, a melylyel táplálkozunk vagy más szükségünket kielégítjük, röviden, de mégis jellemzően és kimerítően ismertetve minden oldalról. Szint- úgy kedve volna az embernek egy-egy ily ismertetést közölni kóstolólól, ha volna hely rá. Legalább mutassuk be az ismertetett tárgyak név- sorának egy részét: malozsa, füge, mandula, aprószőlő, kávé, katáng, kakaó és csokoládé, narancs, citrom, citrom-íz, thea, bab, borsó, búza, zab, árpa, tatárka, rizs, mustár, aztán: márvány, mész, fős, kova, tűzkő, homok, acél, öntött vas, vert vas, szappan, penna, üveg, hártya, bőr stb. stb. És bámulatos! az az angol oly szé-

pen írja le és ismerteti e tárgyakat, elmondja, honnan kerülnek, mirevalók: pedig egy szó sincs az egész könyvben állat-, növény- vagy ásvány országról és rendszeres felosztásukról.

Méltó társul csatlakozik hozzá a „A course of lessons for infants“ című művecske, ¹⁾ a mely három füzetben, úgymint egyben 47s éven alóli gyermek, egyben 4½—6 éves, egyben 6 és 7 éves gyermekek számára elemi oktatást ad, mondhatni az emberi tudás minden ágában; elkezdve a betű idomai megkülönböztetésén, megtanít csaknem mindenre, a mit gyermeknek tudni jó, még a rajzot is beleértve Egy valóságos encyclopaediája az elemi ismereteknek, a mely kitűnő voltát nem annyira annak köszöni, a mi benne van, mint annak, a mi nincs benne.

Általában véve nagyon ügyesen van itt életbeléptetve és érvényesítve az az eszme, hogy a különböző tudományszakokba tartozó egyes ismereteket az elemi és népiskolában ne mint külön tanszakokat, külön órákon, hanem egyetlen jóra való olvasókönyv segítségével egyszerre és elegeesen nyújtsák a gyermek emlékező tehetségének.

Hogy a felső osztályok számára hasonló jelességű könyvek nem hiányoznak, a mondottak után önkényt érthető. Ilyenek kiváltképen a Dick-féle: „Outlines of political economy“ ¹⁾ és a Rogers-féle „Manual of political economy“ ²⁾, a melyek elseje valamivel rövidebben, az utóbbi kissé terjedelmesebben tárgyalja a közgazdaság valamennyi fontos kérdését. Álljon itt az utóbbi fejezeteinek címei sorozata: I. Bevezetés, tárgyalja a kölcsönösséget mint a polgárosodás alapját, és kimutatja, hogy e kölcsönösségből származó szolgáltatások közül melyek tüzetes tárgyai a közgazdaságnak, és végzi azon, hogy megcáfolja azt a tételt: „a mit egy ember nyer, azt a másik veszti“; kimutatván egyszersmind, hogy e tévedés honnan ered. II. fej. Az érték keletkezése. III. fej. Az érték mértéke. IV. fej. A pénz helyettesei. V. fej. A termelési cikkek ára, kik közt és mikép oszlik el. VI. fej. Tőke, VII. fej. Munka és bér, VIII. fej. A népesség szaporodása. IX. fej. A szabad munka korlátozása. X. fej. Mi szállítja alá a munkabért. XI. fej. Nyeremény és kamat. XII. fej. Fekvő birtok jövedelme. XIII. fej. A földbirtok használásának módjai. XIV. fej. Kereset és kínálat. XV. fej. Kereskedés pénzzel. XVI. fej. A tőke eloszlása. XVII. fej. Véd-

¹⁾ Publshed by the Home and Colonial school society. London.

²⁾ Glasgow 1874. W. Collina Sons et Company.

³⁾ Oxford 1876. Clarendon Press.

rendszerek XVIII. fejt. Külkereskedés XIX. fejt. Gyarmatkereskedés, XX. fejt. A kormány teendői. XXL fejt. Az adóztatás alapelvei. XXII. fejt. Egyenes és közvetett adók. XXIII. fejt. Államadóságok. És ez mind kellő kimerítőséggel tárgyalva van 318 nagyon kicsiny 8-rétű lapon.

A Collins school series-ből még említést érdemel Evers „Mechanics“ című könyvecskéje, a mely az elemi erőtant és az egyszerű gépek u. n. emeltyű, dőlt sík, tengelyes kerék, csiga elméleteit már rendszeresen tárgyalja.

Rendkívül jeles kis könyv a Glarendon press series-ből a „Book-keeping“ Hamilton és Ball-tól. Még soha se láttam a kettős könyvvitelt ily világosan és gyakorlatilag előadva. Nagyon kevés elmélet, ellenben a kereskedésben előfordulható esetek könyvelésének gyakorlati megmutatása egy üzlet példáján és keresztülvitele mindazokon a segéd- és mellékkönyveken, a melyek nagy terjedelmű üzletekben szükségesek lehetnek, egy üzleti zárlat teljes keresztülvitele és egy rakás gyakorlat teszük e mindössze 126 kis lapra terjedő könyvecskét a melyből azonban egy szóval se tanul az ifjú kevesebbet, mint sok nagy vaskos műből, a mely nagy követelésekkel lép föl.

Az „Industrial geography“ mintafüzetei (by Bevan) ¹⁾ azt bizonyítják, hogy Anglia nemcsak saját, hanem a külföld iparviszonyait és statistikáját is figyelemmel kíséri és alaposan ismerni törekszik. E kis könyveket igen nagy haszonnal tanulhatják a polgári iskolai tanulók. ¹⁾

A számtani kiadványok közül gazdag példatáráért különösen kiemelem Hughes J. gyakorlati számtanát és növendék-tanítók számára készült példatárát. ²⁾

X. FEJEZET.

A kötelező iskolázás és akadályai

Az iskolai rend és munka legnagyobb ellenségei az iskolán kívül vannak, kikhez a tanító keze el nem ér s kikkel gyakran a legtevékenyebb iskolaszék s a legékeesszólóbb iskolafelügyelő sem bír. E sokszor fékezhetlen elem a pór nép, mely az iskolát nem egyszer a maga és családja élete és szokásai ellen emelt erősségnek tartja.

Az elemi iskolázás eredményét paralyzálja az alsóbb népsz-

¹⁾ London 1880. W. Swan Sonnenschein et Allen.

²⁾ Practical Arithmetic; Mathematical question book. London J. Hughes.

tályok gondatlansága és sülyedtsége. A mi a társadalomnak árt, kétségkívül árt az iskolának is. A részegeskedés és tivornya ássák alá Angolország életét és erejét — úgymond Holmes iskolafelügyelő.¹⁾ Az iskolabajárók jelentékeny részénél a házikor ellensége az iskolának, s egyáltalán nem építő, hanem rontó hatású. Kentben, hol a nőket oly nagyon sokat használják mezei munkára, hasztalan dolog azt várni, hogy a leányokat az év jókora részén rendszeren iskolába küldjék; az embernek élni kell, 8 a kérdés végelemében az — úgymond e vidék iskolafelügyelője — hogy a szülők mennyiben nem lehetnek el, nem mondom gyermekeik munkája, de segítsége nélkül. ²⁾ Yorkshireben a nép takarékos, pénz- és munkakedvelő s gyermeke, munkáját ingyen (for „nowt“) kapja, a szüle gyermekét nem a nevelés iránti közönyös-ségből, hanem uralkodó szenvedélyének való engedelmességből marasztja otthon.³⁾ Sokkal többre becsüli az ily gondolkodású szüle az így megtakarított tandíjt, mint a rendes iskolabajárásért kapott elismerő bizonyítványt (honour certificate). E papírnak szerinte semmi értéke ahhoz képest, hogy gyermeke egy héten 12—14 shillinget, vagy ha half-timer 6—7 shillinget megkeres.⁴⁾ Az efféle észjárásnak orvoslója az erélyes iskolaszéki tisztviselő; ámde nagy baj, hogy sok faluhelyen nincsen arra való ember, a ki a városi erélyes visitor helyét pótolja. Az iskolabajárást ellenőrző bizottságnak rendszeren a pap a legerélyesebb tagja, kinek, ha a dolgot erélyesen veszi, ezer ellensége akad.⁵⁾ A rendetlenkedők miatt szenved az egész iskola, s van eset rá, hogy az elmaradozók miatt annyiszor kell egy-egy kiválóan derék tanítónak egy tantárgyat ismétlem, hogy utoljára kedveszegetten nem bir tanításába semmi életet lehelni.⁶⁾ Igen természetes, hogy a körülmények nemcsak a tanítás eredményét, hanem a tanítók kedvét és béketűrését is kockára teszik. A department és az isk. felügyelők egyiránt megkívánják, hogy a tanító „a gyermekbe szóval és tettel a becsületesség és igazságosság szellemét csepegtesse/ Ámde mit tegyen a tanító, ha ők egyáltalán nem akarnak erkölcsileg ruházkodni? A lincshirei iskolafelügyelő jelentései szerint a gyermek idejét következő munkák veszik el az iskolától: bab- és krumpliültetés, baromfitenyésztés, széna-csinálás, borsó-tisztítás, gyümölcs-szedés, répa-ásás,

¹⁾ „Drunkeness and extravagance are sapping the life and strength of our country.“ Report of the Committee stb. 1879. 604. 1.

²⁾ Report of the Committee stb. 1879. 618. 1.

³⁾ Ugyanott 687. 1. — ⁴⁾ Ugyanott 685. 1. — ⁶⁾ Ugyanott 740. 1. —

⁵⁾ Ugyanott 752. 1.

krumpli-gyűjtés, aratás, kaszálás és tarlózás. E munkák legnagyobb része tavaszi, nyári és őszi időre esik; ennél fogva, ha az iskolafelügyelő a falusi iskolát legkedvezőbb időszakban akarja látni, kénytelen munkája legnagyobb részét az esztendő négy első hónapjára tenni.¹⁾

Így Angolországban; és Skóciában, Bérwik, Roxbourgh, Selkirk és Peebles megyék isk. felügyelője szerint a halászatból élő községben következő akadályokkal küzd az iskola: 1. a kűszhal (White fish) fogás ideje alatt (october-ápril) a gyermekek otthon apjuk munkájára való előkészületekkel vannak elfoglalva, pl. horogra való étek-gyűjtése és tisztogatása. 2. A heringhalászat idején a kisebbek (május-augusztus) otthon halat tisztogatnak, az idősebbek pedig a halászatban atyjoknak segítenek. Az e fajta munkák a leányok közül is sokat otthon tartanak.

Innen ered halászó helységekből az iskolázás iránti apathia, melyet tetéz a szülei tekintély hiánya, melynek oka: az apa tartós távolléte, s az anyának munkával való túlterhelése.

Földművelő vidéken a gyermekeknek a következő jövedelmesebb foglalkozásuk van, mint a tanulás: a) báránzás ideje alatt a pásztoroknak segítség; b) ápril végén és május elején burgonya-ültetés, június- és júliusban répa-hántás; júliusban juh-nyírás, augusztus- és szeptemberben aratás; októberben burgonya-szüret Tehát a hat melegebb hónap alatt a parasztyermeket az iskolahanyagolás és bűne folytonosan kísérti.

Ezekhez járul a szülék részéről egy súlyosabb baj: a gyakori lakóhely változtatás, „Term flittin“, mely a földbérlok cseléségénél rendszeresen majd minden évben előfordul, mert minden év május 26-ikán új szolgálatba lépnek. Ez okon gyermekeiket a szorgalomszak vége előtt kivesszik, a régen velök szomszédos iskolából, de az új, kezök ügyében levő iskolába csak az aratási szünidő után adják be. Íme a „flittin“, mint rendszeres rendkívüli akadály a földművelő munkások gyermekei iskolázásának.¹⁾

Vannak iskolák, hol a tandíjt az igazgatóság oly feltétellel engedi el, hogy az illető annyiszor járjon fel iskolába, a mennyi okvetlenül szükséges arra, hogy a rendszeres vizsgálatra bocsássák.

¹⁾ Report of the Committee stb. 1878. 169. 1.

²⁾ Report of the Committee stb. for Scotland. 1878. 143. 1.

Egy másik eljárás mód abban áll, hogy a tandíjt egy kevéssel (pl. hetenként fél pennyvel) fölemelik, úgy azonban, hogy a felülfizetett összeget év végén a vizsgálat után mindenkinek visszaadják, a ki a vizsgálatra szükséges számú iskolába járását igazolja, s vizsgálatra áll, vagy az iskolát elfogadható okok miatt hagyja el. Ez a mód nemcsak a rendes iskolabajjárásra ösztönöz, hanem a tanulók széleséves évközi migrációját is megakasztja.

Vannak igazgatók, kik magasabb tandíjt szednek azoktól a gyerekektől, kik hetenként csak bizonyos számú napon járnak iskolába. Mások ismét mérséklék a tandíjt, de előre egy hónapra, vagy negyedévre szedik föl, 8 ezzel kívánják útját állni az iskolából való elmaradásnak.

Más igazgatók minden hónap végén a szorgalmas iskolába járó gyermekek fizette tandíj bizonyos részét visszaadják, vagy javára takarékpénztárba teszik. Az iskolai takarékpénztár egy másik ellenszere a széleséves iskolaváltoztatásnak.

Az iskola rendes látogatására sok helyütt használják édesgető szer gyanánt az ú. n. érdemjegyeket (merit cards), mely abban áll, hogy egy kis színes papírra nyomott kártyát adnak minden hét elején mindenik tanulónak, ki az az előtti héten egy leckét sem hanyagolt, és egyszer sem késett el az iskolából. A mely tanuló 12 ily érdemjegyet kap, azokat egy díjjal cserélik ki. Mentői felsőbb osztályú gyermekek kapja e jegyet, annál értékesebb.

Az iskolából való elmaradásra vagy késedelemre semmi körülmény, még a betegség esete sem mentség.

A 12 érdemlapért adott jutalom egy szép rajzkönyv, melyre az iskola neve aranyos betűkkel van nyomtatva.

Minden további 12 érdemlapért oly mese vagy történelmi könyvet adnak, mely a gyermek által hetenként fizetett tandíjjal egyenlő értékű. Minden ily jutalomkönyvbe az iskola neve és a jutalmazás címe nyomtatott betűkkel van bevezetve.

Az év végén minden osztályban díjat kap egy-egy oly gyermek, a ki a jutalom könyveket legtisztábban tartotta. E rendszernek az a nagy előnye van, hogy a gyermekeket apró díjaival rövid idejű erőfeszítésre sarkalja, abból a helyes lélektani elvből indulván ki, hogy a gyermekek többsége megbírja ez apró erőfeszítést, mert kevésnek adatott az az előrelátás és kitartás, melyet egy nagyobb díjért hosszú időn keresztül kell ernyedetlen szorgalommal kifejteni.

E rendszert némely iskolában az iskola falára függesztett érdemtáblával („honour board“) helyettesítették, mely a növendékek nevét későbbi időre is megőrökíti.

Az igazgatóság oly szorgalmas iskolabjáróknak, kik egyfolytában két évig egy iskolában tanultak, jutalmakat ad, mely jutalmak a) tandíjelengedésből, b) szükséges tankönyvekből, c) ajándékkönyvekből állanak.

Érdemtáblára csak mind a hat osztályt végzett növendékek nevei kerülhetnek.

A most említett két rendszernek, mint illetékes iskolaigazgatók írják, igen sokoldalú haszna van. 1. Mindenekelőtt hatályos ellenőrzője a tanító anyag naplóvezetésének, mert a gyermekek e tekintetben a legcsekélyebb tévedést is észreveszik, és bemondják az igazgatónak, ki a jutalomosztáson jelen szokott lenni. 2. A jutalmak osztásakor legalább egy iskolalátogató úr vagy úrnő is jelen lévén, a gyermekek a társadalom jobb elemeivel folyvást érintkeznek, s a nekik való tetszésért szorgalmukat megkétszerezik; továbbá szintén a kedvükért sok oly kötelességet végeznek, melyek a jellem alakítására nagyon befolyanak: ilyenek a tisztaság, igazmondás; felsőbbek, különösen az iskolák ügyét szívükön hordozók iránt való tisztelet. Mindezek oly szálak, melyek a gyermekeket nemcsak a pártfogókkal kapcsolják össze, hanem az iskolával is, melyet megszoknak nem ellenségüknek, hanem nagy jóltévőjüknek tekinteni.

A rendesiskolába járásra többféle serkentő eszközt alkalmaznak.

A londoni iskolaszék azoknak a gyermekeknek, kik egy évfolyami pontos és rendes iskolába járásért érdemjegyet kaptak, megnyitja iskolai kölesönkönyvtárait, s ezzel is éleszti a rendes iskolabjárók buzgalmát.

A nagyobb városokban, mint Liverpool, Birmingham, az iskolaszékek erélyes intézkedéseket tesznek a gyakori iskolaváltoztatás ellen.

A szülék iskola iránti érdeklődésének élesztői az ú. n. értesítők (Home or Result Cards), melyeket minden hét végén minden gyermek magaviseletéről és iskolabjárásáról a szüléknek küldenek; továbbá a leányiskolákban alakított varró-clubok (sewing clubs) és iskolai konyhák (school kitchens); cserépben levő virágok, sőt néhol a gyermekekkel szüleikhez íratott levelek, melyeket fel is kell olvasniok; végül az igazgatók és iskolai ügyba átoknak szülök előtt tartott beszédei, házról-házra való látogatásai stb.

Az iskolaszékek arról is gondoskodnak, hogy a félnapos iskolásokat gazdák, a törvényszabta időben, iskolába bocsássák. Az első mulasztás esetén a Superintendent Officer nyomtatott megintó cédulát küld, melyben őket a népiskolai törvény illető szakaszaira hivatkozva, kötelességük teljesítésére inti, azzal a figyelmeztetéssel, hogy a mulasztás ismétlődése esetén tanács (Magistrate) elé idézi, s rájuk a törvény szigorát alkalmaztatja.

A half-timer tanulókkal a különböző kerületekben más-máskép van a dolog. Vannak kerületek, hol a félnapos rendszer helyett a váltakozó napokon való tanítást fogadták el. A félnapos rendszer alkalmas ott, hol a tanulók otthonja meg a gyár egymástól nagyon távol nem esnek. A váltakozó napokon a tanítás inkább a gyáraknak, mint a tanulóknak válik javára, mert elvesztik az iskola mindennapos hatásának előnyét. A gyárban hosszas lét kifárasztja a növendékeket, s nincs kedvük a következő napra előkészülni, míg másfelől a váltakozó napos rendszernél igen hajlandók könyveiket egészen sutba dobni, minthogy a következő napra semmi leckéjük nincs. Sok szüle inkább erről panaszkodik, mintsem a hosszas gyári foglalkozásnak gyermeke egészségére való hatásáa.

Nagy és bonyolódott a félnapokkal a nehézség oly helyeken, hol a munkás-osztály részint gyári, de különböző gyári, részint mezei, vagy bányamunkákkal van elfoglalva. Ily esetekben a gyári és a bányamunkát szabályozó törvények, meg a népoktatási törvény több ponton keresztezik egymást, s az iskolafelügyelők, sőt magok az iskolaszékek is néha merőben tanácstalan állapotban vannak a különböző foglalkozású gyermeknek egyidejű való iskolába terelésük iránt. E bajt sokszorosan nehezíti az a körülmény, hogy a szülők a különböző munkákat szabályozó törvények más-más pontjaiba fogantozva, igyekeznek gyermekeiket az iskolaszék „körmei közül“ kivenni.

Egyfelől sok zavart okoz a feleidejű iskolázásban az, hogy míg a gyári-munkatörvény azt követeli, hogy a gyermek egy héten legalább 5-8zör, vagy két hétben 10-szer iskolába menjen, az egyéb munkákat szabályozó törvények azt is megengedik, hogy a gyermek az iskolai év első 15 hete alatt menjen 150-szer iskolába. Amaz a gyermeket egész éven az iskola pórázán tartja, s egysersmind az egyforma félnapos rendszert kivihetővé teszi; ellenben ez utóbbi esetben a gyermek az esztendő $\frac{3}{4}$ -ed részében (37 egész hétig) feléje sem néz az iskoláknak.

A másik nehézség abban áll, hogy a póttörvények a különböző

foglalkozású gyermekeknek nem egyforma mértékkel mérnek. Tegyük fel, hogy két fiú A. és B. eléri a gyári alkalmazás korát (10 évet). A-t atyja gyapotgyárba küldi. Bátran teheti, s azonnal half-timer lesz fiából, ha mindjárt az első osztály tantárgyaiból sem tett vizsgálatot. B-t atyja maga mellett segédnek szeretné használni, de ezt már nem teheti, míg a fiú a 4-ik osztály minden tantárgyából vizsgálatot nem tett. Íme a törvénnyel szabályozott és nem szabályozott foglalkozások közti nagy különbség. Némely iskolaszék azzal akar segíteni a bajon, hogy a 4-ik osztályról a 2-ikra szállítja le a mértéket. Azonban ezzel a csomót nem oldja meg, hanem csak elodázza megoldását.

Az elemi iskolának még egy veszedelmes ellenségéről kell megemlékezni, melyet a népoktatási törvény életben hagyott. Ez az ú. n. magán vállalkozók iskolája („private adventure school“, más néven „dame’s school“), mely voltaképen a parlament alkotta népoktatási gépezetet kijátszó intézet. Némely isk. felügyelő azt mondja, hogy az „adventure school“ egy értelmezhetlen faja az elemi iskolának, avagy mérge vagy ellenszere a népoktatási törvénynek. Annyi bizonyos, hogy ily felemás intézeteket, melyek szerkezetökre nézve se nem elemi, se nem felső iskolák, tanításmódjokra nézve legnagyobb részt iskolai lomtárok, csak oly véghetetlen béketörésű államhatalom tűrhet meg, minő az angol. A Chester megyei iskola-felügyelő e „dame’s schoolokat, „melyekbe a szülők a fentartó iránti szánalomból küldik gyermekeiket, a tudatlanság óvodéinak (nurseries of ignorance) nevezi. Ez intézetek a népiskolai törvényt azzal játszik ki, hogy hetenként 10 penny tandíjt szednek, s ezzel a nélkül, hogy polgári iskolákká válnának, a törvény betűje szerint elemi iskolák lenni megszűnnek.¹⁾ Nem azért kell e részben parlamenti intézkedés — úgymond az imént említett isk. felügyelő — mintha az okleveles tanítóknak egyedárusságra lenne szükségük, hanem egyszerűen azért, hogy rász nevelést, ép mint rász sört se áruljon.“²⁾ Ez intézetek bezáratása és irtása nem kis fáradságokba kerül az iskola-felügyelőknek, mert előbb az azokban való sikertelen tanítást kell kimutatni az illető községi tanácsnál. Az „adventure school“ pusztulásának útját állja a szülők sympathiája s az a helyi tradíció, mely a hatósági hadjárattal szemben, arra rendesen a kegyelet mezét adja. Aztán némelyhelyütt sok szüle azonnal fegy-

¹⁾ A népiskolában, a törvény szavai szerint, hetenként csak 9 pence tan” díjt lehet szedni.

²⁾ Report of the Committee. 1877. 560. 1.

vert fog mellette, mihelyt a „dame“ jártasabb a női kézimunkákban, mint az községi népiskolai okleveles tanítónő, kinek feje tele van a training collegében szerzett ismeretek encyclopaediájával.¹⁾

Az isk. felügyelők nagyon kíméletesek ez intézetekkel szemben. E tekintetben igen érdekes Aldis isk. felügyelőnek eme nyilatkozata: .Ha meggondoljuk, hogy mily közel korbeltiek a jóra való népiskolák, bizony nem lesz meglepő, lia beesőket a szülők meg nem tanulták. A szülőkből hiányzó erkölcsi érzetet törvény kényszerével anticipálni lehet, de más kérdés, hogy tanácsos-e?²⁾

A londoni school board iskoláihoz kézikönyvtárak vannak szervezve, melyeket úgy a tanítók, mint a tanulók szabadon használhatnak; de a könyveket az iskolákból elvinni nem lehet. E mellett vannak ú. n. iskolai kölesönkönyvtárak, melyeket adakozás útján állítottak fel, melyekből a III.—IV. osztályú és a rendes iskolába járásért érdemlapot kapott növendékek olvasásra könyveket kivehetnek. A vidéken s kivált falusi iskolákban jóformán most kezdik terjeszteni e könyvtárakat.

A board iskolái legnagyobb részében a két ülés fi svéd padokat használják. A hol e padok egyforma magasak, s a padlázat nem emelkedő, a tanítás igen megnehezedik, sőt szinte lehetetlenné lesz, mert e padok oly mélyek, hogy az utolsó sorban ülő gyermekek nem hallják, hogy mit mondanak az első sorban levők, s mikor a gyakorlatokat javítják, sokat kell a tanítónak a sorok között fel s alá járni, s ezzel sok idő eltelik. ¹⁾ A kettős padok megnehezítik a fegyelmezést és a másébból levő leírást is könnyűvé teszik.

E helyen meg kell emlékezni a szünidőkről is. A London school board iskoláiban következő szünidőket tartanak: karácsonkor két hét, húsvétkor 2 hét, nyáron három hót, így azonban, hogy augusztus első hete e három hétbe essék. Ugyancsak 6—7 heti szünidőnél többet a vidéki népiskolák sem tartanak.

¹⁾ Report etc. 1879. 640. 1.

²⁾ Report of the Committee. 1876. 297. 1.

³⁾ Stokes londoni isk.-felügyelő 1877-ik és Fitch 1878-iki jelentésében, s több isk.-felügyelő ez értelemben panaszkodik.

XI. FEJEZET.

Polgáriiskolák. (Middle Class, Middle-Grade, vagy County Schools.)

Az angol polgáriiskolák egészen a jelenkorban keletkeztek. Nehéz lenne ez iskolák definitióját adni. A middle eláss schools név az elemi- és felsőbbiskolák közt lévő heterogén iskolacsoportot jelöl. „Ha a polgáriiskolát jellemeznem kellene, — írja nekem a Grocers' Company's schools derék igazgatója — azt mondanám: oly iskola, melyben a tanításdíj évenként 10 fontnál többre nem megy, 8 a hol a görög nyelv teljességgel nem alkatrésze a tanfolyamnak. Middle elüss, vagy county school címen jelenleg 22 iskolája van Angolországának, azonban az ú. n. grammar schoolok között igen sok van, melyeknek programmu a polgári iskolákéval megegyez.

Ezelőtt mintegy másfél tízzel londoni bankárok és kereskedők aláírás utján (50,000 fontot raktak össze, hogy üzleti személyezetők gyermekeinek legyen iskolájok. így jött létre a Cowper streeti polgári iskola. E kezdemény oly sikeresnek mutatkozott, hogy némely társulatok és céhek szintén igyekeztek régi alapítványaik egy részét hasonló iskolákra fordítani. Így alapítók a fűszerkereskedők s így az apróárú-kereskedők middle eláss schooljokat. Ez iskolák kevés kivétellel egyes társaságok tulajdonai, s köztük Londonban legnagyobb a Cowper streeten levő, melynek berendezésében méltó társa az előbb említettem fűszerárusok céhe (Grocers Company's) polgári iskolája és a belföldi és gyarmati társaságé, melyeket mind meglátogattam.

I. A) Fiú-polgári iskolák A Cowper streeti polgári iskolát 1866 őszén londoni bankárok és nagy kereskedők alapítók, oly célból, hogy azoknak a fiúknak, kik a kereskedelmi pályára lépnek, a lehető legelőtrevalóbb oktatást adják, és egyszersmind érzületüket és gondolkodás módjokat oly habitusokban neveljék, melyek életpályájokon számokra a sikert biztosítsák. Ez intézetbe 1200 fiú jár, kiket 34 rendes és segéd-tanító (master) tanít. Tantárgyaik a következők: angol nyelv és irodalom, kereskedelmi földrajz, történelem, számtan, mathesis. földmérés, könyvvezetés. vegytan, mérnöki és építészeti rajz, a természettan elemei, francia, ének és írás. Főtan tárgyak: 1. matematika; 2. természettan; 3. angol és francia; 4. történelem és földrajz. A francia nyelvnek ez iskolákban két mestere van. egy angol és egy született francia. A német, latin és héber nyelvet a rendes tanórákon kívül

csak önkényteseknek tanítják. A gyorsírást a rendes írás mellett rendkívüli órákon az egész iskolában tanítják, s rá különös figyelmet fordítanak.

Ez intézetbe 7—15 éves oly fiúkat vesznek fel, kik írni, olvasni tudnak és a sokszorozó táblát ismerik. 1879 elején egy előkészítő osztályt is nyitottak (5—8 éves fiúk számára. A tanórák délelőtt 9.80 d. ú. 3.30-ig vannak, beleértve az ebédre és szórakozásra szükséges félbeszakításokat. A fiúk nagyon mérsékelt (5—8 p.) díjért az intézetben ebédet kaphatnak. Szombaton szünet. Az iskolai év 3 szorgalomszakból (term) áll: I. januártól húsvétig; II. húsvétól július közepéig;

III. augusztus végétől karácsonyig.

Az igazgató Dr. Wormell szíves vezetése mellett több tanításon voltam jelen, melyek közül a vegytan, földrajz és a francia nyelvből és magának az igazgatónak a természettanból adott leckéit kell kiemelnem. A földrajzból az alsó osztályok egyikében (minden osztályban a növendékeket több csoportra osztják) a fiúk a nevezetesebb városok szélességi és hosszúsági vonalait határozták meg. E tantárgyból a fiúkat minden héten újból osztályozzák, s a dolgozataikból állandó kiállítás van a tanterem falain. — A vegytanból a (5-ik osztályban (sixth form)) a rendes tanító felügyelete mellett a segéd-tanító tanított és experimentált igen érdekesen. Az ily leckék teljesen alkalmasak arra, hogy a növendékeket a természet tüneményei megfigyelésére s rajtok való gondolkodásra készítsék.

A vegytani laboratóriumban a növendékek gyakorlatilag ismerkednek meg a vegytani tényekkel, s jeles vezetőik mellett sok becses habitusra tesznek szert. Ezzel kapcsolatban meg kell emlékezni az iskola műhelyéről is, melybe a fiúk önkénytelenül járnak be, s egy alkalmas művezető vezetése mellett vagy 200-an esztorgályos-, asztalosmunkával és gépek szerkesztésével foglalkoznak. Ezzel az iskola különösen a mechanikára hajlandó növendékeknek lesz kitűnő szolgálatot. úgy látszik, hogy a fiúk legnagyobb kedvvel a mathesist és a természettudományokat tanulják. A mathesist az igazgató tanítja oly világosan és könnyen érthető módszer szerint, melyet alább említett math. és mechanikai kézikönyveiben találunk. A számtanban a tanítók minden szabályt apróra megmagyaráznak, s csak azután kezdenek a növendékekkel a munkához. Ezzel azt érik el, hogy — mint az intézet egyik vizsgáló biztosa jelenti — a növendékek nagy könnyűséggel és ügyességgel tudnak elbánni azokkal az új kérdésekkel, melyek gondolkodást igényelnek. A trigonometriában, kúpszelettan-

ban és demonstratív geometriában a növendékek oly sikert mutatnak fel, minőt csak az ország legjobb matematikai iskoláiban tapasztalhatni. Az angol nyelv ez intézet felső osztályaiban azt a helyet foglalja el, melyet a régi közép-iskolában a latin és görög nyelv. Egy-egy classikus szerző művét, pl. Shakespeare Julius Caesariját veszik elé, s azt annyi gonddal elemezik, értelmezik és tanítják, mint az említett közép-iskolák az ó-classikai műveket. E mellett minden osztályban a tehetségesebbek betanulnak valamely szerző kitűnő művéből hosszabb darabokat, kivált párbeszédeket, s így ízlésre és szép olvasásra tesznek szert.

A földrajz és történelem szintén a sikeres tantárgyak közé tartozik. Földrajzból — úgymond az előbb említettem jelentés — majd minden fiú próbált emlékezetből térképet készíteni, s körülbelül felének eléggé sikerült a próba. A történelmi eseményeket a fiúk igen nagy változatossággal bírják előadni, a mi azt mutatja, hogy a sokoldalú magyarázatot és illusztrációt nem kímélték tőlök. Az angol történelemből minden osztály egy-egy korszakot tanul; a históriai események egy-egy csoportjával párhuzamosan Shakespearétól vagy valamely más szerzőtől rávonatkozó kivonatokat és illusztráló helyeket tanulnak be könyv nélkül; pl. a mely osztály Erzsébet uralkodását tanulta, egyszersmind a spanyol armadáról szóló Macaulay-féle balladát egészen tudta.

E mellett a legfelső osztálybeli növendékek nemzetgazdaságtant és alkotmánytant is tanulnak. Közlöm ezúttal a két legfelső osztály órarendjét.

VI. „A” osztály.

Óra	Hétfő	Kedd	Szerda	Csütörtök	Péntek
9-30	Angol nyelv-tan	Biblia	Francia	Gyakorlati vegytan	Biblia
10-15	*Algebra	Vegytan	Felsőbb math.	Gyakorlati vegytan	Küpszelettan
11-0	*Shakespeare	Trigonometria	Shakespeare	Küpszelettan	*Francia
12-0	Nemzetgazdaságtan	Rajz	Geologia	Rajz	Geometria
E b é d é s s z ü n e t					
1-45	Történelem	Algebra	Történelem	Nemzetgazdaságtan	Történelem
2-30	Geometria	Mechanika	Természettan	Trigonometr.	Mechanika

VI. „B“ osztály.

Óra	Hétfő	Kedd	Szerda	Csütörtök	Péntek
9-30	Francia	Biblia	*Gyorsírás	Francia	Biblia
10-15	*Történelem	Földrajz	*Számítan	*Földrajz	Francia
11-0	*Shakespeare	Trigonometria	Shakespeare	*Angol nyelvtan	Algebra
12-0	Geometria	Rajz	Algebra	Rajz	Természett. földrajz
E b é d é s s z ü n e t					
1-45	Számítan	Vegytan	Geometria	Vegytan	Mechanika
2-30	Ang. nyelvtan	Term. földrajz	Természettan	Ang. nyelvtan	Angol alkotmánytan

* E leckeik alatt a természettant tanulók a laboratóriumban foglalkoznak; vagy a latin és görög nyelv tanulóiból alakult külön osztályokat a szaktanár tanítja.

Ez intézetben a fegyelmezés kitünő. Az alsóbb osztályok java, de szegény rétegeiből való gyermekek járnak ide a külvárosokból, s a jó rendet mégis minden szigor nélkül fenn lehet tartani. E végre nagy segítsége a tanítói karnak a katonai gyakorlatok, melyek a növendékeket gyors engedelmességre szoktatják, s folytonos szellemi éberségben tartják. Nem lehet e pontnál figyelembe nem vennünk azt az erkölcsi hatást, mely a növendékekre a tanulás kezdetén és végén tartott egyszerű istentiszteletből s a vele egybekapcsolt choral-ének-lésből háromlik.

A szabad-kézrajzot jó sikerrel tanítják minden osztályban, s a geometria és távlatrajzot a felsőbbekben. E tantárgy jó hatással van az írásra, másfelől igen hasznos a mechanikai készülékek rajzolására; s viszont a mechanikai leckékre nagyon illusztrálók a fiúknak a nagyobb gyárakba tett látogatásaik.

A tanulók különböző tantárgyakból rendre mindennap kapnak házi dolgozatokra feladatot, melyeket külön naplókba szoktak írni. A tanítók rendszerint keveset hagynak fel, de megkívánják, hogy a kidolgozás jó legyen. míg a segédtanítók az osztályokban tanítanak, addig a rendes tanító átnézi és kijavítja e dolgozatokat, úgy hogy soha egy sem marad javítatlan. A növendékek minden szorgalom-szakra 35 sh. tandíjt fizetnek; e szerint az évi tandíj 5 font, tehát több,

mint 50 arany forint. A legjelesebbek számára 10 ösztöndíj van alapítva, köztök nyolc 5—5 fontos, egy 20 fontos és egy 50 fontos.

II. A Grocer's Company's middle class school (Hackney Downs, London) 1876-ban nyílt meg, tehát 10 évvel később, mint az előbbi intézet. Növendékei száma k. b. 400. Tantárgyai ugyanazok, mint a Cowper streeti polgári iskoláé; a tanórák is ugyanakkor esnek; 7—12 éves fiúkat vesznek fel. Az intézetbe belépő minden oly fiúnak, ki 10-ik évét betöltötte, tudnia kell a közönséges törtéket, a kereskedelmi földrajz és az angol történelem főbb vonalait. Tizenöt éves koron túl egy növendék nem maradhat az intézetben, ha rá az igazgató különös ajánlására az igazgató bizottság (governors) írásbeli engedélyt nem ad. Az évenként fizetendő összes tandíj 6 font, mely előre s a 3 szorgalomszak első napján három részletben fizetendő; 15 shilling könyvdíj (book fees) és 7 sh. iskolai sapkára (school cap). Éhez járul a beíratási díj fejében egy font. Bármely növendéket csak egy havi írásbeli felmondás, vagy 10 sh. előre lefizetése mellett vehetni ki az intézetből. A lecke-órákról csak az igazgatótól előre kikért engedély mellett lehet elmaradni. Hirtelen betegség esetéről az igazgatót azonnal írásban kell értesíteni. A házi dolgozat el nem végzését csupán betegséggel vagy elháríthatlan akadályal lehet igazolni. Ha valamegyik növendék az iskolai szabályok bármelyike ellen vét, az intézetből azonnal kizárják.

A délelőtti és délutáni leckék közt k. b. $\frac{3}{4}$ óra szabad idő van, mialatt a tanulók az intézetben maradnak és ebédelnek. Azokat, kiknek szülői az intézet közelében laknak — a téli hónapokat kivéve — ebédre haza bocsátják, ha különben pontosak és szorgalmasak. 11 órakor a felsőbb osztályosoknak 5 perc, az alsóbbaknak 15 percnyi szünetjük van.

A fiúk magaviseletéről és előmeneteléről a téli és nyári szorgalomszak végén a szülőknek értesítőket (reports) küldenek, melyek értéke mindig fölér egy bizonyítvánnyal. A ki nem elégitő magaviseletekről minden héten küldenek értesítőket mindaddig, míg magaviseletök meg nem változik.

Az ez intézetbe járó fiúknak legalább $\frac{1}{4}$ -de az iskola szomszédságában levő iparosok (mészárosok, sütők), továbbá apró-árkereskedők, korcsmárosok gyermekei, sőt van egynéhány, kinek atyja majoros vagy kertész. A Cowper streeti polg. iskola növendékei $\frac{3}{4}$ -ed része a fentemlített alsóbb osztályokhoz tartozó nép gyermeke.

A főtanítót (head master) az intézet igazgató bizottsága hívja meg s bocsátja el hat havi felmondás mellett. A többi tanítót maga az

igazgató választja, díjazza és bocsátja el, a nélkül, hogy felebezhetnének az igazgató bizottsághoz, mely csak a költségek átalányát szavazza meg.

Ha az iskola tele van, az igazgató fizetése felmegy 600—630 fontra, holott a tanítók évi díja középszámban 125—130 font, melyhez az idősebbek az iskolában adott rendkívüli órák által 30—40 fontot szerezhetnek. A tanító fizetés-maximuma évenként 150 font. Az intézetben 12 tanító működik.

Ide mellékelem a legelső és legfelső osztály órarendjét.

Legfelső osztály. K. h. 13 éves fiúk.

Napok	9-30— 10-15	10-15—11	11—12	12—1		2—3	3—3-45
Hétfő	fogalmazás	számtan	angol irodalom	mechanika		felmondás	geometria
Kedd	földrajz	angol nyelvészet	francia	trigonometria	σ	szakdolgozat	algebra
Szerda	biblia	geometria	angol történel.	mechanika	ε	rajz	földrajz
Csütörtök	algebra	számtan	rajz	francia	Δ	szakdolgozat	geometria
Péntek	magán tanulás	angol nyelvtan	angol történelem	trigonometria	Ω	angol irodalom	algebra

Ez intézetben eddigelé nem tanítottak vegytant.

Legelső osztály. K. h. 8 éves fiúk.

Napok	9-30— 10-15	10.15—11	11-15—12	12—12-50		2—2-45	2-45—3-30
Hétfő	írás	olvasás	számtan	táblán dolgozás		felmondás	testgyakorlat
Kedd	számtan	földrajz	helyesírás	angol nyelvtan	σ	angol történelem	írás
Szerda	biblia	számtan	olvasás	felmondás	ε	diktálás	írás
Csütörtök	angol nyelvtan	írás	számtan	földrajz	Δ	angol történelem	diktálás
Péntek	írás	olvasás	számtan	földrajz	Ω	számtan	helyesírás

A délutáni rendes leckék után u. n. rendkívüli tantárgyak járják (latin, német, aquarellrajz, gyorsírás és hangszerzene ¹⁾) és azoknak a növendékeknek, kiknek írásbeli házi dolgozataik nem kielégítők — fogalmazás. Az igazgató a legfelső osztálybeli oly fiúkat, kik egyik, vagy másik tantárgyat különös kedvvel tanulják, kiváló figyelemmel kíséri.

A tanítás módszere.

Angol irodalom. Ez intézet alsóbb osztályaiban sikerrel használják a jelenlegi igazgató, Bowen (H. C.) angol irodalmi szemelvényeit ¹⁾ Az egyes költői darabokhoz melléklí az írók rövid életrajzát; minden darabhoz szintén becses jegyzeteket csatol, melyekkel nemcsak a darabot kívánja megértetni, hanem a nevezetesebb toszok történetét, származékait is adja. A jegyzeteket a tanító a növendékekkel gondosan elolvastatja, s a még szükséges magyarázatokkal kibővíti. Azután a növendékektől a jegyzetekben foglalt szók értelmezését gondosan számon kéri. Mikor így a szöveget jól megértették, a tanulmányozott műre tett kritikai jegyzetekhez fognak. Midőn a tanulók mindezekkel tisztában vannak, akkor a tanító jelenlétében 2—3 ízben elolvassák hangosan a költői darabot, hogy róla, mint egészről tiszta fogalmuk legyen.

Ugyancsak Bowennek a kezdők számára írt angol nyelvtana³⁾ avégre van szerkesztve, hogy általa a növendékek a nyelv szerkezetébe belássonak; hogy megfigyeljék a nyelvtények közti hasonlóságokat és eltéréseket, kapcsolataikat és viszonyaikat. A gyermekek a tanító útmutatása mellett sokáig válogatják, csoportosítják a szókat, míg a főbb fajokkal megismerkednek, s utoljára a mondatanra jutnak. Szerző szerencsésen használja az inductiv módszert, s tanítványai dolgozatain is meglátszik, hogy alapos és értelmes vezetőjök van.

Az angol irodalmat ez intézet felsőbb osztályaiban is csak olvasmányok útján tanítják; a növendékek a tanító felvilágosító magyarázataiból jegyzeteket készítenek, és ugyanazon szerző tipikus művei átolvasására serkentetnek. A nemzeti classikus írók apró füzetes és jegyzetes olcsó kiadásait ⁴⁾ széltiben használják, s a szebb helyeket könyv nélkül betanulják.

¹⁾ Mind ez intézetben, mind a Cowper streeti polgáriiskolában a fiúknak fűvé hangszeren játszókból egyletök van.

²⁾ Simple English Poems, in Four Parts. London, 1879. Kegan Paul et Co.

³⁾ English Grammar for Beginners.

⁴⁾ Cöllins' School and College Classics. London, Edinburgh, darabja 2 p. — 1 sh.

Történelem. Igen becsesek ugyancsak Bowennek az angol történelem tanulásához vezérfonalul készített angol történelmi (kézi) táblái ¹⁾, melyeken az angol társadalom történelme gyű Tüzetesen van előadva, oly formán, hogy az I. történelmi táblán 449—1832. lefolyt események 25 tételbe vannak összefoglalva. A II. táblán ugyan e k. b. 14 száz történelme 50 tételre, a III-on pedig 90-re van kibővíve, oly formán, hogy az I. tábla tételei s a II-ik és III-ik táblán jelzett és itt kimagasló események körül csoportosulnak a többiek. A III-ik tábláról mutatóul itt közlök néhány tételt:

(5.) Beda " egyház történelmét" bevégzo.....	1731
(19.) Az első rendes parlament, melyre a fő- és mező városok képviselőit meghívták.....	1265
(20.) Roger Bacon az »Opus Május“-t írta.....	1267
(28.) Wyclef János a bibliát angolra fordította	1380
(43.) Shakespeare első ismeretes színművét írta.....	1590
(46.) A gyapot- és selyemipart az országba behozták k. b.	1603
(63.) Newton Izsák „Principia“-ját kiadta.....	1687
(86.) Stephenson Gy. az első vasutat szerkeszti.....	1825
(90.) Anglia és Wales népoktatási törvényt kap.....	1870

E dátumokat a tanító egy-egy órán egyenként, vagy párosával az osztályban a növendékek felfogásához képest megmagyarázza, s aztán házi leckének felhagyja. A tanulók lassanként könyvnélkül betanulják a táblákon levő dátumokat. A tanító kimutatja, hogy a kézikönyvből micsoda helyeket kell megtanulni az egyes tételekre, s egyszerűs mind, ha szükségesnek látja, dictálás útján, vagy más történelmi könyvekből vett szemelvényekkel a kézi- vagy olvasókönyvet kibővíti. Minden leckét a megelőző adatra, vagy adatokra való visszapillantással kezd, s a tárgyalás alatt levőkkel úgy összekapcsolja, hogy egy történelmi egésznek alkosson.

A táblákon megjelölt dátumoknál többet tanítani nem kell.

A felső osztályosok oly módszer szerint tanulják a történelmet, mint azt a Cowper streeti iskolánál láttuk.

Földrajzból a legelső osztály Angolországot tanulja; a rákövetkező osztályok fokként Skótországot, Irlandot, majd a gyarmatokat, melyekhez az ó- és újvilág nevezetesebb államai járulnak. Mindezekhez folyvást a physikai geographia főbb vonalai járulnak. Kéziköny-

¹⁾ Important points for lessons in English History. (List. I.—III.)

vekül következőket használják: Geikie's, Physical primer, Grove's, generál Geography, Green's, Short Geography.

Ezúttal a bibliai leckékről is meg kell emlékezmem, melyek az ó- és újszövetség történeti részei felolvasásából és a szöveg egyszerű magyarázatából állanak minden bővebb fejtegetés és bizonyítgatás nélkül. E tantárgy segédeszközei egy jó angol szótár és egy egyszerű biblia-történelmi kézikönyv, minő pl. Dr. Maclead „Bible History”-ja.

Az idegen nyelvek, pl. francia, német tanítása, gyakorlati módszer szerint történik, úgy t. i. hogy a nyelv szókincse megszerzése, az alakokban és kifejezésben való jártasság az első helyet foglalják el, s a nyelvtan csak rájuk következik. A francia nyelv társalgásra alkalmassá tevő ismeretét Bowen egy 50 leckére osztott olvasmányban adja. ¹⁾ A könyv nélkül betanítandó részletekhez mindenütt fordítási gyakorlatokat csatol oly formán, mint a hogy a Robertson-féle tanmódszer szerint történik. A tanító párhuzamosan dictandó gyakorlatokat és minden 6-ik lecke után nyelvtani visszapillantást tart. Szerző e módszert iskolájában sikerrel használja, s vele úgy az állami vizsgáló bizottságot (Civil Service Examination Committee), mint a gyakorlati pályák igényeit kielégíti

Az osztályokba a monitori rendszer van bevéve, mely abban áll, hogy a feddhetetlen magaviseletű fiúk közül rendre kettő felvigyáz mind az osztályban, mind az osztályon kívül. Lecke alatt tanuló-társaiknak a feleleteikért kapott érdemjegyeiket feljegyzik, s a játéktéren rendtartókként szerepelnek

A növendékek az írásbeli művek tisztaságáért és helyességéért külön érdemjegyeket kapnak, egyszersmind magaviseletök és dolgozataikért kapott érdemjegyeiket az egyes osztályokban avégre tartott táblákra kifüggesztik. A monitorok hetenként változnak.

Az igazgató mindennap meglátogatja az osztályokat, s figyelemmel kíséri a tanítók munkáját, sőt minden szorgalomszakban legalább egyszer revideálja a végzett munkát. Ha tanítás dolgában hibát talál, a következő órán maga tart tanítást az illető tanító jelenlétében. Máskülönb a tanítókkal hivatalos értekezleteket sohasem tart, hanem minden új tanítót a munkába maga vezet be, s mint az iskola sikeréért egyedül felelős, a mastereket nemcsak a tanteremben, hanem azon kívül is tanácsával, útmutatásaival stb. támogatja. Egyébiránt minden tanító nemcsak egy osztály, hanem az egész iskola mestere, s a testi

¹⁾ First Lesmis in French. London, 1880. Macmillan and Co.

büntetés esetet kivéve, különbség nélkül bármely gyermeket megbüntethet. A mesterek rendre hetenként felvigyáznak az iskolai rendre. A rendetlen iskolába-járókat és a hanyagokat az igazgató fentmarasztja, hogy a tanító szeme előtt végezzék el az elhanyagolt dolgozatot. A szüléket erről az u. n. fentmarasztó lapon értesítik, s három ily értesítőlap vétele után a szülének ez intézetből el kell vinni gyermekét.

A testi büntetést ritka esetben (lopás, csalás, engedetlenség) használják, s mindig az igazgató végzi, s ez esetekről külön osztálykönyvet vezet, sőt róluk a szülőket mindannyiszor tudósítja.

A növendékek magaviseletére nagyon jótékony hatású az iskola-épület előtt messze elterülő játéktér, hová leckék végeztével a tanítók közül többen, sőt néha az igazgató is elmegy, s a tanulókkal együtt játszik cricketet, labdát és egyéb játékokat. A játéktérről a fiúk csak szülők különös kívánatára maradhatnak el. Játékban az egész iskola egy testté, u. n. athletikai clubbá alakul, melyben a többiekkel való együttérzés, szóval a testületi szellem fejlődik ki, mely azért szükséges, hogy más iskolákkal való játék-verseny alkalmával, mint egy test, úgy működjenek. E versenyek rendszeren szombaton, az iskola szünetelő napján történnek. A fiók magok kebeléből szavazattal mindig egy-egy játék-vezért (Captain boy) választanak.

HL Említést érdemel továbbá a Bishopsgatei (Skinner street) polgáriiskola fiúk számára, melyet 1872-ben nyitottak meg a londoni püspök és a polgármester kezdeményezésére. Az iskola hat tanteremből és egy tágas gyűlésteremből áll, s az igazgatón kívül 6 tanító működik. Kiválóan tanítják egyebek közt a vegytant, a mechanikát és a természettan egyes fejezeteit (hangtan, fénytán, villamosság stb.). Az iskolának külön vegytani laboratóriuma van, melyben a felsőbb osztályosok (m. e. 16—20) vegytani kísérményeiket végzik. A növendékek egy része a South Kensingtonban tartott természettudományi vizsgálatokra ¹⁾ készül septembertől májusig. A tanfolyam következő:

Hétfőn.....vegytan.
 Kedden.....physiographia.
 Szerdán.....villamosság.
 Csütörtökön.....mathesis és
 .....laboratóriumi gyakorlatok.
 Pénteken.....hajózástan.
 A tandíj szorgalomszakonként egy-egy guinea (21 sh.) és a tan-

¹⁾ Lásd leírásukat e mű második felében.

könyvekért 2—10 sk. A tanórák 9.30 - 3.30 tartanak, villás-reggelire kiszakított félórái szünettel. A szünidő körülbelöl 10 hétre megy. (Karácsonkor három hét, húsvétkor 2 hét és nyáron öt hét.)

IV. Vegyes polgári iskolák. (Mixed Middle Class schools.)

A „Home and Colonial school Society fiúk és leányok számára való polgáriiskoláját említem ezek között, melyet a társaság 1863-ban alapított. Tantárgyai egyeznek az előbb említett intézetekével azzal a különbséggel, hogy társadalomtudományt, női kézimunkát is tanítják, s a latin és francia nyelvért külön tandíjt nem szednek.

A tanító-személyzet, az igazgató 8 két férfi tanító kivételével, mind nőkből áll. A főtanítónő mellett 4 segédtanítónő s 6 növendék-tanítónő és 3 szaktanítónő van.

Az iskolában kétféle osztályozás van: a) a számtanban és b) az angol irodalomban tanúsított előhaladás szerint. Jelen voltam a felsőbb csoportok egyike számtani leckéjén, hol a College of Preceptors által kiadott példákat dolgozták. A tanító a nehezebb kérdések kidolgozására szükséges útmutatásokat megadta, a többit a tanulók otthon végezték el. Az osztályokat egymástól fa-fallal reteszelik el, óra elteltével e reteszeket eltávolítják. A növendékeknek naponként mintegy 2—2½ óra kell a házi dolgozatra. Szerda és szombat délután szünet. A tandíj egy-egy szorgalomszakra középszámban 1—17” font.

Az angol polgáriiskola még nincs országosan szervezve. A régi alapítványokból, kivált az 1869-ben kiküldött parlamenti bizottság (Endowed schools Commission) buzdítására sok iskola előjárósága fordította alapítványai egy részét polgáriiskolai oktatásra; de e bizottság szervező és teremtő hatalommal felruházva nem volt. Ennek tulajdonítható, hogy a Grammar schoolokhoz csatolt polg. iskolai tanfolyamok legnagyobb részt vagy hiányosak, vagy sehogysem bírnak a régi iskolába beleilleszkedni. ¹⁾ Legszerencsésebbek e részben a társulatok, melyek, — mint a polg. iskolákról szóló fejezetben említettem — hogy úgy mondjam pusztá telekre, egészen új épületet huzathattak. Ezeknek a volt a céljuk, hogy a az iskoláikból kikerült 15—16 éves ifjú az anyanyelvén könnyen és szabatosan s a nemzeti classikusok tanulmányozásából szerzett ízléssel tudjon olvasni, írni; hogy a nemzeti történelem főbb vonásait, s a társadalmi élet nagy törvényeit ismerje; hogy

¹⁾ Angolországnak jelenleg k. b. 420 Grammar schoolja közül 1880 elejéig egy negyed, azaz 100 nyitott polg. iskolai tanfolyamot. (The Educat. Year-book for 1880. London, Cassel, Petter, Galpin et Co.)

a matematika és a természetan elemi körében alapos tájékozódást szerezzen. A polgáriiskolába való felvételi mértéket (az olvasni, írni tudás) nevésegesen kevésnek találhatják sokan, ámde ez nemcsak a nyelv chinai elemeivel küzködő angoloknál, hanem még nálunk is számbavehető feltétel, ha meggondoljuk, hogy egynémely felső-népiskolánkba felvett növendékek 50%-da egyáltalán nem bír értelmesen olvasni, írni. És mégis nagy keretet alkotunk e nemű intéze-teinknek: s a 14—15 éves fiúkkal az egész világtörténelmet 8 a nyelv-vekből a hazain kívül a németet és franciát, sőt néhol még a latint is jó lélekkel tanítatjuk. Az angolok egy idegen nyelvvel megeleesznek, s a többiek tanulására alkalmat adnak; helyettök azonban a matliematikából sokkal többet, s a természetanból kevesebbet, de alaposabban és „életrevalóan“ tanítanak, azaz úgy, hogy a növendék ne könyvből tudja elbeszélni az éleny és köneny sajátságait, hanem a laboratórium-ban végzett experimentumokból. A növendékek java részét a Science and Art department vizsgálja, s tőlük egyfelől alapos ismereteket, másfelől szabatos irályt követel. Ellenben mi mindenre meg akarjuk tanítatni gyermekeinket, a minek az életben hasznát vehetik, s csak a gondolkodás izmosodására nem engedünk időt és alkalmat, holott bármely üzlet emberén nem a sokféle dátum tudása, hanem azoknak logikailag combinálni bírása segít

XII. FEJEZET.

Felnöttek oktatása. A munkások collegiumai. (Working Men's Colleges.)

I. Az első ilyenmű intézetet a GreatOrmond streeten 1854-ben a humánus lelkületű prof. Maurice alapította, s kormányozta egész haláláig (1872.). Azóta igazgatója Hughes Tamás, a Tórn Brown School-days hírneves szerzője. ¹⁾ A tanulók legtöbbyire alkalmazásban levő munkások, kik szabad idejüket önmagok nevelésére kívánják felhasználni. A tanítók rendesen az egyetemek tagjaiból kerülnek ki, sokszor oly szakemberekből, kik magok is a college tagjai voltak.

A tanítást lehető legolcsóbb áron nyújtja ez intézet, minthogy a tanítók legtöbbyire fizetés nélkül önkénytes vállalkozók. A tantárgyak a következők: írás, olvasás, számvetés, angol nyelvtan és irodalom,

¹⁾ És, mint személyes tapasztalatból mondhatom, a magyar nemzet nagy barátja.

latin, görög, francia és német nyelv, természettan, mathesis, zene és rajz. Az intézetnek van egy természettudományi gyűjteménye és 4000 kötetből álló könyvtára, melyben a legbecsesebb természettudományi, történelmi, jogtudományi, bölcséleti, aesthetikai és költészeti művek találhatóak. A leckéket és felolvasásokat esténként tartják, s a tanulók 1—6 sh. tan díj t fizetnek egy-egy szorgalomszakra, úgy hogy egy-egy lecke vagy előadás 1—6 pencebe kerül. Jelenleg mintegy 400-ra megy a tanulók száma (eddigelé közel 7000 egyén tanult ez intézetben).

A college hat osztályból áll: 1. Anyakönyvbe ígatott tanulókból. 2. Okleveles tanulók, azaz olyanok, kik valamely tanfolyam végén egy vagy más szakban tett előmenetelőkről bizonyítványt kapnak. 3. Tanultak (scholars), azaz olyanok, kik egyik, vagy másik szakkörben nagy jártasságra tettek szert. 4. Segédek (associates), oly tanulók, kik vizsgálat útján, a collegiumi oktatás körében elérhető legfőbb eredményt mutatták fel. 5. Rendes-tagok (fellows), kiket a collegium tanácsa a segédek közül választ. Ezek az intézet vezetésében résztvesznek, sőt más ilyenmű intézetek alapítására is vállalkoznak. A collegium tanácsa főként olyanokat választ rendes tagoknak, kik kitűnő erkölcsi magaviseletűek, s a kik nemcsak tudnak, hanem szeretnek is tanítani. 6. A tanítók tanácsa (the Council of Teachers), melynek legalább Vs-da a rendes tagokból kerül ki. A többi tagok vagy egyetemi fokozatot nyert egyének, vagy oly állású férfiak, kiknek állások a tanács ítélete szerint a most említett minőségnek megfelel. A tanács többnyire egyetemi tanárokból (pl. Seeley, Ruskin, Owen), továbbá oly kitűnő férfiakból, mint Hughes T., Pattison stb. áll.

Az 1879—80 iskolai év utolsó szorgalomszakában, (ápril.—június 29.) öt szakosztályban a következő tantárgyakat tanították:

Vasárnap biblialecke . . . Minden collegiumi tagnak ingyen				
M ű v é s z e t				Tandíj
8—10	hétfő, péntek	{ kezdők és haladók	antikról való, távlati, természet utáni, geometriai rajz	egy óra 2 shilling
A tantermek (studios) kedden és szerdán gyakorlatra nyitva állanak				
Történelem és bölcsélet				
9—10	szerda	történelem		egy szorgalomszakra 1 sh.

Nyelv és irodalom				
8-30-10	kedd	angol . . .	irodalom	egy szorgalom- szakra
8-10	szombat	angol nyelv	1) a beszédrészek	1 sh.
8-10	hétfő	" "	2) csapat és	6 "
7-45-9-45	csütörtök	" "	3) mondattan	6 "
8-10	csütörtök	latin . . .	1 csap. Sallustius, Cicero, Virgil, Tacitus	6 "
8-10	kedd	"	2 " Shmitz, Principia latina	1 "
8-9	szombat	§ "	8 " kezdők	1 "
7-8	szombat	§ görög . .	kezdők	4 "
8-10	szombat	+ francia . .	1 " Essayk, Levelek	6 "
8-10	kedd	"	2 " syntaxis	6 "
8-10	csütörtök	"	3 " rendetlen ígék . .	6 "
8-10	péntek	"	4 " igeragozás	6 "
8-10	hétfő	"	5 " kezdők	6 "
8-10	péntek	német . . .	1 " Lessing és Schiller	6 "
8-10	kedd	"	2 " kezdők	6 "
7-8	péntek	gyoríráás	haladottak	2 1/2 sh.
8-9	szombat	"	folytatók	2 sh. 6 p.
9-10	szombat	"	kezdők	2 1/2 sh.
§ csak hat heti tanfolyam. + társalgási gyakorlat minden csoporttal.				
M a t h e s i s				
8-10	csütörtök	számtan	arányok	2 1/2 sh.
8-10	"	algebra	egyszerű egyenletek . .	2 1/2 "
8-10	kedd	geometria	Euclid I. könyv	2 1/2 "
8-10	péntek	könyvvitel	kezdők	6 "
T e r m é s z e t t u d o m á n y e k				
8-9	kedd	villamosság	ez osztálybeli hallgatók a természettudományi államvizálatra álla- nak. (Kensington.)	1 sh.
9-15-10-15	"	delejesség		
8-9	péntek	szerveletlen vegyt.		
9-15-10-15	"	élettan		
		physiographia		
E l e m i e s z t á l y				
8-15-10	hétfő és csütörtök	olvasási gyakorlatok és dictandó-írás	} egy szorgalom- szakra	4 shilling
		nyelvtan elemei		
		számtan		
G y a k o r l á s e s z t á l y				
8-10	péntek	francia	1-es csoport	
8-9-30	csütörtök	"	2-ik "	
8-10	hétfő	"	3-ik "	
8-10	kedd	"	4-ik "	
8-10	péntek	"	5-ik "	
8-15-9-45	hétfő	angol nyelvtan	} (kezdők) (folytatók)	
7-8	hétfő	gyoríráás		
7-30-8-30	hétfő	"		

<p>Felműtiek iskolája   elemi olvasás, írás és számtan, 8—10 hétfő, kedd, szerda és péntek   havonként 2 sh.</p>
<p>Ének osztályok   elemi osztály (Sol-fa módszer) minden szerdán, tandíj 1 sh., 6 pence.</p>

A rendes előadásokon kívül rendszerint minden szombaton tartanak ingyenes felolvasásokat a különböző tudományágakból. 1880 tavaszán a többek közt következő kitűnő tudósok tartottak felolvasásokat: Tyndall, Huxley, Spottiswoode (a Royal Society elnöke), Darwin Fr., Carpenter stb. A természettudományokat úgy tanítják, hogy a tanulók a south kensingtoni Science and Art departmentnél¹⁾ állami vizsgálatra jelentkezhetnek, s díjakat és bizonyítványokat kaphatnak. A villamosságról és delezességről 30, a szervesetlen vegytanból, továbbá az élettanból és egészségtanból 30-30 előadás tartatott, mindig a szükséges kísérterményekkel illusztrálva. A művészeti osztályok speciális és jól felszerelt tantermeiben a művészet következő fajait művelték: szabadkézi rajz, árnyalt rajz, monochrom-festés, aquarell- és olajfestés, porcellán-festés, természet utáni, távlati, gyakorlati geometriai, mérnöki és mechanikai-rajz.

A növendékeket minden tanfolyam végén megvizsgálják, bizonyítványokat azonban csak a június utolsó hetében tartott vizsgálatok alkalmával osztogatnak. A collegiumba mindenkit bevesznek, ki 17 évesnél idősebb, olvasni, írni tud, és a 4 alap-számmflveletet érti. A férfiakból önkénytes csapat (Rifle Corps) szokott alakúim, melynek tagjai a katonai egyenruhát ingyen kapják. Az év október közepétől június végéig tart.

II. Hasonló szervezetű és berendezésű collegium, mondhatni az előbbi intézet új hajtása, munkásnők és férfiak számára (C. for men and women) a Queen squaron levő, melyet 1874-ben alapítottak. Középszámban 300-ra megy évenként a tanulók száma, kik a legkülönbözőbb foglalkozáskörökből kerülnek ki. Vannak köztük növendéktanítók, újságírók, orvos-növendékek, ápolónők (15-ön), posta- és telegraph-hivatalnokok (26-an), fényképészek, ezüst-mívesek, lakatosok, ácsok, varrónők, szobaleányok, szakácsnék stb. stb.

Ez intézet 1879—80 évi megnyitó ünnepélyén jelen voltam, s

¹⁾ E vizsgálatok leírását 1. e mű II. részében.

részvettem abban az őszinte lelkesedésben, melylyel a mintegy 500—600 főnyi válogatott közönséget az előljáróság, különösen Pattison Márk éa Fitch alkalmoszerű beszédei eltöltötték. A collegium célja, mint az előbbié is, nemcsak a felső fokú népoktatás, hanem egyúttal az is, hogy a munkásokban és munkásnőkben a munka iránti kedvet, a rend és erkölcsiség, felvilágosodás és szabadság iránti lelkesedést, szóval az emberies érzelmeket, s némely tantárgyak (költészet, történelem) által a hazafias érzületet kifejtsé és erősítse. Ennek bizonyosságául ide iktatom ez intézet 1878—9-iki terjedelmes értesítőjéből a következőket: az angol-irodalmi osztály Shakespeare több darabját (leginkább a történelmieket) olvasta. „tanításom módszere — írja e szak tanítója — egyáltalán nem akar professori lenni. A tanulók velem együtt tanulják a nevezetes jellemeket, s azokkal együtt az életet és történelmet. Nem úgy kívánom e darabokat megismertetni, mintha egy moralista valamely erkölcsi szabály illusztrálására írta volna, hanem mint művészi alkotásokat, melyek mindenek előtt gyönyörködtetésre valók, s a gyönyörködés a végtelenig fokozódik a szerint, a mint azokat jobban-jóbban megértjük.“

Az angol irodalmi kezdő-osztály majdnem egész esztendőn át Wordsworth életét, gondolatait és költészetét tanulta. Az angol nyelv-tani osztály ugyané költő műveivel foglalkozott egyrészt, nyelvészeti szempontból, s a tanár szerint a tanulók közül többen igen szép előhaladást tettek a tárgyalt költő szelleme felfogásában.

Az elemi osztályban 12-en az angol történelemből a renaissance és a reformáció korát tanulták, de úgy, hogy otthon is folyvást olvastak éa készítettek kivonatokat az említett korszakokat tárgyaló jelesebb művekből.

A chaldaei és assyr művészetet azok tanulták, kik az archaeologia elemeivel az az előtti évben megismerkedtek. A physikai földrajzot tanulókkal a tanító rendszeren colloquiumokat rendezett. E mellett az osztály java otthon geológiai és csillagászati műveket olvasott. Az ősrégészeti osztályt több mint 50-en a legnagyobb szorgalommal látogatták.

A latin irodalmi osztály Livius és Ovidius válogatott darabjait olvasta.

A sebkötözéstanból 12 nő tett sikeres vizsgálatot.

Az előkészítő osztályban 70—80-ra ment a tanulók száma, kikkel tanítónőjük a leggyakorlatibb módon kedveltette meg az olvasást, levélírást és napi tapasztalataik fogalmazás alakjában való leírását.

A tanítók fáradságát százszorosan, sőt ezerszeresen megjutalmazza a tanulók előmenetele. Volt eset rá, hogy egy nő, ki ez intézetben tanulta a francia nyelvet, e nyelv tanításával annyit szerzett, hogy az orvosi tudományok tanulására Parisba mehetett, s tanulmányait nagy sikerrel bevégezve, Londonba visszatért, s az intézet iránti háláját különböző módokon tanúsította.

Az intézet évi költsége k. b. 540 fontra rúg, s legnagyobb részét adakozásokból kerül ki.

III. A legifjabb e fajta intézetek egyike a Fitzroy streeten levő munkásnők collegiuma (College of working women), mely ezelőtt hat évvel keletkezett, s melyet bátran nevezhetnék a barát nélkül és magánosán élő — mondjuk — otthontalan [ifjú nők menhelyének. Ha a szegény varróleányok, könyvvezetők, ápolónők, szakácsnők, szobaleányok stb. napi munkájokban kifáradva, szabad estéjőken pár órai tanúságos szórakozást keresnek, ez intézetben megtalálják. Ez intézet annál fogva, hogy tanulói jelentékeny része írni, olvasni nem tud, nem éri el a két előbbi intézet színvonalát; azonban a tanulók száma 3—400 között ingadozik, a mit egyrészt a hely és a foglalkozás gyakori változtatása, másrészt télen a rász idő, nyáron pedig a fris levegőre vágyakozás okoz.

Rousseau „ÉmiP-je nem érzett akkora kint, mikor ide-oda meghívó leveleket kapott, s olvasni nem tudta, mint az e collegiumba járó s olvasni, írni nem tudó ifjú nők, kik ebben az újság-, hogy ne mondjam papirfaló és számmal táplálkozó társadalomban minden órán keserűen tapasztalják az elmaradottságukkal járó károkat. Többre megy száznál az idejárom varrónők, s többre harmincnál a szolgálók száma, kik részint abból a szegyenből mennek oda, hogy nem tudnak írni, részint azért, hogy saját szakjokban (könyvvitel, számtan stb.) magokat tökéletesítsék, vagy hogy idegen nyelveket tanuljanak stb. Ez intézetben aztán nemcsak ismeretkörüik, hanem érzelmök köre is bővül: hozzájuk hasonló gondolkodásúakkal barátságot kötnek, tanítóikkal rokonszenvezve, megtanulják, hogy mit tesz másokért áldozatot hozni; az intézet társalgó termében a különböző folyóiratok és illusztrált lapok olvasásából és az előljáróság rendezte hangversenyekből, felolvasásokból, színi előadásokból megtanulják, hogy az ember a pusztá életnél valamivel többre is van hivatva.

Ez intézetet kétszer látogattam meg, egyszer a rendes leckék alkalmával, máskor Macdonald (Gy.), a költő, szombat esti érdekes elmélkedését hallgattam meg. A leckéken azt tapasztaltam, hogy a taní-

tók a tanulóknak jobbára vezető barátjai, segítő-társai s kitartásra lelkesítői. Mintegy 600 kötetből álló könyvtárunk mellett Penny-bankjok is van, melybe 1878—9. isk. évben 107 tanuló 119 fontot tett be” Ekként az ifjú nők gyakorlatilag szerzik meg az előrelátás és takarékoság habitusát. Van rá eset, hogy munkaszünetelés idején sokan kénytelenek kivenni megtakarított fontjaikat, de a takarékoság szelleme ilyenkor azt parancsolja, hogy néhány shillinget magának, vagy mint az angol mondja „fészektojás” -nak („nest-egg“) ott hagyjanak.

A collegium helyisége (a földszinten és emeleten 6—7 szoba) a tanulók létszámához képest meglehetősen szűk; de e környéken nem nagyon lehet az iskolai helyiségekben válogatni. „Ha az igazgatótanács korcsmát, vagy pálinka-mérést akart volna nyittatni, — úgy mond Martin Franciska — könnyen találhatott volna alkalmas helyiséget, de a Bedford herceg uradalmán (azaz e college szomszédságában) lehetetlen a tulajdonostól iskolanyitásra engedélyt kapni, máshol pedig rendkívül nehéz. Idő kell rá, míg a nagybirtokosok megtanulják, hogy a nyelvtan nem oly félelmetes, mint a pálinka.“¹⁾

E collegium üdvös hatása abban is nyilvánul, hogy mintájára legújabb időben South Kensingtonban hasonló intézet keletkezett.

Az ily központok, kivált oly rengeteg városban, mint London, megbecsilhetlenek. A hol a felnőtteket nemcsak olvasni tanítják, hanem kezükbe egészséges olvasmányt is adnak, s mindezt ráadásul emberbaráti szeretettel és igaz rokonszenyvei tetézik: ott lehetetlen a munkához komolyan hozzá nem fogni, s önnevelés dolgában szüzen maradni.

Ez intézetek a valóságos polgáriiskolák, egyszer azért, mert tanulóik tekintélyes része polgárszámba vehető; másszor azért, mert ezek vezetik be őket a polgári erények és kötelességekbe, s aztán állandó póttanfolyamra annak a hatalmas tanítónak adják a keze alá, kinek Sajtó a neve. Az angol sajtó, melylyel alaposság, méltóság, irányi erőteljesség s erkölcsös szellem dolgában talán egy nemzet sajtója sem versenyezhet, az olcsó hírlap (penny paper), a munkásnép tapasztalatban és érdemekben öreg, de erőben ifjú iskolamestere, a német ismétlő és „Fortbildungsschule” páratlan pótolója.

¹⁾ Macmillan's Magazine. London, 1879. okt. füzet, 487. 1.

XIII. FEJEZET.
Irgalmas intézetek.
A) Szeretetházak.

Egy tekintélyes külföldi utazó 1851-ben a kristály-palotában rendezett első nagy kiállítás alkalmával mondotta volt, hogy semmi sem lepte meg úgy Londonban, mint az útcán hivalkodó sihederek óriás tömege, kik piszkosan, rongyosan, de vidáman koldúlgattak, s a legnépesebb utcákon nevetséges bukfencezéssel vonták magokra az idegenek figyelmét. A külföldiek e nagy megbotránkozása nem csak az emberbarátokat, hanem a kormányt is gondolkodóba ejtette. Az akkor legkitűnőbb philanthrop, Carpenter Mária működése következtében létrejött a munka-iskolai törvény (Industrial School Act) 1860-ban, mely a merőben elhagyott gyermekek nevelését az államtársaság kötelességévé tette. E törvény 1866-iki revisiója alkalmával kimondották, hogy „ akárki községi hatóság eleibe vihet minden 14 évesnél ifjabb oly gyermeket, ki az útcán koldúlt, vagy alamizsnát fogad el; vagy, a ki kószál, s nincs biztos otthonja; vagy, a kit árván, vagy talán bebörtönzött szülőjétől elhagyottan, s végre, a kit tolvajok társaságában találtak.“ A szeretetházakba a gyermekeket a főváros fő- és mellék-utcáiról, sétatéréiről, szorosairól, s egyéb zughelyeiről viszik; továbbá a legtávolabbi vidéki helyekről, Cumberland sziklás, valamint Cornwall mocsáros vidékeiről gyűjtik össze. Ezek a régi bírói kifejezés szerint a hajótörést szenvedett családok partra vetett holmija („the flotsam from the wrecks“), kiknek mindenek előtt a szeretet melegére, új otthonra van szükségük. És a szeretetház e szerencsétleneknek nemcsak hajlékot ad, hanem nevelő otthont és kenyérkeresetre segítő ipari oktatást. Minden 10 évnél idősebb gyermek half-timer, azaz felváltva az iskolában és műhelyben tanul. A mesterségeket a házi atyák (fathers) felügyelete alatt hozzáértő értelmes iparosok tanítják, s az e fajta intézetekbe a következő mesterségek vannak bevive: kenyérsütés, nyomtatás, csizma- és cipő-készítés, könyvkötés, szabóság és asztaloság, kertészet, festés, ács- és üveges-munkák és földművelés.

I. Fiú-szeretetháza (boys' homes). A Regentes Park lioadon lévő szeretetház első volt az intézetek között, mely a törvény szabványaihoz alkalmazkodott. E ház eredetileg 1858-ban alapított, s működését két fiúval kezdette, de már fenállása első éve végén 50 fiúnak

adott menedéket, „poor little Jack, idle Tom, shoeless Bill,” az e fajta intézetekben szoknak koldulás helyett a munkához, hivalkodás helyett szorgalomhoz és becsületességhez.

E szeretetházak munkaiskolája merőben különbözik a javítóiskolától. A reformatory school fegyencek javítására való, az industrial schoolnak semmi köze az ifjú vétkesekkel, s voltaképen arra való, hogy ne engedje a vétkek ösvényére jutni azokat, kik magokkal jötehetetlenek. Ennélfogva a munka-iskolák nem büntető-helyek, mert a beléjük került fiúk nem a magok, hanem mások hibájából jutottak oda, -de céljuk kivetkőztetni őket a bűnre vivő habitusokból, s oly egészséges erkölcsi érzetet teremteni bennök, melynek soha el nem múló dictandójára a társadalomnak becsületos, s kezük munkáiból élni tudó tagjaivá váljanak.

Ez intézetek berszerkezetére tájékoztatóul ide mellékelem fog- lalkozásuk és étkezésük rendjét.

	Nyáron	Télen		Nyáron	Télen
Fölkelés . .	5-45	6-30	Testgyakorlat	12-12-30	
Ima	6-0	6-45	Mosdás, ebéd és játék . . .	12-30-2	12-30-2
Biblia . . .	8-15-7	7-7-30	Iskola. ¹⁾ (felső osztályosok)	2-5	2-5
Tisztogatás és fabasoga- tás	7-8	8-30-9-30	Munka (alsó osztályosok)	5-5-30	
Mosdás, reg- geli és já- ték	8-9	7-30-8-30	Testgyakorlat	5-30-6	
Iskola ¹⁾ (az alsóbb osztá- lyosok)	9-12	9-30-12-30	Katonai gya- korlatok . . .	5-30-6	
Munka (fel- sőbb osztá- lyosok)			Fabasogtás . .		5-6 v. 6-30
			Mosdás, vacsora és játék . . .	6-8	6-6-30 v. 8
			Ima	8-0	8-0
			Lefekvés	8-30	8-30
			Zenehari gya- korlat:		
			Egyenként . .	11-30-12-30	11-30-12-30
			Együtttes gya- korlat	4-30-5-30	4-30-5-30

¹⁾ Olvasás, írás, számvetés. Ének. Bibliaolvasás és vallás. Földrajz, történelem és értelemgyakorlati lecke.

Vasárnapi lecke 9.30—10.30. Templomozás 11.30. Olvasás a házban 7—8 este.

Félnapi munkaszünet hetenként egy délután és szombaton egész nap iskolaszünet.

Napok	Reggeli	É b é d	V a c s o r a
Vasárnap	14—16 lat kenyér $\frac{3}{4}$ pint cocoa 1 lat vaj	10 lat hús $\frac{1}{4}$ font kenyér 16 lat burgonya pudding	14—16 lat kenyér 2 lat sirup $\frac{3}{4}$ pint kávé
Hétfő	14—16 lat kenyér $\frac{3}{4}$ pint cocoa 1 lat hús-kővér	12—16 lat kenyér 1 pint vastag leves	14—16 lat kenyér 1 lat vaj $\frac{3}{4}$ pint tea
Kedd	14—16 lat kenyér $\frac{3}{4}$ pint cocoa 1 lat hús-kővér	$\frac{1}{4}$ font kenyér 10 lat hús } sültve 8 l. burgonya }	14—16 lat kenyér 1 lat vaj $\frac{3}{4}$ pint kávé
Szerda	14—16 lat kenyér $\frac{3}{4}$ pint cocoa 1 lat hús-kővér	16—20 lat pudding 12 lat kenyér	14—16 lat kenyér 2 lat sirup $\frac{3}{4}$ pint tea
Csütörtök	14—16 lat kenyér $\frac{3}{4}$ pint cocoa 1 lat hús-kővér	10 lat kolbász $\frac{1}{4}$ font kenyér 16 lat zöldség	14—16 lat kenyér 2 lat sirup $\frac{3}{4}$ pint kávé
Péntek	14—16 lat kenyér $\frac{3}{4}$ pint cocoa 1 lat hús-kővér	10 lat hús 16 lat zöldség 12 lat kenyér	14—16 lat kenyér 2 lat sirup $\frac{3}{4}$ pint tea
Szombat	14—16 lat kenyér $\frac{3}{4}$ pint cocoa 1 lat hús-kővér	14—16 lat kenyér 3—4 lat sajt	14—16 lat kenyér 1 lat vaj $\frac{3}{4}$ pint tea

Londonba érkeztemkor mindjárt első napon ez intézetet látogattam meg, mint szállásomhoz közel esőt. A bennök levő tisztaság, rend és egyszerűség meglepett. Akkor az intézetben m. e. 120, köztük 30 künnlaké half-timer fiú volt, mind virágzó egészségben, s mosolygo arccal. Mint az igazgató mondá, az intézetben 1874 óta nem fordult elő haláleset. A fiúk magaviseleté általában jó, s büntetésre ritka esetben van szükség.

A kir. isk. felügyelő jelentése szerint 1879 nyarán a felsőbb osztályosok csoportja igen jó vizsgálatot tett a hatodik osztály rendes tantárgyaiból (olvasás, írás és számvetés). Az alsóbb osztályok vizsgálata is kielégítő volt. A londoni iskolaszék jelentése (1879 nov.) különösen kiemeli az intézet egészséges erkölcsi hangulatát, s a fiúknak a testgyakorlatban és éneken tett előmenetelét. Ezt magam is bizonyíthatom, mert ottlétemkor a nagy teremben egy tanítónő harmónium

kísérete mellett egy pár zsolnárt és népdalt igen szabatosan énekeltek; Angolország földrajzából szintén értelmesen feleltek. Vallásból a fiúkat az angol egyház hitelveire oktatják.

Az iparágak közül mester vezetése mellett 12-en a szabó, 20-an a csizmadia és 24-en az ácsmunkákat tanulják. Az ifjabbak és gyenge testalkatúak gyűjtő szálkákat készítenek, melyeket összecsomagolva (évenként k. b. ½ millió csomagot) a szomszéd városrészekben az apró-árúkereskedőknek árúsítanak el, de sem ezzel, sem egyéb készítményekkel sohasem háznak. E mellett megtanulják ruhájokat foldozni, mosni, étkeiket megfőzni, s általában testüket és szívüket tisztán tartani. Különösen ki kell emelnem szép asztalos-munkáikat (ruhaszekrény, asztal, könyvvállvány stb.) mahagóni-, dió- és fenyő-fából, melyek eléggé kapósak. Az egyes készítményekből bekerült összeg jelentékeny része a fiúk javára esik. Az előhaladott fiúk ez intézetből távoztuk alkalmával saját keresményüket kikapják, s e mellett minden évforduló alkalmával az intézettől is jutalmakat kapnak, ha gazdáiktól erkölcsi és szorgalmi bizonyítványt mutatnak fel.

1879-ben az igazgatóság 28 fiút helyett el részint különböző műhelyekben, részint a tengerészedei és katonaságnál, vagy mint cselédek egy háznál. Némely végzett növendék kivándorolt, de ezek is, mint a többiek az intézettel állandó összeköttetésben vannak, mely folytonos érintkezés „The Boys' Home Budget” című, évenként egyszer megjelenő folyóirat által történik, melyhez rendszeren az otthon, vagy más világrészben kitűnt volt-növendékek (old boy's) fényképeit is melléjük. Az 1880-ra megjelent kezem közt lévő számban 16 volt-növendék igen csinos és hű fényképe van mellékelve (köztük több katona és egy sok érdemrenddel ellátott üzletember). Ugyanez alkalmával közölni szokták a volt növendékek foglalkozását, érdekes leveleit, az új növendékek névsorát, a múlt évforduló ünnep eseményeit, pályadíjak kiosztását, a muzeum gyarapodását (melybe a világ minden részéből érkeznek ajándékok), a haláleseteket, szóval a „család” körében történt mindazokat az eseményeket, melyek a régi és új tagokat egymással és ez intézettel összekapcsolják.

A volt-növendékeknek középszámban 93%-dából válik becsületes és hasznavehető ember. E végre igen sokat tesz az a szokás, hogy a fiúk műhelyi, iskolai és játék téri magaviseletéről jegyzőkönyvet vezetnek, az úgy kapott érdemjegyeket évenként összeadják, és a magaviseletben legkitűnőbbeket a jó magaviseletűek névsorába (good conduct boys) iktatják. Felső ruhájuk ujja hajtókáján látható G. C. B. e fiúk-

nak erkölcsi nemességi címere, s e nemesség felsőbb fokait az ezüst sujtás, az arany sujtás, s a legfelsőbb, mondhatnám, mágnási fokot az arany sujtáson levő aranycsillag jelöli, s ez utolsó az, melyre a fiúk $\frac{9}{10}$ -ed része vágyva-vágyik. A nemesség sorába felvételt azonban csak a legfeddhetlenebb magaviselettel lehet kiérdemelni.

A fiúk négy csapatra vannak beosztva, s e csapatokat rendre vasárnaponként ismerőseikhez és barátaikhoz kibocsátják, — ha t. i. azok írásban kívánják — s az intézet kápolnájában tartott vasárnap reggeli istenitisztelet után (1272 órákor) az esti imáig, azaz esti 8 óráig künn maradhatnak. Ha valamely fiú tovább marad: vagy az előbbi jó magaviseletért járó hét érdemjegyéből ¹⁾ ötöt, vagy többet elveszít, vagy pedig következő alkalommal elveszti a kimehetés jogái. Ha valamely hónapban 5 vasárnap van, az ötödiken csak a G. C. B. fiúk mehetnek ki barátjaik meglátogatására. A szombat délutánokat rendszeren játékkal töltik az intézet udvarán, vagy az öt perc járásnyira eső Primrose Hill-en, hol rendszeren mestereik és tanítóik is velők vannak. Ha a fiúk állandóan jól viselik magokat, jutalmúl a tanítókkal együtt hajón tengerparti utat tesznek, melyről néha igen érdekes leírásokat közölnek a „Budget“-ben. Az intézet költsége 1878-ban 2535 fontra rúgott, s a fiúk fejenként, beszámítva a kézi munkájokkal keresett hasznot vagy veszteséget is, 18 V« fontba kerültek. Egy-egy fiú kézimunkájával évenként középszámban 4 fontot keres.

A fiúknak mintegy 18—20 tagból álló fuvó-hangszerű zenekarok van, melylyel excursiók alkalmával a közönség figyelmét magokra vonják.

Mind a mellett, hogy az intézet étrendje nem nagyon bőkezű, az 1879-ben történt mérések alkalmával kiderült, hogy egy-egy fiú egy év alatt középszámban magasságban $1\frac{1}{2}$ hüvelyket, s súlyban $6\frac{1}{2}$ fontot nött. Általában az „új” fiúk arculata és testállása pár év alatt egészen átváltozik.

A szeretetházak legnevezetesebb példánya a vidéken az 1865-ben talán Moore (Gy.) által alapított „Home for Little Boys” Kent megyében, Londontól alig 15 mértfoldnyire, mely a család-rendszer szerint berendezett és csinosan épített 10, 2—2 emeletes cottageból áll. E cottageskat különböző, jóltevők alapították; mindenikben elfér 25—30 fiú, kik az u. n. háziapa és háziánya (rendszen egy idős pár) gondozása alatt en famüle élnek. Külön iskolaépülete, több rendbeli

¹⁾ Egy héten csak 7 érdemjegyre tehet szert.

műhelye és gyermekkertje van az intézetnek. A fiúk a nyomtatáson, a csizmadia-, szabó- és ács-munkákon kívül női kézimunkákat is (ingvarrást, kötést 8tb.) tanulnak. Az intézetnek pár év óta takarékpénztára is van, hová az idősebb növendékek munkával szerzett shillingjeiket betehetik. A 13 éves fiúk nappal dolgoznak és este tanulnak, s heti keresményökből, ha jó magaviseletűek, egy kis zsebpénzt kapnak.

II. A leány-szeretetház, (girls' home, Charlotte street) berendezésben a Regent's Parki intézet mása. A leányok naponként, szombat kivételével, 3 órát az elemi iskolában töltenek, s a többi időt házi munkával és főzéssel, ruhájok készítésével és javításával, mosással, vasalással, s egyéb női munkákkal töltik. Ez intézet sokkal kisebb, mint az előbbi, évenként csak 10-11 leányt vesz fel 1879-ben 43 növendéke volt.

A kir. iskolafelügyelő 1879-iki jelentése szerint a gyermekek, kivált az írásban és számvetésben szép előhaladást tanúsítottak. A nevezett évben következő kézimunkákkal foglalkoztak: főztek 501 fazék marmaládét, varrtak 12 tucat inget és kötöttek 200 pár harisnyát a Regent's Parki szeretetház számára; továbbá varrtak és javítottak többrendbeli nyári és téli, felső és alsó ruhát ifjabb társaiknak. A növendékek közép-életkora 12 év; vannak köztök 5—0 éves árvák, valamint 12—13 éves oly leányok, kiket, mint utcán lézengőket a törvény értelmében vittek az intézetbe. Egy leány évi teljes költsége 20⁴/₆ fontba került, tehát k. b. IVi fonttal többbe, mint egy fiúé. Az intézet évi költsége k. b. 1000 fontra megy, mely évi részvényekből, vidéki leányiskolák s mások évi ajándékaiból kerül ki.

Ez intézet is megünnepli évenként alapítása évfordulóját, s e mellett májusban nagy thea-estélyeket tart, melyre volt növendékeit szintén meghívja. (A fiú szeretetház az alapítási évfordulón rendszeren ebédet, s utána nagy cricket-játékot rendez, mely mindkettőre mindellik volt-növendékét azelőtt hónapokkal szokta meghívni.) A leányok szombat délutánonként mehetnek ki ismerőseik meglátogatására.

B. Rongyos-iskolák. (Ragged schools.)

A vasárnapi iskola volt az első ragged school — monda Carpenter Mária. Ez iskola a társadalom söpredéke-, az utcákat és zughelyeket elárasztó gyermekek számára való. ” A főváros minden részében nagy az oly gyermekek száma, — monda Sbaftesbury gróf a ragged school unión elnöke — kiket kivételesen csak azok látnak meg, kik a szegénység és Ínség legelrejtettebb zugait is felkeresik. Mintegy 100,000-re megy számuk azoknak a legalsóbb osztálybelieknek, kik

folyton-folyvást hurcolkodnak ez óriási városban, s egy helyen pár hónapnál tovább soha sem maradnak. A főváros eme karaván tömege gyermekeit ki tanítsa, ki fogadja be, ki mentse meg az erkölcsi romlástól, hanemha a ragged school ¹⁾.”

A gondatlan anya ez iskolába küldi gyermeket, hová rongyosan és fésületlen is mindig befogadják. A részeges pauper gyermeke itt talál menedéket, mert az ily apa nem bánja, hadd menjen gyermeke iskolába, csakhogy maga járhasson a korcsmába; hadd szoktassák ott gyermekét akármire, csak neki ne kelljen rá költenie.

Ez iskolák rendszeresítése 1844-ben a ragged school miion alapításával kezdődik, melynek működése köre London és a körében 25 raertfoldnyire eső községek. A társaság jelenleg mintegy 50,000-nyi népre terjeszti ki áldásos működését. Van jelenleg 51 elemi iskolája (day school), melyekbe mintegy 5000 gyermek jár. Van vasárnapi (reggeli, délutáni és esti) iskolája 252, melyekbe közel ötfélezer gyermek jár. Továbbá oly fiúk számára, kik az esti iskolába koruknál fogva nem valók (big lads), szórakozó osztályokat (youths institutes) nyitott; a felnőttek számára pedig 21 clubbot (men's club's) alapított, melyekben a szegény munkások frisitőket, fűtött és kényelmes szobát találhatnak. Jelenleg e clubboknak 1844 tagja van. Nyolcvanhét iskolában alapított mértékletességi egyleteket (bands of hope), melyekben a tagok száma jelenleg a 8000-et meghaladja. Az iskolákban 1879-ben 84 takarékpénztárt nyitott, melyekbe 23,763-an 11,570³/₄ fontot tettek. A Penny-bankkal rokon intézmény a ruha-beszerző club (clothing club), mely 1879-ben 53 iskolában állott fenn 1557³/₄ font forgalommal. Az egylet 90 intézete kölcsön-könyvtárában 25-ödfélezer kötet olvasmánnyal rendelkezik a gyermekek és szülők számára.

Az egylettel kapcsolatban vannak a csizmatisztító fiúk shoe-blacks) 10 társasága, melyeknek 344 tagja 1879-ben 12,899¹/₂ fontot keresett, s belőle 695¹/₂ fontot takarékpénztárba tett. E mellett beteg gyermekek számára 10 ápoló-helyet, 5 kiseddóvó-intézetet, egy orvosló, egy gondoskodó, s több efféle célú egyesületet alapított, rokkantoknak ebédeket adott, több mint 1200 egyént kenyérekérésre segített; 87 iskolában az öszegyujtott szülőknek intő beszédeket és felolvasásokat tartatott; több mint hatodfélszáz ifjúnak, kik a szolgálatban egy évig magukat jól viselték, könyvdíjakat, köztük 310-nek fejenként 7¹/₂ shilling jutalmat osztott ki; s mind-

¹⁾ The ragged School Union. London, 1880. V. köt. 104. 1.

ezt csekély 3472 fontnyi költséggel eszközölte (ebből több mint 1200 font egy évi önkénytes adományokból került ki.) Kevés híján 3000-re ment 1879-ben az egyesület intézeteiben működő önkénytes tanítók száma, köztük 256 régebben az egyesület iskoláiban tanult. Ezek mellett volt 199 fizetett tanító, 126 monitor, s feles számú ajtónálló. ¹⁾

A szeretetház az igazi philantropinum. A gyermek nem lehetvén el otthon nélkül, ez intézet első renden azt pótolja, és ez az otthon, Beaconsfield szerencsés kifejezése szerint, a civilisatio fészke („the unit of civilisation“), hol azt tanulják az elhagyott gyermekek, hogy az erkölcsös szokások teszik az embert, s hogy a lekötelező modor az életben mindig jó útlevel; a hol arra tanítják a fiúkat, hogy szerény életkörükből is oly igaz gentlemanok legyenek, mint a kik az Eton vagy Westminster collegéből kerültek ki.

A rongyos-iskola (ragged school) azokat a társadalmi rétegeket tisztogatja, melyeknek gyermekei az életet a cloakákban kezdik, és gyakran a börtönben végzik. A bolygó zsidóként folyvást hurcolkodó szegények gyermekei, kik ha a szegénységüket legkevésbé is érezteted, megsértve érzik magokat; azonban a másik percben tusára kelnek az állatokkal a konyhahulladékokért. Carpenter Mária volt a legnagyobb jóltevőjök, ki meggyőzte az angol társadalmat, hogy ez elmeket nemcsak felvilágosítani, hanem szelídíteni is kell, s hogy őket az emberi életre megmentse, oly helyekre eljárt a nap bármely órájában, hol a policemanok is csak kettesével szoktak járni; de átható tekintete előtt meghunyászkodott a legundokabb lelkületű gonosztevő is. Élete veszélyeztetésével hozta ki az elhagyott gyermekeket e barlangokból, s szeretetteljes bánásmódjával addig ostromolta gonosz indulataikat, míg elvégre capituláltak, s oktató szavai, melyeket elsőben mindenki az útfélre esett magnak tartott, lassanként mégis csirába indultak és gyökeret vertek. Ez intézetek közül a kormány csak néhányat segélyez, s a többit magán társulatok tartják fenn.

A ragged school a társadalom utcaszeraétjének az egyik rostája, s a másik a szegények-háza iskolája (workhouse school), melybe kiváltképen a részeges munkások gyermekei kerülnek. A ki idejut, annak le kell mondani — mint lemond a jezsuita — hozzátartozóiról: szülőiről és testvéréről. Csak hogy ez iskolákban a gyermekek erkölce egyáltalán nem igen gyarapszik, s minthogy bennök a

¹⁾ Annual Report of the Ragged School Union. London, 1880. 8—24. 1.

családi otthont meg nem találhatják, vétkes hajlamaiktól (hazugság, engedetlenség, alattomoság stb.) nem tudnak megmenekedni, s ekként a pauperismussal örökölt instinctusokból táplálkoznak.¹⁾

A mely gyermek e két rostából kihull, a javító-iskolába (reformatory school) kerül, mely mindig olcsóbb, mint a börtön, mert emitt egy rab évi tartása 70—80 fontba kerül, a javító-iskolai növendékre pedig alig kell ez összeg harmada (18—20 font).

XIV. FEJEZET.

Tanítónevelők (tanítócollegiumok) (Training Colleges.)

Az angol kormánynak u. n. állami tanítónevelő-intézetei nincsenek. Ez intézeteket részint a felekezetek, részint egyes társulatok tartják fenn, melyeket aztán a kormány segélyez, úgy azonban, hogy a bennük való vallástanítással egyáltalán nem törődik.

A legrégebb training college Londonban a Borough Roadon levő, mely a British and Foreign School Society útján a Laucaster nevéhez fűződik. 1805-ben alapították, de egész 1842-ig — leginkább pénzhiány miatt — aránylag kevés tanítót nevelt. A tanulók erkölcsi nevelésére nem sok gondot fordított, s azt a fél, vagy egész esztendő, melyet a növendékek benne töltöttek, tisztán értelmi nevelésre, és a vele egybekapcsolt elemi iskolában való tanításra fordította. Mint-hogy a tanulókat a nagyon rövid tanfolyam alatt rendkívül elfoglalta, nem igen kapott nagyon tehetséges növendékeket, s ez okon jó darabig nem nagyon látszott meg működése nyoma.

A második intézet, melynek alapításával a tanító-nevelők reformja kezdődik, a szintén ma is fennálló Battersea training college Londoniján. Ez intézetet Kay-Shuttleworth, az education departmentnek a 40-es években nevezetes államtitkára és Tufnell alapították. Shuttleworth nem csak több rendbeli értekezletet tartott a tanítók helyes nevelése ügyében, hanem a tanítócollegiumok berendezésével való megismerkedés végett 1839 nyarán a kontinensre utazott. Saját-szerű, hogy midőn az angol papság neszét vette, hogy a kormány Londoniján néptanító-nevelő intézetet, szándékszik állítani, kebelében valóságos vihar támadott, s a királynéhoz egy, püspökökből alakult, küldöttség ment, hogy az intézet, létrejöttét megakassza. Ellenzéső-

¹⁾ E tekintetben hajmeresztő példákat és adatokat sorol elé a parlamenti népoktatási bizottság jelentése, „Report of the Commissiovers. London. 1861. I. köt. 352-362. lapjain.

ket azzal indokolták, hogy a tervezett intézet nagyon bánatná a szolgálatban levő néptanítókat, s még inkább a tanítással foglalkozó lelkipásztorokat, kiknek tanítói oklevélre semmi szükségük, tízóval oly nagy zajt indítottak, hogy a department eredeti tervét visszavonta, s hogy a papságot lecsendesítse, az új intézetet az angol egyház dajkáló gondjaira bízta.

A tattersea training school alapítói a kruitzlingeni (tívájc) tanítónevelőt tartották szem előtt. Különösen megszerették ez intézetben a növendékek gondos erkölcsi nevelését, és azt a házias berendezést, mely sokat tett avégre, hogy oly népoktatókká váljanak, kik hasznos életpályájukkal és körükkel teljesen elégedettek legyenek. Tetszett nekik továbbá a növendékek egyszerű életmódja és kemény kézimunkája.

A Battersea college London keleti részében, a Themse parton egy nagy kert közepében lévő majorban nyílt meg. A növendékek egy részét a norwoodi munkaiskolából kapták, melyet azelőtt kevésel alapítottak inséges és utcáról befogott gyermekek számára. Legnagyobb gondot fordítottak ez ifjak erkölcsi nevelésére, az alázottságban és önmegtagadásian való gyakorlására. A nap java részét az intézet kertje művelésével töltötték, s tgy kulcsaimé kivételével, ki egyszersmind szakácsné volt, semminemű cselédet nem tartottak.

Magok a tanítók is resztvettek a növendékek ács- és komi vés munkáiban. A növendékek életmódja szintén egyszerű volt, s legnagyobbbrészt kertjükből kikerült növényneinüekből állt.

Ez intézetben egy-egy növendék évi ellátása és tanítása 55 fontba került, melynek felét a két alapító, felét pedig a növendékek patronusai fizették. ')

Ez intézet növendékei azonban (rendesen 11 — lö évesek) faluhelyeken beváltak, de nagyobb városokban nem állták meg helyöket, mert jellemök nem volt elég erős a kísértéseknek ellenállni. Ily körülmények kozott az igazgatóság kénytelen volt pár évvel idősebb növendékekre szorítkozni, mint a hogy a Borough roadi nevelő-intézet tette.

1861-ben Angliában és Walesben 34 training college volt, melyek közül csak kettő állt kormány felügyelet alatt s kapott állam-

¹⁾ Shuttleworth és Tufnel évenként 1500 fontot költöttek ez intézetre; az összes kiadás körülbelül 5000 font volt, melynek felét részint a növendékek patronusaitól, részint barátaiktól kapták, a többit pedig a magokéból fizették. Report of the State of Populare Education in England. I. kiadás. London, 1801. 112. l.

segélyt, a többi társulatok vagy felekezetek intézete volt. Jelenleg 41 tanítónevelő-intézet van, melyek közül 17 férfitanítók, 23 tanítónők, és egy tanítók, és tanítónők nevelésére való; köztük 3 kutkolikus, 2 wesleyan, 4 a Britt társaságé a többi vagy az államegyház, vagy a Nemzeti társasághoz tartozik.

Shuttleworth ideje óta a collegiumok arculata megváltozott. Ma már a növendékek a társadalom más rétegeiből kerülnek ki, ma erős kézimunkával nem, de észmunkával annál többet foglalkoznak, és teljességgel nem vegetarianuskodnak. Mind a Britt, mind a Nemzeti társaság anyaintézetéhek (Borough road és Battersea college) más ma a berendezése, s más a hatása is.

Ide mellékelem a wesleyánok s a Britt és Nemzeti társaság legnevezetesebb tanító-nevelője órarendjét.

A Westminster! wesleyan Training College órarendije kivonata.

T a n t á r g y a k	Osztály és óra			
	I. évfélék		II. évfélék	
	I. oszt.	II. oszt.	III. oszt.	IV. oszt.
Vallás	3	3	3	3
Olvasás	2	2	2	2
Írás	1	1	1	1
Betűzés (helyesírás)	1	1	1	1
Iskolakormányzás	3	3	3	3
Nyelvtan	1 ^{1/2}	1 ^{1/2}	1 ^{1/2}	1 ^{1/2}
Fogalmazás	1	1	1	1
Földrajz	3	3	3	—
Történelem	2 ^{1/2}	2 ^{1/2}	3	—
Számítan	2	2	1 ^{1/2}	1 ^{1/2}
Algebra	1	1	1	1
Földmérés	1	1	1	1
Geometria	3	3	3	3
Nemzetgazdaságtan	—	—	2	2
Zene	2	2	2	2
Bajz	1	1	1	1
Francia	—	—	—	2
Latin	3	3	3	3
Szervetlen vegytan	3	3	—	—
Physiographia	—	—	3	3
Mathematika	—	—	—	4
Összesen	34	34	35	35

Óra	Kedd		Szerda		Csütörtök		Péntek		Szombat
	I. évesek	II. évesek	I. évesek	II. évesek	I. évesek	II. évesek	I. évesek	II. évesek	
8:45—8	Liturgia	Új-szövetség	Angol szerző	Történet	Algebra	Algebra	Latin	Epistola	Ó-szövetség
8—9	REGELIÉS.								
9—9:30	I m a a t e m p l o m b a n .								
9:45—10:45	Latin	Számtan	Euclid	Hang-és fénytan	Mechanika	Francia	Francia	Euclid	Mechanika
10:45—11:45	Apostoli levelek.	Latin	Delejtesség	Angol	Földmérés	Physiographia	Francia	Delejtesség	Hang-és fénytan
K É Z I M U N K A . E B É D . S Z Ó F A K O S Á K .									
2:30—3:15	Olvadás	Rajz	Próba-lecke	Próba-lecke	Próba-lecke	Próba-lecke	Próba-lecke	Próba-lecke	Próba-lecke
3:15—4:30	Magán tanulás	Algebra (írásbeli)	Zene	Magán tanulás	Magán tanulás	Magán tanulás	Magán tanulás	Magán tanulás	Magán tanulás
4:30—5:30	Magán tanulás	Algebra (írásbeli)	Zene	Magán tanulás	Magán tanulás	Magán tanulás	Magán tanulás	Magán tanulás	Magán tanulás
5:30—6:30	Kar-ének	Angol fogalmazás	Írás	Zene	Zene	Zene	Zene	Zene	Zene
6:30—7	T C S Á Z Á S .								
7—9:30	M A G Á N I R Á S .								
9:30—10	I M A S A I C E M P I O M B A N .								

**A stockwelli tanító- és a homertoni (London) férfi- és nőtanító-
nevelő órarendje kivomata :**

Tantárgyak	Stockwelli tanítónevelő		I. évek		II. évek	
	I. évek	II. évek	férfiak	nők	férfiak	nők
Vallás	1 1/2	1 1/2	1	1	1	1
Olvadás	3	2	1 1/2	1/2	1	1
Írás	1	1	1/2	1/2	1/2	1/2
Betűzés (helyesírás). Iskola vezetés (gyakorlat)	—	—	—	1	2	1 1/2
Nyelvtan	3	2	1	1	2	2
Földrajz	4	5	2	—	2	2
Fogalmazás	—	—	1	4	1	1
Földrajz	3	4	2	1	2	2
Történelem	5	5	2	1	2	2
Számítás	4	4	2	—	2	2
Algebra	—	—	2	3	—	—
Földmérés	—	—	1	—	—	—
Geometria	—	—	2	—	2	—
Nemzetgazdaságtan	—	—	—	—	1	—
Zene	2	2	2	2	2	2
Rajz	3 1/2	4	3	3	3	3
Francia	—	—	1	1	1	1
Latin	—	—	2	—	2	—
Testgyakorlat	1	1	—	3/4 óra		
Physiographia	—	—	—	1 1/2	—	—
Mathematika	—	—	—	—	2	—
Természettan (élettan)	2	1	—	—	1 1/2	1 1/2
Női kézimunka (szabás)	2	4	—	3	—	3
Háztartástan	2	2	—	—	—	—

Ez intézeteket, a Boroug roadon levőt kivéve, mind meglátogattam, s több tanításon, sőt egy írásbeli vizsgálaton is jelen voltam; szóval körükben annyi időt töltöttem, a mennyi a rólok való tiszta fogalomra okvetlenül szükséges.

Mindenek előtt ez intézetek növendékeiről kell szólanom, kik kevés kivétellel mind elemi iskolában működött fi- vagy nő- növendéktanítók (pupil teachers) voltak. Az iskolai előjáróságok a növendéktanítókat az elemi iskolát végzett 14 éves tanulók javából válogatják ki. Vannak köztük műiparosok, jegyzők, boltosok és iparosok gyermekei, s velők, illetőleg szülőikkel az iskolaszékek szerződésre lépnek. E szerződésben megállapítják a fizetést, s azt is, liogy a növendék-

tanítót annak az iskolának, a melyben működni fog, egy okleveles tanítója legalább hetenként 5 órán tanítja, s az isk. felügyelő előtt évenként teendő vizsgálatra előkészíti.

E növendékek tanítóskodása 4 évig tart, ha ezalatt akár hanyagság, akár helytelen magaviselet miatt állomásukra alkalmatlanoknak bizonyulnak, vagy talán önszántukból e pályát abbahagyni szándékoznak, a kötött szerződést félévi felmondással felbonthatják. Négy év lejártával a növendék-tanítónak szabadságában áll pályáját abbahagyni, vagy valamely tanítóuevelő-intézethen tovább folytatni, hogy a két éves tanfolyam befejeztével tanítói oklevélre tegyen szert. A collegiumba a fölvétel írásbeli vizsgálat útján történik. A népoktatási törvény ismertetésekor elmondtam, hogy a negyed-, illetőleg ötöd-éves növendék-tanítónak a fölvételi vizsgálaton mennyit kell tudni. Az ott elmondottakat ezúttal mellőzve, ez intézetek életéről még következő mondanivalóim vannak.

Általában ez intézetek tanító-személyzete elég tagból áll. A batterseai intézetben négy rendes tutor (nevelő-tanító), van, továbbá egy mintaiskolai rendes és segéd-tanító, egy orgonista, egy francia és egy zene-tanító». Az igazgatón ¹⁾ és aligazgatón kívül, kik mindketten papi egyének, még két nevelő-tanító (tutor), és egy titkán egy segéd-tanító és az orgonista lakik az intézetben. A westminsteri collegiumban az igazgatón (dr. Rigg) kívül van egy főtanító, i tutor 8 egy módszertan-tanító. A Borough roadi intézetben az igazgatón és aligazgatón kívül van három tutor és egy módszertan-tanító; de már a Peterboroughlii collegiumban az igazgatón és aligazgatón kívül csak egy tutor van. A stockwelli tanítónő-collegiumban hat benlakó nevelőnő (governess) s rajtok kívül két segéd-tanítónő s egy rajz- és zi nemester működik.

Az igazgatók és tanítók egyrésze egyetemi fokot nyert egyének. Eddigél azonban semmi bizonyos qualificatio nincs megállapítva a tanító-nevelők tutorai míveltségére. E collegiumok egyik kir. felügyelője (inspector) 1878-iki jelentésében sürgeti, hogy azok a training collegei természettudományi tanítók, kik egyetemi vizsgálatot nem tettek, a Science departmentől szerezzenek oklevelet. E mellett azt is ajánlja, hogy azok a tisztviselők, kik állásukra nézve az igazgatóhoz legközelebb állanak, ezután egyetemi fi kra tegyenek szert.

¹⁾ Hév. E. Dániel, ki több más bem. kézikönyvet adott ki, és legújában Locke neveléstanát jegyzetekkel.

1878-ban csak egy volt oly férfitanítócollegium, melynek naponként három órai tanításra és magán tanulás alatti felvigyázásra elegendő tanítója nem volt; de kevés volt olyau, a mely elegendő erőt fordíthatott volna a különböző tantárgyakból tartott ismétlések revideálására. A tanításra jogosító (nálunk tanképesítő) vizsgálat rendes tantárgyai 1879. dec. ezek voltak: 1, angol történelem, I-ső éveseknek a főbb események, a II-od éveseknek egy korszak tüzetes ismerete, 2 földrajz I. é. elemei, II. é. a britt birodalom physibai, politikai és kereskedelmi földrajza, 3. számtan I. é. arányok, közönséges és tizedestörtek, egyszerű négyzetes egyenletek egy, vagy több ismeretlennel. Egyszerű algebrai műveletek és a lapok mérése, II. é. fejbeli számvetés, algebra, permutatio és combinatio, a binomial theorem, logaríthmusok, nehezebb egyenletek, a mérés-tanból a kör, henger s néhány szabálytalan test mérése, 4. angol nyelvtan és fogalmazás, I. é. a nyelvtan elemei; szó- és mondatelemzés és fogalmazás; II. é. Shakespeare „velencei kalmárja és Bacon” 32—58 essay-e némely helyeinek magyarázata. Nyelv- és irálytani kérdések megfejtése, 5. iskolakormányzás I. é. elemi ismeretek tanmódszerei; iskolai egészségügyi kérdések; II. é. a) az elemi iskolaszervezet különböző módjai, b) a földrajz, történelem és nyelvtan módszere; c) az erkölcsi fegyelmezés és neveléssel kapcsolatos kérdések ismerete; d) a királyi isk. felügyelő jelenlétében próbatanítás. 6. Geometria. I. é. Euclid első két könyve egyszerű deductiókkal; II. é. Euclid első négy könyve és a hatodik könyv 1-ső 15 propositiója.

A ki az angol nyelvből, számtanból és iskolakormányzattanból kielégítőre nem felel, oklevélre igényt nem tarthat.

Működő tanítók tetszés szerint vehetik az I. é. vagy II. é. jelöltek kérdéseit.

Geometriából oly jelöltek tesznek vizsgálatot, kik növendéktanítókat kívánnak tanítani.

Ezek mellett vizsgálatot lehet tenni 1. a nemzetgazdaságtanból, melyből a jelöltek a közelebbi években megjelent isk. kézi könyvekből kapnak kérdéseket, 2. énekből, melyből az I. é.-nek, tudni kell a nagyobi) és kisebb hanglétrát, egy alaphangról a másakra való áttételt,

II.é.-nek, a harmónia elemeit, az accordok helyzetét, a hangmenetet, a hangmarasztalással való discordokat stb. 3. a rajzból, melyet a south kensingtoni természettudományi és művészeti szakosztályvizsgál.

Szaktárgyak, melyeknek elemeiben való jártasság az oklevél nyeresét megkönyíti: I. nyelvek: a latin, görög, francia, német nyelv.

II. Természettudományok, melyeknek következő kilenc ágából lehet minden év májusában vizsgálatot tenni: 1. matematika; 2. elméleti mechanika; 3. alkalmazott mechanika; 4. hangtan, fénytán és hőtan; 5. delezesség és villamosság; 6. szervetlen (inch gyakorlati) vegytan; 7. állat-élettan; 8. elemi növénytan, 9. physiograpliia. ¹⁾

Mint az elemi iskolákban, ez intézetekben is tanulhatnak a jobb növendékek a rendes, és mondhatni oklevelet szerző tantárgyak mellett rendkívüli tantárgyakat is, igen természetesen azért, hogy mint elemi iskola-tanítók azokat taníthassák. 1878-ban az alsóbb osztályú tanulók csak két rendkívüli tantárgyat, a felsőbb osztályú tanulók négyet tanulhattak.

A vallást a collegekben részint főtanítók, részint papok tanítják. Az angol egyház e tekintetben arra törekszik, hogy növendékeivel a vallásból is leckéket tartasson a mintaiskolában, a mi két-~ ségkívül azért kívánatos, hogy a tanítók e tantárgyat is észszerű módszer szerint tanítsák. Az angol egyház, valamint a többi egyházak is, nagyon helyesen külön iskolafelügyelőket és vizsgáló biztosokat szokott küldeni a tanító-nevelőkbe, kik teljességgel nem engedik, hogy e tantárgyat, mely legnagyobb részt az érzelmi rendszerhez tartozik, oly szívtelen és lelketlen módszer szerint tanítsák, mint pl. hazai tanító-nevelőink nagyrésztében, a hol minden ellenőrzés nélkül taníthatnak a felekezetek papjai a legirrationalisabb módszer szerint s ölhetik meg a növendékekben a vallásos érzet csiráját.

A férfi tanító-nevelők némi kapcsolatban vannak az egyetemekkel is. Legkitűnőbb növendékeik a collegiumi tanfolyam végeztével egyetemen is tesznek vizsgálatot, hogy az elemi iskolákban, vagy polgáriiskolákban igazgatói állomásokat kaphassanak; e célból némelyek görög nyelvet is tanulnak, s azoktól, kik tanulmányaikat az egyetemen kívánják folytatni, többet követelnek. Skótországbán a néptanítók nevelésében számbavehető részük van azoknak a neveléstani tanszékeknek, melyeket a 70-es években az edinburghi és st. andrewsi egyetemeken felállítottak. Ua azonban valamely tanító a tanítónevelői tanfolyamot csak a polgáriiskolára való előkészítésnek használja, némelyek felfogása szerint csalást követ el.²⁾ Ez intézetekbe való fölvételre meglehetősen bőven tódulnak a növendékek. 1878-ban

¹⁾ Egy évben kettőnél több tárgyat egy férfinak, s egynél többet egy nőnek sem szabad venni.

²⁾ Report of the Committee stb. 1879. 806. 1.

III. e. 700 növendéktanítót vetettek vissza; Skóciában 1876-ban a fölvételi vizsgálatok alkalmával a növendéktanítóknak csak 18%-da, ellenben a magán úton készült pályázóknak 60%-da bukott meg. ¹⁾

A tanítás részint előadás, részint pedig a kézikönyvekből betanult részletek szóbeli vagy írásbeli kikérdezése útján történik. Bármily tanúságosak a kir. felügyelőknek az egyes tantárgyakra vonatkozó 1877 - 80-iki jelentései, belőlök mégis csak pár vonást kívánok kiemelni. Az algebrai dolgozatok általában kielégítők. Matematikában az Euclidből felmutatott eredmény több helyütt csekély; Euclid elemeit több collegium merőben elemi tantárgynak tekinti, s úgy tanítja, hogy nevelő hatása édes kevés. Az angol nyelvtani dolgozatok különösen paraphrasis dolgában sok kifogás alá esnek. Egyik isk. felügyelő úgy értelmezte a paraphrasis-t, hogy az a szép próza tönkretételében áll. A fogalmazványok legtöbb helyt gondolat hiányban szenvednek. A történelemből a tényeket eléggé tudják a növendékek, de az oly kérdéseket, melyek gondolkodást igényelnek, sok esetben kerülnek. A crann nemcsak a tárgyon látszik meg, hanem az élettanon és növénytanon is. Ellenben a nyelvekből (latin, francia) és a földrajzból igen szép eredményeket bírnak a növendékek felmutatni. A leányok számára rendszeren Milton, Wordsworth és Scott műveiből adnak olvasmányt (pl. Wordsworth Excursion-ja IX-ik könyvét, Discourse of the Wanderer), melyből 200 sort kell tudni könyvnélkül, a többi 600-at pedig elemezni (körülírni), értelmezni, s néha még kritikailag méltatni is. Mint minden intézetben, úgy e collegiumokban is sok tantárgyon meglátszik a tanító egyénisége, pl. a Battersea collégében a physika tanítója oly értelmesen magyarázta és illusztrálta kísérterményekkel a hangtan egy részét, hogy még a leggyöngébbek is teljesen megértették, a mi a tanítónak magyarázat közben tett kérdéseiből is kitűnt. A földrajzból szintén kitűnő tanításon voltam jelen a stockwelli tanítónő-nevelőben, hol a tanítónő lelkesedése és alapos jártassága annyira átjárta az összes (121-ra menő) növendék serget, hogy a legnagyobb kedvvel készítik a térképeket, és sokkal nagyobb eredményre jutnak e tárgyban, mint általában a férfitanító-nevelők collegiumai. ²⁾ Azonban oly lényeges

¹⁾ Report of the Committee stb. for Scotland. 1878. 150. 1.

²⁾ A növendékek, többek között, emlékezetből (zárt helyen) igen csinos térképeket készítettek különböző tengerparti vidékekről, 8 a szárazföld több országáról stb., továbbá szépen kidolgozták az 1845., 1850., 1852., 1857. 1875—6-iki sarkvidéki expedíciók útvonalaikat.

tantárgyban, minő az iskola-kormányzástan, több collegiumban feltűnően csekély az eredmény; mint Fitck 1877-ről tett jelentésében mondja: az iskola anyagi berendezéséről, a lecke-tervek elkészítéséről a növendékeknek általában tiszta képzetük van, de mihelyt az olvasástanítás rendszerére, vagy épen az erkölcsi nevelés- és fegyelmezésre kerül a sor, feleleteikben a legszánandóbb fogalomzavar látszik ¹⁾ Az említett tantárgyakban való hátramaradást legtöbbször az u. n. előadásoknak tulajdonítják. A legtapasztaltabb collegiumi tanítók és vizsgáló biztosok hathatósan ajánlják, hogy az előadásokat szűkmarkúan kell használni, csak lő tárgyakra kezdésnél, vagy régi ismeret-körök kibővítésénél, mert — ngymondanak — pusztán előadással igen kevés valódi ismeretet, s egyáltalán semmi jártasságot (expertness) sem lehet másokkal közölni. Vannak tantárgyak, melyeket oly nehéz az élet későbbi éveiben igazán megtanulni, mint hangszereken játszani, s közéjük tartozik a matematika, a mely nemcsak tudomány, hanem mesterség is. ²⁾ Még gyakorlatibb a tanítás a természettudományok körében, melyeket a közoktatási államtanács természettudományi szakosztálya (science de pariment) syllabusa szabályoz. ³⁾

E felfogásból magyarázható, hogy a training collegekben a tantárgyak legnagyobb részét a kérdező tanalok szerint tanítják. A Battersea collegében láttam, hogy a 11-od éves növendékek (7/4-ed részben már 20 évet betöltött szakállas ifjak) a tanító kérdeztésekor kezöket szintűgy feltartották, mint a gyermekek, a mi, úgy hiszem, bátran elmaradhatna. A tanító és növendékek közt folytonos érintkezés van. Ugyancsak e collegiumban van az a szokás, hogy minden szombaton kikérdezt (examination) tartanak rendre a tantárgyakból, pl. egyik szombaton a liturgiából, másikon a természettanból, a rákövetkezőn a történelemből, angol nyelvből stb. Mindez kétségkívül

¹⁾ Report o(the Comwittrc. London. 1878. 626. 1.

²⁾ Ugyanott 027. I.

³⁾ Vegytani laboratóriumunk — írja dr. Rigg — nem kutatásra, hanem demonxtrációh'n van berendezve, s benne az első éves növendékek foglalkoznak. A tanítás legnagyobb részt — a vegytan tanítója felügyelete alatt végzett experimentumokból áll. Minden növendék hetenként 3 órán foglalkozik a laboratóriumban. Matematikát csak a legelőhaladottabbak tanulnak; ellenben physiographiát minden másodéves növendék tanul, mindkét említett tudományt a science départ ment syllabusa értelmében, amazt hetenként 4. emezt hetenként 3 órán. A physiographia tanítása egyrészt collective történik.

okvetlenül szükséges, ha a collegiumok el akarják érni azt a mindentudás anyaga elsajátításánál fontosabb célt, hogy növendékeik mindenek föltt az ismeretek alkalmazásának főbb módjait tanulják meg.

A természettudományi tantárgyakat nem az isk. felügyelő vizsgálja, hanem a Science department oly módon, mint az e mű második részében, külön fejezetben, leírtam.

A közoktatási államtanács természettudományi szakosztálya 1879. decemberben 37 tanító-nevelőből beküldött 3217 dolgozatot vizsgált meg. E dolgozatok a következő tantárgyak köréből valók voltak: 1. delezesség és villamosságból 601, 2. hangtan, fény- és hőtanból 523, 3. állattanból 683, 4. elemi növénytanból 513, 5. physiographiából 505, 6. tiszta matematikából 207, 7. az elméleti mechanikából 80, 8. a szervesetlen vegytanból 75, és 9. a gyakorlati vegytanból 30, összesen 3217. Az említett számból első osztályú, azaz kitűnő dolgozat 269, másod osztályú (kielégítő) 1739, visszavetett 1209. E 3217 dolgozattal szemben 1878-ban 3757 dolgozat érkezett be. Az itt közölt táblázat az utóbbi két év eredménye százdait mutatja.

Az első számjegyek az 1878. decemberi vizsg. Eredmények. ²⁾

Tantárgyak	I. osztályú	II. osztályú	Visszavetett
I. Tiszta mathesis ¹⁾	00'48 ^o 3'28	52'85 ^o 40'78	68'66 ^o 55'92
II. Elméleti mechanika	27'5 20'00	50'00 57'14	22'5 22'85
III. Hangtan, fénytán, hőtan	8'79 0'99	47'80 42'03	43'40 56'96
IV. Delezesség, villamosság	10'99 11'22	70'04 49'41	18'96 39'35
V. Szervesetlen vegytan	13'33 8'40	61'39 54'45	25'33 57'14
VI. Gyakorlati szerv. vegytan	33'33 33'30	38'66 48'48	30'00 21'21
VII. Állat-élettan	10'98 0'67	42'16 18'40	46'85 80'92
VIII. Elemi növénytan	4'28 2'60	61'98 18'43	33'72 78'95
IX. Physiographia	3'86 4'77	58'81 37'92	37'82 37'30
Összesen	8'36 ^o 4'49	54'03 ^o 32'33	37'58 ^o 63'16

¹⁾ Tiszta mathesis jelenti a mennyiségtant az algebrától az u. n. variáció-műveletig.

²⁾ Report of the Science and Art department. London. 1880. 74. l.

Általában az 1879-iki vizsgálatok eredményét a vizsgáló biztosok a megelőző évhez képest sokkal kedvezőbbnek, de teljesen kielégítőnek most sem tartják.

Prof. Roscoe, a vegytan vizsgáló-biztosa, jelentésében a többek közt azt mondja, hogy a feleletek általában középszerűek voltak, nem igen lévén a dolgozatok között sem igen jók, sem nagyon rosszak. Nagy örömmel jegyzem meg — mondja tovább Roscoe — hogy a vizsgálat gyakorlati oldala kitűnően sikerült, a mi gondos és kielégítő tanítást bizonyít.

Dyer, az elemi növénytan vizsgálója, szintén nagy haladást lát a dolgozatokban az előbbi évekhez képest. Azonban nem hallgathatom el következő megjegyzését: „fölteszem — úgymond — hogy a megvizsgált jelöltek nagy számának a növénytant a leendő tanítás céljával tanítják. Ennél fogva rendkívül fontos dolog, hogy a növendékek e tantárgy elveit szilárdan elsajátítsák. E tekintetben a dolgozatokat nagyon hiányosoknak találtam.

Prof. Lokyer és Tudd, a physiographia vizsgálói, kereken kimondják, hogy a tanító-nevelők többségének kitűnő természettudományi tanítókra van szükségük, mert sok értelmes tanuló dolgozatát kellett visszalökni a téves tanítás miatt, melynek eredményeit a növendékek híven reprodukálták. ’)

A matematika vizsgálója úgy találja, hogy szerfölött nagy számú dolgozatot a helytelenül alkalmazott rendkívül magas mérték miatt kellett visszavetni.

Twisden, az elméleti mechanika vizsgálója, általában kielégítőnek találja az eredményt; kevés dolgozat volt nagyon rász, de viszont nem nagyon sok volt igen jó.

Ezúttal megemlítem, hogy a Science department, mintegy előre érezvén az imént említett hiányt, rajta a következő két módon is Jkivánt segíteni. 1. A természettudományi tanítójelölteknek a south kensingtoni Science school-ban rövid tanfolyamokat nyitott. E gyakorlati tanfolyamok közül: a vegytanra 31 tanító; hőtanra 30; villamosságra 30; mechanikára 20; geológiára 30; földmívelés tanra 48 tanító járt el. E tanfolyamok 20—20 foglalkozó napra terjedtek, kivéve a hőtant és a villamosságot, mely csak 13 napig tartott. A most említett 189 tanítót 591 folyamodó közül válogatták ki, s e pót tanfolyamot mindnyájan szép eredménnyel járták.

¹⁾ Ugyanott 81. 1.

2. E mellett South Kensingtonban a nevezett természettudományi szakokban 191 tanítójelöltet vettek fel rendes tanulóknak, kik közül 15 vegytant, 12 természettant, 11 mechanikát, 11 biológiát és 10 geológiát „tanul. E jelöltek tanítása a lehető legkitűnőbb, s róla a „középiskolai tanár-nevelés” című fejezetben fogok szólni.

Általában e vizsgáló-bizottság a növendékeknél azt igyekszik kipuhatolni, hogy mennyire bírták elsajátítani az egyes tudományok vezérelveit, s hogyan tudják azokat egyes esetekben alkalmazni.

E vizsgálatok jótékony eredménye abban tetőződik, hogy a növendékeknél a személyes munkát és a komoly érdeklődést habittussá emeli. E dolgozatok mindenike egyszersmind a növendék nyomon járó gondolkodásának vagy gondolkodásbeli hiányosságának a bizonyítéka. E tekintélyes vizsgáló bizottság csupán a tudott tények halmazáért senki dolgozatát jelesnek nem kvalifikálja.

A rajz különhöző ágaiból az art department tart vizsgálatokat. Némely tanító-nevelőben a rajznak 4—5 fajtát is tanítják. Az 1879-iki novemberi vizsgálatokra Angol- és Skótországból összesen 49 tanító-nevelőből 958 növendék kapott rajztanításra jogosító oklevelet. A rajzbeli előmenetelért a tanító-nevelőknek 1879-ben 1261^s/s font állami jutalmat osztott ki a departement.

Angolország 24 tanítónő-nevelőjében 1879-iki karácsonyi általános vizsgálatok alkalmával, melyeket az education department rendeletéből az iskolafelügyelők szoktak tartani, 1724 tanítónő-jelöltje közül (854 I-ső éves és 838 II-od éves) a következő eredménnyel tett vizsgálatot. ¹⁾ ²⁾

	I. osztály	II. osztály	III. osztály	Visszavettett	
II. éves	361	429	47	1	Összesen 1692
I. éves	242	565	47	—	
Összesen	603	994	94	1	

¹⁾ Riport of the Committee etc. London, 1889. 500. 1.

²⁾ A különböző tantárgyakból más-más időben tartják a vizsgálatokat, pl. 1878-ban a zenéből október közepén, tanítás- és olvasásból október végén, rajzból november elején, állat-élettanból és növénytanból december elején, s a többi tantárgyakból december közepén voltak a vizsgálatok. A rajzból es természettudományból a Science and art department vizsgál, s szabja meg az egyes tantárgyak vizsgálása feltételeit. így szabta meg 1879-ben, hogy ezután csak oly tanító-nevelőknek fizet a vegytanból tett vizsgálatok eredményéért,

Ha ezekkel összehasonlítjuk — úgymond Timing ez intéze-
tekről adott jelentésében — azoknak a tanítóknak a dolgozatait, kik
nem tanító-nevelőkben, hanem magán úton készültek, s legnagyobb-
részt az I-ső évesekkel állottak vizsgálatra, a fentebbi eredmé-
ny nagyon kedvező, 1971 megvizsgált egyén dolgozatából I-ső osz-
tályba esett 36; II-od osztályba 406; III-ad osztályba 1151; IV-ed
osztályba 240; visszavetett 138.

Az elébb említett II-od éves növendékek közfii, a kik azonnal
állomáshoz jutottak, középszámban 75 fontnál nem kevesebb évi fize-
tést kaptak, s hozzá bútorozott lakást. Ezelőtt 25 évvel lakház és
egyéb javadalom mellett, középszámban 38 fontra ment egy-egy
taoíténo¹⁾ fizetése.

A 18 tanító-nevelőből 1879. nyarán vizsgálatra jelentkezett:

	Összesen	I. osztály	II. osztály	III. osztály	Visszavet- tetett
II. éves	675	269	288	117	1
I. éves	686	255	306	125	—

Nem tanító-növendék a II-od évesekkel vizsgálatra állott 205,
és az I-ső évesekkel 379, összesen 584.

A férfinövendékek közép számban legtöbb érdemjegyet kaptak a
dictálás után való hibátlan írásért, aztán a tanításért, az olvasásért,
az írásért, zenéért, a természettan egyes fejezeteiért, s aránylag leg-
kevesebbet az algebraért és földmérésért.

Az I-ső éveseknél majdnem ugyanaz az arány, azzal a különbség-
gel, hogy a fejbeli számvetésből középszámban csak felényi eredményt
bírtak felmutatni, mint pl. Euclidből és a táblán való számvetésből.

A II. éves tanítónőjelöltek általán véve legnagyobb előhaladást
tanúsítottak a tanításban, aztán a női kézimunkában, az írásban
zenében s legkevesebbet a fejbeli számvetésben.

A I-ső évesek legtöbbrre vitték az olvasás és kézimunka után,
az iskolaszervezetben, háztartásban s szintén legkevesebbre a fejbeli
számvetésben.¹⁾

melyeknek a gyakorlati vegytan elemei tanítására kellően felszerelt laborató-
riumaik vannak; s minden növendéktől megkívánja, hogy a vizsgálatot meg-
előzően a vegytan elemei tanítására szükséges összes experimentumokat meg-
tudja csinálni.

¹⁾ Ugyanott 510. 1. — ²⁾ Ugyanott 478 488. 1.

Az előbb említett vizsgálatokon kívül, különös említést érdemelnek azok a vizsgálatok, melyekkel a training collegek országos két felügyelője (Tinling és Sharpe) ez intézetek egész munkáját ellenőrzi. Mindenik tanító- és tanítónő-nevelőt meglátogatják évenként egyszer. E több napra terjedő látogatás alatt számon veszik a növendékek egészségügyi állapotát, az isk. épületek berendezését, a napi tanulásra fordított időt. Aztán a növendékekkel egyenkint próba-olvasást és mintaiskolai tanítást tartatnak, s figyelmüket kiterjesztik az illető intézet egész szellemére. A próbatanítás alkalmával arra is különösen figyelnek, hogy a növendékek mennyire bírják feljegyezni a fekete táblára a tanított tárgy kiválóbb pontjait.

E tekintetben igen érdekesek Tinlingnek azok az adatai, melyek az egyes tanítónő-nevelőkben a napi munkára fordított időt jelentik. Az oxfordi tanítónő-nevelőben $7\frac{1}{2}$ óra a napi munkaidő középszáma, szombaton 4 óra; Brightonban naponként $4\frac{1}{2}$ óra; Derbyben nem egészen 6 óra, Durhamban $8\frac{1}{2}$ óra; Homertonban $8\frac{1}{2}$ óra, szombaton mindig csak felényire tehető a tanulásra fordított idő.

A zenéből az országos zene-felügyelő (jelenleg Hullah) tartja ez intézetekben a vizsgálatot, kinek 1879-re szóló jelentéséből kiemeltem a következőket. A férfitanító-nevelőkben összesen 687 növendéket vizsgált meg, s a tanítónő-nevelőkben 840-et.

A hangszerzenében különösen kiemeli Cheltenham és Borough Road training college zenekarát. A culhami intézetben levő fúvóhangszer-zenekar megemlézése alkalmával óhajtását fejezi ki, vajha mennél többen cserélnék fel a fúvó-instrumentumokat a vonó-hangszerekkel, különösen hegedűvel, mely nagy öröme a nők között is mindinkább el kezd terjedni. A vonó hangszer-zenében különösen kitűnik a cheltenhami tanító-nevelő. A zongorát szintén több intézetben tanulják a férfijelöltek is.

A tanító-nevelőkben mindinkább kevesbül a zeneileg neveletlenek száma.

Ha nem bírunk annyi eredményt felmutatni a zenében — úgy mond Hullah — mint a szárazföld legjelesebb tanító-nevelői, azt egyfelől annak tulajdonítom, hogy növendékeink csekélyebb zenei műveltséggel jönnek intézeteinkbe, és rövidebb ideig vannak itten. ¹⁾

A zene-vizsgálatnak 2 ága van: gyakorlati és elméleti (írásbeli)

¹⁾ Ugyanott 525. 1.

E vizsgálatokon a II-od éves növendékek egyrésze szép sikerrel próbálkozott meg az összhangzattanból adott kérdésekkel.

A vallástanítás eredményét az illető felekezetek által kinevezett vizsgáló-biztosok vizsgálják.

Az 1879—80 isk. évben az angol-egyházhoz tartozó férfitanító-nevelőkben az I-ső évesek tanulták: ó-szövetségből a Genesis és Exodus könyveit, új-szövetségből szent Lukács evangéliumát.

II. évesek: új-szövetségből ap. cselekedetek; a korinthusiakhoz írt első levél. E mellett az első évesek tanulták a kátét; a liturgiát. A II-od évesek a eredőt; a keresztelés, confirmatio és úrvacsora szertartásait. A tanítónő-nevelőkben kevés eltéréssel szintén e volt a tananyag.

1878-ban összesen 1113 I-ső éves és 1052 II. éves növendék tett vizsgálatot, kik közül csak 11-et vetettek vissza.

A kellő eredmény biztosítása végett e tantárgy tanítása ellenőrzésére külön felügyelőket szoktak alkalmazni. A Nemzeti társaság 1878-ban 1079 fontot fizetett felügyelete alatt álló tanító-nevelőkben a vallástani felügyeletért és vizsgálatért.

A collegiumokhoz mindenütt gyakorló-iskola van csatolva; a stockwelli training college növendékei négy gyakorló-iskolában tanítanak: egy leány és egy vegyes elemiben, egy kisdud-iskolában és egy gyermekkertben, melyek mind ez intézettel állanak kapcsolatban. A Battersea college gyakorló-iskolája a szomszédjában eső polgári-iskola.

Az angol egyháznak 1879-ben 13 férfi és 18 nő training collegében (Angolország és Skóciában) k. b. 2200 növendéke volt. Intézetei között egyedül a Chelsea college (London) évi költsége 7707 fontra; a Battersea collegéé mintegy 6000 fontra rúgott. A Stockwell training college évi költsége kerekszámban 5500 font. A növendékek beiratási díja rendszeren 6—15 font, de tanítás- és ellátásért semmi díjt nem fizetnek. 1870, végén Angolország tanító-nevelőiben 1364 férfi-és nő-növendék volt. Mundella szavai szerint 1870-ben Angolországban 14800 növendék-tanító volt, 1879. dec. 31-én 30473; 1870-ben 12467 volt az okleveles tanítók száma, ellenben 1879. végén 30,128 (köztük 10,493 férfi és 19,980 nő) s a segéd-tanítóké 6615. Még 1875-ben is kelletnél kevesebb volt a tanítók száma, de ma már (1880 aug.) kelletnél valamivel több. A tanítók és tanítónők fizetése a kormány felügyelete alatt álló iskolákban középszámban a következő:

N é v	T a n í t ó k			T a n í t ó n ö k		
	Fizetési átalány (minden jövedel- met beleértve)	A középszám vétetett a kö- vetkező ösz- szegből	Lakóhelyet v. szálláspénzt élveznek	Fizetési átalány (minden jövedel- mat beleértve)	A középszám vétetett a kö- vetkező ösz- szegből	Lakóhelyet v. szálláspénzt élveznek
A Nemz. társ. v. an- gol egyház iskolái	L s. p. 114 5 7 ¹ / ₂	7,049	4,353	L s. p. 67 2 8	9,250	4,246
Wesleyan iskolák .	156 7 7	559	90	78 17 8	399	13
Római kath. iskolák	101 17 8	299	41	60 4 7	1,180	299
Britt nem felekezeti és más iskolák . .	135 7 1	1,214	305	74 9 1	1,094	219
Községi iskolák . . (School board schools)	124 4 4	3,331	1,028	85 2 5	4,273	501
Összesen .	középszám 120 11 9	12,452	5,817	72 3 2	16,196	5,278

XV. FEJEZET.

Eredmények a tanító-nevelésben.

A tanító-nevelők növendékei igen kevés kivétellel a növendék-tanítókból kerülnek ki. A növendék-tanító az angol elemi iskolázás specialitása, s mint ilyen, különös figyelmünkre méltó. A Lancaster monitora ma már mondhatni kiveszett, s helyét a növendék-tanító foglalta el. A jelenlegi növendék-tanító rendszer Angolországban a 40-es évekkkel kezdődik, 8 azóta nevezetes szolgálatokat tett; kifejlődése és megerősödése több körülménynek a következménye, a) Az angol a tanítást oly mesterségnek tekintette régi időktől fogva, mint a vaskalapálást vagy a deszkagyalulást. Mint a tények embere, nem nagyon bizik az elméletben, s úgy nem hisz a nevelés elméletében sem. Ez előítélet kérge csak most kezd, úgyszólván, lehámlani; egész a legújabb időkig egy angol egyetemen sem volt a paedagogiának tanszéke, s csak az 1879—80. isk. év elején nyitotta Cambridge e tudomány-körből az első tanfolyamot, holott a skót egyetemek már ez előtt 7—8 évvel külön paed. tanszékeket állítottak fel. b) Nagy-

bán indokolták és elősegítettek a növendék-tanítórendszer meggyökerezését a munkapiaci viszonyok. Az angol munkás régi szokása, hogy gyermekét kelleténél korábban kivesszi az iskolából. Régebben már 10—11 éves korában munkára fogta, s a társadalom, hogy a tanítókból ki ne fogyjon, kénytelen volt őket, mint monitorokat (11—12) vagy mint növendék-tanítókat (13—14 éves korukban) »eljegyezni.” Különösen fontos e körülmény azért, mert kétharmadrészt leányokat toborzanak a tanítói pályára. Hiszen csak most látók, hogy a tanítójelöltek közt a nők száma majdnem 2-szer akkora, mint férfi kartársaiké.

A növendék-tanítórendszert rendszeresen azzal védik pártolói, hogy a pupil-teacher gondolkodásmódja, érzülete és még magaviseleté is igen közel áll a gyermekéhez, s eszejárásánál fogva könnyen megtalálja a kis tanuló felfogásához a könnyű és egyszerű utat. Innen érthető, hogy ma is egy Arnold Máté, Rigg és mások a legmelegebb szószólói a növendék-tanítóknak. ”Esd ve kérem Lordságtokat,— mondá Arnold — a 60-as években kiküldött parlamenti bizottság jelentésében — használják fel összes hathatós befolyásukat ez intézmény csorbítatlan fentartására. Lépjenek közbe, hogy a miniszteri költségvetések tartsák tiszteletben ezt az ösztöndíjast (pensioner) ki a rátett költségeket már is ezerszeresen megtérítette.“¹⁾ S Rigg azt mondja, hogy ha e rendszer meg nem volna, az angol tanítónevelők jórészt üresen maradnának.²⁾ London egyik iskolai felügyelője szerint, ha e rendszert ma eltörölnék, holnap valami új név alatt föl kellene támasztani.³⁾ Sőt akadnak olyanok is, kik e rendszert azért tartják áldásosnak, mert a tanító-testületet, mintegy feudális kötelékkel egy fő tekintélye alatt működő egységes testté teszi.

Ezekkel szemben kénytelen vagyok kimondani, hogy a növendék-tanító rendszernek Angolországban sokkal szebb a múltja, mint a milyen lehet a jövője. Megengedem ugyan, hogy az elemi oktatásban sok a mechanikus elem, ámde, ha igaz, hogy oktatni annyi, mint kétszer tanulni, még pedig úgy, hogy az illető gondolkodása meg-hassa, a mit tanult, és a mit tanít: lehetetlen rá nem jönni, hogy az elemi oktatásra az elemnél okvetlenül magasabb előkészület kell.⁴⁾

¹⁾ Educations Commission's Report. 1864. IV. k. 73. 1.

²⁾ National Education. London, 1873. 330. 1.

³⁾ Report of the Committee stb. 1878. 403. 1.

⁴⁾ A monitori rendszer lassú tönkremenetét igen szépen jellemzi Gréard Páris elemi iskolázásáról készített nagy jelentésében, Páris, 1878. 50—58. 1.

A növendék-tanító rendszeren kevés útravalóval indul el; találmra, s mondhatnám minden módszer nélkül (haphazard method) kezd a munkához, s folytonos vezérlés és szakadatlan revideálás hiányában lassanként saját kezében találja az egész tanítást, járja az élettelen mechanizmus útját, melyről később rendkívül nehéz letérnie.

Nem tehetek róla, de valahányszor eszembe jutnak az angol néptanítónak egyik iskola-felügyelő előszámlálta hibái: az új eszmék gyanúsítása, a járt ösvényeken való vakoskodó járás, inkább a szokás, mint az eredmény szentesítette módszerekkel való megelégedés: mindig a növendék-tanító képe lebeg szemem előtt, ki e hibák természetes iniciatora és propagatora. Es itt kinek ne jutna eszébe Dickensnek Nicholas Nickleby-ben adott mesteri rajza Squeers úrról, a yorkshirei botcsinálta iskola mesterről, ki maga mellé egy »kitűnő» segédet keres öt font évi díjért. A pupil-teacher, kit eleinte 10 font évi fizetés mellett fogadtak, ma talán kétannyit kap, ¹⁾ de ez összeg valósággal még sem több, mint Squeers uram virágzó idejében az említett tiszteletdíj.

A növendék-tanító az iskolában, legjobb esetben, a tanító utánzására, az iskolán kívül pedig tények tanulására van utalva. Hetenként legalább öt nap, naponta hat órát tanít, egy órán tanítójával tanul, két órán leckére készül, tehát naponta 9 órát dolgozik; szombaton nem tanít ugyan, de ha valamire akar menni, annál többet kell tanulnia. S még a hetenkénti 54 óra nem is nagyon sok. A birminghami iskola felügyelő szerint »a növendék-tanító reggel 7 előtt otthon teázik, s csak este 7 órakor vergődik haza, úgy hogy naponként 12 órát tölt az iskolában.« Az a leány-növendéktanító, ki a szülői körtől ily formán egész nap távol van, teljességgel nem a házá, pedig neki naponként néhány órát — már csak a gyakorlati háztartás elsajátításáért is — otthon kellene töltenie. E szerint, midőn a sor arra kerül, hogy a maga munkájához fogjon, egészen ki van merülve. Hosszú névsorát adhatnám azoknak az iskolafelügyelőknek, kik a növendék-tanítók testi és szellemi túlságos erőfeszítésén panaszkodnak. Nincs idejük önmagok nevelésére, a tanítandó tények csoportjait nap-nap után nyelniük kell, mint földnek az esőt, a nélkül azonban, hogy az elmélkedés napja felsüthetne, s arra sincs idejük, hogy a bevett tényeket a nekik megfelelő osztályokba sorozhatnák. Nekik, mint Dickens Mr Choakum-

¹⁾ Leeds vidékén egy 18—20 éves pupil-teacher fizetése 20 font Bt., lakás és ellátás nélkül.

childjának ¹⁾ csak tények kellene; semmi mást nem plántálnák, s minden egyebet kigyomlálnak. Valóságos földvők, szellemi pauperek, kiktől a társadalom azt a keveset, a mit ad, ezerszeres kamattal követeli vissza. A főtanító tőlök sok leckeadáást, a társadalom az iskolában való szellemi éberséget, s a kormány vizsgálataikon sok tudást követel. Igen természetes, hogy e sok követelmény közül egyiknek sem bírnak kellően megfelelni, s egyebek közt a tanítás mesterségét sem tudják az iskolában elsajátítani. Ez oknál fogva a növendék-tanító a cramming (tömés) martyrja, s egyszersmind e betegségnek az iskolában terjesztője. Tömnie kell magát, tömnie a tanítványait. Természetes, hogy ez iszonyú rendszert csak a legerősebb szervezetűek bírják ki. Helyzetökben az is szerencsétlenség, hogy a fő tanítótól csak magán órákat kapnak, s a társaikkal való együttes tanítás és tanulás előnyében nem részesülnek. ²⁾ míg a tehetségesebbek a tanításban az utánzás fokáig eljutnak, s feltéve, hogy szerencsés minta után indultak, aszteroidek helyett satellesek lesznek: addig legtöbbnek a kézikönyv s a bennök foglalt tények a főtekintélye, kik aztán a növényekbe a meg nem magyarázott tényeket beletömik, s a vizsgálatokon megannyi szervezett vizshanggá, mondjuk iskolai phonographfá idomítják, kiket, vezetőjükről, Edison „The phonograph schoolmenek” ³⁾ bátran elnevezhetne. A phonograph-tanító a számtant úgy tanítja, mintha a szerencsés véletlennek lehetne köszönni, hogy valamely művelet végén egy kikapott összeg szabály szerint is helyesen jön ki. Az e fajta növendék-tanító éretlen elméje nem bírja a leckéket a tanulókra nézve hasznosítani, s fejletlen jelleme sem lehet a kezök alatt levő tanulók erkölcsi építője.

Sőt még olcsónak sem mondhatni a pupil-teacherek tanítását, ha meggondoljuk, hogy eredménytelen munkájuk igen sok kormánysegélytől fosztja meg évenként az iskolát. A birminghami iskolaszék elnöke e tárgyról tartott érdekes felolvasásában ⁴⁾ kimutatta, hogy ha a növendék-tanítók helyett iskoláikban segéd-tanítókat alkalmaz-

¹⁾ „Hard limes”

²⁾ Az education department jelenlegi alelnöke terve szerint talán nem sokára jobb szél kezd rájuk fújdogni, a mennyiben bizonyos központokon együttesen fogják őket is tanítani.

³⁾ A mechanismus kifejezést azért tartom e bajra igen megtisztelő jelzőnek, mert ma azt a szellemi működések körében is alkalmazzuk.

⁴⁾ Dixon Gy. Elementary Education in the Birmingham Board Schools. Birmingham, 1879.

nának, még pedig az alsóbb osztályokban tanítónőket, a jobb tanítást és érette járó nagyobb államsegélyt tekintetbe Téve, a haszon sokszorta nagyobb lenne, s e nagy iskolai reform költsége a mostaninál csekélyebbel rúgna többre.

Némelyek ajánlata szerint úgy kellene a növendék-tanítókon segíteni, hogy csak félnapig legyenek iskolai munkával elfoglalva, s a nap többi részét önmagok nevelésére fordítsák. Állásuk és munkájuk szabályozása annál szükségesebb, mert Angolországnak mintegy 30,000 növendék-tanítója van, kik közül évenként k. b. 8—10% (1879—80 évben kerekszámban 1200 nő és 1950 férfi) tesz szert tanítói oklevélre, s 2600—3000 közül k. b. 50—60% kap alkalmazást (évenként k. b. 1500—1600 okleveles tanítóra és tanítónőre lévén szükség), a többi különböző üzletekben, magán, nevelői állomásokon stb. helyezkedik el. Állomáshoz való juthatásuknak akadályai falusi versenytársaik. Az angol falusi néptanító, kivált munkabíró éveiben vágyva-vágyik a városra s rendszeren csak a közepes vagy gyenge tehetségek maradnak falun s válnak »verejtékes munkásokká/ Ez a falusi »plodding worker“ méltó képmása a városi »drudging mechanic“-nak, azaz az izzasztó munkába görnyedő növendék-tanítónak, ki nemcsak munkával, hanem bizonyítvánnyal is el van árasztva (not only overworked but over-certified). Ha hozzávesszük ehhez túlságos elszaporadásukat »over-supply:“ szerencsétlen helyzetüket nem szükség bővebben illusztrálni. A növendék-tanítónak kétségbeejtő helyzetéből egy menedéke van, a training college, melynek, mint olyannak természetes candidátusa.

Ezeknél fogva a növendék-tanító-rendszer akár az iskolában végzett munkáját, akár a department évi jelentéseiben a kir. iskolafelügyelők többsége véleményét tekintjük, lejárta magát. E rendszer tösgyökeres átalakítása ma már csak idő kérdése. Ma a legconservatívabb angolok is első renden alapos oktatást kívánnak: ám a növendék-tanító csak routine-val rendelkezik; a jó műszerek hazájában a néptanítótól megvárják, hogy rationalis munkát végző kitűnő (first rate) műszer legyen: ám a növendék-tanító csak alsóbb rendű, mondhatnám elrozsdásodott (second hand) instrumentum, ki működése első felében inkább akadály, mint segítség, s ki kedvező esetben is csak az iskola költségén s a növendékek szellemi kárán szerzi meg azt a tapasztalatot, melylyel működése vége felé a szolgálata első felében tett csorbát kiköszörüli.

A pupil-teachernek sok a bizonyítványa, tenger a munkája, de

kevés a fizetése, s még kevesebb a nyugalma. Az a körülmény, hogy társaival együttes oktatásban nem részesül, hogy a főtanító egy órán 3—4, más-más előmenetelő pupil-teachert tanít: rendszeres előkészítője e rendszertelenség átalakításának. Továbbá az a tény, hogy 4—5 évi munkája végeztével szabadságában áll új pályát választani, vagy más szóval, eddig szerzett habítusaival és táplált reményével szakítani: csak iróniája sorsának.

II. tanítónője. Az angol népoktatásnak másik, speciális és ezzel kapcsolatos vonása a tanítónőknek igen gyakori alkalmazása. Amerikában a tanítónők rendszeren nem részesülnek kellő szakiskolázásban; s Franciaországban legnagyobb részük a családi és közélettől elszakadt nénikék (apácák, religieuses); Németországon a nőt mind a háznál, mind a mezőn fárasztóbb munkára fogják, iskolai munkáját pedig egyáltalán kevésre becsülik: ellenben Angolországban aránylag sok nő választja a tanítói pályát s marad hű hozzá élethosszig, és ami több az iskolában azzal az életkedvvel, s azzal a kötelesség-érzettel működik, melynél fogva a növendékeknek oly tiszteletreméltó erkölcsi mintája lesz, mint a 60-as éveket járó s tiszta becsületességben megöszült német iskolamester.

A mondottakból önkényt következik, hogy a tanítónők munkáját becsben tartják. Ezt megmagyarázza továbbá az az előbbi fejezetekben eléggé indokolt körülmény, hogy az angol népiskolának rendszeren pótolni kell a házi tűzhely hiányát is. Az angol népiskolának minden erőfeszítéssel rajta kell lenni, hogy a gyermekeknek menháza, tűzhelye, nevelőintézete és tanulószobája legyen. Ennélfogva nem hideg dogmák, hanem mindenek előtt meleg rokonszenvet keltő nevelés a fő. E sympathiának kiapadhatlan forrása a női szív, mely legalkalmasabb arra, hogy a nép legtunyább és legdurvább rétegeinek a tisztaságot, a rendszeretet és a becsületességet instinctusává, tehát örökölhető sajátjává tegye azzal a finom tapintattal, melyet módszertani utasításba foglalni nem lehet. Egyik iskolafelügyelő a megyéjében levő fű- és leányiskolákban a tanítóférfiak és nők munkáját összehasonlította, s úgy találta, hogy a felsőbb osztályokban a férfiak, az alsóbbakban a nők bírnak nagyobb eredményt felmutatni. „A tanítónők munkája igen nevezetes: a kezdőknel, kitünőbbek, mint a férfiak, de az iskolát igazgatni, s az idősb tanulók tanulmányait vezetni nem eléggé alkalmas“¹⁾ Az angol tanítónőnek nagy ellensége — mint mindjárt érinteni fogom — a túlságos munka.

¹⁾ Report of the Commütce. London, 1877. 508. l.

XVI. FEJEZET.

Az angol és a hazai tanítónevelő intézetek.

I. Ha a training collegeket hazai tanítónevelő-intézeteinkkel összehasonlítjuk, bennök a következő eltérő, részint megegyező vonásokat találjuk. A tanítónevelőknek az angoloknál is, mint nálunk egy közös veszedelmök van. Mint tudjuk, rendszeren a felvételi vizsgálatok alkalmával ez intézetek valóságos ostromállapotban vannak. 1879-ben 1721 (férfi) növendéktanító közül a tanító-nevelőbe való felvételi vizsgálaton mintegy 600 bukott meg, s jóllehet ez évben a tanítónő-jelöltek közt kevesebb a visszavettek száma, mégis, mint látszik a néptanítói pályára készülők közül minden 4-ik, 5-ik a pályaváltoztatás, vagy a proletárság választója előtt áll). A vizsgálaton megbukott balsorsa nemcsak abban áll, hogy szülőinek reá tett áldozata elvész, hanem abban is, hogy rá igen sok esetben a társadalmi dislocatióknak nevezett nagy veszedelem vár. Nem tud eleget avégre, hogy tanító, vagy tanítónő lehessen, de arra meg igen sokat tud, hogy kézi-munkához fogjon; új pálya-kezdésre nincs ereje, szülői szerény foglalkozása folytatására nincs kedve. Ezekből válnak, kétes helyzetük miatt, a társadalom élősdiei, a proletárok. Az angol bukott jelöltek legnagyobb részét kisegíti a bajból egyfelől az a nemzeti műösztön, mely a munka kedvelésében áll; másfelől az a tömérdek munkakör, mely óriási munka-erőt nyel el. Nálunk annál veszedelmesebb e baj, mert sem vérünkben a munkára való kedv, sem társadalmunkban a munka nagy gradatiója nincsen meg; és e bajt súlyosítja az a körülmény, hogy orvoslására, illetőleg megakadályozására komolyan nem igen gondolunk.

Ez intézetek Angolországban ösztöndíjaikkal, illetőleg ingyenes ellátásukkal a növendék-tanítóknak valóságos ígéretföldre, Dante pokla után Mohamed hetedik ege, melybe azonban kevesen, s azok is rendszeren 4—5 évi önmegtagadó munka után juthatnak be. Minthogy ma már tanítóknak hiány nincs, e tekintetben a tanító-nevelők a növendékek nagyobb megválogatásával segíthetnek magukon, sőt önkénytelen apaszthatják a növendék-tanítók számát is, s rövid időn jórészt útját vágthatják a training collegekbe való növendék-özönlésnek s ezzel egyszersmind a mesterségesen eszközölt társadalmi dislocatióknak.

E tekintetben igen nagy a különbség köztünk és az angolok közt. Az angol tanító-jelöltnek verejtékes próbát kell kiállani, mert ott a néptanítói pálya sok rendbeli erőfeszítést követel. Ha magán-

iskolában készül a vizsgálatra, sok költségébe kerül; ha pedig növendék-tanítóként működik, a sok értelmi munka mellett sok nélkülözéshez is hozzá kell szoknia, sőt mint királyi ösztöndíjasnak a nevelőbe beléptekor tekintélyes összeget (10—15 font) kell fizetnie. A ki ezeket kiállotta, elég oka van megbecsülni a tanító-nevelői tanfolyamot. Szerfölött eltérő az angolokétól hazai tanító-nevelőinkben maga a fölvétel.

Ott az elemi-iskolai tanfolyam után 5 évi szakadatlan tanulás kell rendszeren rá, hogy valaki a felvételi vizsgálatot sikeresen letehesse; nálunk elég a népiskola sikeres végzése, úgy hogy a mely jelölt a felső népiskola egy pár osztályát végezte, kimagaslik versenytársai között. Angolországban rendszeren 18 év ifjak lépnek tanító-nevelőbe, nálunk 13—14 évesek, kik jóformán nem ismerik azt a szellemi fáradságot, mely a tanulással jár. Ebből következik a felvételnél a tudás közti különbség. Már lélektanilag is képtelenség volna 13—14 éves fiúknak és leányoknak oly kérdéseket tenni, mint a 18 éves ifjaknak.

További eltérés szintén a mondottakból következik. Az angol tanító-nevelők elsörenden kibővítik és organizálják növendékeik ismeretkörét, s egyszersmind megismertetik velök a szükséges tanítási módszereket és az iskolaszervezetet. Tehát az angol ösztöndíjasok (queen's scholars) tényekkel megrakodva mennek a collegébe: a mi tanító-nevelőink növendékei, kivált a leányok elméje tabula rasa, melyet az intézetnek kell ismeretekkel tele-írni. És mivel újjak tele? mit tanulnak ott és itt?

Az angol tanító-nevelők tantervében azok a tárgyak szerepelnek főként (mathesis, latin és anyanyelv, a természettudományok némely része), melyek arra hívatják, hogy a megfigyelő erőt, a kitartó figyelmet és a nyomon járó gondolkodást kifejtsék, szóval, hogy a növendékeket értelmileg kimiveljék. Hazai tanító-nevelőink órárendjében ellenben főtantárgyak az irodalom-történelme, a világtörténelem, neveléstörténelem, természetrajz és a természettan, melyek főként az emlékezetet terhelik. Eme disciplinák mindenike egy-egy óriási raktára a tényeknek, melyekből a legjellemzőbb részeket a tanítónak kiválogatni s a tanulóknak betanulni, herkulesi erőfeszítésbe kerül. Nálunk a természettan tanára a physika egész tejjedelmével küzködik s főfigyelmét az elvek élettelen tanítására kell fordítania, mert experimentálásra, azaz ez elvek igazolására egyáltalán nem jut idő; az angol tanító-nevelő megelepszik a természettan egy pár fejezetével, de azt aztán

úgy kíséri experimentumokkal, hogy a tanulók is teljes készséget nyerjenek a kísértményezésre.

Hazai tanító-nevelőnk tanára kénytelen egy év alatt, heti pár órán a természetrajz mindhárom országán átúszni: az angol training college szerényen beéri az elemi növénytan, vagy az állat-élettan alapelveinek folytonos experimentumokkal igazolt tanításával.

Hazai tanító-nevelőinknek a hazai irodalom egész körét fel kell ölelni, s a halotti beszéden kezdve Arany János mű-eposzaiig, az irodalom minden ágáról bíráló ítéletet kell betanulásból elmondani: az angol tanító-nevelő örvend, ha növendékei Milton, Shakespeare, Wordsworth vagy Scott egy-egy műdarabjával, vagy Bacon egy-egy essay-csoportjával színről-színre megismerkednek az osztályban és magán-tanulás utján.

Hazai tanító-nevelőinkben az ifjoknak tudni kell a világtörténelem nagy és kis eseményeit, az ókorban élt nemzetektől le az újkori mívelt nemzetekig: az angol tanító-nevelő a világtörténelemtől nem is álmodik; e helyett teljesen beéri a hazai történelemmel, s az első évi áttekintés után, a tanulóval egy-egy nevezetes korszakot vétet elé, egy fejezetet, mint akár a természettanból, de oly módon, hogy a növendék az osztályban történt magyarázatokat, a nevezetesebb történelmi műveknek odavágó részei olvasásával, egészíti ki.

Tanító-nevelőinkben a nevelés-történelmét mindenkinek tanulni kell, Socratestől, sőt talán Confuciusztól fogva Spencer Herberdig: az angol training college nem bírja e tárgy illeten tanulásának hasznát belátni, s helyette inkább minta-iskolában foglalkoztatja a növendékeket, s megelégszik, ha e mellett az iskolaszervezettel s az egyes tárgyak módszerével bőven megismerkednek, és pl. Locke neveléstanának néhány kiválóbb fejezetét különösen tanulmányozzák.

Valóban hazai tanító-nevelőinkben a m. irodalom történelme, világtörténelem, a nevelés történelme, természetrajz és a természet-tan compendiosus tanítására Comenius azt mondaná, hogy valóságos onmiscientia dilutissima: magyarul az a néhány hamuban sült pogácsa, melylyel a mesebeli szegény pásztorfiú útra kelt. A mint a pogácsában nincs kovász, úgy nincs e mikroszkopikus »tudomány» adagokban sem; tehát nincs semmi, a mi a bevett ismeretek különböző rétegeit forrásba hozza, megkelessze; holott az angol a tanító-nevelő a tanfolyam alatt ép e kovászra akar szert-tétetni, s ez okból nem is teszi kötelezővé még a fentebb elősorolt tantárgyi részleteket sem,

hanem belőlük több-kevesebb szabad választást enged a növendékeknek.

Hazai tanító-nevelőinkben alig van eltérés a férfi és növendékek tantárgyai között: ám az angolok, a női természet általános vonásaira való tekintetből, több tantárgyat más mértékkel mérnek, s belőlök a növendékektől valamivel kevesebbet kívánnak; szóval a tantervet módosítják.

Az 1880-ra kiadott vizsgálati szabályzat szerint neveléstanból a másodéves férfinövendékektől Locke neveléstana néhány nevezetes fejezetének privatim való megtanulását: a növendékektől e helyett a kisdud-iskolák szerveztetánát kívánja.

Az angol irodalomból a II. éves férfinövendékeknek Shakespeare II-ik Richardját és Bacon essay-it; a növendékeknek vagy Wordsworth Excursionját, vagy Shakespeare Hamletjét kell tanulmányozniok, de a kettő közül csak az egyiket választhatják.¹⁾

A természettanból és matematikából a science department vizsgálataira a férfinövendékek két külön ágat is választhatnak: a nőknek egynél többet választani nem szabad. A természettudományok köréből a tanítónök-nevelőiben az első évesek rendszeren a növénytant, s a II. évesek az ember-élettant választják. A férfitanítók inkább a természettan egyes fejezeteit (pl. delejességet, hangtant) vagy a vegytant, meg a politikai oeconomíát szokták választani, s a növendékek ezek helyett a rajz különböző fajait s a háztartástant művelik, mint a női természethez közelebb álló és könnyebb stúdiumokat. Sőt egy némely college még engedékenyebb, ha t. i. a tanuló az első év végén történelemből, vagy földrajzból, vagy mindkettőből sikeres vizsgálatot tett, a második évben azokat elhagyhatja, s helyettök latin vagy francia nyelvet tanulhat. A facultativ tantárgyak közé tartozik a rajz és zene is. Innen van, hogy pl. 1878-ban a Borough Road college 126 növendéke közül a természettudományi tantárgyakból (vegytan, élettan, mechanika) összesen csak 12-en, s a rajz különböző ágából csak 78-an tettek vizsgálatot.

Az angol tanító-nevelőkben az 1880-iki vizsgálatra Virgil Aeneise (II. könyv), Caesar de bello gallico (IV. könyv), a francia nyelvből Molière és Racine egy-egy darabja, a német nyelvből Schiller Stuart Mariája és Sybel „Prinz Eugen von Savoyen”-je volt vizsgálatra kitűzve — a rá önkénytesen vállalkozóknak.

¹⁾ Report of the Council for 1879 — 80. 158—464. 1.

Hazai intézeteinkben tanító-jelöltjeink az idegen nyelvekben elhaladnak egész a nyelvtan bölcsességéig, mert csodával határos dolog lenne ennél többre menniök.

Látható a mondottakból, hogy az angolok nemcsak a nemre, hanem az egyéni hajlamra is különös tekintettel vannak.

Az angol tanító-nevelők növendékeinek gyakorlati tanítást kell tartaniok az iskolafelügyelő jelenlétében, nálunk az iskolafelügyelő tudomásul veszi, hogy a gyakorlati tanításban is gyakorolták a növendékeket.

Az önkényesen választott szaktárgyak (latin, görög nyelv) útján némi kapcsolatba jöhetnek ez intézetek az egyetemmel, a mennyiben az ily tanulók egy kis része ott is folytathatja tanulmányait. E tekintetben kivált a skót egyetemeken felállított paedagogiai tanszékek fontos szolgálatot tesznek a népoktatás ügyének. Mindenesetre már magában nagy haszon, hogy nem egyetlenegy minta szerint nevelnek mindenkít a néptanítói pályára, s hogy a tanító-jelöltek egyrésznének alkalma van más szakbeli növendékekkel is érintkezni. Abban, hogy az angol tanító-nevelőket különböző felekezetek és társaságok tartják, az a haszon van, hogy szerkezetökben is sokban különböznek egymástól, elannyira, hogy ugyanegy társaság tanító-nevelőintézetei közt kettő sincs egyforma.

Talán előbb kell vala említenem a tanfolyam tartamát, mely nálunk 3, ott két évre terjed. Ámde a szünidő kevés volta miatt bátran tehetni jó harmad félévre a tr. college tanfolyamát. E valamivel kevesebb idő alatt még is többet végezhetnek az angolok: egyszer azért, mert növendékeik érettebbek; másszor, mert a növendékeket előmenetelökhöz képest gyakran több osztályra osztják; pl. Westminster training collegében 4 osztály van.¹⁾

Mind e mellett is sok a munka, s az különösen a nőnövendékeket szokta megviselni. A stockwelli tan. nevelőben a növendékeknek naponta hét óránál többet dolgozni nem szabad; a Battersea collegében a növendékeknek középszámban hetenként 26 leckeórájok van, s naponként 3—4 órájok jut magán tanulásra; a Westminster training collegében a rendkívüli tárgyakon kívül hetenként 28, azokkal együtt

¹⁾ Növendékeinket — írja egyik levelében dr. Rigg, ez intézet hírneves igazgatója — minden isk. év kezdetén (januárban) a department felvételi vizsgálatai eredménye szerint, osztályonként két-két alosztályra osztjuk. Ez osztályozás később a szorgalomszaki írásbeli (karácson és nyári) magán jellemű vizsgálatok eredménye szerint módosul.

34—35 órájuk van. És ez óraszám még mindig sokkal kevesebb, mint a mi állami tanító-nevelőintézeteinkben, melyek hetenként legkevesebb 36 órán foglalkoztatják a növendékeket. Ha figyelembe vesszük, hogy a tantárgyakra naponként legkevesebb két órai előkészület szükséges; s továbbá azt is, hogy az isk. munkát s azzal együtt az óraszámot tetemesen szaporítja a jegyzetek készítése, tisztázása stb., melyre — sok esetben — az alkalmas kézikönyvek hiánya kényszerít tanítót és tanulót egyiránt: csodálnunk lehet, hogy hazai tanítónő-nevelőinkben oly kevés növendék roskad össze a túlságos munka miatt.

Szintén kiváló vonásuk a training collegeknek, hogy növendékeiket a népiskolai tanításban huzamosan gyakorolják. A Borough road college-i növendékek az első évben legalább 150 órán, azaz 6 hétig tartoznak a gyakorló- és mintaiskolában foglalkozni; a második évben pedig legalább félannyi ideig: ettől eltérően hazai tanító-nevelőink beérik felényi iskolai gyakorlattal; ellenben elmélet dolgában azt az elvet vallják Macéval, hogy a néptanítónak élő encyclopaediának kell lenni, mert pl. faluhelyeken egyedül ő repraesentalja az emberi összes ismereteket. ¹⁾ Nálunk minden tanulónak minden tantárgyat végig kell tanulni, akár van rá hajlama, akár nincs. Ha tanító-nevelőink tantárgyai hosszú során végig tekintek, eszembe jut, vajjon e nagy szaporításnak nem az a hit-e az oka, hogy a tantárgyak számával megszorodik az értelem is. Es ez a tan különösen veszedelmes a növendékekre nézve. Férfi tanító-nevelőinkben legtöbb helyt a növendékeknek mintegy fele részesül algymnasiumi oktatásban, s ez is nagy előny a leányok műveltségével szemben, kik rendesen a népiskolai ismeretekkel jutnak be a nevelőbe. Meglátszik ez a haladáson, meg az eredményen is. A férfinövendékek nyelvtani dolgozatai és fogalmazványai sokkal correctebbek és inkább gondolkozásra vallók, mint a leányokéi. De azért amazoknak sem jut elég idejük a sokféle tantárgy megtanulására, jobban mondva assimilálására. Bemagolnak egy sereg tényt, egy kis encyclopaédiát, de nem jut elég idejük azoknak gondolkodással való átpillantására; és sem a férfi-, sem a nő- (15—17 éves) növendékeknek nincs elegendő érettségük akár a nevelés elméletének, akár az annak alapját tevő lélektani elveknek felfogására. Sajátszerű, hogy nálunk az a gyerkőc ifjú, ki jóformán most hagyta el a sokszorzó tábla tanulását, tanító-nevelőbe léptekor psychiologiát kezd tanulni, holott volt tanulóársait (ha tovább tanulnak),

¹⁾ Reform des Méthodes. Paris, 1880. 8. 1.

csak évek múlva tekinti a középiskola elég éretteknek egy kis philos. propaedeutikára. Képzeltetni, hogy az ily novícius mennyire hatolhat be (?) a vadonat új stúdiumba. Ezzel szemben az is igaz, hogy az angol növendék-tanítórendszer nemcsak elnézi, de úgy intézi, hogy a növendék a találomra választott jó, vagy rossz úton elinduljon és járjon, s csak azután akarja őt a különböző utakon járás hasznára vagy kárára figyelmeztetni. Szóval tengerre küldi a növendéket vezérelve delej-tűje nélkül, sarkcsillag nélkül. Szerencsére azonban, ha a növendék-tanító valamely helytelen módszerbe belerozdásodott, a training college arra való, hogy e rozsdát lecsiszolja, a mi kétségkívül megtörténhetik azoknál, a kik őszintén vonzódnak a tanítói pályához, de a kik pusztán kenyérkeresetből léptek e pályára, azoknál az eredmény kétesebb. E hiánytól, illetőleg a növendék-tanítói pálya fogyatkozásaitól eltekintve, az angol tanító-nevelőkbe felvett növendékek általánvéve mind korukra, mind ismeretkörükre nézve érettebbek a midinknél. Ennélfogva a hiányzó ismeret-anyagra hamarabb szerttesznek, s a tanítás alapelveit nemcsak könnyebben megérthetik, hanem jobban is alkalmazhatják, mint általában hazai tanító-nevelőink növendékei.

Legnagyobb eltérés a hazai és angol rendszer között a vizsgálatokban van. Elsőben is a tanítói kar vizsgálatát említem, mely egészen magán jellemű. A collegiumi tanítók évnegyedenként, néhol félévenként vizsgálatot tartanak, de e vizsgálatoknak csak a növendékekre nézve van értékök, t. i. hogy mindenki tudja, mily magasán vagy alant áll társai közt.

Az angol tanító-nevelőnek hat szak vizsgálója van: 1. a vallásból az illető felekezet a végre kinevezett biztosa vizsgál; 2. az education department biztosa, a kir. isk. felügyelő, vizsgálja az irodalmi és történelmi, meg neveléstani tárgyakat; 3. a természettudományokat és mathesist a science department és 4. a rajzot az art department szaktudósai vizsgálják; 5. a zenét az orsz. zene-felügyelő; 6. e collegiumok speciális felügyelője szigorúan megvizsgálja ez intézetek életét és munkáját; mindenik növendékekkel próbatanítást tartat, s mindenkifőltt a növendékek egészségi állapotáról az intézet orvosával értekeznek, kit bátran nevezhetnénk a tanító-nevelők „állandó kapusának.”

És mi, ezekkel a valóban szakvizsgálókkal szemben; kit vagy mit tudunk felmutatni? Nehány igazgató-tanácsost, élőkön a tanfelügyelővel, kik teljességgel nem veszik ki a növendékeket a tanítók kezéből, mint az említett angol szakvizsgálók, hanem egészen rájuk hagyják a vizsgálatot. Az még szerencse, ha a tanfelügyelő egyik-

másik tárgyhoz alaposan ért; de az már közönséges dolog, hogy az igazgató-tanácsosok $\frac{9}{10}$ -ed része a vizsgálatra nem vizsgálni megy, s nem is a tanítói kar munkáját ellenőrizni, mely előtte terra incognita, hanem inkább a tanulók feleleteit megbámulni. Azt szereti, ha ragyogó feleleteket hall, s még arra sincs elég műveltsége, hogy a feleletekből a tanítás helyes vagy helytelen módszerére következtessen; annak a megítélésére pedig egyáltalán nincs érzéke, hogy a növendékeknek mennyire vált vérökké egyik-másik ismeretkör lényeges része, vagy hogy mennyire váltak ítélnitudó, gondolkodó lényekké, mert hiszen a gondolkodni tudás volna a leendő tanító elsőrendű és elengedhetetlen műszere. Az angol vizsgáló bizottság a legszigorúbban latolgatja az eredményt, s rámutat az oktatásbeli hiányokra is: nálunk az igazgató-tanács eljárása mindkét tekintetben meddő. Hiszen több mint tizenkét év óta némán nézi a növendékek szellemi életére legelszomorítóbb hatású rendszer alkalmazását, s még csak annyit sem mond, mint a görög tragoediák chorusa, mely a tragikus jelenségek láttára érzi és ünnepélyesen kijelenti, hogy valamit tenni kellene. Egy szóval az angol vizsgálati rendszer egészen személytelen és hatályos: a növendékek írásbeli dolgozatait megszámozva küldik a Science and art departmenthez, hol teljesen a correctness és helyesség mértéke szerint ítélik meg a szaktudósok; ellenben nálunk a vizsgálat személyes is, meddő is. Személyes, mert a tanítók irgalmasságától, elnézésétől, vagy esetleg személyes rancune-jétől függ a tanulók osztályozása. Meddő, sőt káros erkölcsi tekintetben. A tanítói kar állítván fel a vizsgálat mértékét, igen természetes, hogy ez majdnem annyiféle, a hány tanító-nevelő intézet van. Ez az anomalia nagy mértékben fokozódik az úgynevezett képesítő vizsgálatokon annál a körülménynél fogva, hogy az igazságosabb mértékkel mérő intézetbe volt-növendékeinek csak kis részecskéje tér vissza, s a többség azokat az intézeteket keresi fel az ily vizsgálat letétele végett, melyekben csekély készütséggel is fényes eredményt hirdető okmányra tehet szert. Íme a sokféle mérték miatt így kezdődik sok néptanító pályája szemfényvesztéssel; ekként lesz a nép erkölcsé és érzülete emelésére való néptanítói pálya, a nem egységes mérték miatt, az ámitok és hypocriták pályájává. E nagy anomáliával járó veszélyeket csupán egy egységes mérték felállításával lehet elkerülni, melyre nézve alább a következtetések rovatában teszem meg javaslatomat. ¹⁾

¹⁾ Midőn e sorokat leírtam, jól esett hazai egyik kiváló tanító-nevelőnk.

Az említett compendiosus tanulás nálunk az intellectualismus, vagy helyesebben doctrinarismus túlságos virágzását okozza, melylyel karöltve jár az a betű-cultus, mely mind a mi tanító-nevelőink, mind az angol növendék-tanítók főjellemvonása. Ám a mi tanító-jelöltünk és kézikönyvei édesegyek, pedig rendesen igaz az, hogy a mely mértékben vonzódik a tanító a könyv betűjéhez, oly mértékben idegenedik el növendékei szellemétől. Kinek betű az idvessége, holt lesz a lelkülete is. A gyermeki természet, mint néha a tenger, éjjel is világít a megfigyelőnek: de az ily tanítónak a könyvek pislogó mécs-világán kívül nincs e világon semmi más kalauza. S hagyján, ha a doctrinarismus csak magokra a növendékekre szólana. De e nyavalyát tovább terjesztik, mert midőn a növendék fejét teleírják 14—16-féle tantárgy comendiumával, — a Dickens M'Choakumchild-jére emlékeztető encyclopaediával — e szellemi „tarisznyás“ rendszer mellett lassanként elhiszi, hogy mindenhez ért, s igyekezni fog e lelketlen rendszert a népiskolába is átültetni. míg tanító-nevelőink az ezermester (Jack of all trades) formálásán fáradoznak, addig az angol training college több tantárgy facultativvá tétele által a növendék hajlamának tért enged, hogy alkalma legyen szabad idején azt a tárgyat tanulni, melyhez legtöbb kedve van, s ez líton a kedvvel való tanulást a népiskolába is átültetni. Az angol kormány jól tudja a tanító-nevelők hatását, s rajok azért van nagy gondja, mert nemcsak tanítókat nevelnek, hanem arra is hivatvák, hogy a népiskolát átalakítsák.

A mi tanító-nevelőink nálunk valóságos alchymiát űznek: a gymnasium vasát és ólmát aranyvá akarják varázsolni. Az angol tanító-nevelőbe szigorú vizsgálat után veszik fel a növendékeket, s bennök a vasat delejjé akarják változtatni, hogy a stúdiumokhoz szíve jeles igazgatójának ezelőtt pár évvel készült emlékiratát olvasnom, melyben — keserű tapasztalatai alapján — szintén egységes mértékű tanításra jogosító vizsgálati rendszert sürget e szavakkal: „Mentől több fórum előtt tartatnak a tanítónevelők vizsgálatai, annál kevésbé lehetséges a kormányi ellenőrzés, annál eltérőbbek lesznek az ezen vizsgálatok valódi jelentősége felől a felfogások, annál különbözőbbek a vizsgálatnál fölállított körülmények. E baj tetemesen fokoztatik az által, ha ugyanazon tanári személyzet szerepel a képesítési vizsgálatnál is, a mely a kiképzéssel volt megbízva, mert ez esetben a tanári karnak tulajdonképen a saját képzési munkájára kell kimondani ítéletét, s ha a képzésben történetesen csakugyan hiba követtetett el, a mi, képezdei tanáraink képzésének hiányossága folytán, nem is oly merész föltevés — úgy egalább is nem valószínű, hogy ezt a hibát éppen azok derítsék ki r/írfül önmagokra, a kik azt elkövelték.“

szerint vonzódjék; hogy a növendékeket magához vonzza, s később, rendes tanítói pályára léptekor, a társadalomban is vonzási központot alkosson. A mi tan. nevelőink annál fogva, hogy a növendékeknek inkább szellemi rágó, mint látó (reflektáló) szervöket veszik igénybe, a tulajdonkép felső népiskolai tantárgyakkal valóságos földévő rendszert, tarisznyás rendszert öznek, mely annál veszedelmesebb, mert az ifjú tanító útján a népiskola a tanító-nevelőnek mintegy gyémánt kiadású másolata.

Az angol training college időt enged a növendéknek jelleme alakulására, sok alkalmat nyújt az önuralom és előrelátás erkölcsi készségei megszerzésére, s azután is, ha a növendék az intézetből kikerül, egyfelől a sok ágú vizsgálati rendszer, másfelől a népiskolára való sok oldalú felügyelet kötelesség-érzetét mindig kiváló éberségre sarkalja. Sőt ha igaz, hogy a sympathia az erkölcs eredeti termőföldre: azzal, hogy alkalmat nyújt egyik-másik körbeli tantárgy tüzetes tanulására, egyszersmind útját egyengeti, hogy majd a tanító e kedvelt stúdiuumok útján növendékeivel szorosabb ismeretségbe, s általok a szülőkkel is mintegy másodkézbeli barátságba jöjjön. Ellenben hazai tan. nevelőink tanrendszerének a tanulók erkölcsi érzetére való hatása taglalásába nem szívesen bocsátkozom. A sok compendium érzelmi és erkölcsi vérromlást okoz. Avagy a földévés vérrontó rendszerével nem analog hatású-e az, hogy pl. a magyar irodalomban oly szerzőkről tanul be ítéletet a növendék, kiknek műveit vagy egyáltalán nem, vagy csak fölületesen ismeri? Hogy ez az érzelmi szemfényvesztés hány növendéknél fajult erkölcsi képmutatássá: vaj¹ melyik statistikus tudná megmondani? — Nálunk a sok tantárgy miatt — fájdalom! — nem jut idő a legnevezetesebb tantárgyra: az érzület- és gondolkodásbeli műveltség megszerzésére. Mi tanító-jelöltjeinknek exclusive emlékezetét mivelj ük, s ennek miatta szellemük műveletlen marad. Nálunk a tantárgy cél, az angoloknál eszköz; mi bőrröndnek tekintjük a leendő tanító agyvelejét, az angolok oly szervnek, mely akkor tesz nagy szolgálatot, ha kellően ki van művelve. Az angol növendékek sokkal több emlékezeti tökével mennek a tanító-nevelőbe, mint a mieink, minélfogva a mi növendékeinkkel szemben, szellemük művelésére nagyon sok idő jut. Ez a körülmény lehet oka annak is, hogy legújabbban kikerült néptanítóink általában nem bírnak a társadalommal elegendő kapcsolatba jutni, a községet szellemi finom fogószalakkal mintegy magokhoz fűzni, s egyszersmind hozzája fűződni.

Annak az öreg hibának, hogy tanító-nevelőink oktatásában

kevés a mozgás, s (hogyan úgy szóljak) nem lévén az oktatásnak bizonyos

stílus, a tanítás és a tanulásra szükséges erő nagy részét a ineliani-smus nyeli el: nemzi azt a nagyobb hibát, hogyha tanítójelöltünk néptanítónak válik, a növendékek szelleme nyitása helyett emlékeztükre rakja a terhet; munkája, hogy úgy szóljak az iskola padjai közt hamvashodik el, s a községben nagyobb hullámokat nem vet. Kötelességét betű szerint teljesítheti, de környezetének nem ad nemesebb motívumot, sőt, minthogy olyat az iskolafelügyelőktől sem igen kaphat, lassanként kialusznak benne a spontán emberi princípiumok, s oly géppé válik, melynek fő hajtókereke a megélhetés.

Az angol tanító-nevelőből kilépő ifjúnál a kötelesség érzet és az élet össze vannak forrva: a mi végző növendékeink nagy részében e kettő más-más úton jár, s mint két kalauz, két felé húz. A mi tanító-nevelőinkben a tananyagba belevesz az ember, s mind társadalmunknak, mind iskola-felügyelőinknek sokkal több a gondjok, mintsem a kezdő néptanítóban az emberi vonások ápolásáról gondoskodjanak. Az angol néptanítót a sokágú vizsgálati és iskola-felügyeleti rendszer vaskapocscsal láncolja iskolájához: a magyar néptanító, bocsánat a kifejezésért, csak kendermadzaggal van iskolájához kötve. E magára hagyottságban vagy pedánsá lesz, vagy pedig az élet gondjaival való folytonosan tépelődő melancholikussá. Ez a gonddal való folytonos gondolás materializálja érzületét, s okozza, hogy tízszer jut eszébe a megélhetés, míg egyszer a kötelességérzet. Ily módon nem csoda, ha észrevétlenül arra az álláspontra jut, hogy a munka minimumáért a jutalom maximumát kívánja.

Az angol néptanító a folytonos és sok-ágú iskola-felügyelet miatt kénytelen haladni, s egy módszerbe ritkán rozsdásodhatik bele • ám ha nálunk valamely népiskolában rozsdamarta módszer szerint történik a tanítás, egyedüli orvosszere a hat heti póttanfolyam lehet, mely megfejlheti ugyan a tanító fejét, de attól tartok, hogy e Carlyle-féle „sartor resartus“ eszejárása továbbra is a régi fözetlen állapotban marad; mert hát a gondviselésen kívül alig ellenőrzi valaki, s mind az iskolaszék, mind a tanfelügyelő felől bátran maradhat tovább is a régi „kőszívű ember,“ ki tanítványai eszén helyes módszerrel nem kíván könyörölni, mert a tanító-nevelő körében hallott új módszertani elvek szívét nem hatották meg; vagy lesz továbbra is az az enivaló jó bácsi, ki mint a Kingsley „Waterbabies“-ében leírt iskolamester, csodálatos módon egyesíti magában a kérdezőt és

előadó tanítás-módot, mert a fölített kérdésekre ő maga meg is felel, s gyermekesereg ezt hallgatja örömmel“.

Valóban sem a hazai iskolaszékek, sem a tanfelügyelet, sem az iskolai látogatás jelen szervezetökben nem nyújtanak fiatal néptanítónknak alkalmat rá, hogy ítélet- és érzületmódja el ne sekélyesedjék, s jelleme mgalmasságát el ne veszítse. Helyes minta és ideál nélkül, materiális irányú gondolkodás-móddal, mind több-több proletár vonást assirailál a társadalomnak szintén vezér nélkül bolyongó elemeitől. Ha hosszáveszlik a mondottakhoz a népiskola szervezete characterbeli hiányait: bizony nem csoda, ha az a gyenge kötelék, mely őt iskolájához kapcsolta, elszakad, kezdi röstellen^ hogy szerény munkakörében a társadalom hamupipőkéjeként kell élnie: magasabbra vágyik, más körben működők címéért eseng, s önmagával eltelve, magát felsőbb munkakörbe képzei, ABC tanítás helyett előadásokat akar tartani, tanító helyett professorként kíván szerepelni.

íme a népiskolázás egy kóros vonása, néptanítóink egy most kezdődő betegsége, melynek előállása bizony nem egyedül a tanítóknak, hanem társadalmunk ziláltsága mellett nem kellően szervezett iskolafelügyeletünk és vérszegénységben szenvedő iskolaszékeink működésének, vagy inkább mőködéshányának rovására is esik.

II. A néptanító társadalmi állása. Az angol néptanítónak azon a társadalmi létrán, mely oly fontos szerepet játszik a nemzet életében, kemény munkával kell kikiizdeni azt a fokot, mely őt nemes hivatásához mértén megilleti. A nép a társadalom legifjabb gyermeke lévén, igen természetes, hogy a néptanító is merőben „homo novus“, és erős munka árán kell megszereznie azt a tiszteletet, melyet a tudományos szakpályák emberei régen megszereztek, s most, mint olyat, traditíó szerint élveznek.

Régen az elemi iskola tanítója iskolájával együtt az egyház függeléke, 8 mint olyan a püspök vagy a papság fegyverhordozója (swordsmán) volt; a népoktatási törvény a papi jellemű egyéneket teljesen kizárta a népiskolából, s ezzel a néptanítót laikus embernek nyilvánította, kinek mint a tudomány fegyverhordozójának kell szerepelni.

A néptanító többé nem félhet az angol egyház vámszedő rendszerétől, mely mindig és mindenek előtt a maga hitcikkelyeit szerette az iskolában taníttatni, de egység veszedelmekkel kell küzdenie,

melyek az iskolaszék, az isk. felügyelő s a department részéről minduntalan fenyegetik, vagy legalább zavarják.

A néptanítót három havi vagy félévi felmondással az iskolaszék mindig elbocsáthatja. S ha netán szeszélyből történt az elbocsátás, kihez felebbezzen? Az education departmenthez? az nem orvosolja baját, mert hiszen a department lordjai vindicálják magoknak azt a hatalmat, hogy a néptanítók okleveleit bármikor felfüggeszthetik és megsemmisíthetik. Az ekként sújtott tanító csak a parlamenthez, vagy a nagy közönséghez felebbezhet. Ez eljárás menthető lenne, ha a tanító oklevele csupán a jó magaviseletről szóló bizonyítvány volna, ámde az ennél sokkal több, t. i. a tanító hosszas igyekezete árán szerzett érdeme és ügyessége bizonyító okmánya. Ennélfogva helytelen az is, hogy a néptanító okmányát a kir. iskola-felügyelőnek évről-évre revideálni kell, mintegy emlékeztetőül, hogy a tanító helyzete és jövője a kir. inspectorok kezében van, kik ez okmányokat néha bőbeszédű dicsérettel, máskor pedig a szóval fukarkodó hivatalos nyelven láttamozzák. Ennek az eljárásnak megvan az a jó oldala, hogy nem titokban történik, mint Ausztriában az iskola felügyelőknak a néptanítókról adott minősítése, mely mind a tanítói állás, mind az iskola méltósága ellen van.¹⁾

A néptanító ily helyzete különösen azért lehangoló, mert precariussá teszi azt az állást, melyhez neki örökös jogcíme van. A ki a tanító-nevelőbe lépte előtt a szenvedéseknek oly iskoláját végzi, mint a minőt végez az angol tanító-jelölt növendék-tanítóskodása terhes öt esztendeje alatt: bizony annak kétszeresen elkeserítő lehet az a könnyűszerű, mondjuk sommás utón való, s minden utraváló nélkül történő elbocsátás, mely miatt igen nehéz, hogy ne mondjam lehetetlen Angolországban, a mi Németországon gyakori, hogy apáról fiúra, sőt dédunokára is rászáljon a községi néptanító nemes tiszte.²⁾ Dr. Playfair 1879-ben az u. n. Registration Bill-lel akarta a törvényhozás útján a tanítói állást oly közbecsülésben álló nagy szak pályává (profession) alakítani, mely tudományos műveltségével szerzett szava súlyát minden körülmények között érvényesíthesse. A javaslatnak úgy látszik még néhány évig várnia kell a megérés órá-

¹⁾ Lásd Freie Pädag. Blätter 1879-iki folyamában, a klosterneuburgi tanító sokat vitatott esetét.

²⁾ Ushelmben (Waldeck) 1678. óta apáról fiúra szállt a községi iskola-mesteri állás. Valóságos trónörökléssel egybekötött iskola-mesteri dynastia. (Pädagogische Zeitung, 1878. Febr.)

ját, pedig a meddig ez törvényyé nem válik, addig az angol közvélemény nem fogja oly tisztelettel környezni a népnevelői pályát, s nem emeli a néptanítót a közbecsülésnek arra a piedestáljára, melyre a papokat, bírákat és orvosokat emelte. A néptanítókra a közbecsülésnek ily öröksége nem szállott, s e miatt ma még velők a közvélemény is s a departniént is sommásan jár el. Szerencsére napról-napra mininkább hullanak azok az előítéletek, melyek a néptanítói pálya emelkedése útjában állanak, s a szakemberek a legnagyobb reménnyel néznek a közel jövőbe, mely a néptanítóknak új eget és új földet ígér.

Sokat tesznek e tekintetben a tanító-nevelők, melyeknek előjárói és igazgatói évenként egyszer — hogy úgy mondjam, — valószínűs lelkésítő csatadaloikat mondanak a pályakezdő tanítóknak a küzdésre: értem az évzáró ünnepélyeket, melyeknek a növendékek jellemére való építő hatása rendkívüli. Annak az erős köteleesség-érzetnek, mely az angol nemzetet általában jellemzi, termőföls az iskola, s egyik meleg-ágya a training college. Az inspirálja a növendékekbe azt a hitet, hogy a néptanító élete nagy és nemes hivatás. Az évzáró ünnepélyeket, melyeken a tanító-nevelő kormányzó testületéinek tekintélyes tagjai búcsú és kibocsátó beszédekkel indítják útnak az új pályára lépő növendékeket, akár néptanító-felszentelő ünnepeknek lehetne nevezni. A collegei tanítószemélyzet a növendékeket pályatársainak fogadja s kalapot emel előttök, mint emelt tanítványai előtt Trebonius (Luther tanítómestere), nem azért, a mik jelenleg öök, hanem a mikké nemsokára válni fognak. Ily hatás mellett természetes, hogy mindenik népiskola úgyszólván a tanító-nevelők ismétlése; a belőtök kikerült hivatott tanítókkal az iskola szervezete és igazgatás-módja átalakul; az iskolai törvények töredék helyett codexszé válnak, a tanítás megváltozik, s azokkal párhuzamosan erősödik a néptanítói pálya, melynek emelkedése alapköveit maga a tanítói kar rakja le. Így épül belülről, mint gót dóm, egy új professió, s eként lesznek a collegek mind eme változásoknak központjai, még pedig fénylő centrumai.

Az angol néptanító helyzete ezek szerint a magyar néptanítóéval összehasonlítva teljességgel nem kedvező. Az angol néptanító munkáját a társadalom aránylag eléggé megfizeti, de tőle — mint látuk — kemény munkát is kíván. Más országokban a néptanító dicsősége, hogy magát feláldozza azokért, kik sokszor észre sem veszik, vagy mint Guizot mondotta, az emberekért dolgozik, s jutalmát Isten-

tól veszi: ¹⁾ Angolországban a néptanító jutalmát, a mai fizetéses rendszer mellett, az education departmenttől várja, de annak egyrészt a társadalmi közbecsülés nimbusáért, mely csak ezután fog megalkulni, jó szívvel odaadná.

XVII. FEJEZET.

Eredmények a népiskolázásban. Az angol és a magyar népiskola s a társadalom. Az iskolafelügyelet.

I. Távolból tekintve egy nemzet — a szemlélőnek mindig egy személyként tűnik fel. Az angol nekünk oly egyénnek látszik, kinek eszejárása a tényekben talál biztosítékot. Mint a test a föld központja felé, úgy gravitál az angol elve a tények felé. A német esze a tapasztalat fölébe száll fel, mint a füst a légkörbe; — az angolé ösztönszerűen a tényeket kerülgeti, mint gyertya-moly a lángot. A német pók gyanánt szövö a teoriák hálóját, s ha egy-egy ténye hálókban megakad: az is mindenáron kikéredzkedik belőle. Az angol a tapasztalt tényekből csinál magának hajlékot, melyhez újabb tapasztalatai alapján mind több-több szárnyat csatol. Seholy annyi kincs nincs összehalmozva, mind London massív épületeiben: talán seholy annyi tény nincs egy rakáson, mint az angol irodalmi művekben, vagy közelebről szólva, az iskolai könyvekben. Az angol tanuló esze tapasztalatot kíván, szíve tényekért ver. „Egy uncia tény fölé egy font tapasztalattal“, tartja egy régi angol közmondás. ²⁾

Az angol természetének még egy más vonásáról kell megemlékezni. Virgil Aeneise 12. könyve szerint a trójai és az ausoni vérgyűlétekből egy kiváló kegyességű faj állt elő, 8 egyszersmind olyan, mely atyai nyelvét és szokásait híven megőrzé. Ily fajta és ily termé-

¹⁾ Én — mondhatnám — a közönség kegyelméből és elnézéséből sajátkezők munkájától is. Nálunk, köztudomás szerint, a felekezeti néptanítóból kerül ki az orgonista és énekes, néha az erdőőr; de már Franciaországban belőle telik ki sok helyt a harangozó, meg a község dobosa, (L Maximé dn Camp „Paris, ses orqnes etc.“ V. k. 07. L), sőt Németországban van eset rá, (Hannover, hogy sírással („Educat. News“ V. k. 310. 1.) szaporítja csekély fizetését; s végre Oroszországban, ha takarékos és józan akar lenni, hálából utca-seprésre is rászorítják. (Grenville: Murray, The Russians of to day“ Leipzig, 1878. 50. 1.)

²⁾ „One ounce of fact is worth a pound of theory“

szetű az angol; vallásosságát és az ősi hagyományokhoz való ragaszkodását tekintve valóságos újkori nuson-faj.

Mindkét említettem vonás meglátszik a népiskolán, a népoktatáson. A népiskola a törvény követelménye szerint mindenekelőtt a tényeket állítja előtérbe, mert a kormány hozzájok, azaz az egyes tantárgyakban felmutatott eredményhez köti az államsegélyt; másfelől a népet be akarja vezetni abba az erkölcsi atmosphaerába, melyből a társadalom felsőbb rétegei az emberi és polgári erények élenyét szívják. Innen ered az angol elemi iskolának a tényekre és az erkölcsös-ségre vonatkozó két fő vonása.

Az angol elemi iskolának valósággal kettős arca van: vallásos és világi. Ezt a törvény, azt a társadalom adta. A kormány a secularis tantárgyakból felmutatott eredményekért és az iskolai jó rendért fizet; az iskolaszékek első renden a vallás és erkölcsan elemeit sürgetik. Ma már egyiránt mélyen érzi az angol kormány és társadalom Carpenter Mária szavai igazságát, hogy „a tudatlanul felnöttek, ha a társadalom törvényeit megszegik, nem tartoznak neki kárpótlással, mert őket e törvényekre soha senki sem tanította. Inkább a társadalom tartozik nekik kártérítéssel, a miért őket oly ütszéli állapotban felejtette.“¹⁾

Az angol pórnép és felsőbb osztályok történelméből önkénynt érthető, ha azt mondjuk, hogy mind a tanultságra, mind a vallásos-ságra nézve a gentry jó-, ellenben az alsóbb osztályok rász melegvezetők. A népoktatási törvény célja ez állapotot megszüntetni, azaz a szegény sorsúknak értelmi és erkölcsi nevelést adni. Vallásosság dolgában a munkás-osztálynál a közönyösség az úr. E közönyösséget megszüntetni, s a munkásnépet az erkölcsi és emberi élet színvonalára emelni: ez az iskolaszékek működésének alapelve. A népoktatási törvény keretébe azért kellett a vallás- és erkölcsan elemeiben való, nem felekezeti színezetű, oktatást kiegészítői, mert a mint a népoktatási törvényt megelőző időkből láttuk, az angol egyház hegyen épült város, mely a Josafát völgye lakóival — a társadalom ügyefogyottai-val — nem sokat törődött. Az 1870-ki törvény községi végrehajtói a iskolaszékek, erkölcsi nevelés dolgában az egyház régi mulasztását akarják helyrehozni. A népnevelés igazi alapja az az állandó valami, a mit erkölcsi egyenlőségnek neveznek, s elmúlándó vonása, a mit felekezeti-ségnek hívnak. Emez oly esetleges, mint szökének vagy barná-

¹⁾ E. Carpenter. Life and Work of Mary Carpenter. 280. 1.

nak lenni; mert hiszen felekezet tagjává rendesen az embert beleegyezése nélkül teszik, ellenben erkölcsös lénynyé növekedni kell erőfeszítéssel, hosszas szoktatással s oly lemondásokkal, melyeket Arisztoteles kívánt az állam polgáraitól.

A népoktatási törvények végrehajtói, az iskolaszékek teljességgel az angol társadalom etikája szellemében járnak el, midőn a népiskolában a bibliát olvastatják, mely fölér a theologia százezerekre menő köteteivel, mert, ha a tanuló helyes módszer szerint „belőle megismerte isten eszméjét, tudja atheologiai összes könyvtárak lényegét.“¹⁾ A biblia olvastatásáról mondja Arnold 1874-iki jelentésében: „sok helyütt kinevetik azt, a mit az „iskolaszék vallásának“ hívnak. Ám az iskolából a bibliát kidobni nevelési-szempontról balgatagság lenne. Oly események emlékeinek foglalatja az, melyek megváltoztatták a világ arcát. Hogyan taníthatunk angol történelmet, ha a gyermekeket tudatlanságban tartjuk e könyvre nézve, mely úgy az angol, mint minden más modern történelem kulcsa.“¹⁾

Az isk. székek intézkedésének ez irányától egyfelől az egyházi orthodoxok, másfelől a radikálisok térnek el. A „Nemzeti Társaság,“ vagy mondjuk „High Church“ elemi iskolája abban az illúzióban szenved, hogy a kátét tanítani annyit tesz, mint erkölcsösíteni. Erkölcsösíteni igenis a tanulás- és munkára való vágy, s a köznapi dolgokon túlemelkedés. Melyik iskola ébreszti fel jobban a tisztán emberi vágyakat: az-e, mely úgy nevel, mintha a scholastikus apologeták fáját, ezt a középkori specialitást kívánná öröklővé tenni, vagy az, mely az emberi természetet tartja szemelőtt? A felekezeti népiskola a hétnek csak vasárnap délutánját foglalja magában; a községi iskola pedig azt, melyet a hét munkanapjainak hívunk, melynek — hogy úgy szóljak — csak a bevezetése s zárszava áll imádságból.

A községi iskolát legradicalisabb irányba kívánja terelni a birminghami education league, mely a vallást az erkölcstantól külön választja. Felfogását talán legjobban jellemzem azzal, ha azt mondom, hogy szerinte a vallás és erkölcs úgy különböznek egymástól, mint az építészet és zene. Emez a hallható, amaz a látható harmónia. Valóban amaz inkább természetünk szilárdabb épületére, a jellemre, — emez szellemünknek mondhatnám legcseppfolyósabb részére, az érzelmi életre tartozik. Az erkölcsi elvek szilárdak és évezrekre szólók, mint a

¹⁾ Channing's Complete Work". London, 1880. 44. 1.

²⁾ Report of the Committee. London, 1875,

pyramis; ellenben vallásos érzelmünk fellángolása leginkább ünnep-
 éé vasárnapokon történik. Amaz mindennap egyforma, mint a nap,
 emennek megvannak árapály periódusai, mint a tengernek.

A birminghami iskolaszék a mindennapra való részt, az erkölcsi
 elemet vitte volt be az iskolába, s a többit (az ünnepnapokra szóló
 elemeket) az egyházra bizta. Ámde az egyház emberei, főpapjai nem
 mindig hajlandók a vallásos nevelés szép functiója végzésére. Nem
 mindennap akad köztük oly gondolkodású, mint a manchesteri püs-
 pök, ki — mint fentebb említettem — a felekezeti tanoknak az iskolá-
 ból történt kizárásán békétlenkedő híveinek tudtára adta, hogy,
 „nekik, mint iskolaigazgatóknak és tauítóknak még mindig bő alkal-
 muk van a gyermekek szívébe oly vallásos tanokat oltani, melyeket a
 papság legidvességesebbeknek tart/

A kényszeriskolázás végrehajtói az isk. székek, melyek — mint
 fentebb említettem — a vidéki erőcsomók, s melyeket akár a társada-
 lom ideg-dúcainak lehetne nevezni. A népneveléssel is úgy van a
 dolog Angolországban, mint miuden egyéb kérdéssel: megosztozik
 az államhatalom és a társadalom. A központi (állami) felelősség elől
 a kerületi (községi) felelősség nem húzódik vissza, hanem támogatja.
 Carlyle szavai szerint: „a kormány — úgy szólva — a politikai test
 külső bőre, mely a társas élet különböző célú egyleteit, mint alatta
 fekvő véredényeket, izomszöveteket és csontokat összetartja és oltal-
 mazza.”¹⁾ Angol földön oly mindenható központi gépezet, minő
 Franeiaországban az „Universitė“ volt, teljességgel fenn nem áll-
 hatna. Angolországban a kormány a közerkölcsnek és munkának
 segítségére megy, de azért mégsem tekintik soha a Helvetius-féle
 fazekasnak, ki a népet — mint hitvány agyagot — egy bizonyos
 mintára idomítja.

A népiskola fentartására elsőrenden a községi adózók járulnak,
 majd az állam járul hozzá a maga shillingjeivel, de úgy, hogy az
 államsegély összege mindig a secularis tantárgyakban felmutatott
 eredmény exponense.

Hogy az angol népiskola minden államsegély mellett sem ingye-
 nes, annak oka egyfelől az iskolaszékeknek az a felfogása, hogy a
 nevelés előny, s ki benne részesül, — fizesse meg. Mill tanácsát kö-
 vetve, csak a merőben szegényeket mentik fel a tandíjfizetés alól;
 másfelől azért nem teszik ingyenessé az iskolát, mert azt tartják, hogy

¹⁾ Lectures on heroes. 212. l.

a tandíjfizetés a szülői függetlenség megmentője. E tekintetben azonban nehéz lenne a határt meghúzni, mert a szülői függetlenség el nem osztható mennyiség, s mint ilyen vagy a maga teljességében létefe, vagy sehogy sem. Hiszen majd minden szüle hoz több-kevesebb áldozatot egy vagy más címen azokra az alapokra, melyekből a közoktatási költségeket fedezik; innen van, hogy azok a szülők, kik pl. Christ's Hospital-ba, vagy más közalapítványból fentartott oly intézetbe küldik gyermekeiket, hol még ruházattal is ellátják, szülei függetlenségüket megsértve egyáltalán nem érzik.

Angliában és Walesben 1879. végén 1895 iskolaszék volt. A boardokra az irigység sem foghatja, hogy nincs szívök, s hogy „szívök helyén egy nagy logikai formula van.“ Hiszen ők szervezik a helyi önkénytes erőket 8 osztják ki az iskolai igazgatás és felügyelés nehéz munkáját a község oly míveltjei között, kiket személyes rokonszenv és felebaráti szív kapcsol a szegényekhez. míg az iskolaszék az iskolák eredményes munkájáért és a népoktatási törvény alapelveinek megtartásáért felelős: addig a helyi-bizottságok, mint a tanítók és iskolaszék közti közbenjárók, mint a szülők és tanítók tanácsadói s az iskolai élet és munka apróbb részleteinek jóakaró szemmeltartói: a gyermekekre civilizáló és a java tanítókra lelkesítő hatással vannak. A londoni, birminghami, liverpooli, leedsi s számos nagyobb iskolaszék sikerrel oldotta meg ezt a különben kényes ügyet, a keresztyén, buzgó-ság és nevelésügyi tapasztalat hasznosításának nehéz kérdését. Az angolok jól tudják, hogy az iskola virágzóvá tételére nem elég a mívelt néptanító egymagában, — a társadalom erkölcsi befolyásának is hozzá kell járulni. Sokhelytt önkénytes nő-bizottságok (Ladies committees) ügyelnek fel a leányiskolákra, másutt az iskolafelügyelők sürgetik az ily bizottságok alakulását. „Ha a kath. egyháznak — úgymond egyik iskolafelügyelő — megvannak irgalmas nénéi, miért ne lehetnének meg a társadalomnak is a maga laikus nénéi.“¹⁾ Az ilyes bizottságok iskola- és házi látogatásához sok emberbaráti kötelesség és jótétemény fűződik: minők a tehetetlen szülők segélyezése, betegek kórházba szállítása, hanyagok ösztökölése, a jóra való munkások jobb állomásra való segítése. Nagyon szép és nemes dolog szegény ember gyermekét nevelni, de ha a szegényt oly helyzetbe hozzuk, hogy családját maga bírja nevelni, sokkal nagyobb szolgálatot teszünk a társadalomnak. Mindezekből a közre is nagy haszon háramlik, mert, ha a szegény ember

¹⁾ Meyers Fr. Report of the Committee. 1877. 512. 1,

gyermekét neveljük, ezzel a gyermekek számához képest megannyi erkölcsi kötelék fonódik közte és a társadalom között.

Az isk. székek és hivatalnokok tiszte az iskolaköteleseket nyilvánartani, az iskolába járókról való kimutatásokat a departmentnek elküldeni. Az isk. székek arra is vannak hivatva, hogy a társadalmi nagy egyenlőtlenségeket a lehetőleg elsimítsák.

Az orvos vagy ügyvéd gyermeke — úgymond Balmer isk. felügyelő (1876.) — a középiskolában a peer gyermekével egyhelyt ül: de a farmer nem engedi, hogy leánya vagy fia (kivéve emennél a legkorábbi éveket) munkásai gyermekeivel egy iskolában tanuljon. A tehető mechanikus szintén irtózik, hogy gyermekei a gyümölcsásarus vagy utcaseprők ripők gyermekeivel egy iskolába járjanak. A társadalmi felső állás, mondjuk „respectabilitás,“ sokkal hatalmasabb ez emberek-nél, mint az iskolázás vágya, és a nyomorult magán iskolákat ez az ok tartja életben.

A népoktatási törvény az elemi iskolát nyilvánossá s egyszersmind olcsóvá tette, mely kettős haszon nagy jelentőségű Angolországban, hol az elemi iskolázás azelőtt félig, vagy merőben magán iskolákban történt és drága volt. A magán vállalkozók iskoláira (adventure vagy dame's school) nézve a törvény erélyesen nem intézkedett, úgy tetszik, hogy e részben mind a parlament, mind a társadalom a természet módszerét követi; mentőkre hagyja, mert hiszi, hogy mihelyt hasznot nem tudnak hajtani, azonnal kivesznek. Ezzel szemben az is igaz, a mit a kenti iskolalelügyelő mond, hogy a míg minden bukott ember nyithat és tarthat fenn magán iskolát, addig a népoktatási törvény igéjének testté levése még soká papíron marad, és a „künn a bárány, benn a farkas“-féle játék, egyfelől a szülők és gyermekek, másfelől az előbbieket és az iskolai hatóságok között, in infinitum folyhat.“

Általánvéve az angol iskolaköteleseket négy csoportra oszthatni: 1. olyanok, kik a törvény-elismerte nyilvános iskolákba rendszeren járnak; 2. kik a nevezett iskolákba rendetlenül járnak; 3. kik semminemű iskolába nem járnak; 4. a kik magán, vagy nem-törvényes iskolába járnak.

Az isk. felügyelők nagy része a magán iskolát rosabbnak tartja az utcánál. A „kagylóhéj tört cserép, a patkány-hulla — úgymond Aldis isk. felügyelő — bár durva, de mégis valódi gyermekkerti foglalkozó

¹⁾ Report of the Committee. 1879. .619. 1.

eszközök az utcán, sokszor tűnődve kérdezgetem magamban, hogy a gyermeket tőlük elvonni s egynémely magán iskola fogságára kárhoz-
tatni valóban nem kétes jótétemény-e? Ha végig tekintek egy sereg
gyermeken, kiket a magán iskolákba kényszerítettek, s arcukon a fé-
lelmet és kétségbeejtő butaságot látom: csodálkozva kérdem, avagy
van-e utca, mely ártalmasabb lehetne a gyermekek erkölcsi és értelmi
fejlesztésére, mint az ily iskolák?“

Magán iskolákba egyrészt azok küldik a gyermekeket, kik a
tanító elnézésére számítanak, vagy a kik az isk. székeknek elvből ellen-
sései, vagy kik pl. leányaikat korán divatos munkára akarják tanít-
tatni; másrészt pedig azok, kik azt hiszik, hogy a magasabb tandíjjal
okvetlenül jobb tanítás jár. Cseppet sem csodálkozhatni tehát, ha a
nyilvánosság levegőjét szívó jobb érzésű angol egész rémülettel beszél
a magán vállalkozók szorult levegőjű iskoláiról. „A nyilvánosság az
erkölcsöknek a világon a leghatályosabb ítélő-mestere — mondja Come
— hatása jobb, mint az igazságszolgáltatásé, mert gyakran oly hibák-
nak veszi elejét, melyeket emez csak büntetni tud.“¹⁾ S vajjon nem úgy
van-e valósággal, hogy a particularismus, a felekezetiiség néha egyik-
másik sarkalatos igazságból többet-kevesebbet enged saját kebelében
talán önérdékből vagy talán szükségből; ellenben oly intézetektől,
melyek az egész közönség előtt nyitva állanak, meg szoktuk követelni,
hogy szellemük és kormányzatuk a törvény követelményeinek s a tár-
sadalom közérületének megfelelően. Avagy nem-e közérület és nyil-
vántartás szelleme szólal-e meg az ország házában, pl. az iskolák,
egyetemek állapotának, szervezetének, munkájának szellőztetése és bírá-
lása alkalmával? Itt egy nemzet mérlegel s mondja ki Ítéletét; a
magán iskolákban ellenben egy kis csoport, sőt talán egyetlen egy
ember, kinek, vagy melynek serpenyőjében sokszor a féltékenység és
önző érdekek is sokat nyomnak.

Az education department, mint a kerületi erőket folyvást kalauzoló
és — ha szükség — nekik iránytadó központi erő névleges elnöke, ki
rendesen „roi faineant“, jelenleg Spencer lord, alelnöke minister-helyet-
tes Mundella, ki a legnagyobb erélylyel fogott a népoktatásügy javí-
tásához. A lord elnökök a népoktatást csak mintegy saroglyában levő
kérdésnek tekintették. Az előbbi alelnököknek csak „gradus ad Par-
nas sum“ volt az alelnökség, a jelenleginek azonban teljes erővel be-
töltendő hivatal. A department keze-lába az iskolafelügyelők (school

¹⁾ Education publique. Paris, 1844. 126. 1.

inspector, nálunk tanfelügyelők), kik a department az egyetemi tanfolyamot kiváló sikerrel végzett férfiak közül választ, s választásában mindig a jelöltek tudományos vagy irodalmi érdemeit tekinti. Választásában nem politikai pártszínezet az irányadó, s innen van, hogy az angol iskolafelügyelők közt a legellentétebb politikai érületűekre lehet találni.

II. Minthogy az isk. felügyelő közbenjárásától és munkájától függ az iskola jövedelme tekintélyes része és a tanítók helyzete, másfelől a növendékek előhaladása igazságos megbíralása által az iskola caractere is: ez állás betöltése többszörösen fontos. Az angol iskolafelügyelők meg is felelnek becsülettel tisztüknek. Az iskolák eredménye vizsgálásában fáradhatlanok; iskolalátogatásban szorgalmatosak, ámbár egynek-egynek néha segédjével együtt 25—30000 gyermek iskolabjárását, tanulása eredményét, s a növendéktanítók előhaladását kell megbíralni; a department által kiadott jel. ntéseikben az iskolák hiáuyait minden szépítgetés nélkül elmondják; a department lordjait a kerületükben tapasztaltakról lelkiismeretesen értesítik, s módszertani megjegyzéseik fölérnek sok póttanfolyammal. Különösen értékesek s ránk nézve érdekesek előre be nem jelentett iskolalátogafcisaik: mert a tapasztalt iskolafelügyelőnek az iskolai munka minden oly része beszél, melyeket előre tudott látogatáskor a hivatalos mez és hang rendesen eltakar. Ilyenkor ellenőrzi igazán az iskolai statistikát is, s ha az osztály könyvek kezelésében legkisebb hűtlenséget . tapasztal, a depart mentnek azonnal jelentést tesz. A department a bejelentett tanítót hivatalától felfüggeszti, s nevét évi jelentésében nyilvánosan közzéteszi. Ha az iskola statistikai adatai nem hitelesek, vagy kétségbevonhatók: a department megvonja az iskolától az államsegélyt.

Az angol iskolafelügyelő nem végez administratiót, sem nem tölt be harmadrésze annyi rovatot sem, mint a magyar tanfelügyelő. Az angol Ö8ztönszerűen fél a rubrikás administratiótól, vagy a mint nevezzi red-tapismtól.¹⁾ míg a magyar tanfelügyelő 2—3000-nyi ügydarabjával hetekig, sőt talán hónapokig elvesződik, addig az angol iskolafelügyelő fő tisztje szerint odahat, hogy a közoktatási törvény csontvázára az iskolák vért és húst adjanak. Mindkettő épít: a mi tanfel-

¹⁾ „Red-tapism vagy tapeism” alatt az angol azokat a kormányi documentumokát, terjedelmes actákat érti, melyeket régente (s talán ma is) veres fonallal szoktak összekötni. Lásd a red-tapiem érdekes leírását a néptanítók Lapja 1879-iki kötet, 803—304. 1.

ügyelőnk betöltött rubricákból sokszor megbízhatlan columnákat,¹⁾ az angol iskolafelügyelő szellemi oszlopokat a közmívelődésnek, az iskolának, a társadalomnak. A mi tanfelügyelőink elsőrenden azt végzik, a mit az angol elemi iskolában a főtanító, az iskolaszéken a jegyző és az iskolalátogatók (visitors) tesznek, vagy a mit az ó-korban a grammatikus és a scribák végeztek. A sok irkálás — mondhatnám kézművesség — miatt épen az észmívességre, az iskolafelügyeletre nem jut idő, s a rovatok betöltése miatt betöltetlenül marad a leglényegesebb tendő. Kimutatni, hogy hány iskola, bennök hány tanító, hány tanuló s rájuk mennyi költség ment: ez összegeket számsorokba foglalni: sokak szemében szép dolog lehet; de ismét más dolog, ha azt kérdezzük: vajjon ebből a nagy izzadsággal dolgozó hegyből nem egér alakjában születik-e meg az iskolák szellemi előmenetele?

Az angol népiskolának a fennebb jelzett elvekből kifolyólag népnevelő helynek kell lenni, oly intézetnek, melyben egyformán növekedik szív és eleme (mint az angol mondja: a három M=Mind, Manners, Morals). S hogy valósággal azzá váljék: nagyrészt az isk. széki és királyi iskolafelügyelők lelkiismeretességétől függ. A kir. (H. M.) inspectort tehát a nép gyermekei nevelését ellenőrző államügyésznek mondhatnám.

Az angol népiskola vizsgálatai berendezésére nagy hatással volt: a) a felsőbb tanintézetek megszokott vizsgálati rendje, b) az a tény, hogy az departement a gyermekekért: fejenként járó díjt hozott dívatba; c) a társadalom kereskedelmi szelleme. Az egyetemek és középiskolák évenként teménytelen ösztöndíjat osztanak ki, s hogy érdemtelennek ne adják, minden pályázótól vizsgálatot követelnek. Így tesz az állam is; ő csak arravaló tanulóért fizet, csak érdemes iskolát részesít a „parliamentary grant“-ban. E szokás ellenkezik a miénkkel, hogy t. i. nálunk az osztály tud vagy nem tud: az angoloknál az egyes tud vagy nem tud, elemi és felsőbb iskolában egyaránt. A kormány elve: ha fizetek, eredményt akarok látni. Csakhogy erre a tanítók nagy része azt feleli: ha ezt vagy azt a tényt megmagyarázom, vagy betanítom, érette egy-két shillinget akarok kapni.

Eként a két fél, az adó és vevő között a tantárgy portékává, s a tanuló agy vejeje az iskolának és tanítónak jövedelmező eszközzé válik. Ez okon okvetlenül szükséges a leglelkiismeretesebb felügyelet, mely

¹⁾ „Oktatási rendszerünket felettébb elítélhetnék — mondja egész őszintén egyik jóra való tanfelügyelőnk, — ha igaz volna, mit országosan papírra teszünk.“ (!) U. o. 418. 1.

a tanulókat a túlságos erőfeszítéstől megóvjá. Ha az iskolafelügyelő e nemes tisztét elfelejtí, s az állam részére állva, a gyermekektől a legnagyobb erőfeszítést követeli: Shylockon is tútesz, mert az állam adta font sterlingért a gyermekek szívéből, s ráadásul, agy velejéből is egy-egy fontot követel.

A szegény gyermekek szegényül táplált agyvelejének természetes gyámja az iskolafelügyelő lévén: tőle, maga e kétszeres szegénység is hatványozott tevékenységet követel. Minthogy a kormány az iskola eredményét kereskedői mérleggel méri, az isk. felügyelő tiszte felvi-gyázni, nehogy a tanító túlságos munkát rójjon a szegényül táplált agyvelőre. Az iskolafelügyelő látogatása nem maradhat papíron a tanulók legnagyobb vesztesége nélkül. Ott az isk. felügyelő elsőrenden — mint már említém — iskolalátogató, nálunk administrator; az angol inspector segédével együtt beül az iskolába s három-négy nap ott időz, míg munkája minőségéről apróra meg nem győződik: a mi tanfelügyelőnk irodájába húzódik be s tollnokával versenyt ír, s onnan ki nem jő, míg a rovatokat be nem tölti, hogy az év végére mentői nagyobb nyaláb kimutatással legyen készen; az angol inspector látogatásakor szerzett véleményét (legyen az kedvező vagy kedvezőtlen) helyben az iskolában jegyzőkönyvbe iktatja, s a főtanító aláírásával ellátva a mi-nisteriumnak felküldi; a mi tanfelügyelőnk megjegyzéseit legfeljebb saját jegyzőkönyvébe iktatja, aztán örökre elfelejtí, mert közzétételüket csak elvétve látjuk.

Az angol isk. felügyelőket sokan idealismussal vádolják. E vád nyilván mutatja, hogy a népiskolát bizonyos ideálhoz mérik, melyre rendszeren az egyetemi tanfolyam alatt tettek szert. Ebben nincs semmi veszedelem, mert az alább említett isk. felügyelői értekezletek arra-valók, hogy ez ideált a reális követelményekkel kiegyeztessék; de igenis nagy veszedelem van abban, hogy ha az isk. felügyelők nagy részének, pl. mint nálunk nincs semmilyen ideáljok. E hiányból származó bajokat konferenciákkal elhárítani teljességgel nem lehet. Angol-orzágnak k. b. 130 rendes és 116 segédiskolafelügyelője 34000 tanítóra és k. b. 3½ millió tanulóra ügyel fel; kikkől egy-egy inspec-torra közepszámban 140 tanító és 14,368 tanuló esik.

Az isk. felügyelők nagy csoportokká vannak szervezve, melyek mindenikének egy-egy régibb felügyelő az elnöke. E csoportok időn-ként gyűléseket tartanak, hol a felügyelet fontosabb kérdéseiről érte-keznek, és a vizsgálati mértéket egyformásítják. Egyfelől a kormány-nak az az eljárása, hogy csak tudományos míveltségű egyéneket alkal-

máz, másfelől az isk. felügyelők gyűlésezéseinek kifejtett testületi szellem áldásossá teszi ez intézményt Angolországban. Nálunk annyival inkább nem fejlődhetik ki e testületi szellem, mert tanfelügyelőink a legkülönbözőbb felfogású, műveltségű és világnézetű egyénekből állanak, s mint olyanok az egy testületté szervüléstről még csak nem is álmodnak. úgy látszik, hozzánk még későre érkezik el azon idő, hogy tanfelügyelői intézményünkben az az Angolországban közkeletű elv legyen irányadó, hogy senki se ügyeljen fel oly tantárgyra, melyről többet nem gondolkodott, s melyből többet nem tud és többet nem érez, mint azok, kikre felvigyáz. ¹⁾

Tanfelügyelőink munkásságának a fentemlített akadályok miatt nem lehet láttatja; munkájuk eredményét tekintve, hasonlít ez intézmény (hogy egy néhai derék tanító hasonlatát használjam) ahhoz a kaszáshoz, a ki kaszáját a hét nagy részén csak veregeti, szombaton munkához fog s dolgozik is, de semmi rendest nem hagy maga után.

Hí. Az 1870-iki népoktatási törvény statisztikai eredményét következő számok mutatják: 1870-ben az új törvény meghozatalakor csak 2280 iskola volt kormányfelügyelet alatt; 1879-ben 17166; 1870-ben 1.879.000 tanuló számára volt hely; 1879-ben 4,142.000 számára; 1870-ben az isk. felügyelők 1,435.000 rendes iskolába járó gyermeket találtak; 1879-ben 3,123.000; 1870-ben a tanítók száma 28,000, 1879-ben 72,000. „Ha az angol iskolakötelesek életkorát — úgymond Arnold Máté — a franciákéhoz alkalmazva 6—13-nak vesszük, Angolországban minden 1000 lakosra 160 gyermek, Franciaországban csak 122 esik, Angolországban az elemi iskoláknak adott államsegély 1877—78 isk. évben kerekszámban 1½ millió font, Franciaországban 420.000 font. Elemi iskoláink összes költségei a beiratkozott 3,155.000 gyermeket véve, kevés híjján 4 millió fontra (3,915.450 font) rúgnak; ellenben a francia elemi iskolák évi költsége 3,823.000 tanulóra 2¼ millió fontnál (2,726.000 f.) kevesebbre megy. Angolországban az állam 39.41 a tandíjak 29.07%-, az önkényes adományok 20.08%-ot az adó 11.43%-át fedezi az összes költségeknek. Franciaországban a tandíjak 27.68%-dal járulnak az összes költségekhez; tehát majdnem annyival, mint Angolországban; az állam 15.41 %-ot ad; a megyék 10.04%-ot; az önkényes adakozók 1.40%-ot; a többi, azaz 45.47%-ot a községek részint a községi alapítványokból, részint a községi adóból fizetik.”

¹⁾ Fearon, School Inspection. London, 1877. 80. 1.

„Francia országban egy gyermek évi iskolázása középszámban 18 sh. 1 p., melybe nemcsak az iskolaépület, hanem az elemi iskolázásra szülő összes intézmények, a tanítónevelő-intézetek, igazgatás és iskolafelügyelet is befoglalatik. Angolországban e most említett költségeket oda nem értve, egy gyermek évenként 35 sb. 3½ p.-be kerül; sőt a londoni iskolaszék iskoláiban 53 sh. 5 p.; a vidéki board iskolákban 41 sh. 4 ¼ p. Az imént említett költségek címén minden gyermek után k. b. 2 sh. 6 p. pótlék esik. Ennélfogva általánvéve — úgymond Arnold — mi többet költünk egy gyermekre, mint Franciaország kettőre, és a londoni board egy gyermek iskolázására többet költ, mint Franciaország három gyermekre.“¹⁾

E számok legalkalmasabb felelet azoknak, kik közoktatás dolgában a kormány beavatkozását veszélyesnek, a társadalmi közreműködés megöklőjének tartják.

Az angol törvényhozás 1870-ben kimondá az 5—13 évesek általános iskolázását, s az 1876-ban hozott póttörvényekben a kényszeroktatás foganatba vételét. A kényszer keresztülvitele az iskolaszékek erélyétől függ, s innen van, hogy — mint Mundella 1880-ban Sheffieldben választóihoz tartott beszédében mondá — Anglia és Wales 24 milliónyi lakosságából csak 17 millióra nézve van jelenleg az iskolakényszer foganatba véve. Angolországban az iskolaköteles kor sokhelyen nincs megtartva. Általánvéve a tanulók igen korán hagyják el az iskolát. Az acél-munkával dolgozó kerületekben a 12 évesnél idősebb gyermekeknek csak 11%, a bányász-vidékeken, hol a fiukat már 12 éves korukban bánya-munkára fogják, a hason korú fiuknak alig 7½%-a jár iskolába²⁾

IV. Az angol népoktatás sajátos vonása a rendkívüli tantárgyak (angol irodalom, latin, francia, stb.), melyek a népiskola egységes jellemét megbontják, és az egyforma iskolai munkát lehetetlenné teszik. Ugyanazon helyen sokféle növényt akarnak tenyészteni, s száz növényt öntöznek, azon a kedvezőtlen talajon, hol alig 4—5 bír megfoganni.

Váltig érezik ezt a felsőház lordjai, s nagy részök azon van, hogy a gyermekek mindenekelőtt olvasást, írást és számvetést, s továbbá, mint szükséges tantárgyat nyelvtant, földrajzot, történelmet, éneket s a leányok női kézimunkát tanuljanak. Általában az urakháza nagy

¹⁾ Report of the Committee. 1879. 466—7. 1.

²⁾ U. o. 697. 1.

ellenzője a rendkívüli tantárgyaknak; sőt van egy párt (Norton lord és társai), mely úgy van meggyőződve, hogy az olvasás, írás és elemi számvetés a népnevelés fogalmát kimeríti. Az a munkás-osztályt mélyen lenéző hang, melyen — még ez év közepén is az urak házában Norton lord a népoktatásról beszélt — oly szó, mint midőn VIII. Henrik a parasztokat barmoknak és csürhe-népnek nevezte; de ugyancsak VIII. Henrik korában legalább Skóciában minden gyermeknek nemcsak írni s olvasni, hanem lőni is kellett tanulni, nyilván azért, hogy később az állam iránt való első kötelességét teljesíthesse. Ám ha a népiskolából az olvasókönyvből tanulható anyanyelvet s a történelmet és földrajzot kidobnák, s a tanítást merős-merőben az említett elemi ismeretre szorítják: ugyan micsoda honfiú s polgári kötelességérzet-elemeket vihetne ki onnan a pór nép gyermeke? S vajon egyáltalán lehetne-e ez intézet az a kemence, mely lassanként a társadalom különböző rétegeit egybeolvasztja, vagy egybeolvadni segíti?

Az angol közoktatáson, s kivált az elemi iskolán, nagyon meglátszanak az „insularis princípiumok,” mert semmi más elemi vagy középiskolával nincs összekapcsolva. Az az említett körülmény is, hogy Skóciában az elemi iskolából egyetemre mennek a növendékek, inkább középkori traditio, mint szerves kapcsolat eredménye. Az angol társadalom akár politikai hatalmát, akár anyagi jövedelemforrásait tekintjük, nagyon is kinőtt a traditio korából, de közoktatás dolgában a hagyományokhoz még mindig szívósan ragaszkodik. Angolországban a közoktatás létrájának (ladder of education) csak felső fogai vannak, az alsók merőben hiányzanak; lielyöket az alsóbb osztályok számára nem rég készített kis (népoktatási) lépcső pótolja, melyet azonban az egyetemek vagy középiskolák ajtóihoz illeszteni nem lehet. Ámde míg ez nem történik, addig mindig meglesznek ez országban a különböző osztályok nevelése és sok egyéb ok következtében keletkezett „vízszintes rétegek” (horizontal layers), mint a különböző vagyon, más-más műveltség és eltérő világnézet képviselői.

Ez a pont az, hol a magyar és angol iskolázás egymástól eltér. Ha az angol munkásnak sem birtoka, sem nemzeties műveltsége nem lehet, nem is követelhetni tőle, hogy szorosán véve — a társadalom erkölcsös és erkölcsösítő elemeihez tartozzék. A logikusok azt mondják, hogy az értelmezésre (definitio) nem-fogalom és faj különbség szükséges. Ha a népiskola nem-fogalmához a magyar és angol népoktatási fajkülönbséget keressük: a magyar és angol munkás-osztály más-más társadalmi helyzetében meg is találjuk. A bevezetésben kifejtettem,

hogy munkára nézve a magyar és angol iparos összemérhetlen megnyiségek ugyan, de társadalmi helyzet dolgában a magyar iparos és földműves magasan fölötte áll az angolnak. A magyar munkás magának birtokot szerezhetvén, magát hazája polgárának, hazafinak érzi: az angol munkás ellenben a középkori birtokviszonyok miatt meg van fosztva maga is, családjá is, a birtokkal járó erkölcsösítő érzettől. S ennél még lesúj több az a tudat, hogy a felsőbb osztályok emberei őt nem annyira polgártársoknak, mint felebarát]oknak tekintik. A sok orvos sok betegséget, Angol országban az a sok felebaráti (adakozó) kéz bizonnyal sok Inseget jelent.

A fentebbiekből önkényt foly, hogy nálunk sokkal könnyebb a kényszer-iskolázást megvalósítani, mint Angolországban. Egész vidékeink vannak, hol a munkás (pl. földműves) osztály gyermekeit jó szívvvel küldi iskolába. Több esetet tudok, hogy már a 30-as években u. n. gubás úrbéresek tanyájokra tanítót vittek, s a mai york- és lancashirei parasztnál végtelenül magasabb szempontból tekintették gyermekeik jövőjét.

Mondhatnám, hogy népünk józan esze és műösztüe általán véve az iskolázás mellett, — az angol népé ellenben mindenekelőtt a megélhetés, hogy úgy szóljak, az élelemszerzés mellett van; a mint Arnold egyik jelentésében megjegyzi, „a kényszeriskolázás keresztülvitelének legnagyobb akadályá az angol népnek az a műösztüe, mely a vagyonszerzést és az élet kényelmeit az értelmi míveltségnél többre becsüli. Mindenekelőtt azzal teszünk legjobb szolgálatot, ha népünkben a közmi velődés iránti vágyat felköltjük.“¹⁾

Nálunk a rendetlen népiskolázás csorbáján sokat köszörül népünk erkölcsös háziélete, erkölcsös szokásai, sőt néha traditiószerű időtöltései; az angol munkás-osztály köztudomású élörrelátáshiánya a népiskolázás sírásója. Az iskola hanyagolás és rendetlen iskolázás ez egyetlen okának többoldalú káros következménye van: 1. a szegény gyermekek elvesztik a nevelést, s a vele járó erkölcsi fegyelmezés helyett gonosz és vétekre vezető hajlamaik és habitusaik keletkeznek; 2. kárt tesznek az iskolának, melyet az éré ttok járó államsegély erejéig megrövidítnek; 3. megkárosítják az adózókat is” mert az ilyenekért járó veszteség ⁴/₃-e pótlását az iskolaszék az adózó polgárookra rója; 4. az iskolába csak néha-néha feljárók megnehezítik s megkeserítik a tanító munkáját, 5. a községnek nemcsak tárcájára, hanem er-

¹⁾ Report of the Committee 1875.

kölcsösségére is veszélyesek, mert a pauper race rovatába kerülvén, a társadalom erkölcsi életét és haladását megnehezítik.

Ezek azok az okok, melyek érthetővé teszik az iskolafelügyelőknek, sokhelyt a tanulók teljes féktelenségéről s néha brutalitással határos, rakoncátlanságáról panaszait.¹⁾

Ebből érthető a testi büntetéseknek nemcsak London legtöbb iskolájában s a vidéki iskolákban való fentartása, hanem több isk. felügyelőnek az az őszintén kifejezett mély meggyőződése is, hogy elszomorító lenne a testi büntetés eltörlése, mert az a fiú-, sőt sok helyt a leányiskolákban is a fegyelmezés sine qua non-ja. A testi büntetést, mint a londoni iskolaszék leírásánál láttuk, mindig a lőtánító magánosan végzi, s minden esetéről jegyzőkönyvet visz. Ezzel az angolok kikerülik egyfelől azt a nevetséges hősködést (mok-heroism), melyre rendszeren a kezdő tanítók könnyen ráadnák a fejöket; másfelől azt a nagy csorbát, melyet a tanító tekintélyén a büntetés nyilvánossága alkalmával egy dacos fiú ejthet. Sőt annál fogva, hogy a testi büntetés eseteit egy arra tartott könyvbe pontosan és részletesen följegyzik, az „omne ignotum pro magnifico“ elve szerint, a büntetés a többi gyermekekre is hatással van, ha nem látják is.

Az elmondottakból érthető az a nálunk nagyon mesterségesnek tetsző eljárás, mely szerint az iskolaszékek a tanulóknak pontosságért, rendes iskolabajlásért és sikeres vizsgálatért jutalomjegyeket, érdemalbumokat, díjakat, a leányoknak tisztaságért, bábuk ügyes öltöztetéséért, rendes fésülködésért stb. jutalmakat osztogatnak.²⁾ Ámde a legmesterségesebb fegyelmezéssel sem lehet annyira vinni az angol pór fiút, hogy mint a svájci gyermeknek, neki is iskola legyen éjjel álma s nappal ábrándozása tárgya. Ha a gyermek otthon más, ellenkező szokások levegőjét szívja, mint az iskolában, lehetetlen erkölcsi csontlággyulást nem kapnia, vagy elfásulásba nem esnie.

V. A rendszeres és eredményes kisded-oktatás Angolországban úgyszólván mai keletű. A gyermekkertek teljességgel nincsenek általánosán elterjedve; s bár a népiskolai törvény az 5—6 éves gyermekeket is iskolába tereli, őket inkább az elemi iskola tantárgyaiba vezetik be, mintsem rendszeres gyakorlatokkal értelmüket nyitnák

¹⁾ Lásd erre pl. a Yorkshirei és a Kent megyei isk. felügyelő jelentését. Beport of the Commüttee. 1879. 596. és 685. 1.

²⁾ Az isk. felügyelők oly iskolákról is tesznek jelentést, hol a kisdedek közül a legjobb magaviseletűek óra végén kiállanak, hogy a tanítónó jutalmul megcsókolja. (Beport of the Committee. 1879. 596. 1.)

meg. Sok tanító nem ismeri a gyermekkerti foglalkozásokat s egy-némely iskolai felügyelő nem bízik a Fröbel követőiben: „Timet Fröbelianos et dona ferentes.”¹⁾ Alig akad egy-egy isk. felügyelő, ki azt sürgesse, hogy az elemi iskolázást 6 éves kor előtt meg ne kezdjék; a Rousseau-féle könyvből-tanulásnak nem 12 évig, hanem avagy csak 7 éves korig való halasztása sem jó szóba. Hiszen oly kiváló isk. felügyelő is, mint pl. Fitch, komolyan sürgeti, hogy a gyermekkerti értelemgyakorlatokat az olvasás- és írással kössék össze, s a kisdedet akkor vezessék be az angol nyelv anomáliáiba, midőn annak nehézségeit megbírálni nem tudja.²⁾ E gyöngé növényeken gyümölcsöt, az elemi ismeretek egy bizonyos összegét produkálják a tanítók, mert úgy tetszik sem a közönség, sem a tanító nem lenne a csöndes, minden látszatnélküli fejlődéssel megelégedve. A kisdedek jókorán megszoknak in corpore olvasni, tanulni, felmondani — helyesen mondva — felr nekelni, szóval organizált viszhanggá válni. Nevezetes, hogy Verulami Baco hazájában is oly igen hajlandók az emberek a könyveknek nagy értéket tulajdonítani, s a gyermeket a természettől elvonni, vagy annak arculatát elfeledtetni, hogy a könyvekben foglalt viaszlenyomatokat megismerni, s idejekorán bálványozni tanulja. így alakulnak a Baco-féle „időla theatri.” úgy látszik, hogy tengeren innen és túl egviránt kezdjük feledni Baconak azt a mondását: a dolgokkal, hogy megismerhessük, társalognunk s közvetlenül foglalkoznunk kell, mint az emberekkel. A dolgokkal való eme társalgás a tapasztalat, s mert a kisdedeknek légióként erre van szükségük, nagy kár elsőben az olvasáshoz és íráshoz, a tapasztalat eme közbenjáróihoz fordulni. Ebben a korban, midőn a gyermek elméje az érdekes ismeret előtt könnyen nyílik, mint virág a napsugár előtt; midőn látása pontos, észrevétele elfogulatlan, mint a természeti emberé, — a korai olvasás és írásra szoktatással észrevételét igen könnyen élettelené és ingattaggá tesszük; élte derült nyári napját ködös őszre változtatjuk. Az emberek ma akár megesküsznek rá, hogy az olvasás és írásbeli készség oly biztos mérője a tudásnak, mint a hőmérő a levegő melegségének. Ám a gyermekeknek az élő természetre és a tárgyak világára, s nem holt interpretatorra (betűkre) van szükségük, melybe csak a bő tapasztalásnak és a kifejlett érzésűek ismerete és érzelmei lehelnek életet.

¹⁾ Riport of the Committee. 1879. 608. 1.

²⁾ U. o. 555—6. 1.

A könyv kétségkívül jobb, mint igen sok oly dolog, mely a Street Arab kezébe kerül, s a mennyiben mintegy kapocs akar lenni az iskola és a ház foglalkozásai közt, ez az egy körülmény némileg mentheti a korai könyvből tanulást. Ámde a szegényen a korai könyvből tanulás nem sokat segít, sőt minthogy a tárgyakkal való ismerkedéstől elvonja: még szegényebbé teszi; mint Morley mondja: „a gentleman fia 9 éves korában alig kezdette még meg a tanulást, és mégis a dolgokról való ismerete általánvéve többet ér, mint a munkás-nép gyermekei számára pénzen vásárolt ismerettömeg.¹⁾

Hogy a gyermekkertek Angolországban aránylag lassabban terjednek, mint nálunk, egyik oka az alkalmas tanítók hiányában, másfelől abban van, hogy még nem fogták fel jóformán ez intézeteknek a társadalmi levegő tisztítására, a bűn és nyomor kevesbitésére való áldásos hatását. Mihelyt e felfogás általános lesz, az angol társadalmi viszonyokból kifolyólag a tehetős egyesek jó szívvel fognak gyermekkerteket alapítani, mint a hogy prof. Agassiz családja tette Amerikában.

A gyermekkertek nemcsak a társadalomnak, hanem magoknak a gyermekeknek is hasznukra vannak; nem az ott tanult olvasás, írás és számvetésnek veszik legtöbb hasznát, hanem azoknak a megfigyelésre szoktató értelemgyakorlatoknak, melyek az elemi iskolában való haladást és sikert megkétszerezik.

Az értelem gyakorlatokat, a kisded- és elemi iskolák vérkészítő szervét, meglehetősen megrongálta az a körülmény, hogy a department olvasás, írás és számvetésbeli eredményekért fizet. A tanítók nagyrésze ebből kiindulva, a gyermeki szellem csöndes fejlődésére nem sokat ad. Jobban esik nekik ma egy sh., mint egy-két év múlva három annyi. Nem csoda tehát, ha az értelemgyakorló együttes leckék kiveszőfélben vannak, s sikerök a lelketlen tanításmód miatt problematikus. „Mikor egynémely iskolában az értelemgyakorlatokra kerül a sor—írja Collins isk. felügyelő — olyformán vagyok velők, mintha egy borzasztó álmám ismétlődnék. úgy tetszik nekem, mintha létem valamely megelőző fokán hallottam volna mindezt. Előre tudom a kérdést, a gyermek feleletét és a rákövetkező kérdést; az áldozatok (a tanulók) kétségbeesett arcáról szintén látom, hogy ők is tudják, és mégis a növendék-tanító feláll, fontos képpel végig néz az osztályon,

¹⁾ National Education. London, 1874. 28. 1.

s aztán „Projicit ampulla” et sesquipedalia verba,“ s megszületik a világon a legformálisabb lecke.¹⁾

Annál a körülménynél fogva, — hogy az angol munkás nem nagyon érdeklődik az iskola iránt, gyermekét maga mentére hagyva, jó szívvel engedi az utcára, liol idejét hivalkodásban tölti — az angol elemi iskola nemcsak tanító, hanem javító, mondhatnám kisdéd-óvó intézet, melynek népessége első renden erkölcsi szoktatás, az utca szeméjtől való megmentés végett van iskolában. Erre mutat az iskolaszéki hivatalnokok utcáról-utcára s házról-házra járása, hogy mentői több gyermeket tereljenek az iskolába; erre mutat a népoktatási törvénynek az a pontja, mely már az 5 éves korúakon kezdi az iskolázást, és az education departmentnek az a rendelkezése, melynél fogva a néptanítóknak meghagyja, hogy a gyermekeket mindenekelőtt a jó erkölcsökbe vezesék be. Mindez intézkedésekből eléggé kitűnik, hogy az elemi iskola nem annyira a lecke műhelye, mint az erkölcsi és értelmi szoktatás és gyakorlásé. A szoktatás magában foglalja a gyakorlást, s a gyakorlás nemzi azt az erő-gyűlést, melynek habitus a neve. A habitusok a physikai, értelmi és erkölcsi gyakori actió következtében meggyűlt erőszegek, melyeknek, hogy úgy mondjam, szárairól nő úgy az erény, mint az egy nyomon járó cselekvés és gondolkodás. Mint a hogy a munka és a megtakarítás anyagi vagyont teremt, szint-úgy a habitusokban kifejtett erély teremt az erkölcsi és értelmi tökét, melytől emberi értékünk és címünk függ. Nélkülük a legcsiszoltabb elme mellett is kiütheti belőlünk fejét az animál brutum.

Ha ezek — a nagyon önző és féktelen vágyakkal megrakott gyermeki természet alapján tett — megjegyzéseim igazak, akkor az elemi iskola imént jelzett feladata nemcsak Angolországban, hanem nálunk is egyformán érvényes. Célja az elemi iskolást nem grammatikussá tenni, hanem az anyanyelv hibátlan használására segíteni; nem históriai ténycsoportok tudójává, hanem hazafi érzelművé; nem geographussá, hanem a haza vidékein könnyen tájékozódóvá; nem poly-liistorrá, hanem a tárgyak világába való bevezetéssel értelmessé tenni. Megfelel-e az angol népiskola e célnak? e kérdésre általánosságban igennel felelni nem lehet. Az angol néptanító a népoktatási törvény kereskedelmi szelleménél fogva növendékei ismeretbeli mennyiségével kíván kitűnni; ha hozzávesszük ehez azt az utilitarius atmosphaerát, melyben az angol munkás-nép él és mozog, és az angol-

¹⁾ Report of the Committee stb. 1878. 438-9. l.

nak a tényekhez való természetes vonzódását: cseppet sem csudáíhatni, ha a népiskola szoktató jelleme országszerte halvány és elmosódott, s kilentizedrészen nem nevelő, hanem doctrinair iutézet. Hazánkban a most említett motívumok közül a két első nincs meg, legalább az említett mértékben nincs, és mégis nem ágy van-e, mint akár az angoloknál, hogy népiskolai tanulóink legnagyobbbrészt olvasó-, író- és számológépek? S miben különbözik ez az iskolás gép a favágó és fűrészelő géptől, hanemha abban, hogy idővel veszélyesebbé és nehezebben kormányozhatóvá válik?

Ezzel kapcsolatban még egy igen nevezetes tüneményről szintén nem szabad megfeledkezünk. A népiskolán legújabb időben nagy nyugtalanság vehető észre. úgy látszik, hogy egyáltalán nincs megelégedve azzal a terrénummal, melyet számára a nagy alapítók kijelöltek és lefoglaltak. Mint valamely schola irredenta más terre, s rajta új integration vágyik. Egyhelyt a rendkívüli tantárgyakból (latin, francia, német, mechanika, állat-élettan sat.) oly terhet akaszt magához, mely kis hajója haladását mindenáron hátráltatja; máshelyt (pl. nálunk és másutt) a különböző iparágakkal lép atyafiságos viszonyba, s érettök kész az okvetlenül szükségéről lemondani; szóval most a tudományok, majd a felsőbb iskolák, majd az élet gyakorlati köreibe vág be. Érzi, hogy megrendült benne az egyensúly, s a helyett, hogy saját életcéljában keresné és találná az orvosszert, idegen istenekhez szegődik.

A népiskola mai állapota megfigyelésekor lehetetlen, hogy eszünkbe ne jusson Boissiernek az olaszokról tett szép megjegyzése. Szerinte nekik megvan az a szerencsájük, hogy ha terjeszkedni akarnak, nincs szükség szomszédjaikat megtámadni, s hódításokat tehetnek a nélkül, hogy hazuról távozzanak. Nagy élénk és szép városaik mellett ott vannak, ha akarják holt városaik, beléjük új életet lehelhetnek; pusztá helyeiket újból benépesíthetik, terméketlen vidékeiket újból művelés alá vehetik, s így visszahódíthatják Olaszországnak mindazokat a gazdag területeket, melyeket a múlt százak barbarismusa és hanyagsága miatt elveszítettek.¹⁾

A népiskolának szintén semmi szüksége szomszédjait megtámadni, vagy idegen tereken kalandozni; otthonjában is találhat elég hódítani és új életrekelteni valót. Ott vannak a Comeniusék, Ttousseauék és Pestalozziók kora óta elhanyagolt erkölcsi, értelmi és vallásos neve-

¹⁾ Promenades archéologiques. Paris, 1880. 286. l.

lés terei, melyek nagy észrt fájdalom még ma is pusztaságok, melyek esdve kéri, hogy a tanítók ne csupán szöözönnel s lelketlen iskolai gépekkel míveljék, hanem lelkesedésük napsugarával, érdeket keltő tanításuk reggeli és esteli harmatával is.

Ha az idegen körökbe kapkodást tekintjük, meg kell vullanunk, hogy az angol népiskola kedvezőbb helyzetben van, mint a miénk. Ott az embryo-elmék javát csak a rendkívüli tantárgyakkal terhelik; nálunk nemcsak az agyat foglalják el a különféle tantárgyakkal hanem az izomrendszert is a legnagyobb mértékben igénybeveszik azokkal az iparágakkal, melyeket a hasznosság címén a népiskolába bevettek. Az izomrendszernek nem akarunk időt engedni arra a mindennapi táplálkozásra, melyet játéknak hívunk, az idegrendszernek pedig idejekorán táplálásához fogunk, még mielőtt a szellem étvágya gerjedezeni kezdene.

Tanúságos ránk nézve, hogy az angolok, e pár exeellence iparos és kereskedő nemzet, valamint amerikai testvéreik is, legmélyebb meggyőződésük szerint ellenzik az iparnak a népiskolába való bevitelét. „A műtani oktatás számára okvetlenül műhely kell; a kézimunkának községi iskoláinkba való bevitelére óriási oktalanság lenne--mondja Abgar New Jersey állam iskolafelügyelője, ki mint kormánybiztos a párisi közkiállításon a technikai oktatást tanulmányozta. Gyermekünk rendszeren 6—16 éves korukban járnak iskolába. Az iskolának e 10 év alatt elég van mit tennie, ha körét ki nem bővítjük is. A rendszer iskolai tanfolyam oly nevezetes és fontos, hogy mindenkinek alaposan el kell sajátít ni. Az elme sokkal korábban mívelhető, mint a kéz. A gyermek már 5 éves kora előtt megtanult egy nyelvet; 12 éves korában, ha jól tanították, egészen otthon van a számokban; le tudja írni a föld ábrázatát és sok egyéb ismerettel fel van fegyverkezve. Ámde ez időszak alatt nem sokra lehet vinni őket, ha pl. valamely fa — vagy vasmunka készítésre való faragó műszer kezelésére oktatjuk. Minden oly próba, mely a gyermeket az elemi iskolázás idején valamely mesterségre akarja megtanítani, okvetlenül megbukik. A gyermek szellemi mívelését fölöttébb megakasztja, és a raütani oktatásban semmi olyat nem bír felmutatni, a mit az elemi tanfolyam végeztével sokkal több eredménnyel meg nem tanulhatna. Annak a gyermeknek, a ki 16 éves korában technikai tanfolyamra lép: múlhatatlanig szüksége van mindazokra az alapismeretekre, melyekre 16 éves koráig a népiskolában szert tett. Aztán e gyermek az elemi iskola végeztével jobban meg is tudja választani a neki való iparágat

mint azelőtt. Megeshetik, hogy az iskolában könyvnyomtatást tanult, s mikor onnan kikerül, selyemgyártásra adja magát. Mennyivel nagyobb haszna lenne az ilyennek, ha az alatt, a míg az iskolában a betűszedést tanulta, nagyobb gondot fordít vala a számvetés, földrajz és nyelvtan tanulására, melyek sokkal szorosabb viszonyban vannak az újonnan választott üzlettel, mint a könyvnyomtatás mesterségével. Hadd teljesítse tehát a községi iskola a maga missióját, hadd nyerjék ott a tanulók a legjártasabb tanítóktól a legjobb szellemi művelést. ¹⁾

Hasonló nézetben vannak az angol néptanítók. Grove, a néptanítók országos egylete elnöke, mondá Nottinghamban (1879. ápril 14) a néptanítók egylete nagygyűlésén, hogy a technikai oktatás nemzeti szükség, melynek kielégítésére a társadalom törekszik; ámde a népiskolai tanfolyammal teljességgel nem együttjáró, hanem csak ráhővetkező rész. Fonák időket élnénk, ha valaha megémők, hogy Augolország vegyészei, mérnökei, bankárai és kereskedői Etonban, Winchesterben és Harowban kezdenék a vegyész, mérnöki, bankári és kereskedő pályát. Ha már Eton, Winchester és Harow helyén elemi iskoláinkat képzeljük azokkal a kézi ügyességekkel együtt, melyek az említett pályákra szükségesek, bátran merem állítani, hogy ebből országunkra a fonáság uralmánál sokkal nagyobb baj származnék. Ismét rájöttünk tehát, hogy a népiskola az oktatás és szoktatás palaestrája.

Legfenségesebb érzékünk a látás. Addison megjegyzése szerint „semmi sincs olyan, a mi közvetlenebbül szóljon a lélekhez, mint a szépség.“ Annyira mi vélni a szemet, hogy a vonalok különböző kombinációit felfogja, vagy — a mint Leonardo da Vinci mondotta — ítélni tudjon, annyit tesz, mint megtízszerezni az azután tanulandó iparág kereskedelmi értékét. Jól tudják s mélyen érzik ezt a franciák is, kik szintén azt vallják, hogy az elemi iskolát az ipariskolával összezavarni nem lehet, azt a kéz- és szem ügyességet pedig, melynek minden pályán sok hasznát veszi a tanuló, t. i. a rajzot, ők is, mint a londoni isk. szék rendes (kötelező) tantárgygyá tették. ¹⁾

A szoktatás mestert és mesteri fogásokat kíván; ma nálunk a „mester“ szó még a szójárásból is kiveszöiében van; helyette az iskola ajtajában a könyvekkel és a bennök foglalt tényekkel megterhelt tanító a tanár áll élönkbe.

¹⁾ Circulars of information of the Bureau of Education. 1879. 35—36.1.

²⁾ M. Grcard L'enseignement primaire à Paris. 1867. 167—8. 1.

Ha a tényeket valaki minduntalan szedi, nem okulásnak okáért hanem csupán a tudásért: értelmi köre kiterjedése helyett az emlékezetet tömi meg, ha a tények a szellem expansióját nem eszközük, okvetlenül a memória technica túlterheltsége áll be, melynek eszközlője a „cramming,“ hazai nevén tömés vagy tölcsérezés. A cramming nem speciális angol betegség, mint a csontlágylás, hanem — fáj kimondanom — az egész ó és újvilág iskolázása betegsége, mondhatnám a mai gyakori szellemi csontlágylás fő-fő szerzője.

VI. Ideje immár az egyes tantárgyakat is pár vonással jellemeznem. Angol népiskola félelmetes tantárgya az anyanyelvűn való olvasás. Az angol nyelvben levő sok szeszélyes anomaüa miatt igen sok szót — mint, Bain mondja a ebinai princípium szerint kell megtanulni.¹⁾ Aztán jó a sok grammatizálás, mely a tanulót azzal a csalóka képzetel tölti el, hogy tud valamit, holott képzelt tudása — mint Mason mondja — merő szappanbuborék, képzelődése pedig e téren szereshető mindenemű hasznos ismeretnek útját állja.¹⁾ Az angol népiskola is, mint a kontinensi, sokszor csak beszél a gyermeki természethez alkalmazkodás virtusát, de nem cselekszi, mert különben lehetetlen volna figyelembe nem vennie, hogy a gyermekek értelem és kifejezés dolgában szegény véröek, s sokkal nagyobb szükségük van olvasás- és elbeszélés útján tápláló és vért szerző elemekre, mintsem grammatizálás útján vérüket és erejüket fogyasztó experimentálásra. Az értelmes olvasást nagyon sürgeti a department, de ha egy isk. felügyelő a szép olvasás országos elterjesztése végett külön szónoklati mestereket (professional elocutionists) ajánl a tanítónevelökhöz, minök a párisi felsö elemi iskolákban az u. n. szónoki olvasást tanítók (professeurs de lecture expressive): megmosolyogják, mert ök a tettek és nem a szök nemzete. A legszebben elmondott beszédek is csak szavak, s a szó csak arra való, hogy a hallót, tette, vagy legalább írönnal vagy tollal való beszédre készítse.

A számvetés tanítása fő gyengéje, hogy az alsó osztályokban a gyermekek elvont számokkal foglalkoznak. E baj kútfeje talán abban van, hogy a gyakorlati példákkal való számvetést sokan boltüzunek tartják (savours of the shop). Lélektanilag öreg hiba, hogy szédítően magas számokkal foglalkoztatják a gyermek elméjét s milliökat és billiökat tanítanak neki, midön jóformán még a mesekorát éli, s értelmére nézve a szám- és téri viszonyok meröben újak. Ez az eljárás hasonlít

¹⁾ Education as a science. London, 1870. 240. 1.

ahoz az apához, ki gyermeket lovagolni taníttatja, mielőtt járn tudna.

A számvetést a tanítók jelentékeny része — Lowe Róbert, a Reviséd Code szerzője mondása értelmében — mechanikai mesterségnek tartja, másfelől az is tény, hogy a fejbeli számvetés háttérbe szorult, s a tanulóknak az ez úton szerezhető szellemi hajlékonyságát mással akaiják pótolni. Magokra hagyják a gyermekeket, hogy órákig elvesződjenek egy-egy feladat megfejtésével, innen az az isk. közmondás melyet „conjuring wirth figures“ a számjegyekkel való összeesküvésnek hívnak. A falusi iskolákban még divatozó ujjon való számvetéssel szemben rámutathatnék egy némely hazai iskolánkban még ma is használt arra az avas módjára a számvetésnek, melynek palaeontologiai neve „szokotálás.“ — Az olvasás, írás, és számvetésen kívül nincs igazán kötelező tantárgy, mert az éneket a departmenti fizetés ezüst fonala fűzi a kötelező tárgyakhoz, a rajz pedig nem mindenütt kötelező.

A történelmet az angol népiskolában, általán véve a tanulók nem szeretik. Ennek okát az előbbi fejezetekben elmondottakon kívül talán magában Angolország történelmében is keveshetnek. A munkásosztály gyermekének nem fülük hozzá szíve, mintha érezné, hogy nincs oka büszke lenni azokra az időkre, melyekben a munkásnak, mint a társadalom teherhordójának úgy sem volt története. E stúdium rá nézve egyáltalán nem magistra vitae; természetes tehát, ha a legnevezetesebb korszakok történelme egészen hidegen hagyja. Ivi is csodálná, ha a szerény csipkebokor, mely megszokta, hogy irigyen tekintsen a magasban díszlő százados tölgyre, egy csepp fölmelegedést sem érez magában, midőn koronás szomszédja dicsőségteljes élete történeteit beszél el neki. A „történelem-írás“ — úgymond Rain — csak a nemzet fogalma megértésével kezdődik.¹⁾ Ugyanezt mondhatni a történelem tanulásáról is. A mely társadalmi osztály százakon keresztül statisztaságra volt kárhóztatva, annak idő kell, míg megszokja, hogy a nemzeti élet nagy drámájának ő is nevezetes hőse.

Közelebbi ok ennél az alsóbb néposztályok családi élete, mely erkölcsi motívumokban az angol földbirtokviszonyokból kifolyólag nagyon szűkölködik. Se a szóbanforgó gyermekeknek, se szülőiknek nincs hazai oltáruk, csak házi s legtöbbször az is csupán physikui melegedésre való tűzhelyük. Olyforma, sőt rosszabb e helyzet, mint a

¹⁾ Education as a Science. London 1879. 284. l.

magyar paraszté volt a 30-as években, kinek csak földesura volt, de nem volt hazája; ki csak urának dolgozott, de a hazáért semmit sem áldozott. Valóban az iskola és haza iránti közönyösség sokkal szorosabb kapcsolatban van a birtokszerzési viszonyokkal, mint első tekintetre tetszik. Estitek semmi birtoka s erkölcsi erőinek semmi takaréktára nincs, annak rendesen nincs is vágya, hogy gyermekei az ő habitusainak folytatói, mondhatnám physikai és erkölcsi örökösei legyenek. Ha a családi körben a nemzeti és családi hagyományok szent tüzének ápolására nincs hely, nincs szív: a történelmi események számára nem alakulhat meg az erkölcsi humus. Kinek családja mindig csak a mában él, s a hónaptól semmit sem remél, azt a nemzeti történelem legfényesebb korszakai nem hangolják sem lelkesedésre, sem honfiúi kegyeletre.

Annál nagyobb sikerrel tanítják és tanulják a földrajzot és physio (kosmo) graphiát, mint fölötte szükségest oly államban, melynek birodalma — úgy szólva — a föld legvégső határára kiterjed, s hol a tőke s munka közti folyton növekedő összeütközés miatt akárhány embernek más világrészben kell alkalmazás után látni, szerencsét próbálni. Az angolokról elmondhatni, hogy „non sibi, sed orbi nati,“ s iskolájok Kiimája, mind a kosmographiára, mind a kereskedelmi és polit. földrajzra nagyon kedvező. A világrajz és keresk. földrajz szemléltetését különösen nagy számú ethnographiai gyűjteményeik könnyítik meg. A politikai földrajz történelmi irányú tanítására pedig talán Olasz- és Görögországot kivéve, sehol sincs kedvezőbb alkalom, mint Angolországban. Szerencsés egy nemzet, melynek fiai Ciceróval nemcsak azt mondhatják el, hogy „a hol csak járunk, mindenütt történelem van lábunk alatt, hanem azt is, hogy a hová csak nézünk, mindenütt történelmet látunk. Azok a nagybecsű régészeti és néprajzi gyűjtemények és a minden valamirevaló város nyilvános terein felállított szobrok, s azok a nagy gonddal fenntartott középkori épületek — melyek pl. Oxfordot és Cambridget történelmi városokká teszik — rendkívül megkönnyítik a tanító munkáját, s szintoly mértékben sarkalják a tanulót a tanulásra. E tantárgy társadalmi és erkölcsi hatása a mondott okokból igen jelentékeny, s ennyiben pótolja a történelmet. A földrajz régi módszer szerinti tanítása és tanulása nehéz volt, mert egyetlen egy tehetségre, az emlékezetre nehezedett, mely a súlyos nyomástól minél előbb igyekezett menekülni. A természetes módszer, mely az angol elemi iskolákban — főként e tárgyban — ma már annyira lábra kapott, egyszerű, vonzó,

egyszerre a szemhez és szívhez szol, egyszerre az értelmet és képzeletet ragadja meg s a tudás új anyaga köztök oszolván meg, könnyen assimilálható lesz.

A nemzetgazdaságtant ezt a teljességgel nem elemi tantárgyat a Birkbeck-féle iskolákban tanítják, de némely iskolafelügyelő szeretné a községi iskolákba is bevinni, abból az országszerte közkeletű meggyőződésből, hogy a vallás után a kereskedés és ipar leghathatósabb tényezői a civilisatiónak. Ámde mit használ annak a 10—12 éves növendéknek, ha könyv nélkül tudja a politikai háztartás minden ágát, holott a saját organikus háztartása törvényeiben merőben járatlan?

Arnold Máté Naturkundet sürget a népiskolában, azaz a természet főbb tüneményeinek és törvényeinek ismeretét. Sürgetése fölösleges, mert a mit az elemi iskolások e tekintetben a földrajzból és világrajzból meg nem tanulhatnak, az a szak-(polgáfi, iparos, műteni stb.) iskolákra marad. Ha valahol, bizony Angolország az a föld, hol a munkás minden órán érzi, hogy a természet és a társadalom hatalmas erőivel áll szemben, melyeknek lefegyverzésére, ellenőrzésére, vagy kizsákmányolására (exploitation) egyetlen egy mód van: a velők való megismerkedés. Lehet-e az elemi iskolában a természettanból annyit tanítani, hogy a növendék erre a lefegyverző, ellenőrző és kizsákmányoló erélyre szert tehessen? nem hiszem. A most említett erély megszerzése az értelem gyakorlottságának a megfigyelni tudásnak oly fokát teszi föl, minőre a jól berendezett elemi iskola segít. Ekkor, de csak ekkor járnak a természet ismeretével azok az örömök, melyeknek fűszerét a természettel ismeretlen sohasem érzi.

A női kézimunka tanításnak országszerte két nagy ellensége van: a gyári munka és a magas munkabér. Ezelőtt 7—8 évvel e volt a legelhagyottabb tantárgy; a leányok egy öltést sem tanultak otthon. Londonban a közelmúltban volt oly irgalmas intézet, a hol 50 nő közül egyetlenegy sem tudott varrni. A gép megváltoztatja a munka jellemét. Nem szenved magától az a szintén gépies munkát, melyet ő minden gondolkodás nélkül jobban elvégez, mint a közönséges munkás; oly munkát kíván, melyen meglássák az erő és ész nyoma. A mezőn az arató gép elől eltűnik a ló, a konyhában a gépek elől meghátrál a kéz, s a házban a varrógép, mint nagy idő- és mimkanyerő szerepel. Igaz, hogy „a rokka leélte aranykorát.“ („the spinning wheel has apun its last thread“), utolsó fonalszálát elvágta a párkák. Nálunk még csak a szövőszék és a rokka, Angolországban

a tű is elbúcsúzott a ház asszonyától. Ezekkel is nagyot fogyott a házi tradíciók s a családi erkölcs asztalköre. Oly városokban és vidékeken, hol a lakosság főként gyáriparral foglalkozik, a női kézimunkának nincs meg az a becse, a mi a földműves vidékeken. A gyárakban, a leánygyermeket már 10 éves korukban alkalmazzák, 18—20 éves korukban pedig hetibérok jóval nagyobb, mint a fehérnemű és divatcikk-készítő műhelyek vezetőié. Ennélfogva kezök munkája árán olcsóbb és jobban készített ruhát szerezhetnek, mint a milyent hosszas tanulás fáradozmai után magok készíthetnének. A gyárban dolgozó leánygyermek a félnapos rendszer engedményei következtében hetenként legfeljebb 15 tanórával úgyahogy átúsza a népiskolai tanfolyamot, s nem csoda, ha egyebek közt a női kézimunkában is meglehetősen kevésre megy.

A háztartástan tanításának mind a közegészségügyre, mind a család erkölcsére kétségkívül nagy hatása van. Ha a munkás-osztály észszerű háztartása az otthonias életet lehetővé teszi, a jobb érzelmek magvai is csírázni kezdenek. E tantárgy arra van hivatva, hogy a munkás-néposztályok mindkét nemű tagjainak idült betegségét, az előrelátás hiányát és a jövővel nem gondolatát gyógyítsa.

A rajztanítás Angolországban az utóbbi 30 év alatt nagy lendületet vett, s ezzel egyszersmind óriásilag megsokszorozott az iparcikkek értéke. A rajzban való előmenetelt mind az elemi, mind a felsőbbrendű iskolákban a science and art department vizsgálja, és a sikert felmutató iskolákat és növendékeket díjakkal jutalmazza. E department működését és a vele kapcsolatban levő South Kensington Museum hatását e mű második részében ismertetem. Ezúttal csak annyit említek, hogy 1879-ban e department 4489 elemi iskolában 673,678 tanuló rajzát vizsgálta meg. Köztük a szabadkézi rajzban kezdő volt 474,320; geometriai rajzban 75,710; mintáról való rajzban 82,420; a többi, 40 ezer a haladók közé tartozik.

Zene. Egyszerűsítsünk! — mondja Arnold az elemi iskolázás tantárgyaira vonatkozólag; egyszerűsítsük a zene tanítását mondák nálunk a 70-es évek elején Bartalus és Brossai. A „sol-fa” rendszert, mint merőben egyszerűt és a kezdő iskolás elméjéhez valót be akarták hozni; azonban a professionals zenészek leszavazták, mert meggyőződésük szerint, könnyebb a gyermeknek 24 hanglétrát megtanulni, mint egyet, s mert a zenében és nélkül lehetetlen valakinek boldogulni. S íme az Angolkirályság fővárosában s legtekintélyesebb városai népiskolaiban nem szégyellik a zenét az igénytelen „sol-fa” rend-

szer szerint tanítani. A népiskolák 73%-da e rendszert fogadta el. A gyermek értelméhez alkalmazkodó angolok e rendszer szerint is szép eredményt mutatnak fel, bizonynyal szebbet, mint mi, sőt még mint a németek is. Hullah mondja a szárazföldi zeneoktatásról írt jelentésében, hogy Württembergben a (magasabb) zenét Stuttgart híres conservatoriumában a legnagyobb gonddal tanítják, de az elemi és középiskolákban annál tökéletlenebbül. Egyik tanító elbámult, midőn Hullah a 10—12 éves gyermekektől azt várta, hogy egyszerű hangjegyeket olvasni tudjanak. Bajorországban és Németország különböző részeiben a hangjegyből való éneklést csak a 10 évesnél idősebbekkel kezdik úgy, hogy annak a 7—8 évnek, melyet a német gyermek az elemi iskolában tölt, több mint felét (4—5) hallás útján való énektanulásra vesztegetik. Szászország népiskoláiban nem tanítanak hangjegyből. Lipcse egyik polgári iskolájában a leányok nem tudták, hogy mi fán terem a hangjegyből éneklés. Poroszországban a rendszer jobb, de pl. a hannoverai községi iskolákban sehol sem énekelnek hangjegyből; s ide véve iskolai jelentéseiknek azt a vallomását, hogy tömérdek gyermeknek nincs zenei hallása, világos, hogy zenei ismeretük közel áll a semmihez. Ellenben Svájc, Hollandia és Belgium népiskoláiban a legkielégítőbb eredménnyel tanítják az éneket.

Legkivált e két utóbbi országban, még a szegényebb néposztályokhoz tartozó 9—10 éves gyermekek közt is számtalan akad, kik nemcsak ízléssel tudják énekelni a megtanult darabokat, hanem első látásra meglehetősen nehéz helyeket is oly könnyen és értelmesen énekelnek, mintha csak felfogásuk körébe eső irodalmi helyeket olvasnának. S mindez onnan van, mert korán kezdték a zenét, s mert a betűk tanításával együttjárt, vagy rá mindjárt következett a hangjegyek tanítása.”¹⁾

Általában, az elmondottak alapján sok kívánni és javítani valót

¹⁾ Report of the Committee, stb. 1880. 527—548. 1. Hullatnak kitűnő kézikönyve van az elemi isk. énektanításra. Címe „Time and Tunt” (Üteny és zöngé). Az énektan szükségesebb tudnivalóit GO cikkben tárgyalja. Képletei kitűnők, világosak, példái gyakorlatiak, írálya szabatos és könnyű. Ezen előnyeinél fogva hasznos és biztos vezérkönyv a tanító számára, mert az egyes fejezetek ép úgy megfelelnek az elméleti, mint a gyakorlati fokozatosság igényeinek, s a tanító minden kihagyás, vagy átugrás nélkül haladhat a fejezeteken rendre, egészen a könyv vezetésére bízván magát. Hasznos kézikönyv egyszerismind az értelmesebb tanuló kezében is.

láttunk ugyan az angol népiskolázásban: de a mi fő, e hiányok fokát jól ismerik, mert iskoláik munkáját egy egységes rendszer pontosan mutató mértéke alá állították. Nálunk is megvan a rendszer; de megbízható mértékünk nincs, s e miatt a hiányokról csak hozzávetően, mintegy sötétben botorkálva, s nem a tiszta tudat bizonyosságával beszélünk.

Következtetések.

I. Népiskoláinkból el kell távolítanunk mindazokat a tárgyakat, melyek túlterhelésüket okozták. Az írásra, olvasásra és a számvetésre essék a népiskolai oktatás fő súlya. E három tárgy között ismét az olvasásé legyen a fő szerep, mert azoknak a tantárgyaknak nagy részét, melyeket az elemi iskolába bevitték (történelem, természetrajz, u. n. honpolgártan stb.), avégre szerkesztett kitűnő olvasókönyvek útján lehet legsikeresebben tanítani. A népisk. olvasókönyv az értelemgyakorlatok classikus műve tartozik lenni, melyben a gyermek megtalálja mindazokat az ismeretelemeket, melyek tudásvágyát kielégítik, értelmét nyitják, látókörét bővítik, s egyszersmind szellemi növekedését eszközözik. Az ipart, melyben a tanulók fejletlen értelmi- és izomrendszerük miatt úgy is kevésre vihetik, hagyjuk ki a népiskolából, ellenben az összes iparágak ősanját és dajkáját, a rajzot annál nagyobb figyelemmel tanítsuk. A gyakorlott szem és mívelt értelem az a töke, melynek a volt-népiskolás az életében legtöbb hasznát veheti.

II. Határozzuk meg az évi iskolába menés száma minimumát, s csak az oly növendékeket bocsássuk vizsgálatra, s sorozzuk az iskolábajárók közé, kik legalább annyiszor jártak fel az iskolába.

III. Polgári iskoláink nagy baja, hogy még nincsenek oly társadalmi rétegeink, melyeknek rájuk fő szükségük lenne, s e miatt népességük jobbára a társadalmi rétegek- és az iskolák hulladéka. Nagyobb nyomorúsága ez iskoláknak a tantárgyak encyclopaediája (14—15 tárgy), mely a tanulók elméjét ellapítja. Az angoloknál a mathesis és a természettudományra jut az idő oroszlánrésze; nálunk mindenre jut hetenként egy-egy csipetnyi idő. Ok néha egy-egy tantárgyat darabolnak fel (pl. trigonometria, kúpszelettan), mi az időt aprózzuk el. Náluk a természettudományi tantárgyak ⁸A-ed részben gyakorlatból, nálunk könyvmunkából állanak. Ok csak hazai történelmet tanítanak; nálunk a hazai tört. szerényen meghúzódik a világtörténelem elől stb. Összehasonlításkor szembeötlő az ellentét-szervezetben és eredményben egyiránt.

Az angol p. iskolában a tantárgy felénnyel kevesebb, az eredmény legalább is háromszorta több. A javítás- és javulásra első lépés a tantárgyak reductiója, s a megfigyelés erélyét keltő és edző módszerek meghonosítása (pl. a természettanban, vegytanban stb.).

IV. tanítónevelő-intézeteink emelésére leghathatósabb reformok a következők lennének: 1. a felvételi mérték olyatén emelése, hogy pl. a tanítónő-nevelőkbe is kivétel nélkül, csak felső-népiskolát végzett növendékeket vegyenek fel; 2. ez intézetek nevelő hatása és tanulni tanítása szempontjából halaszthatatlanul apasztanunk kell a tantárgyak számát. Különösen mellőzendő a világtörténelem, a nevelés történelme; ez utóbbi helyett egy alapvető philosophnevelő művének rendszeres tanulmányozása, valamint a magyar irodalomtörténet egész köre felölélése helyett osztályonként egy nevezetesebb korszakba eső irodalmi művek beható tanulmányozása jöjné. Szakítsunk az encyclopaedikus tanrendszerrel a természetrudományok körében is. Ne a tudás anyaga, hanem a szellem erélye legyen tanítónevelésünk célja. A mostani rendszer a szellemet a fiahordó szerepére kárhoztatja, röghöz köti; a javasolt irányú rendszer rugalmassá teszi, s bármely ismeretkörben való haladását, s ekként önállóságát biztosítja. Hogy a tanító egyénisége és értelmi, s vele kapcsolatos erkölcsi önállósága az iskola értékének legigazibb exponensei: nem szükség bővebben indokolnom; 3. a tanításra jogosító (tanképesítő) vizsgálatokon elengedhetlenül szükséges az egységes mérték, mert csak azzal lehet a néptanítói kar alkalmas míveltsége iránt megnyugvást szerezni. Evégre okvetlenül szükségesnek tartom egy (vagy ha ez intézetek félelmesnek tartanak a teljes központosítást) legfeljebb három-négy országos vizsgáló bizottság felállítását, melyeknek a legkiválóbb tanfelügyelők és ez intézetektől egészen független szakférfiak lennének tagjai. E bizottságok, a lehető egységes eljárás szempontjából, a közoktatási ministerium szakbiztosaival egyetértően állapítanak meg a vizsgálati kérdéseket. A vizsgálatok legalább is háromnegyed részben írásbeliek lennének, s a dolgozatokat a bizottság tagjai bírálják meg. E bizottságok a vizsgálatok eredményét tapasztalataikkal együtt a m. k. közoktatásügyi ministeriumhoz küldenék, mely azokat évi jelentéseiben közzétenné.

V. A tanfelügyelői állást oly egyénnel kell betölteni, kik egyetemi tanfolyamot is végeztek; hogy azonban a néptanítók se legyenek elzárva e pályától, számukra e hivatalra jogosító vizsgálatokat kellene berendezni. E hivatal betöltésére nem elég a népiskolai munkában

való jártasság; általános míveltséggel kell azt kiegészíteni, mert a tanfelügyelő az iskoláknak nemcsak vizsgálója, de egyszersmind az iskolai munka ellenőre, a hanyag tanítók szigorú bírója, s a szorgalmasak lelkesítője tartozik lenni.

VI. A tanfelügyelő ne legyen többé három-negyed részben administrator, hanem leginkább iskolavizsgáló. Iskolalátogatása eredményeiről legalább is minden két évben a m. kir. közokt. ministeriumnak tegyen jelentést, melyben lelkiismeretesen és részletesen legyen feltüntetve az illető vidék népiskolájának nemcsak statistikai, hanem értelmi színvonala, sőt erkölcsi arculata is. Csak is az ily jelentésekből és azoknak a ni. kir. közoktatásügyi ministerium által való közzétételéből ítélni meg legbiztosabban a népiskolázás színvonala emelkedését.

VII. A népiskolai munka lehető egységes ellenőrzése biztosítása végett szervezkedjenek a tanfelügyelők két vagy három testületté, melyek évenként egyszer vitassák meg azokat a kérdéseket, melyek a népiskolák életével, munkájuk értékével és annak egy nyomon járó becsülésével a legszorosabb kapcsolatban állanak. Ekként nemcsak a vizsgálati mérték lenne lehetőleg egy a népiskolákban, de egyszersmind a tanfelügyelői kar erkölcsi értéke és tekintélye, sőt a nemzetnek benők és munkájokban való feltétlen bizodalma is megeremtetnék, a mi kétségkívül első rendű kellék a népoktatás vezetőinél.

VIII. Az összes népoktatási intézetek tanítási módszere gyökeres javítására igen hathatós eszköz lenne, ha hazánk legkiválóbb szakfőfiai egy társulatot alakítanának az angol nép- és középiskolai tankönyvirodalom legkiválóbb termékeinek legfordítása és átdolgozása végett. így a legjobb leszorítná a selejttest; a meglevő tankönyvek méltó társakat kapnának, sőt e könyvek a néptanítónak minden póttanfolyamnál hangosabban beszélő s szakadatlanul helyes útmutató barátjai lennének.

TARTALOM.

	Lap.
Előszó.....	V-X
Bevezetés.....	1
I. Fejezet. A népiskola úttörői.....	17
A) A vasárnapi iskola.....	19
B) A „Britt“ és „Nemzeti társaság“	21
C) Belföldi és gyarmati iskola társa súg (homo quid colonial school society)	29
II. Fejezet. A népoktatási törvény úttörői (Carpenter Mária, Brougham, Birkbeck).....	30
III. Fejezet. Az önkénység és az állam beavatkozása	44
IV. Fejezet. A népoktatási törvény 1870.....	53
V. Fejezet. A népoktatási törvény elvei és hatása.....	65
VI. Fejezet. A londoni iskolaszék.....	75
A) A községi iskola.....	75
B) Az iskolába járás eredményei.....	85
C) Kisdied-iskolák.....	99
D) A siketnémák oktatása	107
E) A vakok oktatása.....	107
F) Műtani iskolák.....	108
VII. Fejezet. A birminghami iskolaszék	111
VIII. Fejezet. A községi és az önkénytes iskola.....	126
IX. Fejezet. A tanítás tárgyai és módszerei. Iskolai könyvek s egyéb taneszközök:.....	130
X. Fejezet. A kötelező iskolázás és akadályai.....	162
XI. Fejezet. Polgáriiskolák.....	170
XII. Fejezet. Felnőttek oktatása (felső népiskolák).....	181
I. II. A munkások collegiumai.....	191
III. A munkásnők collegiumai.....	196
XIII. Fejezet. Irgalmas intézetek.....	188
A) Fiú szeretetházak (boys homes)	188
B) Leány szeretetházak (girls' homes).....	193
C) Rongyos-iskolák (ragged schools).....	195
XIV. Fejezet. tanítónevelők (training colleges).....	193
XV. Fejezet. Eredmények a tanítónevelésben.....	212
XVI. Fejezet. Az angol és a hazai tanítónevelő-intézetek .	218
XVII. Fejezet. Eredmények a népiskolázásban. Az angol és a magyar népiskola s a társadalom. Az iskolafelügyelet.....	232
Következtetések.....	259